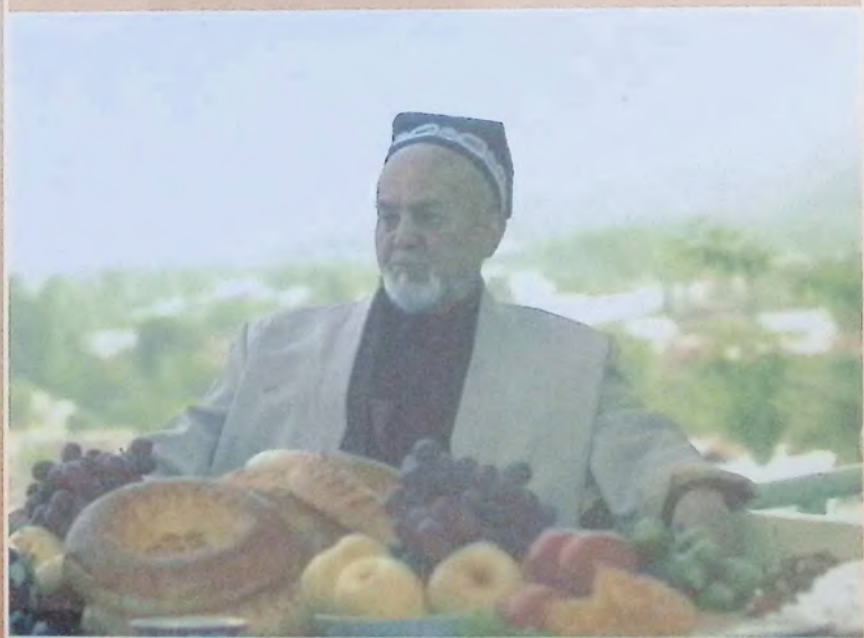

АҲОЛИ ТОМОРҚА ХЎЖАЛИКЛАРИДА
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВА ЧОРВАЧИЛИК
МАҲСУЛОТЛАРИ ЕТИШТИРИШ
БЎЙИЧА ҚўЛЛАНМА

ТОШКЕНТ

A-95 051.1.836
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ
ИЛМИЙ-ИШЛАБ ЧИҚАРИШ МАРКАЗИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ

**АҲОЛИ ТОМОРҚА ХЎЖАЛИКЛАРИДА
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВА
ЧОРВАЧИЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ
ЕТИШТИРИШ БЎЙИЧА ҚўЛЛАНМА**

RESPUBLIKA ILMIY QISHLOQ
XO'JALIGI KUTUBXONASI
T/g 360300

ТОШКЕНТ – 2015

УЎК: 635.012:636.01

КБК 37.24

A-98

A-98 Аҳоли томорқа хўжаликларида қишлоқ хўжалиғи ва чорвачилик маҳсулотлари етиштириш бўйича қўлланма. – Т.: «Fan va texnologiya», 2015, 252 бет.

ISBN 978-9943-983-31-1

Мазкур китобда аҳоли томорқаларида сабзавот-полиэ, картошка, дон, дуккакли, мойли, озуқа ва манзарали экинлар ҳамда мевали дарахтларни экиш ва парваришlash, маҳсулотларни сақлаш ва дастлабки қайта ишлаш, аҳоли хонадонларида чорва хайвонларини боқиш, уларни турли касаллик ва зараркундалардан асрашга доир тавсиялар келтирилган.

Китоб қўлланма мақомига эга бўлиб, томорқа эгалари, деҳқон ва чорводорлар учун мўлжалланган.

УЎК: 635.012:636.01

КБК 37.24

Муаллифлар:

М.Тошболтаев (Кириш, 12–14-боблар, хулоса ва таклифлар),
Р.Ҳақимов, Б.Азимов (1, 2-боблар), М.Эргашев (3.1, 3.2-боблар),
М.Аманова (3.3–3.6-боблар), Е.Садиков, А.Массино (4-боб),
Х.Атабаева (3.7, 3.8, 5, 6-боблар), А.Убайдуллаев (7-боб),
Ш.Ахмедов (8-боб), А.Сагдуллаев (1–8-бобларнинг ўсимликларни
касаллик ва зараркундалардан ҳимоялаш қисмлари),
А.Нурматов, Б.Аллашов (9.1–9.7, 10-боблар), О.Тўраев (9.8-боб),
С.Мавлонов (11-боб)

Маъсул муҳаррир ва нашрга тайёрловчи:

Профессор М.Тошболтаев

*Тошкент давлат аграр университети илмий Кенгаши
қарорига асосан chop этилди.*

ISBN 978-9943-983-31-1

© «Fan va texnologiya» нашриёти, 2015.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йиллари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида «Қишлоқ хўжалигини таркибий ўзгартириш ҳақида сўз юритганда, аввало, пахта экиладиган ерларни оптимallasштириш ва бошқали дон экинлари, сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик учун ажратилган майдонларни кенгайтириш ҳисобидан экин майдонлари таркибиде ўзгаришлар амалга оширилганини қайд этиш жоиз. Масалан, Андижон, Қосонсой, Чортоқ, Ўртачирчик, Ўзбекистон ва Бувайда туманларида пахта экин майдонлари қисман қисқартирилди, Асака, Янгийўл ва Жомбой туманларида пахта экишдан бутунлай воз кечилди. Шу асосда пахтадан бўшаган 30 минг гектардан ортиқ суғориладиган ерда дон экинлари, сабзавот, картошка етиштириш йўлга қўйилди, боғ ва узумзорлар барпо этилди. Натижада 2012–2014 йилларда пахта етиштириш ҳақми сақланган ҳолда, сабзавот етиштириш 16,3 фоиз, полиэ экинлари 16,6 ва мева етиштириш қарийб 21 фоизга ўсди. Янги боғ ва узумзорлар барпо этиш борасида амалга ошириладиган ишларга алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман. 2010–2014 йиллар давомида қарийб 50 минг гектар майдонда янги боғлар, жумладан, 14 минг гектардан ортиқ майдонда интенсив боғлар, 23 минг гектарда узумзорлар яратилди. Интенсив боғлар ташкил этиш учун Польша, Сербия ва бошқа мамлакатлардан 6 миллиондан зиёд қўчат олиб келинди. Бундай боғларнинг қўллаб афзалликларга эга экани бугунги кунда амалда намоён бўлмоқда. Мисол учун, оддий мевали дарахт экилганидан бошлаб дастлабки ҳосилнинг бергунига қадар одатда 4–5 йил ўтади. Интенсив боғдорчиликда эса дарахт иккинчи-учинчи йилдаёқ ҳосилга қиради. 2011 йилда яратилган боғларнинг ҳар гектаридан 2014 йилнинг ўзида ўртача 300 центнердан ҳосил олингани ва ҳосилдорлик йил сайин қўпайиб бораётгани бунга тасдиқлайди» деб таъкидлаб ўтди.

Мамлакатимизда дон, дуккакли ва мойли экинлар, сабзавот, картошка етиштириш, интенсив боғлар ва узумзорлар барпо этиш, айниқса, чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда деҳқон ва

аҳоли шахсий ёрдамчи (томорқа) хўжаликларининг ҳам муносиб ҳиссаси бор албатта. 2015 йилнинг 1 январь ҳолатига бундай тоифадаги хўжаликларда жами қорамолларнинг 95 фоизи, қўй ва эчкиларнинг 84 фоизи, отларнинг 85 фоизи, паррандаларнинг 63,4 фоизи парваришланмоқда.

2014 йилда деҳқон ва аҳоли шахсий ёрдамчи (томорқа) хўжаликларининг сабзавот-полизи, картошка, мева-узум ва чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улуши куйидагича бўлган: сабзавотчиликда – 64,2%, полизчиликда – 48,7%, мевачилик ва резаворчиликда – 52,3%, узумчиликда – 45,3%, картошка етиштиришда – 75,3%, сўйиш учун моллар ва паррандалар боқишда – 94,4%, сут соғиб олишда – 95,6%, тухум олишда 55%, қоракўл тери етиштиришда – 78,2%, асал олишда – 77,1%, балиқ овлашда – 19%.

Бу рақамлар замирида, шубҳасиз, томорқа эгаларининг шарафли меҳнати мужассам. Афсуски, шўролар замонида меҳнат қилган билан томорқа эгаларининг бири икки бўлмасди. Чунки қишлоқ аҳолисига томорқа учун 8–12 сотихдан ер ажратиларди, холос. Бу майдонга уй-жой, молхона, омборхона қурилгандан кейин деҳқончилик учун нари борса 2–3 сотих ер қоларди. Олинадиган маҳсулот кичик оила эҳтиёжларини ҳам қопламасди. Аҳвол шу даражага бориб етган эдики, қишлоқ одамлари помидор, бодринг, сабзи, пияз, кўкат каби кундалик сабзавотларни ҳам бозордан сотиб олишга мажбур бўларди.

Аҳолини янги томорқа участкалари билан таъминлаш, борларни кенгайтириш, уларда етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг турлари ва салмоғини ошириш орқали аҳолини озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжларини тўлақон қондириш мақсадида Президентимизнинг бевосита ташаббуси ва сарф-ҳаракати билан 1989 йил 15 августда «Колхозчилар, совхоз ишчилари, фуқаролар шахсий томорқа хўжаликлари ва индивидуал уй-жой қурилишини янада ривожлантириш тўғрисида»ги қарор қабул қилинди. Мазкур тарихий қарорга мувофиқ аҳолига томорқа участкаси учун ер бериш бошланди.

Бугунги кунда аҳоли 724 минг гектар ердан томорқа участкаси сифатида фойдаланмоқда. Бу 1989 йилдаги кўрсаткичдан бир неча баробар ортиқдир. Томорқа ерларининг ўртача ҳажми 20 сотихдан ортиқ бўлиб, бу ер ресурслари чекланган бир шароитда қишлоқ аҳолиси учун жуда катта бойликдир. Томорқа учун ажратилган ер майдонлари таркибиде сугориладиган ернинг умумий ҳажми 183 минг гектардан ортиқни ташкил қилиши озиқ-овқат йўналишидаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириётган томорқа ва деҳқон хўжаликларининг салмоғини кескин ортишини таъминлади.

Сугориладиган ерларнинг, шу жумладан аҳоли томорқаларининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича Вазирлар Маҳкамаси томонидан ишлаб чиқилган ва тизимли равишда амалга оширилаётган давлат Дастурлари асосида 2008-2014 йилларда куйидаги тадбирлар бажарилди:

1) ирригация тармоқларида капитал қурилиш маблағлари ҳисобидан 988,9 км хўжаликлараро каналлар, 131,3 км лоток тармоқлари, 41 дона гидротехник иншоотлар, 20,1 км қирғоқ ҳимоя ишлари, умумий қуввати 47,5 м³/с бўлган 36 дона насос станциялари, 55,5 км узунликдаги босимли қувурларда реконструкция қилиш ва қуриш ишлари ҳамда 757,3 млн. м³ сув сифмига эга бўлган сув омборлари битказилиб, фойдаланишга топширилди. Натижада 888,1 минг гектар ер майдонларининг сув таъминоти оширилишига эришилди;

2) сугориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағлари ҳисобига 4914,7 км очиқ коллекторлар, 640,1 км ёпиқ-ётиқ дренаж тармоқлари, 164 дона мелиоратив насос станциялари ва агрегатлари, 1065 та мелиоратив тик қудуқлар, 146 та йирик гидротехник иншоотлар ва 4522 дона мелиоратив – кузатув қудуқлари реконструкция қилинди ва қурилди.

Шу билан бирга 86379,0 км очиқ коллекторлар, 5512,5 км ёпиқ-ётиқ дренаж тармоқлари, 6352 дона мелиоратив тик қудуқлар, 233 дона мелиоратив насос агрегатлари, 8390 дона гидротехник иншоотларида ва 9351 дона кузатув қудуқларида таъмирлаш-тиклаш ишлари амалга оширилди.

«Ўзмелиомашлизинг» компанияси орқали 1830 дона турли русумдаги замонавий мелиоратив техникалар, жумладан, 721 дона экскаваторлар, 227 дона бульдозерлар, 60 дона автосамосвал, 38 дона автокран ва 784 дона бошқа турдаги мелиоратив техникалар олиб келиниб, мелиорация ва сув хўжалиги қурилиш ишларига ихтисослаштирилган давлат унитар корхоналари ҳамда бошқа тизим ташкилотларига шартнома асосида етказиб берилди.

Юқоридаги тадбирларнинг бажарилиши натижасида 2014 йилда 1760,1 минг гектар сугориладиган майдонларнинг мелиоратив ҳолатини яхшиланишига ва барқарорлигини таъминланишига ҳамда ер ости сизот сувлари сатҳини меъёрлар даражасида ушлаб турилишига эришилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2015 йил 9 март куни қабул қилинган «2015-2019 йилларда Гулистон шаҳрида дренаж тизимини янада такомиллаштириш, мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва ер ости сув сатҳини камайтириш, муҳандислик-

коммуникация ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш тўғрисида»ги Фармойиши нафақат Гулистон шаҳри балки ён-атрофда жойлашган туманлардаги аҳоли томорка ерларининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва ер ости сув сатҳини камайтириш орқали тупроқ унумдорлигини яхшилаш, томорқаларга экиладиган кишлоқ хўжалиги экинлари, айниқса илдири чуқур кетадиган мевали дарахтлар турларини кенгайтириш, уларнинг ҳосилдорлиги ва маҳсулот сифатини ошишини таъминлайди.

Аҳолини, айниқса кишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш ва шу асосда оилалар даромадини оширишнинг муҳим омили сифатида чорва моллари, энг аввало қорамол боқатган деҳқон ва фермер хўжаликлари сонини кўпайтириш учун зарур ҳуқуқий ва иқтисодий шарт-шароитлар яратиш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 23 мартдаги «Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-308-сонли қарорида шахсий ёрдамчи (томорқа) ва деҳқон хўжаликларида қорамол боқиш билан банд бўлган шахсларни, ўзлари етиштирган чорвачилик маҳсулотларидан қандай фойдаланишидан қатъи назар, иш билан таъминланган аҳоли тоифасига киритилиши ва «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ пенсия билан таъминланиш ҳуқуқига эга бўлишлари, бундай тоифадаги хўжаликларда чорвачиликни ривожлантириш учун фуқароларга ўзини-ўзи бошқариш органлари – маҳалла фуқаролар йиғинлари кафиллиги остида тижорат банклари томонидан имтиёзли мақсадли микрокредитлар ажратишнинг соддалаштирилган Тартибини жорий этиш, зотли молларни уларга аукционлар орқали сотиш, кишлоқ жойлардаги эҳтиёжманд кўп болали оилаларга қорамолни бепул бериш, зооветеринария ва чорва молларини сунъий урчитиш шохобчалари тармоғини кенгайтириш белгилаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 апрельдаги «Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллар кўпайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-824-сонли қарори билан шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларни кўпайтириш ва чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича чора-тадбирлар, 2008-2010 йиллардаги даврда мазкур тоифадаги хўжаликларда қорамоллар сонини кўпайтиришнинг мақсадли параметрлари, суғориладиган

ерларда ем-хашак экинлари майдонларининг ҳисоблаб чиқилган прогнози тасдиқланди.

Мазкур қарорлар топшириқларини бажариш юзасидан бир қатор салмоқли натижаларга эришилди, жумладан, 2009-2014 йиллар давомида ҳар бир кишлоқ туманидаги 100-200 оилани қамраб олган ҳолда, эҳтиёжманд ва кўп болали, айниқса, мактабгача ва мактаб ёшидаги болалари бўлган оилаларга 46 минг 600 бош соғин сигир бепул тарқатилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 9 январьдаги ПФ-3709 сонли «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 11 январьдаги ПҚ-255 сонли қарорида мамлакатимизда мева-сабзавот маҳсулотлари ва узум етиштириш ва уларни комплекс қайта ишлашни ривожлантириш, қайта ишлаш соҳаси самарадорлиги ва маҳсулотлар сифатини ошириш, шунингдек, мева-сабзавот маҳсулотлари зарур экспорт базасини яратиш мақсадида мева-сабзавотчилик ва узумчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари томонидан ихтиёрийлик асосида агрофирмалар ташкил этилиши белгилаб қўйилган. Агросаноат фирмаларининг ривожланишини рағбатлантириш учун 2006 йил 10 мартда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 42-сон қарор қабул қилинди.

Агрофирма кишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиришдан уни истеъмолчига етказиб бергунгача бўлган барча босқичларни ўз ичига олувчи, ёпиқ технологик циклга эга бўлган ягона ташкилий-иқтисодий механизмдан иборат.

Шахсий томорқа эгалари ўз ҳудудларида жойлашган агрофирмалар билан яқин алоқа қилсалар ўзларига зарур бўлган сабзавот-полиэкинларининг сифатли уруғларини, мева ва узумнинг серҳосил кўчатларини топиш ва экиш, экин ва дарахтларни парваришlashда замонавий технологияларни қўллаш, етиштирилган ҳосилни қайта ишлаш, қадоқлаш, ички ва ташқи бозорларда сотишда ҳеч ҳам қийналмайдилар.

Ота-боболаримиз томорқани, унда экин ўстириш, чорва парваришланини қадимдан жуда эъзозлаганлар. Уларнинг таъриф ва тавсифлари халқ мақолларига айланиб кетган: «Деҳқон одам дон сочар, эл-юртга нон сочар», «Сада эксанг, сояси бор, макка эксанг –

пояси», «Ёз меваси – киш хазинаси», «Тўқсонга борсанг ҳам ток эк, юзга етгунча узумини ейсан», «Бир йил тут эккан киши қирқ йил гавҳар терар», «Тарвуз – даво, қовун – сабо», «Бўлса агар оқлигинг, билинмайди йўқлигинг», «Сигирли уйда сил бўлмас», «Туяли бой – дунёли бой», «Қўйни боқсанг, кўзилар, молни боқсанг, бузоқлар», «От – йигитнинг йўлдоши».

Шу ерда бир ибратли ҳикояни келтириш жоиз деб ҳисоблаймиз. Подшоҳ мулозимлари, кўрикчилари билан сайрга чиқиб, бир қишлоқдан ўтиб борар экан, боғига дарахт экиб турган соч-соқоли оппоқ, бели букилган чолни кўради. Чолнинг шу ҳолатда ҳам ғайрат билан ишлаётгани подшоҳнинг кайфиятини хуш этди.

Подшоҳ аъёнлари, мулозимларига шу чол билан бироз суҳбатлашайлик, деди. Подшоҳ чолга яқинлашиб:

– Ҳорманг ота, нима қияпсиз, ерни нега чопяпсиз? – деди.

Нуроний чол подшоҳ саломини олгандан кейин табассум билан:

– Саломат бўл, ўғлим, мевали дарахт ниҳолларини эймоқдаман, – деди.

Подшоҳ:

– Ота, буларнинг меваларини ейиш Сизга насиб этармикан? – деб сўради.

Нуроний чол:

– Йўқ, умрим етмайди, – деди.

Подшоҳ:

– У ҳолда нега ўзингизни бунчалик қийнапсиз, ўзингиз мевасини тотиб кўрмаслигингизни билиб туриб дарахт экапсиз? – деди.

Чол бу сўзлардан ва қиёфасидан подшоҳни таниб, бундай жавоб берди:

– Подшоҳим! Биздан олдингилар экди, биз едик. Энди биз экамиз, биздан кейингилар есин.

Хушхулқ чолнинг жавоби подшоҳга ёқди ва унга бир ҳамён олтин берди. Чол ҳамённи олиб деди:

– Яратганга шукрлар бўлсинки, подшоҳим, бизнинг дарахтлар ниҳоллигидаёқ мевасини берди. Бу гўзал жавоб подшоҳга яна ҳам ёқди ва яна бир ҳамён олтин берди.

Чол:

– Аллоҳга ҳамду санолар бўлсинки, ҳамма дарахтлар бир йилда бир марта мева берса, бизнинг дарахтларимиз бир йилда икки марта мева берапти, – деди.

Подшоҳ чолга яна бир ҳамён отди-да, ёнидагиларга:

– Тезроқ бу ердан кетайлик, бу чол бор пулимизни олиб кўяди, – деб отини йўлга бурди.

Қиссадан ҳисса шулки, дарахт экаётган чол подшоҳ келиб, менга пул беради, деб ўйлаганида, қўли бўш қолар эди. Аммо у бундай ўйламади. «Ота-боболаримиз экди, биз едик. Энди эса биз экамиз, набираларимиз, биздан кейингилар есинлар», деб яхши ният-ла меҳнат қилганлиги учун Аллоҳ подшоҳни юборди. Кекса бўлишига қарамай меҳнат қилган бандасининг қадрини баланд қилди.

Азиз китобхонлар! Шарқ мутафаккирлари хонадон соҳиби уйига келган меҳмон олдига узум ёки анжир ёхуд қовунни нон билан бирга қўйса, таом берган билан баробар бўлади, деб айтганлар.

Дарҳақиқат, мева-узум, полиз-сабзавот табиатнинг инсониятга ато этган мўъжизавий тўхфаси ҳисобланади.

Биргина узумни олайлик. Пишган узум сархиллигида ейилади. Ундан майиз, қиём, шинни, шарбат, компот тайёрланади. Шарбатидан вино ва коньяк олинади. Олимлар 1 литр узум шарбати калорияси бўйича 1,7 литр сигир сутига, 650 грамм мол гўштига, 1 кг баликка, 300 грамм пишлоққа, 500 грамм нонга, 3–5 дона тухумга, 1,2 кг картошкага, 3,5 кг помидорга, 1,5 кг олма, нок ёки шафтолига эквивалент эканлигини исботлашган. Демак, томорқасида узум етиштираётган оила гўшт, сут, нон ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини камроқ сотиб олади, камроқ пул сарфлайди. Узум нафақат овқат, балки юрак-томир, асаб, ошқозон-ичак, камқонлик, сил ва бошқа бир қатор касалликларни даволашда ишлатиладиган нодир мевадир.

Умуман айтганда, мева, сабзавот, полиз маҳсулотлари ва қўкатларнинг ҳаммаси бирданига ҳам овқат, ҳам дардга малҳамдир. Бунга қуйидаги мисоллар далил бўлаолади.

Қовун – сархиллигида истеъмол қилинишидан ташқари, қоқи, шинни, мураббolar тайёрланади. Бод, беланги, сил, камқонлик, подагра (ниқриз), зикнафас, жигар ва буйрак касалликларини даволашда ишлатилади. Пешобни ҳайдайди, қабзиятдан ҳоли қилади, асабни тинчлантиради; сепкил, доғ ва бошдаги қизғокни йўқотади.

Тарвуз – сархиллигида истеъмол қилинишидан ташқари, шинни, мураббolar тайёрланади. Камқонлик, жигар, буйрак, юрак-томир касалликларига чалинганларга фойда келтиради.

Қовоқ – қайнатиб, димлаб, қовуриб истеъмол қилинади, турли пишириклар, сомса, нон, мураббо ва шарбат тайёрлашда фойдаланилади. Атеросклероз, ошқозон-ичак, буйрак, подагра, жигар ва бод хасталикларини даволайди, уруғи гижжаларни туширади.

Шолғом – таркибида эфир мойлари кўплиги ва енгил ҳазм бўлиши туфайли йил бўйи истеъмол қилинади. Юракка дармон беради, ўпка касаллигида фойдали.

Ўрик – сархиллигида истеъмол қилинишидан ташқари, туршак, баргак солинади, мураббо, жем, компот, қайса (данаксиз қуритилган), данакшўрак тайёрланади. Юрак-қон томир тизими хасталикларини даволашда яхши самара беради, ични юмшатади.

Анжир – сархиллигида истеъмол қилинишидан ташқари, қоқи, компот, жем, мураббо (шакар номигагина солинади) тайёрланади. Фалаж, ичак-меъда, тери касалликларини (кал, сўгал, темиртки), чаён ва ари чаққан жойларни даволашда ишлатилади.

Шафтоли – сархиллигида истеъмол қилинишидан ташқари, қоқи, жем, мураббо, компот қилинади. Барги ва гулидан тайёрланган қайнатмадан бош оғриги, ревматизм, ошқозон-ичак касалликларини даволашда фойдаланилади.

Табиб Ахат Сатторовнинг Ўзбекистон халқ табobati академияси томонидан чоп этилган «Табобатимиз хазинасидан» рисоласида («Янги аср авлоди» нашриёти. 2006 йил 45 б.) қанд касаллигига ошқовок, пиёз, ловия, ёнғоқ, тарвуз, балиқ, товук тухумининг сариги, қатиқ зардоб, сабзи, узум ғўраси, саримсоқ ва карамнинг; қон босимига бодринг, лимон, саримсоқ, чилонжийда ва дўлананинг; юрак хасталигига кўк пиёз, асалари сути, ўрик, тухум, анор суви, беҳи, аччиқ қалампир, шолғом, олма, укроп дамламаси, бодринг, турп, лимон шарбати ва тут мевасининг шифо эканлиги келтирилган.

Мамлакатимизнинг кўпгина қишлоқ, туман ва вилоятлари ўзининг мева ва узуми, чорваси билан тилларда дoston бўлиб келмоқда. Масалан, Кува ва Дашнободнинг анорлари, Риштоннинг қандак ўриги, Анджионнинг қора узуми, Паркентнинг узуми, Каттакўрғоннинг майизи, Оккўрғон (Бувайда тумани) анжири, Олтиариқнинг бодринги ва турпи, Хазорасп ва Бахмалнинг кирмизи олмалари, Наманганнинг олма ва нашиватиси, Сўх ва Булунғурнинг картошкаси, Учқора майизи, Чўнғара девзира гуручи, Мирзачўлнинг оқуруғ қовуни, Хоразмининг гурваги, Боботоғнинг листаси, Зоминнинг зираси, Жиззахнинг қорабайир оти, Навоий ва Бухоронинг қорақўл териси, Сурхоннинг ҳисори қўйи, Қорақалпоқ туяси бутун дунёга машҳур. Бу рўйхатни яна давом этириш мумкин.

Маълумки, томорка нафақат онла аъзоларининг эҳтиёжларини қондириш, балки қўшимча даромад манбаи ҳамдир. Томорқасидан самарали фойдаланаётган оиланинг дастурхони доимо тўкин, турмуши фаровон. Миришкор оилаларда томорканинг ҳар бир қаричи

ҳисобда. Бўш қолган бир парча ер йўқ. Улар томорқаларига мева-сабзавотнинг янги, серҳосил ва эртапишар ҳамда турли касаллик ва зараркунанда хашаротларга чидамли навларни экади. Мева қўчатларни пайвандлаб, уларни меҳр билан парваришлайди. Ҳосилни оиласи, қўни-қўшилари билан истеъмол қилади, ортганини бозорга чиқаради.

Меҳнатга яраша, даромад ҳам мўмай бўлмоқда. Ҳар бир оила томорқасидан йилига 10–15 млн сўмдан даромад олмоқда.

Асалари парваришлайётган, томорқасига оддийгина иссиқхона қуриб, унда гул қўчатлари, лимон, мандарин ёки киви етиштираётган хонадон сохибларининг даромадлари янада юқори бўлмоқда.

Томорқасида мева ва сабзавот етиштириб, чорва боқиб, нафақат ўзининг, балки элимиз дастурхонини безаётган хонадон сохиблари беҳисоб мақтовларга лойиқдирлар. Зеро, муқаддас ҳадисларда айтилганидек, «Қайси бир мусулмон бирор экин экса ёки мевали дарахт ўтқазса-ю, улардан қўшлар, одамлар ёки ҳайвонлар еса, бу унинг учун садақа ҳукмида бўлади», «Қўй барақадир, туя азиздир, отнинг ёлларига эса қиёмат кунигача яхшилиқ боғлаб қўйилгандир».

Мазкур китобда аҳоли томорқаларида сабзавот-полиз, картошка, дон, дуккакли, мойли, озуқа ва манзарали экинлар ҳамда мевали дарахтларни экиш ва парваришlash, маҳсулотларни сақлаш ва дастлабки қайта ишлаш, аҳоли хонадонларида чорва ҳайвонларни боқиш, уларни касалликлардан асрашга доир тавсиялар келтирилган.

Ҳурматли томорка эгалари! Қўлингиздаги китоб монография, дарслик ёки ўқув қўлланмаси эмас, балки тавсиялар тўпламидир. Уруғ ёки қўчат танлашда, экинлар, дарахтлар ва чорва ҳайвонларини парваришlashда, оилангиз, маҳаллангиз ёки қишлоғингиз учун бутунлай янги бўлган экин, қўчат навини етиштиришга тўғри келганда, айниқса, касаллик ва зараркунандалар турларига қарши курашиш бўйича пайдо бўлган қўшимча саволларингизга етарлича жавоб топаолмаганингизда тажрибали сабзавоткор, боғбон ва чорвадорларга ҳамда ҳудудингиздаги олим-мутахассисларга мурожаат этасизлар деб умид қиламиз.

Муаллифлар жамоаси китобнинг дастлабки ва охири вариантларини синчковлик билан ўқиб чиқиб, унинг мундарижасини кенгайтириш, материаллар сифати ва ўқиминишлилигини ошириш бўйича берган қимматли маслаҳатлари учун Қишлоқ ва сув хўжалиги вазири, қишлоқ хўжалиги фанлари доктори Ш.Тешаев ва вазир ўринбосари, профессор Б.Сулаймоновга миннатдорчилик билдиради.

1-БОБ. САБЗВОТ ЭКИНЛАРИНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ

Сабзавот (форсчада сабза – ям-яшил, ўт, майса) – резавор ва полиз экинлари ва уларнинг овкатга ишлатиладиган маҳсули. Сабзавотларнинг барчаси озиклик, доривор ва пархез хусусиятига эга. Диккат! Инсоннинг бир кунлик овкат рақионида сабзавот 600 грамми ташкил этиши керак.

1.1. Оқбош карам

Экин учун тавсия этиладиган навлар: эртапишар Фарао F₁, Назоми F₁, Парел F₁, Июньская, ўртапишар Саратони, Тошкент-10, Термиз-2500, кечпишар Шарқия-2, Ўзбекистон судьяси.

Кўчат танлаш. Эрта баҳор ва ёзги муддатларда экиладиган оқбош карам кўчатлари 30–40 кунлик, барглари тўқ яшил, илдиэлари дуркун ривожланган ва соғлом бўлиши лозим. Далага экиш пайтида кўчатларда 6–7 та барг бўлиши керак.

Ер тайёрлаш. Майдонлар ўтмишдош экинлар қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. 1 сотих ерга 200–250 кг (10 сотихга 2–2,5 тонна) чириган гўнг солинади. Тупроқ 20–25 см чуқурликда юмшатилади, йирик кесаклар майдаланади, яхшилаб текисланади, сугориш эгатлари олинади.

Экин муддати ва схемаси. Карамни 3 хил муддатда экиб, парваришлаш мумкин. Эртаки карам кўчатни республикамизнинг жанубий вилоятларида 10–12 февраль, ўрта муддатларда 10–12 май, кечки муддатларда 1–15 август; марказий минтақада жойлашган ҳамда водий вилоятларида эртапишар навларнинг кўчатини 25 февраль – 10 март, ўртапишар навларни 15 апрель – 1 май, кечпишар навларни 15 июнь – 10 июль; шимолий ҳудудларда эртапишар навларнинг кўчатини 15–30 март, ўртапишар навларни 1–15 апрель, кечпишар навларни – 25 май – 5 июнь оралигида экиш мақбул ҳисобланади.

Қатор оралари 70 см, уялар ораси 30 см, ҳар бир уядаги кўчат сони 1 сотих майдонга 476 (10 сотихга 4760) туп ўсимлик тўғри келади.

Парваришлаш. Кўчат экиб бўлгандан кейин майдон кетма-кет сугорилади. Кўчат тутгандан сўнг эгатларнинг оралари, кўчатларнинг атрофи юмшатилади ва биринчи ўғит берилади. Иккинчи чопик экин сугорилгандан сўнг ўтказилади. Оқбош карам икки марта чопик қилинади. Карамни озиклантириш учун 1 сотих майдонга 2 кг азот, 1,5 кг фосфор ва 0,7 кг калий солинади. Бўз тупроқли ерларда эртаги карамни 8–10 марта, сизот сувлари юза жойлашган ерларда 6–8 марта сугориш тавсия этилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Карам бити, карам куяси, карам оқ капалаги қуртларига қарши биологик усулда олтинкўз, хонқизи қўнғизлари қўлланилади. Барг кемирувчи қуртларга қарши трихограмма тухумхўри ва бракон энтомофаглари ишлатилади. Кимёвий усулда 10 литр сувга Циперметрин 25% эм.к. (16 мл/га), Долприд 200 г/л с.э.к. (10 мл/га) препаратларининг биронтасидан фойдаланилади. 10 сотихга 60–70 литр сувда тайёрланган аралашма ишлатилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Аҳоли томоркаларида экилган оқбош карам оддий узун пичоқ ёрдамида 2–3 дона барги билан қирқиб олинади. Эртаги карам саклашга мойил эмас, шунинг учун уни дарҳол истеъмолга чиқариш зарур. Вақтида йиғилмаган карамларнинг бошлари ёрилиб кетади.

1.2. Шолғом

Экин учун тавсия этиладиган навлар: Наманган маҳаллийси, Самарқанд маҳаллийси, Муяссар.

Уруғ танлаш. Экиладиган шолғом уруғи тоза, юкори унувчан, касаллик юкмаган, ўртача катталиқда, бутун (синмаган), вазидор текис (зарарланмаган) бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Уруғ экиладиган майдонлар ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. 1 сотих ерга 200 кг (10 сотихга 2 тонна) чириган гўнг солинади. Тупроқ 20–25 см чуқурликда чириган гўнг ва минерал ўғитлар билан

аралаштирилиб юмшатилади. Йирик кесаклар майдаланиб, яхшилаб текисланади ва суғориш эгатлари олинади.

Экиш мuddати ва схемаси. Шолғом асосан ёзда экилади. Шолғом уруғи марказий минтақа ва водий ҳудудларида 1–15 августда, шимолий ҳудудларда 25 июль–10 август, жанубий минтақаларда 20 август–20 сентябрьда сепилади. Шу билан бирга эрта ҳосил олиш учун шолғом уруғини февраль ойининг охирларида сочма ҳамда қатор (лента) қилиб экиш мумкин. Ҳар икки усулда ҳам эгат ораси 70 см олинади. Уруғ қўлда сепилади. Ҳар 1 сотих ерга 25–30 г шолғом уруғи сарфланиб, 1,5 см чуқурликка экилади. Тупроқ хаскаш билан тирмаланади.

Диққат! Шолғом, редиска, турп, сабзи, кўкатлар, бодринг, помидор, баклажон, калампир, ош лавлаги, пиёз экишларининг майда уруғларини сувда намлаб, қул, қум ёки қурук гўнг билан аралаштиринг, яъни гўлакланг. Гўлакланган уруғлар яхши сочилади, тупроқ юзасига бир текис тушади, сарфни эса камайд.

Парваришлаш. Ниҳоллар униб чиққандан сўнг тезда ўташ ва яганалаш керак. Биринчи ягана уруғ ердан униб чиқиши билан, иккинчиси 2–3 барг чиқарганда ўтказилади. Бунда туп ораси 10–12 см кенгликда қолдирилади. Қатор ораларини ўсимлик атрофи билан қўл кучи ёрдамида кетмон билан 15–16 см чуқурликда юмшатиб туриш, маъданли озиқ ва сув бериб бориш керак. Ўсув даври мобайнида ҳар икки-уч суғоришдан кейин қатор оралари юмшатилиб борилади.

Ўғитлаш. Шолғом майдони бегона ўтлардан тозаланиб, ягана қилингандан сўнг ўғитланади. Бунда 1 сотихга соф ҳолда сульфат аммоний – 2 кг, аммофос – 1,5 кг, калий хлор – 0,5 кг меъёрга солинади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Зараркунандалардан узунбурун, шира, барг бургалари, касалликлардан уншудринг ва оқ чириш кўп кузатилади. Зараркунандаларга қарши 10 сотих майдонга – ДВА-трин 10% эм.к. 40 мл, Моспиан 20% н.кук. 25–30 г меъёрга қўлланилади. Касалликларга қарши –Превикур 72,2% с.э.к. 150 мл, Курзат Р н.кук. 200–250 г, Рирдомил голд 68% с.д.г. 200–250 г ёки 1 фонзли Бордо суюқлигини 60–70 литр сувга тайёрланган аралашмасини пуркаш яхши самара беради. Бу кимёвий препаратларни мутахассислар назоратида қўллаш тавсия этилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Экин совуққа чидамли бўлсада, илдимевани тупроқ музлаб қолмасдан олдин йиғиб олиш керак. Ўртача катталиқдаги шолғомнинг сифати юқори бўлади. Бироқ, ҳосил илдимевалар диаметри 7–10 см бўлганда ҳам йиғиб олинishi мумкин.

1.3. Турп

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Андижон–9, Марғилон маҳаллийси, дайкон ёки япон турпининг Содиқ ва Куз ҳадяси навлари.

Уруғ танлаш. Экиладиган турп уруғи тоза, юқори унвчан, касаллик юкмаган, ўртача катталиқда, бутун (синмаган), зарарланмаган бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Дала ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозаланади. 1 сотихга 200 кг (10 сотихга 2 тонна) чириган гўнг солинади. Тупроқ 20–25 см чуқурликда чириган гўнг ва минерал ўғитлар билан аралаштирилиб юмшатилади. Йирик кесаклар майдаланиб, яхшилаб текисланади ва суғориш эгатлари (пол) олинади.

Экиш мuddати ва схемаси. Турп асосан ёзда экилади. Турп уруғини марказий минтақада жойлашган ва водий вилоятларида 1–15 августда, шимолий ҳудудларда 25 июль–10 август, жанубий минтақаларда 20 август–20 сентябрьда сочма ҳамда қатор (лента) қилиб экиш мумкин. Ҳар икки усулда ҳам эгат ораси 70 см олинади. Уруғ қўлда сепилади. Ҳар 1 сотихга 50–60 г турп уруғи сарфланиб 1,5 см чуқурликка экилади. Тупроқ хаскаш билан тирмаланади.

Парваришлаш. Ниҳоллар униб чиққандан сўнг тезда ўташ ва яганалаш керак. Биринчи ягана уруғ ердан униб чиқиши билан, иккинчиси 2–3 барг чиқарганда ўтказилади. Бунда туп ораси 10–12 см кенгликда қолдирилади. Қатор оралари ва ўсимлик атрофини кетмон билан 15–16 см чуқурликда юмшатиб туриш, минерал озиқа ва сув бериб бориш керак. Вегетация мобайнида ҳар икки-уч суғоришдан кейин қатор оралари юмшатилиб турилади.

Ўғитлаш. Турп майдони бегона ўтлардан тозаланиб, ягана қилингандан сўнг ўғитланади. Бунда 1 сотихга соф ҳолда сульфат аммоний – 2 кг, аммофос – 1,5 кг, калий хлор – 0,5 кг меъёрга солинади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Турпга зараркундалардан — узунбурун, шира, барг бургалари, касалликлардан — ун-шудринг ва оқ чириш катта зарар етказади. Зараркундаларига қарши 10 сотихга Моспилан 20% н.к.к. 25–30 г меъёрда қўлланилади.

Касалликларга қарши — 72,2% с.э.к. Пенко 10% к.э. (100 г/л), Курзат Р н.к.к. 200–250 г ёки I фоизли Бордо суюқлигининг 60–70 литр сувда тайёрланган аралашмасини пуркаш яхши самара беради. Бу кимёвий препаратларни мутахассислар назоратида қўллаш тавсия этилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Экин совуққа чидамли бўлсада, илдизмеваси тупроқ музлаб қолмасдан олдин йиғиб олиниши керак. Ўртача 10–15 см катталиқдаги турп мевасининг сифати юқори бўлади. Бирок, ҳосил илдизмевалар диаметри 5–10 см бўлганда ҳам йиғиб олиниши мумкин.

1.4. Редиска

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Рубин, Дунган, Лола, Майский, Эртапишар ва ҳ.к.

Уруғ танлаш. Экиладиган уруғи тоза, юқори унувчан, касалликлардан ҳоли, бутун (синмаган), вазндор, бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади

Ер тайёрлаш. Сабзавот илдизмевалар органик моддаларга бой ўтлоки тупроқлар, ўғитланган қумоқ, енгил соз бўз тупроқли ерларда яхши ўсади.

Экиш муддати. Редиска қисқа кунли сояга чидамли ўсимлик, ёруғлик етишмаса ҳам ўсаверади. У ўғитланган унумдор ерларга эрта баҳорда февраль охири–март бошларида, кўпинча бир неча муддатда ёки кузда — сентябрь ойида экилади. Уруғ сепилгандан кейин ҳаскаш билан тупроққа аралаштирилади. Редиска ёзда экилмайди, чунки у ёз ойларида тез пишиб ўтиб кетади ва таъмини йўқотади. Уруғи экилиб, ниҳоллар пайдо бўлгандан жуда тезпишар навлари 25–30, ўртапишарлари 35–40 ва ўртачи кечки навларининг илдизмевалари 40–45 кунда етилади. Редиска уруғининг униб чиқиши, ўсиб-ривожланиши учун энг қулай ҳарорат ўртача 15–18 °C ҳисобланади. Лекин редиска паст ҳароратда (8–12 °C) ҳам ўсади ва -3–4 °C совуққа

бардош беради. Ҳарорат 25–30 °C ва ундан ҳам юқори бўлганда редис ёғочлашиб, таъмини ва сифатини йўқотади.

Парваришлаш. Ўсимлик 1–2 тадан чинбарг чиқарганда яғаналанади ва бир йўла ўтоқ қилинади. Қатордаги ўсимликлар ораси тезпишар навлар учун 3–4 см, кечпишарларига эса 5–6 см. да бир тупдан қолдирилади. Баҳордаги ёғингарчиликка қараб редиска 2–4 марта суғорилади, қатор оралари культивация қилинади, бегона ўтлар йўқотилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Редиска касалликларга анча чидамли салқинсевар ўсимлик ҳисобланади.

Ҳосилни йиғиштириш. Редиска ҳосили илдизмевалари етилишига қараб 3–4 марта танлаб териб олинади.

1.5. Салат

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Крупнокачаный ва Кўк-шоҳ.

Уруғ танлаш. Экиладиган салат уруғи тоза, юқори унувчан, касалликлардан ҳоли, бутун бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади. Уруғлик экиш олдида илик сувда 3–4 соат ивיתיб қўйилади.

Ер тайёрлаш. Уруғ сепилдиган майдонлар ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. 1 сотих ерга 150–200 кг (10 сотихга 1,5–2 тонна) чириган гўнг солинади. Тупроқ 20–25 см чуқурликда юмшатилади. Йирик кесаклар майдаланиб, яхшилаб текисланади ва суғориш эгатлари олинади.

Экиш муддати ва схемаси. Баргли ва бош ўрайдиган салатлар уруғи очик далага эрта баҳорда — февраль охири–март ойининг бошида ва кузда — сентябрьнинг иккинчи ярми–октябрда полларга ёки лентасимон усулида 2–3 қатор қилиб экилади. Ленталар ораси 45–60 см, лентадаги қаторлар ораси 15 см бўлади. Бир сотихга баргли салат уруғи 40–50 г, бошли салатники 30–40 г меъёрда экилади. Сепилгандан уруғлар ҳаскаш билан тупроққа аралаштирилади.

Парваришлаш. Ниҳоллар униб чиққандан 10–12 кун ўтгач 1-март, 2–3 ҳафта ўтгач 2-мартга яғана қилинади. Бунда барг салат тупларининг орасида 8–10 см, бошли салатда эса 12–15 см масофа қолдирилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Салат касалликларига анча чидамли салқинсевар ўсимлик ҳисобланади.

Ҳосилни йиғиштириш. Бошли салатнинг ҳосили 45–50 кундан кейин уларнинг етилишига қараб эрта тонгда, баргидан шудринг кўтарилгандан кейин бирин-кетин узиб олинади.

1.6. Петрушка

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Нилуфар, Сахарная, Новас.

Уруғ танлаш. Экиладиган петрушка уруғи тоза, юқори унувчан, касалликлардан ҳоли, бутун (синмаган), вазндор бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Ер ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозаланади. 1 сотихга 150–200 кг (10 сотихга 1,5–2 тонна) чириган гўнг солинади.

Петрушка қисқа муддатда етилишини инobatга олиб гўнг солиш билан бирга 1 сотих майдонга 1 кг азотли, 1 кг фосфорли, 0,5 кг калийли ўғит солиш зарур. Ер 20–25 см чуқурликда юмшатилади, йирик кесаклар майдаланиб, яхшилаб текисланади ва суғориш эгатлари (пол) олинади.

Экиш муддати ва схемаси. Эртаги ҳосил олиш учун петрушка уруғлари кузда ёки эрта баҳорда экилади. Уруғлар эрта баҳорда 15 февральдан 10 мартгача сепилади. Кузда сентябрийнинг иккинчи ярми–октябрда очиқ далага лентасимон усулда 2–3 қатор қилиб ёки сочма усулда экилади. Уруғ сарфи 1 сотихга 50–60 г. Уруғлар сепилгандан кейин хаскаш билан тупроққа аралаштирилади.

Парваришлаш. Майсалар униб чиққандан 10–12 кун ўтгач 1-март, 2–3 ҳафта ўтгач 2-март яғана қилинади. Бунда ўсимликлар ораси 3–5 см бўлиши лозим. Ўсимликни парваришлагича – ўташ, қатор ораларини юмшатиш, суғориш ва минерал ўғитлар билан озиклантириш ишлари киради.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Петрушка касалликларга анча чидамли салқинсевар ўсимлик ҳисобланади.

Ҳосилни йиғиштириш. Бўйи 15–20 см. га етган петрушка ўсимлиги эрта тонгда – кун нисбатан салқинлигида ўткир ўроқ билан ўриб олинади.

1.7. Укроп

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Ўзбекистон–243 ва Ором.

Уруғ танлаш. Экиладиган укроп уруғи тоза, юқори унувчан, касалликлардан ҳоли бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Уруғ сепилдиган майдонлар ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. 1 сотих ерга 150–200 кг (10 сотихга 1,5–2 т) чириган гўнг солинади.

Ўсимлик қисқа муддатда етилишини инobatга олиб, гўнг солиш билан бирга 1 сотих майдонга 1 кг азотли, 1 кг фосфорли, 0,5 кг калий солиш талаб этилади. Ер 20–25 см чуқурликда юмшатилади, йирик кесаклар майдаланиб, яхшилаб текисланади ва суғориш эгатлари (пол) олинади.

Экиш муддати ва схемаси. Укроп уруғи кеч кузда (ноябрьда), эрта баҳорда (мартда) ва август бошларида полларга қалин қилиб сепилади. Бир сотихга 200–250 г (10 сотихга 2–2,5 кг) уруғ сарфланади. Тузлашга ишлатиш учун улар сийрақроқ сепилади ва 1 сотихга 100–120 г (10 сотихга 1–1,2 кг) уруғ сарфланади. Уруғлар лентасимон усулида 2–3 қатор қилиб ёки сочма усулда сепилади. Уруғлар сепилгандан кейин хаскаш билан тупроққа аралаштирилади.

Парваришлаш. Укроп уруғи секин униб чиқади (экилгандан кейин 15–20 кунда кўқара бошлайди). Укроп ўтоқ қилиш, қаторлар орасини юмшатиш ва бостириб суғориш йўли билан парвариш қилинади. Баҳорда экилган укроп 2 марта, ёзда экилганлари эса 3–4 марта суғорилади. Кўп суғориб юборилса ўсимликнинг пастки барглари сарғая бошлайди.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Укроп касалликларга анча чидамли салқинсевар ўсимлик ҳисобланади.

Ҳосилни йиғиштириш. Кўклигида фойдаланиш учун бўйи 10–15 см. га етганда ўткир ўроқ билан ўриб олинади.

1.8. Кашнич

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Орзу ва Янтарь.

Уруғ танлаш. Экиладиган кашнич уруғи тоза, юқори унувчан, касалликлардан ҳоли

бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралаш-маларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Дала ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. 1 сотихга 150–200 кг (10 сотихга 1,5–2 т) чириган гўнг солинади. Ўсимлик қисқа муддатда етилишини инобатга олиб гўнг солиш билан бирга 1 сотих майдонга 1 кг азотли, 1 кг фосфорли, 0,5 кг калийли ўғит солиш талаб этилади. Ер 20–25 см чуқурликда юмшатилади, йирик кесаклар майдаланади, яхшилаб текисланади, сугориш эгатлари (пол) олинади.

Экин муддати ва схемаси. Эртаги кашнич уруғи 10–15 февральда, ўртагиси 15 апрельда, ёзгиси 15 июнда, кейингилари 15 августда, 15 октябрда ва тўқсонбости қилиб 25 ноябрдан 10 декабрьгача полларга қалин қилиб сепилади. Бир сотихга 100–120 г (10 сотихга 1–1,2 кг) уруғ сарфланади. Уруғлар лентасимон усулда 2–3 қатор қилиб ёки сочма усулда сепилади. Уруғ сепилгандан кейин хаскаш билан тупроққа аралаштирилиб устидан майда чириган гўнг сепилади.

Парваришлаш. Нам етарли бўлса уруғи 5–10 кунда униб чиқади. Асосий парвариши 1–2 марта ўташ, қалин ерларини бироз яганалаш ва 3–4 кунда сугоришдан иборат.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Кашнич касалликларга анча чидамли, салқинсевар ўсимлик ҳисобланади.

Ҳосилни йиғиштириш. Кашнич ердан униб чиққан кундан бошлаб 40–50 кунда истеъмолбоп бўлади. Аҳоли кашнични янги узулган барра ҳолида ва қуритиб қишда ҳам ишдатади. Бу қўкат йил бўйи истеъмол қилинади. Унинг барра барглари 2–3 марта ўриб олиш мумкин. Бунда 1–1,5 см танаси қолдирилади, тегишли шароит яратилганда барги яна ўсиб чиқаверади. Вақтида ўриб олинмаса, уруғпоя ҳосил қилиб, истеъмолга ярамай қолади.

1.9. Сабзи

Экин учун тавсия этиладиган навлар: эртапишар Мушак–195, Нурли–70, ўртапишар Мирзои сариқ–304, Мирзои қизил–228, Нант–4, Шантанэ–2461, Зийнатли, Фаровон.

Уруғ танлаш. Экиладиган уруғи тоза, юқори унувчан, касалликлардан холи, бутун (синмаган), вазндор бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралаш-маларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Томорқа ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. Тупроқ 20–25 см чуқурликда юмшатилади, йирик кесаклар майдаланиб, яхшилаб текисланади ва сугориш эгатлари олинади.

Экин муддати ва схемаси. Мамлакатимизнинг жанубий вилоятларида баҳорги сабзи уруғи 15–28 февральда, ёзгиси 1–15 август, тўқсонбости муддатда 15–30 декабрьда сепилади. Марказий минтақада жойлашган ва водий вилоятларида баҳорги сабзи 1–15 март, ёзгиси 10 июндан–10 июльгача, тўқсонбости муддатда 10 ноябрь–10 декабрь, шимолий минтақаларда баҳоргиси 15–30 март, ёзгиси 10–20 июнь, тўқсонбости муддатда 1–30 ноябрьда 1,5–2 см чуқурликка 52х8, 62х8 см схемада экилади. Уруғ сарфи 10 сотихга 500–600 г. Сепилгандан уруғлар хаскаш билан тупроққа аралаштирилади.

Диққат! Сабзи, ош лавлаги, укроп, кашнич каби униб чиқиши қийин бўлган эртаги сабзавот уруғлари экилган жўяклар усти чириган қуруқ гўнг билан 1,5–2 см қалинликда мульчаланса, тупроқни қатқолоқдан сақлайди, ниҳолларнинг униб чиқиши анча тезлашади.

Парваришлаш. Сабзини парваришлаш жараёнидаги энг муҳим масалалардан бири – бу уруғни ердан текис ундириб олишдир. Сабзи ниҳоллари тупроқ доим нам бўлганда 5–7 кунда кўринади ва 10 кунда батамом униб чиқади. Сабзи униб чиқиши билан дарҳол бегона ўтларни ўташ ва яганалашга киришиш керак. Сабзи 2 марта ўталади. Дастлабки ўташ сабзи битта чинбарг чиқарганда, кейингиси эса 3–4 барг чиқарганда ўтказилади.

Сугориш. Сабзининг илдизи яхши ривожланади, тупроққа чуқур таралади, барг шалалоғи унчалик катта эмаслигидан сувни кўп буғлантирмайди, аммо тупроқнинг бироз чуқур қатламидан нам тортиб олиш қобилиятига эга. Юртимиз шароитида сабзи уруғи кўкламда, кузда ва ёзда сепилади. Айрим, яъни кўклам қурғоқчил келган йиллардагина уруғнинг униб чиқишини тезлаштириш мақсадида уруғ суви берилади. Дастлабки пайтларда экин ҳар бир ярим-икки ҳафтада, майнинг иккинчи ярмидан эътиборан, яъни илдимевалар жадал сурьатда катталашаётганда эса ҳар 7–8 кунда сугорилади. Сизот суви чуқур жойлашган ерларда эртаги сабзи ўсув даврида 8, сизот суви юза далаларда эса 5–6 марта сугорилади. Сабзи

мана шу тартибда суғориб борилса, сизот суви чуқур жойлашган ерларда мавсумда 11–12, сизот суви юза худудларда 6–8 марта сув ичади.

Ўғитлаш. 10 сотих майдонга соф ҳолда 15 кг азот, 8 кг фосфор, 4,5 кг калий солиш керак. Ўтлоки, ўтлоки ботқоқ ерларда етиштирилганда соф ҳолда 12 кг азот, 7 кг фосфор, 4 кг калий бериш керак. Ўғитларни бериш муддатлари: фосфор ўғитини йиллик микдорининг 75 фоизи билан калийнинг ҳаммаси шудгорлашда, фосфорнинг қолган қисмини бороналаб, эгат олишда бериш тавсия этилади. Азотли ўғитларнинг вегетация мобайнида иккига бўлиб берилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Кўп йиллик бегона ўтларга қарши кузда 10 сотихга Галомекс 104 г/л эм.к. препарати солинади. Бир йиллик ўтларга қарши экишдан олдин 50 фоизли Гезагард препаратини 200–300 граммдан, бегона ўтлар уруғи ердан ўнгунга қадар ёки 1–2 чинбарг чиқарган вақтда, 33 фоизли Стомп 100–200 мл ёки 12,5 фоизли Фюзилад Супер препаратининг 100–200 граммни 60–80 литр сувда аралаштириб пуркаш тавсия қилинади. Кимёвий препаратлар мутахассислар назоратида қўлланилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Сабзи илдизмевасининг диаметри 1,5–2 см бўлганда қовлаб олинади. Такрорий экилган сабзи ҳосили қаттиқ совуқ тушмасдан йиғиштириб олинади, акс ҳолда мевалар мазасини йўқотади ва узоқ сақланмайди.

1.10. Ош лавлагини

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: маҳаллий Диёр, Ягона навлари ва чет элнинг Бордо –237, Бикорес, Боро F₁, Пабло F₁ дурагайлари.

Уруғ танлаш. Экиладиган уруғни тоза, юқори унувчан, касалликлардан ҳоли, бутун (синмаган), вазндор бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Уруғ сепиладиган майдонлар ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. 1 сотих ерга 150–200 кг (10 сотихга 1,5–2 тонна) чириган гўнг солинади. Тупрок 20–25 см чуқурликда юмшатилади, йирик кесаклар майдаланади ва яхшилаб текисланиб, суғориш эгатлари олинади.

Экиш муддати ва схемаси. Ош лавлагини уруғи уч муддатда экилади: баҳорги, ёзги ва кеч кузги (тўқсонбости). Ёзги муддатда жанубий худудларда 1–10 август, марказий худудларда 5–30 июнь, шимолий худудларда 1–10 июнда экилади. Баҳорги муддатда жанубий худудларда 15 февраль–1 март, марказий худудларда 1–15 март ва шимолий худудларда мартнинг учинчи ўн кунлиги – апрелнинг биринчи ўн кунлигида экилади. Тўқсонбости муддатда марказий минтақада жойлашган вилоятларда 10 ноябрь–10 декабрь ва шимолий минтақаларда 1 ноябрь–10 декабрда экилади. Уруғ сарфи баҳорги ва ёзги муддатларда 1,4–1,6 кг, тўқсонбости муддатда 1,6–1,8 кг. Экиш схемаси 70(20)х8 см (70 см – марзалар, 20 см – марза устидаги қаторлар кенлиги). Уруғлар сепилгандан кейин хаскаш билан тупроққа аралаштирилади.

Парвариш. Ош лавлагини 2–3 марта чопиқ ва ўтоқ қилинади, ўғитлашда 15–20 т чириган гўнг, 15–20 кг азот, 10–15 кг фосфор, 8–10 кг калий солинади. Суғориш экиш муддати, тупроқнинг механик таркиби, сизот сувининг жойлашиш чуқурлигига қараб 8–12 марта ўтказилади. Лавлагини уруғлари 4–5 °C да униб чиқа бошлайди, ўсиб-ривожланиши учун энг қулай ҳарорат 20–25 °C. Лавлагини совуқ (–2–3 °C) ва юқори ҳарорат таъсирига чидамли. Тупроқда нам етарли даражада бўлганда юқори ҳосил беради.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Ширалар ҳамда лавлагини узунбурун зараркундаларига қарши курашишда ерларни кеч кузда чуқур қилиб ҳайдаш, 10 сотихга Каратэ 5% эм.к. (0,2 л/га), Маспилап % н.к.к. (15–25 мл/га), Перфекто 17,5% сус.к. (0,2–0,3 л/га) препаратларининг биронтасини 60 литр сувда аралаштириб пуркаш тавсия қилинади.

Ҳосилни йиғиштириш. Ош лавлагини илдизмевасининг диаметри 3–3,5 см бўлганда қовлаб олинади. Такрорий экилган ош лавлагини ҳосили қаттиқ совуқ тушмасдан йиғиштириб олинади, акс ҳолда мевалар мазасини йўқотади ва узоқ сақланмайди.

1.11. Бодринг

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Ранний–645, Ўзбекистон–740, Зилол, Парад, Конкурент, Наврўз, Омад, Талаба ва Голландия F₁ дурагайлари Алиби, Астерикс, Регал, Аякс, Суперина.

Уруғ танлаш. Экиладиган бодринг уруғи тоза, юқори унувчан, касаллик юқмаган, ўртача катталиқда, бутун

(синмаган), вазндор, зарарланмаган бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади. Уруғлик экиш олдидан илиқ сувда 1–2 соат ивитиб қўйилади.

Ер тайёрлаш. Уруғ экиладиган майдонлар ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. 1 сотихга 200 кг (10 сотихга 2 тонна) чириган гўнг солинади. Чириган гўнг билан биргаликда 1 сотихга фосфорнинг 75, калийнинг ҳам 75 фоизи берилади. Бу кўрсаткич 1,6 кг аммофос, 1,2 кг калий хлорга тўғри келади. Тупроқ 20–25 см чуқурликда чириган гўнг ва минерал ўғитлар билан аралаштирилиб юмшатилади. Йирик кесаклар майда-лангач, яхшилаб текисланади ва суғориш эгатлари (пол) олинади.

Экиш муддати ва схемаси. Эртаги бодринг жанубий минтақаларда очик майдонларга 1–10 апрельда, марказий минтақада жойлашган ва водий вилоятларида 10–20 апрельда, шимолий минтақаларда 20–30 апрельда; ўртаги муддатда жанубий вилоятларда 20 апрель–5 май, марказий минтақада жойлашган вилоятларда 1–10 май, шимолда 1–15 май, кечки бодринг жанубда 10–20 июльда, марказий минтақаларда 15–30 июнь, шимолий минтақаларда 15–25 майда экилади. Эртаги маҳсулот етиштириш учун плёнкали ёпқичлар остига март ойининг 2–3-ўн кунлигида 70х140х40 см оралликда уруғ ташланади. Очик майдонда қўлда 70х30, 90х20 см схемада 4–5 см чуқурликка экилади. Уруғ сарфи 1 сотихга 50–60 г (10 сотихга 500–600 г). Сепилгандан уруғлар хаскаш билан тупроққа аралаштирилади.

Парваришлаш. Униб чиқиб ниҳоллар уруғ палла баргчалари даврига киргандан кейин биринчи, битта чинбарг даврига киргандан кейин эса иккинчи марта ягана қилинади. Қатор ораларини қўл кучи ёрдамида кетмон билан 15–16 см чуқурликда ўсимлик атрофи билан юмшатиб туриш, минерал озик ва сув бериб бориш керак. Ўсув даври мобайнида ҳар икки-уч суғоришдан кейин қатор оралари 15–16 см чуқурликда юмшатилиб борилади.

Ўғитлаш. 1 сотих ердаги бодринг соф ҳолда 5,8 кг сульфат аммоний, 2,2 кг аммофос, 1,5 кг калий хлор ўғитлари билан озиклантирилади. Сувга талабчанлиги жиҳатдан бодринг сабзавот экинлари орасида биринчи ўринда туради. Найчалаш ва меваси етилган даврда бодринг сувни айниқса кўп талаб қилади. Вегетация мобайнида эртаги бодринг 14–15 марта, кечки бодринг сизот суви чуқур ерларда 10–11, юза жойларда эса 8–9 марта суғорилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Бодринг уруғи эрта баҳорда қуруғича экилади. Агар тупроқ яхши қизиган бўлса экишдан олдин уруғ бир сутка давомида сувда ивитилади. 1 кг уруғга

(2 фоизли 34% Витавакс, 1,5% ли 60,7% Превикур) пуркаб, уруғни зарарсизлантириш тавсия этилади.

Бодринг зараркунандаларига – каналар, пашшалар, ширалар, трипслар, оққанотлар қиради. Ўсимликнинг ўсув даврида 10 сотих ерга каналарга қарши ҳосилни йиғишдан 20 кун олдин икки марта Атилла супер 10% м.к. ёки Моспила 20% н.к.к. (25–30 г) сепилади. Антракноз, пероноспороз, аскохитоз, доғланишлар, бактериоз ва ун шудринглар касалликларга қарши Колосаль Про м.к. (200–300 г/л), Пинко 10% эм.к. (0,25 л/га), Курзат Р н.к.к. (200–250 г) ёки 1 фоизли Бордо суюқлигини қўллаш мумкин. 60–70 литр сувга таёрланган аралашма ишлатилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Бодринг мевалари 5 см. дан катта бўлгандан бошлаб йиғиб-териб олишга киришилади. Йиғим-терим жараёнида бодринг новдаларига зарар етказмаслик лозим. Вақтида териб олинмаган бодринглар сарғайиб кетади.

1.12. Помидор

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: эртапишар Дўстлик, Сахий, Шафак, Севара, ўрта-эртапишар Тошкент тонги, ўртапишар ТМК-22, Ўзбекистон-178, Сурхон-142, Баҳодир, Шарқ юлдузи, Ситора, Истиқлол-10, Авиценна, кечпишар Намуна-70, Донн 2000.

Қўчат танлаш. Помидор қўчатлари 40–45 кунлик, пояси ва илдизлари дуркун ривожланган, барглари тўқ яшил тусда, соғлом бўлиши лозим.

Ер тайёрлаш. Помидор экиш режалаштирилган ерларни тайёрлаш ишлари куз ойларида бошланади, ҳосилдан бўшаган майдондаги йирик ўсимликлар қолдиқларидан тозаланиб, маҳаллий ўғит сочиб чиқилади. Берилиши лозим бўлган маданий ўғитлар миқдорини бир қисми қўлда сочиб чиқилиб, кейин майдон 28–30 см чуқурликда юмшатилади. Экишга тайёрлашни кейинги тадбирлари экишдан олдин бажарилиб, майдонлар 14–16 см чуқурликда юмшатилади. Йирик кесаклар хаскаш ёрдамида майдаланиб бир йўла ер текислаб олинади, кейин 70 см ёки 90 см см қатор ораллигида экиш эгатлари тортиб чиқилади.

Экиш муддати ва схемаси. Жанубий вилоятларда эртаги навлар мартнинг III ўн кунлигида, ўрта ва кечпишар навлар апрелнинг I–II ўн кунлигида; марказий минтақада жойлашган вилоятларда

эртапишар навлар апрельнинг I ўн кунлигида, ўрта ва кечпишарлари апрельнинг II–III ўн кунлигида ҳамда майнинг I–II ўн кунлигида, уруғ билан очик майдонга апрельнинг I ўн кунлигида; шимоллий минтақаларда эртапишар навлар апрельнинг II ўн кунлигида, ўрта ва кечпишарлари апрельнинг III ўн кунлигида, майнинг I ўн кунлигида ва уруғ билан очик майдонга апрельнинг II ўн кунлигида экилади. Помидорнинг эртапишар ва ўртапишар навлари у қадар нишаб бўлмаган далаларда 70x25 см, текис майдонларда 90x25 см, узун палакли навлар 90x40 см схемада экилади. Экилгандан кейин кўчатларни албатта суғориш зарур. I сотих майдонга экиш схемасига қараб 280–570 та кўчат сарфланади.

Парваришлаш. Ўсимликларга биринчи ишлов бериш кўчатлар тутиб олгач, яъни экилгандан 10–12 кундан кейин бошланади. Бунда эгат ичи, пушта ва қатордаги кўчатлар орасининг тупроғи юмшатилади. Биринчи парваришладан 12–15 кун ўтгач, иккинчи сув берилади. Тупрок етилгандан сўнг яна бир бор чопик қилинади. Бунда ер бегона ўтлардан тозаланади, юмшатилади, тупрок помидор кўчатининг атрофига босилади. Помидор ўсимлиги яхши ривожланиб, мўл ҳосил бериши учун унинг илдизи жойлашган қатлам ҳаво билан таъминланган бўлиши керак. Бунинг учун сув эгат оралатиб қўйилгани маъқул.

Ўғитлаш. Помидор етиштиришда тук ҳолда I сотих майдонга 7,6 кг сульфат аммоний, 2,6 кг аммофос, 1,6 кг калий хлор ўғитлари берилади. Помидор сувга талабчан ўсимлик бўлиб, сизот суви чуқур жойлашган ерларда ўсув даври мобайнида суғоришда ҳар гал I сотихга 5–6 м³ ҳисобидан 18–20, сизот суви юза ўтлоқ ва ўтлоқ-ботқоқ тупроқли ерларда 12–15 марта суғорилади. Сизот суви чуқур жойлашган ерларда ҳосил етилгунча ҳар 8–12 кунда, ҳосил ёппасига пишганда эса 5–7 кунда суғорилади. Куз бошлангандан кейин экин камрок суғорилади. Помидор қийғос пишганда ёрилиб кетмаслиги учун навбатдаги ҳосил териб олингандан кейин сув берилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Агротехник тадбирлар алмашлаб экишни қўллаш, ўсимлик қолдиқларини йўқотиш, бегона ўтлар ва зараркунандаларга қарши курашиш; вирус касаллигига чидамли помидор навларини экишдан иборат. Уруғни экишга тайёрлашда мажбурий тадбирлардан бири уларни вирусли ва бактериал касалликлардан холи қилишдир. Уруғ экишдан олдин вирус касалликларига қарши 48 соат давомида 50–52 °C ва 24 соат 80 °C қиздирилади, кейин 3 минут 5 фоззли шўр сувда сараланади.

Иссиқхоналарда оққанот тарқалишига йўл қўймаслик, алмашлаб экишни қўллаш, ерни чуқур ҳайдаш ва бошқа технологик чораларни ўз вақтида қўллаш зарур.

Биологик усулда кузги тунлам ва гўза тунлами тухумига қарши трихограмма (ҳар бир авлодга 1 г. дан 3 марта); қуртларига қарши (бракон 100 дон), сўрувчи зараркунандаларга қарши олтинкўз, оққанотга қарши энкарзия, макролофис энтомофаглари қўлланилади. Занг қанага қарши олтинкўз энтомофаги яхши самара беради.

Помидорда асосий зараркунандаларидан шира, оққанот, трипс, занг қанага қарши 10 сотихга Перфекто 17,5 сус.к. (20–30 мл), Каратэ 5% эм.к., Моспилан 20% н.кук. (25–30 г) ва гўза тунламга Аваунт 15% эм.к. (40 мл), Тайшин с.д.г. (10–12 г) препаратлари қўлланилади.

Касалликлардан меваларнинг учидан чириши, бактериал қора доғ, фитофтороза, ун шудринг, фузариоз ва вертициллиоз сўлиш, мозаика, столбур учрайди. Ун шудрингга қарши Лотос 10 % эм.к (30 мл, 10 сотих майдонга), фитофтороз, альтернариозга Курзат Р н.кук. (200–250 г), Прокуре 77,2% с.э.к. (1 л/га) ёки I фоззли Бордо суюқлигини қўллаш мумкин. 60–70 литр сувда тайёрланган аралашма ишлатилади. Бу кимёвий препаратларни соҳа мутахассислари билан маслаҳатлашиб қўллаш зарур.

Ҳосилни йиғиштириш. Помидор мевалари поясида тўлиқ пишган, лекин ҳали қаттиқ бўлганда етилган ҳисобланади. Оч ёки тўқ қизил рангга кирган меваларни авайлаб, пояга шикаст етказмасдан синдириб олиш мумкин. Терилган помидорларни салқин жойга қўйиш лозим. Баъзида кўк помидорларни биринчи қаттиқ совуқ тушишидан олдин териб олиб, салқин нам жойда сақлашга қўйилади. Пишган помидор вақтида териб олинмаса поясидан оқиб тушади.

1.13. Ширин қалампир

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: эртапишар Наргиза, Тонг, Жайхун F₁, ўртапишар Заря Востока, Дар Ташкента, Юлдуз, Сабо, кечпишар Зумрад.

Кўчат танлаш. Экиладиган ширин қалампир кўчатлари 40–45 кунлик, 6–7 баргли, пояси ва илдизлари дуркун ривожланган, барглари тўқ яшил тусда, соғлом бўлиши лозим.

Ер тайёрлаш. Экиш режалаштирилган ерларни тайёрлаш ишлари куз ойларида бошланиб, ҳосилдан бўшаган майдондаги йирик

Ўсимликлар қолдиқларидан тозаланади, 1 сотих ерга 200 кг чириган гўнг сочиб чиқилади. Берилиши лозим бўлган маданий ўғитлар микдорини бир қисми қўлда сочилиб, кейин майдон 28–30 см чуқурликда юмшатилади, хаскаш ёрдамида йирик кесаклар майдаланиб бир йўла ер текислаб олинади, кейин 70 см ёки 90 см қатор оралиғида экиш эгатлари тортиб чиқилади.

Экиш муддати ва схемаси. Ширин қалампир кўчатлари жанубий вилоятларда мартнинг III ўн кунлиги, марказий минтақада жойлашган вилоятларда апрельнинг II–III ўн кунлигида ва шимолий минтақаларда апрельнинг III ва майнинг I ўн кунлигида 70х30 см ёки 70х40 см тизимида, ер ости сувлари яқин бўлган ерларда 90х25 см схемада экилади. 1 сотих майдонга экиш схемасига қараб 445–475 та кўчат сарфланади.

Парваришлари. Ўсимликларга биринчи ишлов бериш кўчатлар тутиб олгач, яъни экилгач 10–12 кундан кейин бошланади. Бунда эгат ичи, пушта ва қатордаги кўчатлар орасининг тупроғи юмшатилади. Биринчи парваришладан 12–15 кун ўтгач, иккинчи сув берилади. Тупроқ етилгач, яна бир бора чопиқ қилинади. Бунда ер бегона ўтлардан тозаланади, юмшатилади, тупроқ кўчатнинг атрофига босилади. Ширин қалампир ўсимлиги яхши ривожланиб, мўл ҳосил бериши учун унинг илдизи жойлашган қатлам ҳаво билан таъминланган бўлиши керак. Бунинг учун сув эгат оралатиб қуйилгани маъқул.

Ўғитлаш. Ширин қалампир етиштиришда тук ҳолда 1 сотих майдонга 7,6 кг сульфат аммоний, 2,6 кг аммофос, 1,6 кг калий хлор ўғитлари берилади. 1 кг аммофос ва 0,75 кг калий хлор хайдовдан олдин 200 кг чириган гўнг билан бирга солинади.

Ширин қалампир сувга талабчан ўсимлик бўлиб сизот суви чуқур жойлашган ерларда ўсув даври мобайнида суғоришда ҳар гал 1 сотихга 5–6 м³ ҳисобидан 18–20, сизот суви юза ўтлок ва ўтлок-ботқоқ тупроқли ерларда 12–15 марта суғорилади. Сизот суви чуқур жойлашган ерларда ҳосил етилгунча ҳар 8–12 кунда, ҳосил ёппасига пишганда эса 5–7 кунда суғорилади. Куз бошлангандан кейин экин камроқ суғорилади. Ширин қалампир ҳаддан ошиқ захлатиб юборилса, сўлиш касаллигига чалинади, шунинг учун тупроқнинг намланиши ўсимлик поясида 5–10 см қолганда суғоришни тўхтатиш лозим.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Асосий зараркундалардан — шира, каналар, оққанот, трипсга қарши 10 сотих экин майдонига Конфидор 20% эм.к. (25–30 мл), (0,25–0,3 л),

Моспилан 20% н.к.к. (25–30 г) препаратларидан бирортаси ишлатилади.

Касалликлардан меваларни учидан чириши, бактериал қора доғ, сўлиш, мозаика, столбур кузатилади. Ун шудрингга қарши Прокуре 77,2% с.э.к (100–200 г), Курзат Р н.к.к. (200–250 г) ёки I фонзли Бордо суюқлигини қўллаш мумкин. 60–70 литр сувга тайёрланган аралашма ишлатилади. Бу кимёвий препаратларни мутахассислар назоратида қўллаш зарур.

Ҳосилни йиғиштириш. Ширин қалампир жуда ўзига хос ўсимлик бўлиб, мевасини кўклигида ҳам, қизарганида ҳам истеъмол қилиш мумкин. Ширин қалампир кўклигида йиғиб олинса, ҳосил микдори нисбатан кўпроқ бўлади. Кўклигида йиғиб олинмаса 20–30 кун ичида қизил тусга киради ва мевасида А ва С витаминлари анча ошади. Ҳосил йиғишда меваларни кесиб олишга ҳаракат қилиш лозим, акс ҳолда экин новдалари синиб кетиши мумкин.

1.14. Аччиқ қалампир

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Марғилон–330, Пикантный, Учқун, Тилларанг, Мумтоз, Саид.

Кўчат танлаш. Экиладиган аччиқ қалампир кўчатлари 40–45 кунлик, 8–10 баргли, пояси ва илдизлари дурқун ривожланган, барглари тўқ яшил тусда, соғлом бўлиши лозим.

Ер тайёрлаш. Аччиқ қалампир экиш режалаштирилган ерларни тайёрлаш ишлари куз ойларида бошланиб, ҳосилдан бўшаган майдондаги ўсимликлар қолдиқларидан тозаланиб, маҳаллий ўғитлар сочиб чиқилади. Берилиши лозим бўлган минерал ўғитлар микдорининг бир қисми қўлда сочилгач, майдон 28–30 см чуқурликда юмшатилади. Экишга тайёрлашни кейинги тадбирлари экишдан олдин бажарилиб, майдонлар 14–16 см чуқурликда юмшатилади. Йирик кесаклар хаскаш ёрдамида майдаланиб, бир йўла ер текислаб олинади, кейин 70 см ёки 90 см қатор оралиғида экин эгатлари тортиб чиқилади.

Экиш муддати ва схемаси. Аччиқ қалампир кўчатлари жанубий вилоятларда мартнинг III ўн кунлиги, марказий минтақада жойлашган вилоятларда апрельнинг II–III ўн кунлигида ва шимолий минтақаларда апрельнинг III ва майнинг I ўн кунлигида 70х20 см тизимида, ер ости сувлар яқин бўлган ерларда 90х20 см тизимида

экилади. 1 сотих майдонга экиш схемасига караб 555–714 та кўчат сарфланади.

Парваришлаш. Ўсимликларга биринчи ишлов бериш кўчатлар тутиб олгач, яъни экилганидан 10–12 кундан кейин бошланади. Бунда эгат ичи, пушта ва қатордаги кўчатлар орасининг тупроғи юмшатилади. Биринчи парваришладан 12–15 кун ўтгач, иккинчи сув берилади. Тупроқ етилгач, яна бир бора чопик қилинади. Бунда ер бегона ўтлардан тозаланади, юмшатилади, тупроқ помидор кўчатининг атрофига босилади. Аччиқ қалампир ўсимлиги яхши ривожланиб, мўл ҳосил бериши учун унинг илдизи жойлашган қатлам ҳаво билан таъминланган бўлиши керак. Бунинг учун сув эгат оралатиб қўйилгани маъқул.

Ўғитлаш. Аччиқ қалампир етиштиришда тук ҳолда 1 сотих майдонга 7,6 кг сульфат аммоний, 2,6 кг аммофос, 1,6 кг калий хлор берилади.

Аччиқ қалампир сувга талабчан ўсимлик бўлиб, сизот суви чуқур жойлашган ерларда ўсув даври мобайнида суғоришда ҳар гал 1 сотихга 5–6 м³ ҳисобидан 14–16, сизот суви юза ўтлоқ ва ўтлоқ-ботқоқ тупроқли ерларда 10–12 марта суғорилади. Сизот суви чуқур жойлашган ерларда ҳосил етилгунча ҳар 10–14 кунда суғорилади. Куз бошлангандан кейин экин камроқ суғорилади. Аччиқ қалампир хаддан ортиқ суғорилганда ундаги аччиқлик хусусияти пасайиб кетиши мумкин.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Асосий зараркундаларидан шира, каналар, окканотга қарши 10 сотих майдонга Моспилан 20% н.кук. (25–30 г) қўлланилади. Касалликлардан — меваларнинг учидан чириши, бактериал кора доғ, сўлишга қарши Топаз 10 % эм.к. (15мл), Курзат Р н.кук. (200–250 г) ёки 1 фоззли Бордо суюқлигининг 60–70 литр сувга тайёрланган аралашмасини қўллаш мумкин. Бу кимёвий препаратларни мутахассислар назоратида қўллаш зарур.

Ҳосилни йиғиштириш. Аччиқ қалампирни кўклигида ҳам, кизарганида ҳам истеъмол қилиш мумкин. Аччиқ қалампир кўклигида йиғиб олинса, ҳосил миқдори нисбатан кўпроқ бўлади. Совуқ тушиши арафасида аччиқ қалампир пояси мевалар билан биргаликда тупроқдан сугуриб олинishi, қуритилиши ва кейинчалик ишлатилиши мумкин.

1.15. Бақлажон

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Аврора, Замин F₁, Феруз.

Уруғ танлаш. Экиладиган уруғи тоза, юкори унувчан, касалликлардан холи, синмаган, вазндор бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Уруғ сепиладиган майдонлар ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. 1 сотихга 150–200 кг (10 сотихга 1,5–2 т) чириган гўнг солинади. Ер 20–25 см чуқурликда юмшатилади, йирик кесаклар майдаланиб, яхшилаб текисланади ва суғориш эгатлари олинади.

Экиш муддати. Уруғлар қўлда сепилади. Сепилгандан уруғлар хаскаш билан тупроққа аралаштирилади. Бақлажон кўчатларини жанубий вилоятларда мартнинг III ўн кунлиги, марказий минтақада жойлашган вилоятларда апрельнинг II–III ўн кунлигида ва шимолӣ минтақаларда апрельнинг III ва майнинг I ўн кунлигида экиш тавсия этилади.

Парваришлаш. Ўсимликларга биринчи ишлов бериш кўчатлар тўлиқ тутиб олгач бошланади. Бунда эгат ичи, пушта ва қатордаги кўчатлар орасининг тупроғи юмшатилади. Биринчи парваришладан 12–15 кун ўтгач иккинчи сув берилади. Тупроқ етилгач яна бир бора чопик қилинади. Бунда ер бегона ўтлардан тозаланади, юмшатилади, тупроқ кўчатнинг атрофига босилади. Бақлажон ўсимлиги яхши ривожланиб, мўл ҳосил бериши учун унинг илдизи жойлашган қатлам ҳаво билан таъминланган бўлиши керак. Бунинг учун сув эгат оралатиб қўйилгани маъқул.

Ўғитлаш. 1 сотих майдонга тук ҳолда 7,6 кг сульфат аммоний, 2,6 кг аммофос, 1,6 кг калий хлор ўғитлари берилади. 1 кг аммофос ва 0,75 кг калий хлор ҳайдовдан олдин 200 кг чириган гўнг билан бирга солинади.

Сизот суви чуқур жойлашган ерларда ўсув даври мобайнида суғоришда ҳар гал 1 сотихга 5–6 м³ ҳисобидан 18–20, сизот суви юза ўтлоқи ва ўтлоқи-ботқоқ тупроқли ерларда 12–15 марта суғорилади. Сизот суви чуқур жойлашган ерларда ҳосил етилгунча ҳар 8–12 кунда, ҳосил ёппасига пишганда эса 5–7 кунда суғорилади. Куз бошлангандан кейин экин камроқ суғорилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Колорадо кўнгизи ўсимликларга жиддий зарар етказиши. Бу зараркунандага қарши курашда 10 сотихга препаратлардан Атилла супер 10 эм.к. (40 мл) ёки Каратэ 5% к.э. (10 мл) препаратларини қўллаш мумкин. Ўргимчакканага қарши к.э. (150 мл), Омайт 57% эм.к. (150 мл) ёки Ниссорон 5% эм.к. (30 мл), оққанотга Моспилан 20% н.к.к. (25 мл) препаратларини 60 литр сувда яхшилаб аралаштириб пуркаш тавсия қилинади.

Ҳосилни йиғиштириш. Бақлажон техник жихатдан етилганда меваси йириклашади, пўсти тўқ бинафша ранга кириб, усти ялтираб туради. Айни шу вақтда меванинг эти нозик, тахирсиз ва уруғи қотмаган бўлади. Бақлажон ҳосили 6-7 кун оралатиб банди билан узиб олинади. Совуқ тушиши олдидан ҳосилнинг ҳаммаси, жумладан, тузлашга кетадиган майда, пишиб етилмаганлари ҳам йиғиб олинади. Пишиб кетган бақлажоннинг ранги оқара бошлайди.

1.16. Пиёз

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: маҳаллий шаронгта яратилган эрталишар Сумбула, Оқ дур, ўрталишар Истикбол, Зафар.

Уруғ танлаш. Экиладиган уруғи тоза, юқори унувчан, касалликлардан ҳоли, бутун, вазндор бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Уруғ сепиладиган майдонлар ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан сифатли қилиб тозаланади. Тупроқ 20–25 см чуқурликда юмшатилади, йирик кесаклар майдалангач, яхшилаб текисланади ва суғориш эгatlари олинади.

Экиш муддати. Пиёз уч муддатда – эрта баҳорги, ёзги-кузги ва тўксонбости қилиб экилади. Баҳорги муддатда пиёз уруғи жанубий вилоятларда 5–25 январь, марказий минтақада жойлашган вилоятларда 20 февраль–10 март, шимолий минтақаларда 5–25 март, тўксонбости муддатда марказий минтақада жойлашган вилоятларда 15 ноябрь–15 декабрь ва шимолий минтақаларда 1 ноябрь–1 декабрда, ёзги-кузги муддатда шимолий минтақаларда 15 август–1 сентябрь, бошқа вилоятларда 15 август–10 сентябрда экилади. Пиёз уруғи 10 сотих майдонга баҳорги муддатда 1,2–1,5 кг, ёзги-кузги ва тўксонбости муддатда 2 кг. гача сарфланади. Ернинг нишабига қараб

қатор ораларини 70–90 см. дан олиб тўрт қаторли усулда экилади. Уруғлар ерга 1,5–2 см чуқурликка кўмилади. Уруғлар сепилгандан кейин хаскаш билан тупроққа аралаштирилади.

Парваришлаш. Пиёзни баҳорда экиш учун жўяклар кузда олиб қўйилади. Ёзги-кузги ва тўксонбости муддатларда пиёз ўртаги, ёзги сабзавот, картошка ҳамда галладан кейин экилади. Пиёз икки-уч марта - дастлаб ўсимликларнинг бўйи 6–8 см. га етганда, иккинчи марта боғлаб чиқариладиган товар ҳолига келганда ўтоқ ва ягана қилинади. Қатор оралари 15–16 см чуқурликда юмшатилиб бегона ўтлар йўқотилади.

Ўғитлаш. Пиёз патак илдизли сабзавот бўлиб, илдиз тизими асосан тупроқнинг устки қисмига яқин жойлашган. Шунинг учун у ернинг устки қисмида асосий озик элементларни кўп бўлишини талаб қилади. Бўз тупроқларда ҳар 10 сотихга ўртача 30 кг азот, 22 кг фосфор ва 9 кг калий бериш керак. Ўтлоқи, ўтлоқи-ботқоқ тупроқларда эса 25 кг азот, 20 кг фосфор ва 8 кг калий беришини тақозо этади. Шўрланган, тупроқ бонитети паст бўлган ўтлоқи тақир, тақир тупроқларда пиёз етиштирилганда 32 кг азот, 22 кг фосфор ва 10 кг калий бериш керак.

Сугориш. Ниҳоллар униб чиқаётган ва пиёз боши шаклланаётган даврда экиннинг сувга талаби айниқса ошади. Фақат вегетация даврининг охирида ва пиёз бошлари етилган пайтдагина ўсимликнинг сувга бўлган талаби бир оз камаяди. Сизот суви чуқур жойлашган бўз тупроқли ерларда кўкламнинг охири ёзнинг бошларида пиёз ҳар 7–10 кунда сугорилади. Пиёзбошининг ўсиши тўхтагандан кейин экин 12–14 кун оралатиб икки марта сугорилади ва йиғиб-териб олишга бир ой қолганда сугориш тўхтатилади. Сизот суви яқин бўлган жойларда пиёзнинг вегетация даврида 7–9 марта сугориш керак.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Пиёз пашшаси, тамаки трипси, кузги тунлам ва бошқа зараркунандаларга қарши курашда 10 сотихга препаратлардан Каратэ 5% эм.к. (30–40 мл), Моспилан 25% н.к.к. (25–30 мл), касалликлардан сохта ун шудринг, илдиз чириш, мозаика, сарғайиш, бўгин чириш касалликларига қарши 1 фоизли Бордо суюқлиги (мис сульфати бўйича 6–8 кг/га) билан ишлов берилади, 10–15 кунда қайта ишлов берилади. Топаз 10% эм.к. (12,5–15 мл) ёки Курзат Р н.к.к. (200–250 г) препаратларини 60 литр сувда аралаштириб пуркаш тавсия қилинади.

Ҳосилни йиғиштириш. Пиёз поялари ётиб қолганда пиёз бошлари етилган деб ҳисобланади. Пиёз бошларни қовлаб ёки пояси билан бирга суғуриб олинади.

1.17. Саримсоқ

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Майский Вир ва Южно фиолетовый.

Уруғ танлаш. Экиладиган пиёзбошчалари юқори унувчан, касалликлардан ҳоли, синмаган, вазндор бўлиши зарур. Саримсоқ совуққа чидамли ўсимлик. У 3–5 °C ҳароратда униб чиқади. 7–8 °C гача бўлган совуққа чидайди.

Ер тайёрлаш. Дастлаб майдон ўтмишдош экин қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозаланади. 1 сотихга 150–200 кг (10 сотихга 1,5–2 т) чириган гўнг солинади. Ер 20–25 см чуқурликда юмшатилиб, йирик кесаклар майдалангач, яхшилаб текисланади ва суғориш эгатлари олинади.

Уруғ экиш муддати. Саримсоқ кузда – сентябрь–октябрнинг бошларида экилади. Бундан кечиктириб экилса, кузда яхши илдиз олишга улгурмайди, оқибатда қишки паст ҳароратдан ва турли касалликлардан зарарланади. Уруғлар сепилгандан кейин хаскаш билан тупроққа аралаштирилади.

Парваришлаш. Тупроқ турига қараб саримсоқ экилган ерга 10 сотихга соф ҳолда 10–15 кг азот, 10–12 кг фосфор ва 5 кг калий ўғити солинади. Саримсоқ экиладиган ерга янги гўнг солиш ярамайди, чунки бу ҳосилнинг етилишини кечиктиради ва у яхши сақланмайди.

Саримсоқ паллалари йирик-майдалига қараб 10 сотих ерга 100–150 кг ҳисобидан экилади. Саримсоқ паллалари йирик ва экиш меъёри ортиши билан ҳосилдорлик ҳам юқори бўлади. 2–3 қатор қилиб экилганда ленталар ораси 50–60 см, ленталардаги қаторлар ораси 10–15 см, қатордаги ўсимликлар ораси 6–8 см бўлади ва чуқурлиги 3–4 см қилинади.

Саримсоқ кузда, совук тушгунча 1–2 марта суғорилади, баҳорёзда ўсимликларни 5–6 марта суғориш, қатор ораларини юмшатиш, бегона ўтларни йўқотиш, чопиқ қилиш, гулпояларини синдириб ташлаш, минерал ўғитлар билан озиклантириш ва чиринди билан мулчалаш ҳосилдорликни анча оширади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Пиёз пашшаси, тамаки трипси, кузги тунлам қаби зараркунандаларга қарши курашда 10 сотих мийдонга Каратэ 5% эм.к. (40 мл), Моспилан 20% н.кук. (25–30 мл) препаратлари қўлланилади.

Касалликлардан сохта ун шудринг, илдиз чириш, мозаика, сарғайиш, бўғин чириш касалликларига қарши уруғларни киздириш, касалланган ўсимликларни йўқотиш, касалликларига қарши 1 фонзли Бордо суюқлиги (мис сульфати бўйича 6–8 кг/га), Топаз 10% эм.к. (12,5–15 мл) ёки Курзат Р н.кук. (200–250 г) препаратларидан бирортасини 60 литр сувда аралаштириб пуркаш тавсия қилинади.

Ҳосилни йиғиштириш. Саримсоқ ҳосилини июнь–июль ойларида йиғиштириб олиш керак, акс ҳолда унинг паллалари бир бирдан ажралиб кетади, ҳосил нобуд бўлади, товарбоплиги ҳамда сақлашга яроқлилиги пасаяди. Ҳосил белкурак билан ердан кўтарилиб, қўл билан териб олинади, кейин қуритилади. Барги ва гулпояси бўғинидан 3–5 см қолдирилиб кесиб ташланади, пиёзлари майда-йириклигига қараб сараланади.

1.18. Картошка

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: картошканинг Ўзбекистон Республикаси Давлат реестрига 63 та нави киритилган. Эртапишар навлардан Латона, Фреско, Ред Скарлет, ўртаги-эртаги Кондор, Марфона, Романо, Курода, Санте, Диёра, ўртапишар Тўйимли, Умид, Кўк сарой, Серҳосил, Аладин, Аринда, Арнова, ўртаги–кечки Акроб, Мондиал, Диамант, Пикассо ва бошқалар шулар жумласидандир.

Уруғ танлаш. Картошка ҳосилини ошириш, сифатини яхшилаш ва эрта етилишини таъминлаш учун уни ундирилган туганакларидан экиш керак. Ундирилган туганакларни баҳорги муддатларда экиш ундирилмаган туганакларни экишга қараганда ҳосилдорликни 12–15% ошириб, 10–15 кун эрта пишишига имкон беради. Маҳаллий шароитда тайёрланган уруғлар ундириш хоналарига экишдан 30–35 кун олдин, четдан келтирилган уруғликлар 20–25 кун илгари қўйилади. Ундириш хонасида ёруғлик ва 18–22 °C даража иссиқ ҳарорат яратилиши лозим. Уруғликлар майда йириклигига қараб (40–60, 60–80, 80–100 г) саралаб ундириш хонасининг полларига, сўкчакларга (стеллаж) 2–3 қатламдан оширмай ёки 12–20–25 кг. ли яшикларга қўйиш лозим. Туганакларнинг нишлаганлари кетмон билан ёпиб экиладиган бўлса, уларни 3–4 см. гача ўстириш мумкин. Оғирлиги 100 г. дан катта туганакларни экиш учун икки-уч бўлакка бўлинади.

Ер тайёрлаш. 1 сотихга 250–300 кг (10 сотихга 2,5–3 т) тоза, чириган гўнг солинади. Тупроқ белкуракда 18–20 см чуқурликда юмшатилади ёки кетмон билан чопилади. Катта кесаклар майдаланади ва ер текисланади.

Экин муддати ва схемаси. Баҳорги муддатда жанубий вилоятларда 15 февраль–1 март, марказий минтақада жойлашган вилоятларда 25 февраль–10 март, шимолий минтақаларда 10–20 март. Ёзги муддатда жанубий вилоятларда тезпишар навлар – 10–20 июль; ўртапишар навлар – 5–20 июль; кечпишар навлар 20–30 июнь; марказий минтақада жойлашган вилоятларда тезпишар навлар – 10–20 июль, ўртапишар навлар – 10–30 июнь, кечпишар навлар 10–20 июньда экилади. Шимолий ҳудудларда тезпишар навлар – 20–30 июнь, ўртапишар навлар – 15–25 июнь, кечпишар навлар – 5–10 июньда экилади. Картошка туганаклари (уруғлиги) 5–8 см чуқурликка экилади ва ҳар 1 сотих 30–35 кг уруғлиги сарфланади.

Картошка олдиндан тайёрлаб қўйилган майдонга қўлда кетмон билан 70х30 ёки 90х25 см схемада экилади.

Парваришлаш. Майдонлар уруғлик тўлиқ униб чиққунча об-ҳаво ва ер шаронтига кўра 1–2 марта сугорилади. Сугориш натижасида бегона ўтлар ҳам жадал ўсиб чиқа бошлайди. Уларни йўқотиш мақсадида сугоришдан 4–6 кун ўтгач, қатор оралари ва эгатларнинг устки қисмига қўлда кетмон билан ялписига ишлов бериш лозим. Улар ердан тўлиқ униб чиққандан кейин 20–25 кун ўтгач, ўсимликларга биринчи комплекс ишлов берилади. Қатор оралари 15–16 см чуқурликда, ўсимликдан 10–12 см химоя масофаси қолдирилиб юмшатилади. Кейин эса ўсимлик оралари енгил чопиқ қилиниб, бегона ўтлардан тозаланади. Шундан сўнг майдондаги ўсимликларни биринчи марта азотли ўғит (50%) билан озиклантириб, кейин қондириб сугориш тавсия этилади. Иккинчи комплекс ишлов биринчи ишловдан 25–28 кун ўтгач ёки ўсимликлар ёппасига гунчалайдиган даврда амалга оширилади. Картошка баҳорда экилганида ўсув даври хавонинг салқин ва тупроқнинг сернам пайтига, ҳосил тўплаш даври эса ёзнинг айни кизий бошлаган вақтига тўғри келади. Шунинг учун ҳам эртаги картошка ҳосил тўллаш (туганаклаш) пайтида ҳар 5–6 кунда 1 сотих 4–4,5 м³ меъёрда сугоришни талаб қилади. Кечки картошка ўсув даврида 8–10 кун оралатиб бир меъёрда сугорилади. Ҳосилни йигиб-териб олишга 2–3 ҳафта қолганда сув бериш тўхтатилади.

Ўғитлаш. Картошка асосий озиқа элементларига ўта талабчан. Шу боис бу экин етиштирилганда 1 сотихга соф ҳолда 2,2 кг азот, 1,7 кг фосфор, 1,1 кг калий бериш керак.

Қасаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Картошка ҳосилини оширишда экиладиган туганакларни йириклиги, шакли ва бошқа белгилари билан танлаб олиш муҳим тадбир ҳисобланади. Картошка ўсимлигида колорадо кўнгизи пайдо бўла бошлаганда кўнгизни қўлда териб чиқиш тавсия этилади. Кўнгизлар кўпайиб тухум қўя бошлагандан кейин кимёвий препаратлар қўлланилади. Бунда 10 сотих майдонга Каратэ 5% к.э. (10 мл), Моспилан 20% н.к. (20–25 мл), Суми-альфа 5% к.э. (50 мл) препаратлари 60–70 литр сувда яхшилаб аралаштирилиб пуркалади.

Ҳосилни йиғиштириш. Картошка туганаклари 25–30 см чуқурликда шаклланади, шунинг учун кетмон ёрдамида чуқурроқ қовлаб олинади. Қовлаш даврда тупроқ нам бўлиши лозим. Шунда картошкаларни бешикаст йиғиштиришга эришилади.

Кимёвий усулда 10 сотихга окканот, шираларга қарши Моспила 20% (25–30 мл), Циперметрин 25% (30 мл) ва бошқа препаратлар қўлланилади. Қовун майса пашшаси ва қовун пашшасига қарши Атилла 5% эм.к. (200 мл), Суми-Алфа 5% эм.к. (300 г) препаратлари қўлланилади.

Касалликлари. Илдиз чириш, фузариоз сўлиш, уншудринг, оддий бодринг мозаикасига қарши экинларни алмашлаб экишга риоя қилиш, ўсимлик қолдиқларини йўқотиш, фунгицидлардан Топаз 10% (200–250 мл), Курзат Р н.кук. (200–250 г), Фолиар БТ 22,5% (50 мл) препаратларини 60–70 литр сувга аралаштириб пуркаш тавсия этилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Қовун ҳосили пишиб етилганларини танлаб-танлаб олиш йўли билан уч-беш марта йиғиб олинади. Кечки муддатда экилган навлар ҳосилни эса бир марта йиғиштириб олинади. Пишган қовунлар полизда узоқ муддат турса нобуд бўлади.

2.2. Тарвуз.

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: эртапишар – Ўринбой, Манзур, Чиллаки F₁, Крисби F₁, Кримстар F₁ ва ўрта-эртапишар – Сурхон тонги, Дилноз, Шарқ неъмат, кечпишар – Ҳайит кора, Қўзибой.

Уруғ танлаш. Экиладиган тарвуз уруғи тоза, юқори унвчан, касаллик юкмаган, ўртача катталиқда, бутун бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Поллизчиликда ерни экишга тайёрлаш кейинги барча технологик чора-тадбирларни яхши наф беришини таъминловчи муҳим омилдир. Кузда ер 35–40 см чуқурликкача шудгор қилинади. Ерни шудгорлашдан олдида минерал ва органик ўғитлар берилади. Баҳорда тупроқда намни сақлаб қолиш учун ерга узун тишли хаскаш ёрдамида ишлов берилади. Тарвуз эрта муддатларда экилганда ерни баҳорда қайта шудгорлашнинг ҳожати йўқ. Экинлар кечки муддатларда экилганда ерни қайта шудгорлаш зарур. Бунда тупроқни ағдармасдан туриб, 22 см чуқурликда юмшатиб чиқилади.

Экиш муддати ва схемаси. Марказий минтақада жойлашган вилоятларда тарвузнинг эртаги навлари 15 апрельгача, ўртагиси 20 апрельдан 10 майгача, кечкиси 15 майдан 10 июньгача; жанубий вилоятларда эртаги навлар 10 апрельгача, ўртагиси 10–20 апрельда, кечкилари эса 10–20 июньда экилади. Шимолий ҳудудларда эртаги

тарвузни 20 апрельгача, ўртаги навларни 25 апрельдан 10 майгача, кечки навларни 20–30 майда экиш лозим.

Қатор оралари 210–280 см бўлган кенг эгат олинади. Бундай эгатлар полиз экинлари палакларини яхши таралишига имкон беради. Уруғлар 3–6 см чуқурликка экилади. Майда уруғли тарвузларни экиш учун 1 сотихга 45–50 г, йирик уруғли тарвузларни экиш учун 55–60 г уруғ сарфланади.

Парваришлари. Агар уруғ нам тупроққа экилса ниҳоллар униб чиққунча суғориш талаб этилмайди. Тарвуз экинини асосий парваришлаш ишлари ўсимликларни яганалаш, тупроқни юмшатиш, экинни озиклантириш, чопиқ қилиш, суғориш, палакларни тўғрилаш, бегона ўтлар ва зараркунандаларга қарши курашишни ўз ичига олади. Яганалаш икки босқичда – биринчиси ўсимлик чинбарг чиқарганда, иккинчиси чопиқ вақтида ўтказилади.

Ниҳоллар ялпи униб чиққандан кейин қатор ораларини юмшатишга киришилади. Ниҳоллар униб чиққандан 20–25 кун ўтказиб, яъни уларда иккита-учта чинбарг пайдо бўлганидан кейин экин биринчи марта чопиқ қилинади, дастлабки сув берилади, озиклантирилади. Иккинчи чопиқ биринчисидан 25–30 кундан кейин ўтказилади. Вегетация мобайнида қатор оралари 4–5 марта чопиқ қилинади.

Ўғитлаш. Тарвуз учун 1 сотих ерга соф ҳолда 0,750 г азотли, 0,750 г фосфорли ва 0,500 г калийли, органик ўғитлардан 300–400 кг солинади. Бўз тупроқли ерларда ўсув даврида экинни ҳар гал 1 сотихга 4–5 м³ меъёрда 8–9 марта суғориш кифоя. Сизот суви юза жойлашган далаларда ўсимликлар бўз тупроқли ерларга қараганда камрок (4–5 марта) суғорилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Уруғни экишга тайёрлаш олдида бир сутка давомида сувда ивитилади. Экинга касалликлардан илдиз чириш, фузариоз сўлиш, уншудринг, зараркунандалардан полиз бити (шираси), ўргимчаккана, окканот, қовун пашшаси катта зарар етказилади.

Зараркунандаларга қарши 10 сотих майдонга Моспила 20% н.кук. (25–30 г) ва касалликларга қарши Фолиар БТ 22,5% эм.к. (150 мл), Курзат Р н.кук. (200–250 г) ёки 1 фоизли Бордо суюқлигини қўллаш мумкин. 60–70 литр сувга тайёрланган аралашма пуркалади. Бу кимёвий препаратларни мутахассислар назоратида қўллаш зарур.

Ҳосилни йиғиштириш. Пишиб етилган тарвузларни танлаб-танлаб олиш йўли билан уч-беш марта йиғиб олинади. Кечки муддатда

экилган навлар ҳосили эса бир марта йиғиштириб олинади. Пишган тарвузлар полизда узоқ муддат турса нобуд бўлади.

2.3. Қовоқ

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Испанская-73, Кашгарская-1644, Палов каду-268.

Уруғ танлаш. Экиладиган қовоқ уруғи тоза, юқори унвчан, касаллик юкмаган, ўртача катталиқда, бутун бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади.

Ер тайёрлаш. Қовоқ етиштиришда ерни экишга тайёрлаш кейинги барча технологик чора-тадбирларни яхши наф беришини таъминловчи муҳим шартдир. Кузда 35 см чуқурликкача ер шудгор қилинади. Ерни шудгорлашдан олдида минерал ва органик ўғитлар берилади. Баҳорда тупроқда намни сақлаб қолиш учун ерга узун тишли хаскаш ёрдамида ишлов берилади. Қовоқ экини эрта муддатларда экилганда ерни баҳорда қайта шудгорлашнинг ҳожати йўқ. Экинлар кечки муддатларда экилганда ерни қайта шудгорлаш зарур. Бунда тупроқни ағдармасдан туриб, 22 см чуқурликда чопиб чиқилади.

Экиш муддати ва схемаси. Қовоқ уруғининг униб чиқиши экиш муддатини тўғри белгилашга боғлиқдир. Жанубий вилоятларда 15 апрельгача, марказий минтақада жойлашган вилоятларда 20 апрельгача, шимолий минтақаларда 30 апрельгача экилади. Қовоқ уруғини ер ҳарорати 14–15 °C га етганда экишга киришилади.

Қовоқ экиш учун қатор оралари 360 сантиметрли кенг эгат олинади. Бундай эгатлар қовоқ палакларини яхши таралишига имкон беради. Уруғлар 3–6 см чуқурликка экилади ва ҳар 1 сотих ерга 50–60 г уруғ сарфланади.

Парваришлаш ўсимликларни яғаналаш, тупроқни юмшатиш, экинни озиклантириш, чопик қилиш, суғориш, палакларни тўғирлаш, бегона ўтлар ва зараркунандаларга қарши курашишни ўз ичига олади. Яғаналаш икки боскичда – биринчиси ўсимлик чинбарг чиқарганда, иккинчиси биринчи чопик вақтида ўтказилади. Ниҳоллар ялли униб чиқиши билан қатор ораларини юмшатишга киришилади. Ниҳоллар униб чиққач 20–25 кун ўтказилиб, 2–3 чинбарг пайдо бўлганидан кейин экин биринчи марта чопик қилинади, дастлабки сув берилиб,

озиклантирилади. Иккинчи чопик биринчисидан 25–30 кундан кейин ўтказилади. Ўсув даврида қатор оралари 4–5 марта чопик қилинади.

Ўғитлаш. Қовоқ учун 1 сотихга тук ҳолда 0,750 г азотли, 0,750 г фосфорли ва 0,500 г калийли, органик ўғитлардан 300–400 кг солинади. Қовоқнинг ўсув даври мобайнида тупроқ намлигини суғориш олдида энг кам нам сифмига нисбатан 75–80% сақлаш талаб қилинади. Экинга 1 сотихга 4–5 м³/га меъёрада 5–6 марта сув бериб, тупроқнинг шу даражада нам бўлишига эришилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши кураш. Касалликлари: илдиз чириш, фузариоз сўлиш, ун шудринг.

Зараркунандалари: полиз бити (шираси), ўргимчаккана, оққанот. Кимёвий усул: зараркунандаларга 10 сотихга – Моспилан 20% н.к.к. (25–30 г), касалликларга – Проксанил 45 % сус.к. (150 мл), Курзат Р н.к.к. (200–250 г) ёки 1 фоизли Бордо суюқлигини қўллаш мумкин. Кимёвий препаратлар 60–70 литр сувга тайёрланган аралашма пуркалади.

Ҳосилни йиғиштириш. Қовоқ мевалари кеч кузда бир марта йиғиштириб олинади.

3-БОБ. ДОН, ДУККАКЛИ ҲАМДА МОЙЛИ ЭКИНЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ

Дон экинлари – буғдой, жавдар, арпа, шолн, сули, максажхори, жўхори ва бошқалар.
Дуккакли дон экинлари – ловия, мош, нўхот, соя, вика ва бошқалар.
Мойли экинлар – ерёнгок, кунгабоқар, зайтун, рапс, кунжут, зигир ва бошқалар.

3.1. Кузги буғдой

Экиш учун тавсия этилган навлар: ноқулай шаронгларга чидамли, серҳосил, дон сифати юқори, тезпишар ва ўта тезпишар Ёнбош, Андижон-4, Чиллаки, Оқбуғдой, Туркистон, Жайхун, Яксарт, Хисорак, Бобур, Само, Ниҳол, Фазо каби навларни экиш тавсия қилинади.

Уруғ танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун йирик, 1000 дон доннинг вазни 40–42 г. дан кам бўлмаган, сараланган, бутун (синмаган), уруғликларни танлаш зарур. Экишдан олдин уруғлик дон бегона аралашмалардан тозаланади. Сифатсиз уруғлар экилганда ниҳоллар тўла униб чиқмайди, униб чиққан майсалар ҳам нимжон, турли ноқулай омилларга чидамсиз бўлади, яхши тупламайди, қишқи совуқлардан қаттиқ зарарланади. Демакки, ниҳол сони кескин камайиб кетади.

«Дехкон одам дон сочар, эл-юртига нон сочар».
Халқ мақоли.

Ер тайёрлаш. Дастлаб экин майдони ўтмишдош экинлар қолдиқларидан, бегона ўт поялари ва илдизлари, бошқа ёт нарсалардан тозаланади. 1 сотихга 180–200 кг (10 сотихга 1,8–2 т) чириган, тоза

гўнг солинади. Ер 18–20 см чуқурликда юмшатилиб, катта кесаклар майдалангач экишга тайёрланади.

Экиш. Макбул экиш муддати 20 октябрдан 20 ноябрьгача. Уруғлик 1 сотихга 2–2,5 кг (10 сотихга 20–25 кг) ҳисобида сепилади ҳамда тупроққа 3–4 см чуқурликда вертикал симли паншаха (грабли) ёрдамида аралаштирилади. Агар уруғлар тупроққа белгиланган чуқурликка кўмилмаса, ўсимликни тупланиш бўғини юза жойлашиб, уни ётиб қолишга мойиллиги ошади. Пояларнинг ётиб қолиши эса ҳосилдорликнинг камайишига олиб келади. Уруғлар тупроққа яхшилаб аралаштирилгандан сўнг жўяк ёки пол олинади. Экинни асло кечиктирмаслик керак. Акс ҳолда ниҳоллар қишқи тиним даврига тўла туплаган ҳолда кирмайди ҳамда қишқи совуқлар ва турли касалликларга чидамсиз бўлиб қолади.

Парваришлаш. Кузги буғдой уруғи экилиб, жўяк ёки пол олингандан кейин ниҳолларни тўла ундириб олиш учун дарҳол уруғ суви берилади. Бунда ер, айниқса, жўяклар тўла намланиши лозим. Кейинги суғоришлар барглارининг ҳолатига қараб ўтказилади. Ўсимлик чанқаса барги тўклашади, букланганда синмайди. Умуман, ғаллани 3–4 марта шарбат усулида суғориш зарур. 1 сотих майдонга соф ҳолда 1,5–2 кг азотли ўғит сепилади. Ғаллазорни бегона ўтлардан тозалаш донний равишда амалга оширилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Аҳоли томорқаларига экилган бошоқли дон экинлари асосан қўл кучи ёрдамида ўрилиб, ғарамланади. Ҳосил янчиш мосламалари ёки комбайнлар ёрдамида янчиб олинади. Етиштирилган дон ҳосилни муддатидан кечиктириб йиғиштириш ҳосилдорликнинг пасайишига, доннинг бекорга nobуд бўлишига олиб келади. Буғдой сомони чорва моллари учун озуқадир.

3.2. Шолн

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Искандар, Гулжаҳон, Нукус-2, Нукус-70.

Кўчат танлаш. Кузги буғдойдан кейин такрорий экин сифатида экиладиган шолн кўчатлари 30–40 кунлик, пояси ва илдизлари дуркун ривожланган ва соғлом бўлиши лозим.

Ер тайёрлаш. Дастлаб майдон ғалла қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозаланади. 1 сотихга 180–200 кг (10 сотихга 1,8–2 т)

чириган, тоза гўнг солинади. Ер 15–20 см чуқурликда юмшатилади, йирик кесаклар майдаланади, яхшилаб текислангач пол олинади ва сув бостирилади.

Экиш схемаси. Кўчат экишдан олдин челлар 4–6 см қалинликда сув билан бостирилади. Қаторлар ораси 15 см, уялар ораси 10 см, ҳар бир уядаги кўчат сони 2–4 та.

«Девзира ош емабсан – бу дунёга келмабсан».

«Девзира палов – юракка олов».

Оталар сўзи.

Парваришлари. Кўчат ўтказилгандан кейин полдаги сув сатҳи 10–15 кун давомида 5–8, кейинчалик 10–12 см бўлиши керак.

Шоли азотли (карбамид, сульфат аммоний), фосфорли (аммофос) ва калийли ўғитлар билан уч марта озиклантирилади. Кўчат ўтказилгандан бир ҳафта ўтгач, 1 сотихга 0,4 кг (10 сотихга 4 кг) меъёрда биринчи озиклантириш, кўчат 8–9 та барг чиқарганда 1 сотихга 0,3 кг (10 сотихга 3 кг) меъёрда иккинчи озиклантириш ва бошоқлаш даврида 1 сотихга 0,3 кг меъёрда учинчи озиклантириш ўтказилади. Шоли майдони бегона ўтлардан доимий равишда тозалаб турилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Шолининг тез учрайдиган прикуляриоз касаллигига қарши Фолиар БТ фунгицидининг 22,5 фозли эмульсияланувчи концентрати 10 сотихга 500 грамм меъёрида ишлатилади. 10 литрли челака 34 грамм фунгицид солинади ва яхшилаб аралаштирилиб, ўсимликларга сепилади. 10 сотихга 15 челака аралашма ишлатилади.

Шолининг шира зараркунандасига қарши Каратэ 5 фозли эмульсияланувчи концентрати худди шу микдорларда ва тартибда тайёрланади ва сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Шолининг сут пишиш даври бошланиши билан полларга кирадиган сув камайтиради. Мум пишиш даври бошланганда эса батамом тўхтатилади. Ер етилиши билан шолни поялари ўриб олинади. Ўриб олинган шоли 3–4 кун ичида комбайн ёрдамида янчилади ва дони олинади. Шолини янчиш муддати бундан чўзилиб кетса, дон руваклардан тўкилиб нобуд бўлади. Шоли поялари майдаланиб, ивителиб, кепакка аралаштирилиб молларга берилади.

3.3. Ерёнғоқ

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Қибрай–4, Лидер, Мумтоз, Саломат ва Тошкент–112.

Ерёнғоқ уруғлигини танлаш ва экишга тайёрлаш. Қибрай–4, Лидер, Мумтоз навларида дуккагида иккита донли, Саломат ва Тошкент–112 навларида эса, 2–3 йирик донли бўлган, пўстлоғи қораймаган ва механик зарарланмаган ерёнғоқлар танлаб олинади. Уруғлик ерёнғоқлар кўл меҳнати ёрдамида чакиб экишга тайёрланади. Қобигидан ажратиб олинган ерёнғоқлар уруғ пўстлоғи ёрилган, майда ва тўла шаклланмаган уруғлардан тозаланади. Тайёр бўлган уруғликлар 10–15 килограммлик мато қопларда экиш вақтигача курук ва салқин хоналарда (қоплар ётқизилган ҳолатда) сақланади.

Ерни экишга тайёрлаш. Ерёнғоқ экиладиган майдон кузда фосфорли ва калийли ўғитлар берилиб 25–30 см чуқурликда шудгор қилинади. Баҳорда ер тобига келганда юмшатилади, текисланади. Текисланган майдонда майин тупроқ ҳосил бўлгач 70 см кенгликда жўяклар олинади. Кесакли ва нотекис ерларга экиш тавсия этилмайди, акс ҳолда уруғлар бир текисда, бир вақтда тўла униб чиқмайди. Туп сони 25–30 фозга камаяди.

Экиш муддати. Республикаимизнинг жанубий ҳудудларида апрель ойининг биринчи-иккинчи, марказий минтақада жойлашган ҳудудларида эса, апрельнинг учинчи ва май ойининг биринчи ўн кунлигида экиш тавсия этилади.

Экиш меъёри ва схемаси. Уруғларнинг йириклигига боғлиқ ҳолда Қибрай–4 ва Лидер навларининг 10 сотихга 10–11 кг, Мумтоз навларининг 9 кг, Саломат ва Тошкент–112 навларининг 7,5–8 кг, дан 70х10 ва 70х15 см кўчат қалинлигида экиш тавсия этилади.

Парваришлари. Ерёнғоқ кўчатлари тўла униб чиқкандан кейин қатор аралари юмшатилиб, бегона ўтлардан тозаланади. Ўсимликларнинг барги тўқ яшил рангга киргандан кейин биринчи озиклантирилади ва суғорилади. Ерёнғоқ фосфорли ўғитларга талабчан бўлганини учун жўяклар олинган олдин 10 сотихга 30 кг аммофос, биринчи сув билан эса 10–15 кг, дан азотли ўғитлар бериш тавсия этилади. Ерёнғоқнинг яхши ўсиб-ривожланиши учун экин қатор ораларини юмшатиш, ўсув даврининг дастлабки босқичларида тупроқ

хароратини кўтариш, ҳаво алмашувини яхшилаш ва бегона ўтларни йўқотиш жуда ҳам муҳимдир. Иккинчи озиклантириш эса, ўсимлик тўла гулга киргандан кейин ўтказилади ва 10 сотихга 20–30 кг. дан азотли ўғит берилади.

Ер ёнғокқа органик ўғитлар бериш тавсия этилмайди. Органик ўғитларни ўтмишдош ўсимликларга бериш ижобий натижа беради.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Юртимиз шаронтида дуккакларининг пишиб етилиш олдидан қарайиб кетиши кузатилади. Бу касалликка суғориш тартибининг бузилиши, яъни кўллатиб суғориш ва меъёрдан ортиқча сув бериш сабаб бўлади.

Ҳосилни йиғиб олиш. Ер ёнғок ҳосилини иссиқ ва қуруқ кунларда йиғиб олиш тавсия этилади. Бу муддат сентябрьнинг охири октябрь ойининг бошларига тўғри келади. Ҳосил пишиб етилганда ўсимлик барглари сарғаяди. Уруғлари етилганда ёнғок қобиғи тўрланади. Қобикнинг ички томони қораяди. Ўзбекистон иқлим шаронтида ҳосилни сентябрь охирларида ва октябрь ойи бошларида йиғилганда очик далада поясидан ажратилмаган ҳолда бир неча кун давомида ушлаб турилса, уруғ таркибидаги намлик тез камаяди ҳамда бу вақт ичида гинофорлар қуриб ёнғоклардан осон ажралади. Ҳосил йиғиб олинганда ёнғоклар таркибидаги намлик 35–60% бўлиб, шабада айланадиган биноларда 8–10 сантиметр қалинликда ёйиб қуритиш ва вақт-вақти билан жойида айлантириб, аралаштириб туриш тавсия этилади.

Ер ёнғок поялари жодида майдаланади, илимилиқ сувда извителиди ва кепакка аралаштирилиб молларга берилади. Поялардан силос тайёрлаш ҳам мумкин.

3.4. Кунгабоқар

Тавсия этиладиган навлар: СУР, Родник, Жаҳонгир, Олатўн, Самарқанд оқ кунгабоқари.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Кунгабоқар навларининг уруғларини оргинатор ташкилотлардан уруғлик сифатини тасдиқловчи ҳужжатларга асосланган ҳолда олиш тавсия этилади. Маҳаллий Олатўн ва Самарқанд оқ кунгабоқарининг уруғларини, ҳосил пишиб етилган даврда кунгабоқар даласида ҳосил саватларининг йириклиги, ҳосил саватидаги уруғларнинг бир хиллиги, касалланмаганлиги ва бошқа белгилари бўйича танлаб олинади. Ушбу кунгабоқарнинг ҳосил саватлари қуруқ ва шабадали жойда қуритилади. Қуритилган уруғлар ҳосил саватларидан қоқиб олинади ва ўсимлик қолдиқлари, пуч уруғлардан тозаланади.

Ерни экишга тайёрлаш. Ерни экишга тайёрлаш ишлари ўтмишдош ўсимликларни қолдиқларини тозалашдан бошланади. Органик ўғитлар (мол, қўй ва товук гўнги) билан бирга фосфорли ва калийли ўғитларнинг йиллик меъёрининг 70 фоизи берилади ва ер 25–30 см чуқурликда юмшатилади. Баҳорда ер тобига келганда текисланади. Тупроқнинг ҳолатига қараб қўшимча агротехник тадбирлар ўтказилади. Текисланиб, майин тупроқ ҳосил бўлгач 70 см кенгликда жўяклар олинади.

Экиш муддати. Республикаимизнинг жанубий ҳудудларида асосий экин сифатида март ойининг биринчи ва иккинчи, марказий минтақасида жойлашган ҳудудларида эса март ойининг учинчи – апрельнинг биринчи ўн кунлигида экиш тавсия этилади.

Ёзги муддатда жанубий ҳудудларида 15 июньгача, марказий минтақада жойлашган ҳудудларда эса 5–10 июньгача экиш яхши самара беради.

Экиш меъёри ва схемаси. Уруғларнинг йириклигига боғлиқ ҳолда 10 сотихга 6–9 кг, 70х30 см кўчат қалинлигида экиш тавсия этилади.

Парваришлаш. Кунгабоқарнинг яхши ўсиб-ривожланиши учун экин қатор ораларини юмшатиш, яғаналашни ўз вақтида (3–4-чинбарглр шаклланганда) амалга ошириш ва бегона ўтларни йўқотиш жуда ҳам муҳимдир.

Суғориш. Кунгабоқар сувсизликка чидамли ўсимлик бўлсада, юқори ҳосил етиштириш учун уруғ сувидан ташқари икки-уч марта суғориш тавсия этилади.

Ўғитлаш. Кунгабоқар органик моддаларга бой тупроқларда яхши ривожланади. Экишдан олдин фосфорли ўғитнинг қолган 30 фоизи берилади. Кунгабоқар далаларида биринчи озиклантириш кўчатлар тўла униб чиққандан кейин 10 сотихга соф ҳолдаги азот 30 кг, иккинчи озиклантириш эса, гуллаш даврининг бошланишида 50 кг ҳисобида берилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашни. Республикамиз шаронтида кунгабоқарнинг оқ ва қулранг чирпиш касалликлари кенг тарқалган бўлиб, ҳосилдорликнинг 50–60 фоизгача пасайиб кетишига олиб келади. Ушбу касаллик ҳосил пишиб етилишига 20–30 кун қолганда авж олади. Касалликнинг олдини олишда ерни тўғри танлаш (охирги 4–5 йилда кунгабоқар экилмаган бўлиши) лозим. Кунгабоқар зараркунандаларига қарши энтомофаглардан олтинқўз личинкаси гектарига 1000 донадан, катта ёшдаги қуртларига қарши бракон энтомофагини гектарига 1000 донадан далага чиқариш тавсия этилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Ҳосил саватларининг орқа тарафи тўқ жигарранг тусга кирганда йиғиб олинади. Йиғиб олинган саватлар қуруқ ва шабадални жойда қурилади. Қурилган уруғлар ҳосил саватларидан қоқиб олинади ва ўсимлик қолдиқлари, пуч уруғлардан тозаланади.

Саватларни майдалаб ёки янчиб, молларга озиқ сифатида бериш мумкин. Унинг 1 килограмми 0,8 озуқа бирлигига тенг. Қўқ полларидан силос бостирилади, қуриган поллари ёкилғи сифатида ишлатилади.

3.5. Мош

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Маржон, Дурдона, Зилола, Наврўз ва Радость.

Уруғ танлаш. Уруғлик учун йирик ва тўқ уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Ерни экишга тайёрлаш ишлари ўтмишдош ўсимликларни қолдиқларини тозалашдан боғланади. Ер

20–25 см чуқурликда юмшатилади, текисланади ва 70 см кенгликда жўяклар олинади.

Экиш муддати. Республикамизда мош асосан июнь ойининг охири ва июльнинг бошларида экилади.

Экиш меъёри ва схемаси. Мош қўш қаторлаб экилганда (қатор ораси 60 см) уруғ сарфи 10 сотихга 4–4,5 кг, қаторлаб (қатор ораси 60 см) экилганда эса 2,5–3 килограммни ташкил этади.

Парвариш. Мошнинг яхши ўсиб-ривожланиши учун экин қатор ораларини юмшатиш ва бегона ўтларни йўқотиш зарур.

Сувориш. Мошдан юқори ҳосил етиштириш учун ер ости суви чуқур жойлашган ҳудудларда уруғ сувидан ташқари яна икки марта суғориш тавсия этилади. Ер ости суви 1 метргача бўлган ерларда фақат уруғ суви берилади. Акс ҳолда ўсув даври узайиб, ҳосил пишиб етилмайди.

Ўғитлаш. Мош органик моддаларга бой тупроқларда яхши ўсиб-ривожланади. Экишдан олдин ерга аммофос берилиши ўсимликларни бақувват бўлиб ўсишини таъминлайди ва ҳосилдорликни оширади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашни. Юртимиз шаронтида мошнинг касалликларидан антракноз ва аскохитоз (ўсимликни барг, поя ва дуккакларини зарарлайди), зараркунандалардан брухус қўнғизи кўп учрайди. Антракноз ва аскохитоз касалликларини олдини олиш учун уруғликни соғлом ўсимликлардан олиш, уруғларни яхшилаб тозалаш тавсия этилади.

Брухус қўнғизига қарши қўнғизининг оммавий уруғ қўйиш даври, яъни ўсимликларнинг тўла гуллаш даврида Атилла 5% эм.к. (10 л сувга-20 мл) билан кимёвий ишлов берилади. Ишлов бериш жараёнини сифатли амалга ошириш учун мутахассисларга мурожаат қилиш тавсия этилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Мош дуккакларининг 75 фоизи етилганда пояси билан йиғиб олинади ва усти ёпиқ, шабадални айвонларда қурилади. Қурилган дуккаклар янчиб тозаланади.

Мош поллари жодиди майдаланади, илмилқ сувда ивотилади ва кепакка аралаштирилиб молларга берилади. Поялардан силос тайёрлаш ҳам мумкин.

3.6. Нўхат

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Осие-2001, Жасур-98.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Уруғлик учун йирик ва тўқ уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Ерни экишга тайёрлаш ишлари ўтмишдош ўсимликларни қолдиқларини тозалаш билан бошланади, ер 20–25 см чуқурликда юмшатилади, текисланади ва 70–60 см кенгликда жўяклар олинади.

Экиш муддати. Республикамизда нўхат асосан ернинг тобга келишига қараб эрта баҳорда (март ойида) экилади.

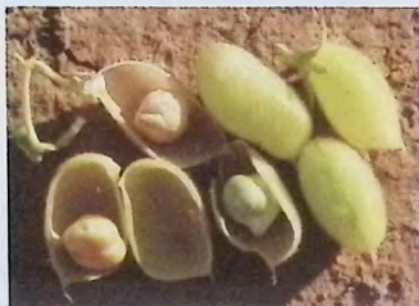
Экиш меъёри ва схемаси. Нўхат 60х40 ёки 60х45 см схемада экилади. Бунда 10 сотих майдонга 6–8 кг уруғ сарфланади.

Парваришлаш. Нўхатдан юқори ҳосил етиштириш учун табиий намликдан ташқари (баҳор қуруқ келганда) бир марта суғориш тавсия этилади.

Нўхатнинг яхши ўсиб-ривожланиши ва табиий намликдан унумли фойдаланиши учун ўсув даврининг илк давларида қатор ораларини юмшатиш, бегона ўтларни йўқотиш жуда ҳам муҳимдир.

Ўғитлаш. Нўхат органик моддаларга бой тупроқларда яхши ривожланади. Экишдан олдин ерга аммофос берилиши ўсимликларнинг бақувват бўлиб ўсишини таъминлайди ва ҳосилдорликни оширади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Республикамиз шароитида нўхатнинг касалликларидан аскохитоз (ўсимликни барг, поя ва дуккакларини зарарлайди), зараркунандалардан баргда ғовак ҳосил қилувчи пашша, ғўза тунлами куртчи ва брухус қўнғизни қўп учрайди. Аскохитоз касалликларини олдини олиш учун уруғликни соғлом ўсимликлардан олиш, уруғларни яхшилаб тозалаш ва нўхат нашшаси, ғўза тунлами куртчи ва брухус қўнғизига қарши эса ўсув даври давомида Багира 20% (20 мл) препаратни билан кимёвий ишлов бериш зарур. Бу борада тегишли мутахассисларга мурожаат қилиш тавсия этилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Нўхат дуккакларининг 75–80 фоизи етилганда пояси билан йиғиб олинади ва қуригилади. Қурилган дуккаклар янчиб тозаланади.

Нўхат поялари жодиди майдаланади, илмилик сувда ивителиди ва кепакка аралаштирилиб молларга берилади. Поялардан силос тайёрлаш ҳам мумкин.

3.7. Ловия (Хитой ловияси)

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Олтинсоч, Олтин, Сориал, Колорадо F₁.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун йирик, тўқ ва шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Ерни экишга тайёрлаш ишлари ўтмишдош ўсимликларни қолдиқларини тозалаш билан бошланади, ер 20–25 см чуқурликда юмшатилади, текисланади ва 70–60 см кенгликда жўяклар олинади.

Экиш муддати. Ловия ернинг тобига келишига қараб апрель-май ойларида, анғизга эса июнь ойининг охирида экилади.

Экиш меъёри ва схемаси. Ловия 60х20 ёки 60х15 см схемада экилади. Бунда 10 сотих майдонга 2,5–5 кг уруғ сарфланади. Экиш чуқурлиги 4–5 см.

Парваришлаш. Ўсув даврида 3–5 марта суғорилади. Қатор оралари юмшатилади, ўтоқ қилинади.

Ўғитлаш. Маҳаллий ўғит ерни экишга тайёрлаш пайтида солинади. Ерни юмшатишдан олдин 10 сотихга 4–6 кг соф модда ҳисобида фосфор ва 2–4 кг калий берилади. Шоналаш ва гуллаш даврида қўшимча 2–3 кг фосфор, 1–2 кг калий сепилди.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Ловияда илдиз чирчи, антракноз, ун шудринг ва занг касалликлари кузатилади. Зараркунандалардан эса ғўза тунлами, туганак узунбуруни, акация ва беда шпраси, донхўрлар, ўргимчаканалар учрайди.

Ловия касалликларига қарши ўз вақтида кураш олиб бориш учун уруғлар препаратлардан Витавакс 200ФФ 34% с.сус.к. (т.э.м; карбоксин+тирам) – 2,5 л/т, Ҳимоя 10% с.(т.э.м; полихлорйодид) – 4,0 л/т, Дармон-4, 25-30% кук, (т.э.м; карбон ва карбол кислоталарининг

натрийли тузлари аралашмаси) – 0,4 л/т ҳисобида дорилаб экилади. Ўсимликни ўсув даврида эса Фоликур БТ 22,5% эм.к. (т.э.м; тебуконазол+триадимефон) – 0,3-0,5 л/га, Байлетон 25% н.к.к. (т.э.м; триадимефон) – 0,5 кг/га, Титул 390 КЭК (390 г/л), (т.э.м; пропиконазол) – 0,3 л/га ва Дуплет ТТ 22,5% эм.к. (т.э.м; тебуконазол+триадимефон) – 0,5 л/га меъёрларда қўлланилди.

Ловияда учраган зараркунандаларга қарши эса ўсимликни ўсув даврида препаратлардан Децис 2,5% эм.к. (т.э.м; дельтаметрин) – 0,5-0,7 л/га, Децис 10% эм.к. (т.э.м; дельтаметрин) – 0,1 л/га, Би-58 (Янги) 40% эм.к.(т.э.м; диметоат) – 0,5-1,0 л/га, Каратэ 5% эм.к. (т.э.м; лямбда-цигалотрин) – 0,15 л/га ҳисобида ишлатилади. Ишчи суюқлик сарфи касаллик ва зараркунандаларга қарши 10 сотихга 20 л ҳисобида олинади.

Ҳосилни йиғиштириш. Ловия дуккакларининг 75-80 фоизи пишганда пояси билан йиғиб олинади ва қурилади. Поялар эрталаб ёки кечкурун йиғилса, дуккаги кам чатнайди, шикастланмайди. Қуриган дуккаклардаги ҳосил янчиб ёки ёриб ажратиб олинади. Ловия поялари чорва хайвонларига озика сифатида берилади. Пояларни маккажўхориға аралаштириб силос ҳам тайёрлаш мумкин.

3.8. Кунжут

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Тошкент-122, Қора шахзода.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун йирик, тўқ ва шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Шунинг эсда тутиш лозимки, кунжут бир бор экилган ерга 6-7 йилдан кейин қайта экилади, акс ҳолда касаллик ва зараркунандалар ўсимликка катта зарар етказиши мумкин. Ерни экишга тайёрлаш ишлари ўтмишдош ўсимликларни қолдиқларини тозалашдан бошланади, ер 20-25 см чуқурликда юмшатилади, текисланади ва 70-60 см кенликда жўяқлар олинади.

Экиш муддати. Кунжут ернинг тобига келишига қараб апрель-май ойларида, анғизга эса июнь ойининг охирида экилади.

Экиш меъёри ва схемаси. Кунжут 60х20 ёки 70х20 см схемада экилади. Экиш чуқурлиги 3-5 см. 10 сотихга 500-600 грамм уруғ сарфланади.

Парваришлар. Ўсимликлар яғана қилинмайди. Гуллагунча 1-2 марта, гуллаш даврида 2 марта суғорилади. Сизот сувлари яқин жойлашган томорқаларда 1-2 марта суғориш кифоя қилади. Қатор оралари ҳар сувдан кейин етилиши билан чопиқ қилинади.

Ўғитиш. Маҳаллий ўғит ерни экишга тайёрлаш пайтида солинади. Гўнг қанча кўп солинса, шунча яхши бўлади. Зарур ҳолларда (гўнг етмаганда) 10 сотихга 6-8 кг фосфор, 2-3 кг азот сепилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Кунжутда касалликлардан фузариоз ва вертициллез вилт, ун шудринг касалликлари, зараркунандаларидан эса ширалар, кандалалар, тунламлар, баргхўр куртлар каби зараркунандалар қулатилади.

Ун шудринг касаллигига қарши ўсимликни ўсув даврида Дуплет ТТ, 22,5% эм.к. (т.э.м; тебуконазол+триадимефон) – 0,3-0,5 л/га сарф-меъёрларда қўлланилади.

Зараркунандаларга қарши Моерметрин 25% эм.к. (т.э.м; циперметрин) – 0,3-0,4 л/га меъёрда қўлланилади. Кунжутдаги касаллик ва зараркунандаларга қарши ишчи суюқлик сарфи 10 сотихга 20 л ҳисобида олинади.

Ҳосилни йиғиштириш. Кунжут поясининг барглари сарғайиб тўкила бошлаган ва пастки кўсакчалари етилган пайтда йиғиб олинади ва қурилади. Поя боғламларини пастга қаратган ҳолда осиб қуриши мумкин эмас – кўсаклар ёрилиб, уруғлар тўкилиб кетади. Кўсаклардаги ҳосил янчиб олинади.

Пояларини жодида яхшилаб майдалаб, дағал хашак ўрнида молларга берса бўлади.

4-БОБ. ЕМ-ХАШАК ЭКИНЛАРИНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ

4.1. Беда етиштириш

Беда ер унумдорлигини ошириш ва чорва озука базасини яратишда асосий экин ҳисобланади. Уч йил давомида бир гектар майдонда 600–900 кг соф азот тўплайди, тупроқ дондорлигини тиклаб, сув-физик хоссаларини яхшилайдди,

эриши қийин бўлган фосфорли бирикмаларни парчалаб, уларни кейинги экинлар ўзлаштириши учун тайёрлаб беради, тупроқни турли касаллик тарқатувчи инфекция унсурлари (замбуруғ, бактерия, вирус)дан тозалайди. Беда (хўк масса, пичан, сенаж) билан боқилган чорва молларининг махсулдорлиги, гўшти ва сутининг сифати ошади.

Экиш учун тавсия этилган навлар: тупроқ-иқлим шароитига қараб Тошкент–1, Тошкент–1728, Тошкент–2009, Хоразм–2, Қорақалпоқ–15, Аридная ва Бойгул навларидан бири экилади.

Уруғ танлаш ва экишга тайёрлаш. Беда уруғи майда бўлгани учун 1000 донасининг вазни 1,5–2,2 граммни ташкил этади. Уруғлар бегона ва карантин ўтлар, айниқса, зарпечак уруғидан яхшилаб тозаланган, намлиги 13–14 % ва унувчанлиги камида 93–95 % атрофида бўлиши керак.

Ем-хашак экинлари – чорва моллари ва паррандаларга ем-хашак (кўкат, пичан, ем, силос) тайёрлаш мақсадида экиладиган ўсимликлар (беда, маккажўхори, жўхори, кўнгабокар, арпа ва бошқалар).

Ер тайёрлаш. Баҳорги беда экиш учун ер кузда камида 15–20 см чуқурликда юмшатилади. Агар техника кираолса 30–40 см чуқурликда шудгор қилинади. Юмшатиш олдида ернинг ҳолатига қараб, 1 м² майдонга 5–10 кг гўнг, фосфорли (суперфосфат, супрафос,

аммафос: 1 м² га 100 г соф ҳолда) ҳамда калийли (1 м² га 50 г соф ҳолда) ўғит солиш мақсадга мувофиқ. Қор-ёмғир сувлари билан тўйинган ер февралнинг охири–март ойининг бошларида енгил чопик қилинади. Кесақлар майдаланиб, майин тупроқ олинади.

Беда кузги муддатда экилганда ер экинлар қолдигидан тозаланиб, майин тупроқ олиш мақсадида суғорилади. Қолган тадбирлар юқорида кўрсатилган тартибда амалга оширилади.

Экиш. Беда асосан икки муддатда – эрта баҳорда (февралнинг охири мартнинг боши) ва кузда (августнинг охири ва сентябрнинг боши) экилади.

Экиш меъёри: кенг қаторлаб, 60 см кенгликда экилганда 1 сотих (10 x 10 м) га 150–160 г, ёппасига экилганда – 200 г.

Экиш чуқурлиги 2–3 см. Уруғни бу меъёрдан чуқурроқ экиш тавсия этилмайди. Чунки уруғнинг униб чиқиши қийин кечиб, кўчат сийрак бўлади.

Ёппасига экишда ер текисланиб, уруғ сепилади. Уруғга қум (ёки майда тупроқ) аралаштириб (худди сабзи уруғидек) бир текисда сепилади. Томорқа майдонинг узунасига ва кўндалангига қараб юриб уруғни сочган маъқул. Шунда уруғ текис сепилади.

Уруғ сепилгач, тупроқ хаскашланади. Хаскашлаш ҳам олдин узунасига кейин кўндалангига амалга оширилади. Рўзғорда бор бўлган тахта ёки енгил ёғочлардан мола ясаб, тупроқ енгил молаланади. Пушта кенглиги 60 см. дан катта бўлмагани маъқул. Акс ҳолда, пушта ўртасига нам етиб бориши қийинлашади.

Пуштанинг устки қисми текис бўлса, тупроқ яхши намланади ва куёш ҳарорати таъсирида уруғлар тезда униб чиқади. Эгат чуқурлиги 15–20 см бўлиши керак. Ёппасига экилиб, бостириб суғориладиган ҳудудларда пол (чел) олинади.

Беда экилган майдонга яхши чириган гўнгни сепиш яхши самара беради. Бу биринчидан, ер ва униб чиқадиган ниҳоллар учун озука бўлса, иккинчидан, ёмғирдан кейин қатқалоқ бўлишининг олдини олади. Чиримаган гўнгни (айниқса, кўй гўнгни) томоркага солиш асло мумкин эмас. Чунки унда бегона ўт уруғи кўп бўлиб, далани ўт босишига олиб келади.

Қоплама усулда беда экиш. Бедани бошқа экинлар (арпа, сули, маккажўхори, бугдой) билан аралаштириб ҳам экиш мумкин. Бунда аввал арпа (сули ёки бугдой) уруғи 1 сотихга 600–700 грамм меъёрда сепилиб, кетмон билан чопиб чиқилади, сўнг хаскашланади. Кейин беда уруғи сепилиб, қайта хаскашланади, енгил мола қилинади ва суғориш эгатлари олинади.

Маккажўхори билан бирга экилганда олдин беда экилиб, кейин унинг уруғларини эгат бўйлаб (1 сотихга 600–800 грамм) кадаб чиққан маъкул. Қоплама экинлар уруғини қалин сочиб бўлмайди. Чунки қоплама экин ниҳоллари бедани сиқиб қўйиб, яхши ўсиб-ривожланишига халақит қилади.

Бошоқли дон билан экиб, донни пишириб олиш мақсад қилинганда, дон пишгунча кутилади. Кўк масса учун етиштирилганда сутмум пишиш даврида ҳам ўримга тушиш мумкин. Бунда чорва моллари учун тўйимли ва сероксилли озуқа олишга эришилади.

Сугориш. Баҳорги экишда ернинг нами етарли бўлса, экишдан кейин сугориш тавсия этилмайди. Намлик кам бўлса, сугориш керак. Ариқдан сугориш имконияти бўлмаса, кичик майдонларда кун оралатиб лейка ёрдамида ёмғирлатиб (албатта тўйинтириб) сугориш орқали ҳам бедани ундириб олиш мумкин.

Ер қатқалоқ бўлишига йўл қўймаслик керак. Қатқалоқни енгил сув бериш (ёки сепиш) орқали бартараф этиш мумкин. Ҳаво ҳароратига қараб (5–8 °C) беда 7–8 кунда униб чиқа бошлайди. Майсаларнинг бўйи 10–12 см. га етганда албатта сугориш керак. Сугориш давомийлиги 10–12 соатдан ошмаслиги керак. Бостириб сугориладиган майдонларда сувнинг қалинлиги 8–10 см. Нам юқори бўлиши уруғнинг димиқиб, чиришга, нам етишмаслиги эса уни палағда (чала бўртиш) бўлишига олиб келади.

Тупроқ-ҳаво шароитидан келиб чиққан ҳолда, биринчи ўримга қадар, камида 2–3 марта сугориш талаб этилади. Меъёрдан ошиқча сугориш (айниқса, бостириб сугориш) кўчат сонининг сийрак-лашишига ва бегона ўтлар кўпайишига, кам сугориш эса униб чиққан ниҳолларнинг нобуд бўлишига олиб келади.

Сугориш жараёнида биринчи йилги бедаларнинг 1 сотихига соф ҳолда 300–400 грамм азотли ўғит бериш тавсия этилади.

Ҳашарот ва бегона ўтларга қарши курашиш. Беданинг асосий зараркунандалари бўлган фитономус, шира, уруғхўр ва бошқаларга қарши қуйидаги кимёвий препаратлардан бири ишлатилиши лозим: Моспилан 20% н.к.к. (10 сотихга 30 мл), Каратэ 5% эм.к. (15–20 мл), Циперметрин 25 % эм.к. (10 сотихга 30 мл) меъёрда қўлланилади.

Ишланадиган суюқлик меъёри 400–600 л/га бўлиб, ўсимликнинг ривожланиш фазаси ва ҳашарот билан зарарланганлик даражасига эътибор бериш керак. Кимёвий препаратлар билан ишловни кечки ёки эрталабки пайтларда ўтказиш зарур. Зарпечакка қарши Титус 25% к.о.с.с. 40–50 г/га препарати беданинг биринчи ўримидан 7–10 кундан кейин пуркалади. Зарпечак тушган пайкалдаги бедани қўлда

тозалаш, агар бунинг имкони бўлмаса, дарҳол ўриб, эҳтиётлик билан даладан ташқарига олиб чиқиш керак.

Ўриш. Биринчи йилги беданинг биринчи ўрими ниҳолларнинг 40–50 фоизи гуллаганда бошланади. Ўриш олдиндан томорқа ери лой бўлмаслиги керак. Ўроқ ёки чалғи ўткир бўлиши шарт.

Бедани жуда паст ўриш тавсия этилади. Иложи бўлса, бедани чалғида эмас, ўткир ўроқда ўрган маъкул. Бедани ернинг юзасига такаб ўриш, битта ниҳолдан кўплаб янги ён новдалар ҳосил қилиш имкониятини яратади. Айниқса, беда сийрак чиққан томорқа ерларида бу ўзининг ижобий натижасини беради.

Ўрилган кўк масса дарҳол чорва молларига берилиши мумкин. Агар бунга эҳтиёж бўлмаса, томорқада маълум муддат қолдирилиб қуритилгач, қишқи мавсумга боғ қилиб ғарамлаш керак.

Биринчи ўрим ва кейинги ўримлар ҳосили йиғиштириб олинган кейин, майдонни ўсимлик қолдиқларидан тозалаш (иложи бўлса енгил хаскашлаш) ва албатта сугориш зарур.

Беда ёруғсевар ўсимлик. Дарахтлар тагига экилганда унчалик яхши ҳосил бермайди. Кимёвий препаратлар билан ишлов беришни ўримдан 15–20 кун бурун тўхтатиш керак.

Имкон қадар кимёвий воситалардан фойдаланишга ҳаракат қилмаслик керак. Чорва ва инсонлар учун зарарсиз бўлган усуллар масалан, олтингугурт, оҳакли сув, ИСО, Бордо суюқлиги кабилардан фойдаланган маъкул.

4.2. Маккажўхорини асосий экин сифатида етиштириш

Экин учун тавсия этиладиган маккажўхори дурагайлари: ўртапишар Ўзбекистон–420 ВЛ, Ўзбекистон–601 ЕСВ, эрта-ўртапишар Қорасув–350 АМВ, Ўзбекистон–300 МВ ва ҳ.к.

Уруғ танлаш ва экишга тайёрлаш.

Экиладиган маккажўхори уруғи тоза, юқори унувчан, касаллик юқмаган, ўртача катталиқда, синмаган, тўқ, текис (зарарланмаган) бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади. Уруғлик экин олдиндан илиқ сувда 10–12 соат ивитиб қўйилади.

Ер тайёрлаш. Ерни экишга тайёрлаш ишлари ўтмишдош ўсимликларни қолдиқларини тозалаш билан бошланади. 1 сотихга 250–300 кг (10 сотихга 2,5–3 т) чирган гўнг солинади ва камида 18–

20 см чуқурликда юмшатишиб, йирик кесаклар майдаланади ва ер текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Маккажўхори уруғи жанубий вилоятларда март ойининг III, апрель ойининг I ўн кунлиги, марказий минтақада жойлашган ва Фарғона водийси вилоятларида апрель ойининг I–II ўн кунлиги, шимолий минтақаларда апрелнинг III ва май ойининг I ўн кунлиги мақбул муддат ҳисобланади.

Экиш схемаси ва меъёри. Уруғ 60х24х1 (60 см – қатор орасининг кенлиги, 24 см – уялар ораси, 1 дона – уядаги уруғ сони), 70х20х1, 90х16х1 схемаларда унвчанлиги ва уруғ тозалигига қараб сотихига 220–250 грамм (10 сотихга 2,2–2,5 кг) меъёрда экилади.

«Сада эксанг, сояси бор, макка эксанг – пояси».

Халқ мақоли.

Парваришлаш. Маккажўхори ўсимликлари биринчи марта биринчи ўғитлашдан сўнг, иккинчи марта иккинчи ўғитлашдан сўнг, учинчи марта султонлар чиқариб, гуллаш даври бошланганда, тўртинчи марта эса доннинг сут-мум пишиш даврида суғорилади. Агар ер қумлоқ бўлса, тупроқ ва ўсимликнинг ҳолатига қараб қўшимча суғорилади.

Экиш тугалланганидан сўнг уруғлар униб чиққунча катқалок ҳосил бўлганда тупроқ кетмон билан 3–4 см чуқурликда чопилади. Ўсимликлар униб чиқиб, 5–6 та чинбарг ҳосил қилгач, ҳар бир қатор ораси 6–8 см чуқурликда юмшатилади. Кейинги чопиқ ўсимликлар 8–10 барг ҳосил қилганда 8–10 см чуқурликда ўтказилади.

Ўғитлаш. Кузда чопиқ олдидан 1 сотихга фосфорли минерал ўғит 0,9 кг, калийли ўғит 0,6 кг меъёрида солинади. Ўсимлик 5–6 та чинбарг чиқарганда ва 10–12 та чинбарг чиқарганда ҳам 2,2 кг. дан азотли ўғит билан озиклантирилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Зарур бўлганда маккажўхорининг асосий зараркунандаларига қарши курашда бракон ва трихограммалар қўлланилади. Сўта донлари сут-мум пишишга кирганда, кўсак қуртига қарши трихограмма ва бракон капалакларидан фойдаланилади. Ўсимликда 6–8 барг ҳосил бўлганда тушадиган кўсак қуртига қарши кимёвий курашда Каратэ эритмаси ишлатилади. Бегона ўтларни йўқотиш учун қўлда чопиқ ишлари амалга оширилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Маккажўхори сўталари дон учун тўлик пишиш даврида, силос учун эса поялар сут-мум пишиш даврида қўл кучи ёрдамида йиғиштириб олинади.

4.3. Жўхорини асосий экин сифатида етиштириш

Экиш учун тавсия этилган навлар: Қорабош, Оранжевое–160, Даулет, Ўзбекистон–18 ва х.к.

Уруғ танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиладиган жўхори уруғи тоза, юқори унвчан, касаллик юқмаган, ўртача катталиқда, синмаган, тўқ, текис (зарарланмаган) бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади. Уруғлик экиш олдидан илик сувда 10–12 соат ивйтиб қўйилади.

Ер тайёрлаш. Ерни экишга тайёрлаш ишлари ўтмишдош ўсимликларни қолдиқларини тозалаш билан бошланади. 1 сотихга 250–300 кг (10 сотихга 2,5–3 т) чириган гўнг солиниб, камида 18–20 см чуқурликда юмшатилади. Йирик кесаклар майдаланади ва ер текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Жўхорини жанубий вилоятларда март ойининг III, апрель ойининг I ўн кунлиги, марказий минтақада жойлашган ва Фарғона водийси вилоятларида апрелнинг I–II ўн кунлиги, шимолий минтақаларда апрелнинг II ва май ойининг I ўн кунлигида экиш мақбул муддат ҳисобланади.

Уруғлик учун 60х17х1 (60 см – қатор орасининг кенлиги, 17 см – уялар ораси, 1 дона – уядаги уруғ сони), 70х14х1, 90х11х1, кўк масса учун 60х11х1, 70х9х1, 90х7х1 схемаларда ҳар сотихга 100–120 г (10 сотихга 1–1,2 кг) жўхори уруғи сарфлаб экилади. Униб чиққандан сўнг қуюқ жойлар яғана қилинади.

Парваришлаш. Жўхори ўсимликлари дон учун биринчи марта биринчи ўғитдан сўнг, иккинчи марта иккинчи ўғитдан сўнг ва учинчи марта эса сут-мум пишиш даврида, кўк масса учун биринчи ўғитдан сўнг, иккинчи марта кўк поя ўрилиб, қўшимча ўғитлангандан сўнг суғорилади. Агар ер қумлоқ бўлса тупроқ ва ўсимликнинг ҳолатига қараб қўшимча суғорилади.

Қатор ораларини юмшатиш. Ўсимликлар униб чиқиб, 5–6 чинбарг ҳосил қилгач, ҳар бир қатор ораси 6–8 см чуқурликда

чопилади. Кейинги чопик ўсимликлар 8–10 та барг чиқарганда 8–10 см чуқурликда ўтказилади.

Ўғитлаш. Кузда чопик олдидан фосфорли минерал ўғит сотихига 0,9 кг, калийли ўғит 0,6 кг меъёрида солинади. Ўсимлик 5–6 та чинбарг чиқарганда 2,2 кг, 10–12 та чинбарг чиқарганда ҳам 2,2 кг азотли ўғит билан озиклантирилади.

Бегона ўтларни йўқотиш учун қўлда чопик ишлари амалга оширилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Қорабош навининг поялари рўваклаш даврида қўк масса учун ер устидан 5–10 см қолдириб, ўрилади. Силос учун Даулет, Оранжевое–160, Ўзбекистон–18 навлари мум пишиш даврида қўл кучи ёрдамида ўриб олинади.

5-БОБ. ТОМОРҚАЛАРГА ТАКРОРИЙ ЭКИНЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ

Томорқага экилган бошоқли дон ва эртаки сабзавот экинлари ҳосили ёз ойларида йиғиштириб олингандан кейин бир қатор экинларнинг тезпишар навларини такрорий экиб, ҳосил етиштириш мумкин. Бу томорқадан бир йилда икки, уч марта ҳосил олишни, қишлоқ аҳолисининг даромади ошиб, турмуши янада фаровон бўлишини таъминлайди.

5.1. Маккажўхорини такрорий экин сифатида етиштириш

Экиш учун тавсия этиладиган маккажўхори дурагайлари: Қорасув–350 АМВ, Ўзбекистон–601 ЕСВ, Ўзбекистон–300 МВ ва ҳ.к.

Уруғ танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиладиган маккажўхори уруғи тоза, юқори унувчан, касаллик юкмаган, ўртача катталиқда, синмаган, тўқ текис (зарарланмаган) бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади. Уруғлик экиш олдидан илиқ сувда 10–12 соат ивитиб қўйилади.

Ер тайёрлаш. Ер ўтмишдош ўсимликларни қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 1 сотихга 250–300 кг (10 сотихга 2,5–3 т) чириган гўнг солинади. Ер камида 18–20 см чуқурликда юмшатилиб, йирик кесаклар майдаланади ва текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Экиш ишлари шимолий ва марказий иқлим минтақаларида дон учун 20 июнгача, силос учун 20 июлгача, жанубий минтақаларда дон учун 1 июлгача, силос учун 30 июлгача амалга оширилади.

Маккажўхори уруғи 60х21х1 (60 см – қатор орасининг кенлиги, 21 см – уялар ораси, 1 дона – уядаги уруғлар сон), 70х18х1, 90х14х1 схемада унувчанлиги ва уруғ тозаллигига қараб 1 сотихга 220–250 граммдан (10 сотихга 2,2–2,5 кг) экилади.

Парваришлаш. Сўғориш: маккажўхори ўсимликлари биринчи марта биринчи ўғитлашдан сўнг, иккинчи марта иккинчи ўғитлашдан сўнг, учинчи марта султонлар чиқариб, гуллаш даври бошланганда, тўртинчи марта эса доннинг сут-мум нишини даврида сўғорилади. Қумлоқ майдонларда тупрок ва ўсимликнинг ҳолатига қараб қўшимча сўғорилади.

Ўсимликлар униб чиқиб, 5–6 чинбарг ҳосил қилгач, ҳар бир қатор ораси 6–8 см чуқурликда чопилади. Кейинги чопик ўсимликлар 8–10 та барг ҳосил қилганда 8–10 см чуқурликда ўтказилади.

Ўғитлаш. Кузда чопик олдида фосфорли минерал ўғит тух ҳолда сотихига 0,9 кг, калийли ўғит 0,6 кг меъёрида солинади. Ўсимлик 5–6 та чинбарг чиқарганда 2,2 кг, 10–12 та чинбарг чиқарганда 2,2 кг азотли ўғит билан озиклантирилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши кураш. Зарур бўлганда маккажўхорининг асосий зараркунандаларига қарши курашда бракон ва трихограммалар қўлланилади. Касаллик ва зараркунандалар турига қараб Каратэ, Суми-Алфа кимёвий воситалардан фойдаланилади. Сўта донлари сут-мум пишишга кирганда, зараркунандаларнинг тухумларига қарши Трихограмма ва етук ёшдаги куртларига қарши бракон энтомофагидан фойдаланилади. Ўсимлик 6–8 барг чиқарганда тушадиган кўсак куртига қарши кимёвий курашда Каратэ эритмаси яхши самара беради.

Бегона ўтларни йўқотиш учун қўлда чопик ишлари амалга оширилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Маккажўхори сўталари дон учун тўлик пишиш даврида, силос учун эса поялар сут-мум пишиш даврида қўл кучи ёрдамида йиғиштириб олинади.

5.2. Жўхорини такрорий экин сифатида етиштириш

Экин учун тавсия этилган навлар: Қорабош, Даулет, Ўзбекистон-5.

Уруғ танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиладиган уруғ тоза, юкори унвчан, касаллик юқмаган, ўртача катталиқда, синмаган, тўқ, текис (зарарланмаган) бўлиши зарур. Уруғлар бошқа ўсимликлар уруғлари ва аралашмаларидан тозаланади. Уруғлик экин олдида илқ сувда 10–12 соат ивитиб қўйилади.

Ер тайёрлаш. Ер ўтмишдош ўсимликларни қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 1 сотихга 250–300 кг (10 сотихга 2,5–3 т) чириган гўнг солинади. Ер камида 18–20 см чуқурликда юмшатилогач, йирик кесаклар майдаланади ва текисланади.

Экин муддати ва схемаси. Экин ишлари шимолий ва марказий иқлим минтақаларида 20 июндан 20 июлгача, жашубий минтақаларда 1 июлдан 30 июлгача амалга оширилади.

Уруғлик учун 60х17х1 (60 см – қатор орасининг кенлиги, 17 см – уялар ораси, 1 дона – уядаги уруғ сони), 70х14х1, 90х11х1, кўк масса

учун 60х11х1, 70х9х1, 90х7х1 схемаларда ҳар сотихга 100–120 г (10 сотихга 1–1,2 кг) жўхори уруғи сарфлаб экилади. Ўсимлик униб чиққандан сўнг куюқ жойлар ягана қилиб олиб ташланади.

Парваришлаш. Жўхори ўсимликлари дон учун биринчи марта биринчи ўғитдан сўнг, иккинчи марта иккинчи ўғитдан сўнг ва учинчи марта эса сут-мум пишиш даврида, кўк масса учун биринчи ўғитдан сўнг, иккинчи марта кўк поя ўрилиб, қўшимча ўғитлангандан сўнг суғорилади. Агарда ер қумлоқ бўлса тупроқ ва ўсимликнинг ҳолатига қараб қўшимча суғорилади.

Қатор ораларини юмшатиш: ўсимликлар униб чиқиб, 5–6 чинбарг ҳосил қилгач, ҳар бир қатор ораси 6–8 см чуқурликда чопилади. Кейинги чопик ўсимликлар 8–10 барг ҳосил қилганда 8–10 см чуқурликда ўтказилади.

Чопик олдида фосфорли минерал ўғит сотихига 0,9 кг, калийли ўғит 0,6 кг меъёрида солинади. Ўсимлик 5–6 та чинбарг чиқарганда 1,5 кг, 10–12 та чинбарг чиқарганда ҳам 1,5 кг азотли ўғит билан озиклантирилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Поялар рўваклаш даврида ер устидан 5–10 см қолдирилиб, кўк масса учун қўл кучи ёрдамида ўриб олинади.

5.3. Озуқабоп экинларни такрорий етиштириш

Маккажўхори такрорий экилган майдонларда куйидаги агротехник тадбирларни амалга ошириш лозим. Маккажўхорилар униб чиққандан кейин қатор ораларига ишлов берилиб, ягана ва чопик қилиш ишлари бажарилади. 5–6 та барг ва 10–12 та барг чиқарганда азотли ўғитлар билан

озиклантирилади ва суғориш ишлари амалга оширилади. Гуллаш ва сут-мум пишиш давларида бир мартадан суғорилади. Агротехник тадбирлар ўз вақтида бажарилганда гектаридан 35–40 ц дон ёки 350–400 ц кўк масса олинади.

Такрорий экишда оксилга бой озуқа етиштириш мақсадида маккажўхорига соя қўшиб экин тавсия этилади. Бунда маккажўхори ва соя уруғлари 10 сотихга 2 кг. дан тенг миқдорда қўшиб экилиши мақсадга мувофиқ. Такрорий экинлар тез ўсишини инобатга олган ҳолда агротехниканин ўз вақтида кечиктирмасдан амалга ошириш лозим.

Тупроғи шўрланган ва сув танқис томорқаларда окжўхори, Африка кўноғи экинларини экиш яхши натижалар беради. Ушбу экинлар уруғларини 4–5 см чуқурликда, қатор оралиғи 60 ёки 70 см қилиб, 10 сотихга 1–1,5 килограмм миқдорида экилади. Кўчат сони 8–9 минг атрофида бўлиши керак. Вегетация даврида 4–6 та барг чиқарганда қатор оралиғига ишлов берилиб, қуриган гўнг ва азотли ўғитлар билан озиклантирилади ва суғориш ишлари амалга оширилади. Барча агротехник тадбирлар ўз вақтида бажарилса 10 сотихдан 3,5–4 тонна кўк поя ҳосили олинади.

Ердан унумли фойдаланиш ва чорва молларини тўйимли озуқа билан таъминлаш учун бошқоқли дондан бўшаган майдонларга 15 июлдан 10 августгача бўлган муддатларда дон ва дуккакли экинлардан *сули уруғи* – 10 сотихга 8 кг, *хашаки нўхат уруғи* – 7 кг меъёрда кўшиб экиш тавсия этилади.

Сули туплаш фазасига, хашаки нўхат шохлаш фазасига кирганда ўғитланади ва суғорилади. Ҳаво ҳарорати ва экин ҳолатини ҳисобга олган ҳолда яна бир марта озиклантириш ва икки уч марта суғориш ишлари амалга оширилса, октябрь ойига бориб 15–20 тонна кўк масса ҳосили олиш мумкин.

Такрорий экин сифатида *тариқ* экиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Тариқнинг дони паррандалар учун қимматбаҳо озуқа ҳисобланади. Чорва молларига озуқа учун тариқ донининг қолдиқлари ва сомони ишлатилади. Тариқ серҳосил ўсимлик бўлиб, 10 сотих ердан 5–6 ц дон ёки 12–14 ц кўк масса ҳосили олиш мумкин.

Шунингдек, тариқ қурғоқчиликка ҳам чидамли, ёруғсевар, қисқа муддатли ўсимлик ҳисобланади. Уруғ кўкариб чиқиши учун ўз вазнига нисбатан 25% сув сарфлайди. Тариқ^{*} ўсимлиги яхши ишланган ерни талаб қилади. Уни гуллаш ва туплаш фазасида озиклантириш мақсадга мувофиқ. Пишган дони тез тўкилиши сабабли, рўвакда 70–75 % дон етилганда ўриб олиш зарур.

Озуқабоп экинлар орасида илдиз мевалардан асосан *хашаки лавлаги* экиб ўстирилади. Бунда хашаки лавлагининг Ўзбекистон ним қанд, Эккендорф сариғи, Ўзбекистон–83 навларини экиш тавсия этилади. Хашаки лавлагини жанубий (Сурхондарё, Қашқадарё) вилоятларда ғалладан кейин ҳам экиб олиш мумкин.

Чорва молларининг сут маҳсулдорлигини оширишда хашаки лавлаги муҳим аҳамият касб этади. Июль–август ойларида ҳаво ҳароратининг юқори бўлиши ҳисобига баҳорда экилган майдонларда хашаки лавлагининг сувга бўлган талаби жуда ортиб боради ва шу

сабабли лавлаги экилган майдонни имкон қадар ҳар 7–10 кунда суғориб туриш тавсия этилади.

Маълумки, хашаки лавлаги икки йиллик ўсимлик ҳисобланади. Биринчи йили уруғдан экилганда илдизмева беради, иккинчи йили илдизмевадан экилганда уруғ беради.

Хашаки лавлаги уруғини жадаллашган усулда бир йилда етиштириш учун август ойининг биринчи ва иккинчи декадаларида уруғдан экиш мумкин. Экишда 10 сотихга 0,8–1 кг уруғ сарфланади. Илдизмева далада қишлайди ва кейинги йил уруғ беради. Қишловга кетишдан олдин пушталарга чириган гўнг сепиш мақсадга мувофиқ.

Хашаки лавлаги оралиқ экин сифатида етиштирилганда ўсув даврида 4–6 марта суғорилади. Ҳосил октябрнинг охири–ноябрь ойининг бошларида йиғиштириб олинади.

Ердан унумли фойдаланиш ва чорва молларини тўйимли озуқа билан таъминлаш мақсадида 15 июндан 1 июлгача бўлган муддатда дон (сули – 80 кг/га) ва дуккакли (хашаки нўхат – 70 кг/га) экинларни биргаликда экиш яхши самара беради.

Бунда сули экини туплаш, хашаки нўхат шохлаш фазасига кирганда, азотли ўғитлар билан 100–150 кг/га меъёрда озиклантирилиб, суғорилади. Ҳаво ҳарорати ва экин ҳолатини ҳисобга олган ҳолда яна бир марта озиклантириш ва икки-уч марта суғориш ишлари амалга оширилса, октябрь ойига бориб 10 сотихдан 1,5–2 тонна кўк масса ҳосили олишга эришилади.

5.4. Сабзавотларни такрорий етиштириш

Эртаки сабзавот, картошка ва ғалла ҳосили йиғиб олинган майдонларга такрорий экин экиш учун тайёрлашда, аввало, ишни ўтмишдош ўсимлик қолдиқлари ва бегона ўтларни тозалашдан бошлаш зарур. Бунда ўсимлик қолдиқлари томорқа чеккасига чиқарилиб, ер қондириб суғорилади.

Ер етилиши билан гўнг ёки компост сепилади, 25–28 см чуқурликда юмшатилади ва эгатлар олинади.

Томорқаларга июнь ойи иккинчи ярми ва июлнинг биринчи ўн кунлигида *бодрининг* Марғилон-822, Наврўз, Ўзбекистон–740, Ранний–645, F1 Алиби Аякс навларини; *сабзининг* Мирзои Сарик–304, Мирзои кизил–228, Шантанэ–2461, Нантская–4, Нурли, Зийнатли навларини; *ош лавлагининг* Бордо–237 навини, *картошканинг* Диамант, Ликария, Симфония, Диёра, Тўйимли, Умид каби

ўртапишар, Ақроб, Мондеал ва Фазан каби кечпишар навларини экиш тавсия этилади.

Томоркаларга июнь ойининг учинчи ўн кунлиги ёки июль ойининг 1–2-ўн кунлигида *картошканинг* Санте, Ред скарлет, Зарафшон каби эртапишар, Аринда, Белуга, Виктория, Умид, Кондор, Драга, Корлена, Латона, Палма, Марфона, Пикассо, Романо каби эртапишар, Тўйимли, Ақроб, Диамант, Симфония каби ўртапишар навларини экиш юқори ҳосил олишни таъминлайди.

Чет элдан келтирилаётган уруғлик картошка экиладиган дала эгати олиниб суғорилган бўлиши керак. Картошка экилгач суғорилади. Агар ер тайёрлаб қўйилмаган бўлса, у копи билан ёки ерга юпка қилиб, офтоб тушмайдиган салқин жойга тўкиб қўйилади. Экиш муддати 20 июндан то 20 июлгача, 70х30 см схемада экилади. Унда олдин ўртапишар навлар кейин ўртаки ва охирида эртапишар навлар экилади.

Июль ойининг учинчи ўн кунлиги ўсув даври қисқа бўлган сабзавотлардан *шолғомнинг* Муяссар, Самарқанд маҳаллийси каби ўртаки, Наманган маҳаллийси ва бошқа эртаки навларини, кўкатлардан *укропнинг* Узбекский–243, Ором навларини экиш тавсия қилинади.

Бегона ўтларни ўташ лозим. Ўтларни йўқотиш билан бирга ортиқча ниҳолларни яғана қилиш керак. Орадан 20–25 кун ўтгач эса майдондаги бегона ўтларни иккинчи марта ўтаб, ўсимликларни яғана қилиб, кейин ўсимликларни озиклантириб, суғориш тавсия этилади.

Кечки карам кўчатлари тўлиқ тутиб олгач, сабзи, ош лавлаги, картошка туганаклари ҳамда бодринг ниҳоллари ердан тўлиқ униб чиққач, ўсув даври давомида экин турнга мувофиқ 8–12 кун оралатиб 2–3 марта суғориш, ўсимлик қатор ораларини 8–12 см чуқурликда юмшатиш бегона ўтларни йўқотади, тупроқда нам ва ҳаво сақланишини яхшилайдди, ўсимликларнинг ўсиб-ривожланишига қулай шароит яратади.

Эртаки картошкани йиғиш ва сақлаш. Эртаки картошкани қовлаш қўлгина ҳолларда июнь ойининг 2-ярмига тўғри келади ва офтоб тигида ҳарорат юқори бўлиб картошка сифатига салбий таъсир этади. Шунинг учун эрталаб кун исигунча ва кечкурун ҳарорат пасайган даврида қовлаб пешма-пеш териб, офтоб тигидан олиб қўйиш лозим.

Сақланадиган эртаки картошка тўла пишганда қовланади. Уни ўз вақтидан кечикиб қовланса сифати ёмонлашади ва бир оз сўлиб, яхши сақланмайдиган бўлиб қолади.

Қовланган картошкани тезда қоплаб, яшиқларга солиб омборга қўйиш зарур. Бунда картошка яшиқлари устма-уст тахлаб қўйилади, бир яшиқ билан иккинчи яшиқ ўртасида 10 см катталиқда тирқиш қолдирилади. Ҳар бир тўп яшиқ орасида 40–50 сантиметрли йўл қолдирилади.

Картошка ҳаво ҳарорати 20–25 оС, нисбий намлиги 60–65% бўладиган оддий хоналарда 1,5–2 ойгача анча яхши сақланади. Бинобарин, бундай картошкаларни чуқур ва ярим чуқур ертўлаларда ҳам икки ойгача бемалол сақлаш мумкин.

Картошка сақланадиган жойга айниқса, уй-рўзгор шароитида ёруғлик тушмаслиги керак. Акс ҳолда туганак устида кўк рангли соланин моддаси пайдо бўлади ва у аччиқ таъм беради.

Эртаки карамни уй-рўзгор шароитида 7–10 кун целлофан халталарга солиб советгичда сақласа бўлади.

Шолғом ва турп уруғи асосан августда сепилади. Бунда *шолғомнинг* Наманган маҳаллийси, Самарқанд маҳаллийси, Муяссар, *турпнинг* Андижон–9, Марғилон маҳаллийси, *дайкон ёки япон турпининг* Куз ҳадяси ва Содиқ навларини экиш тавсия этилади.

Мазкур экинлар уруғи мамлакатимизнинг марказий минтақасида жойлашган ва водий вилоятларида 1–15 августда, шимолий ҳудудларда 25 июль–10 август ва жанубда 20 август–20 сентябрда сочма қилиб экилади. Эгат ораси 70 см ёки 60 см бўлиши лозим.

Бунда турп уруғи 10 сотихга 400–500 г, шолғом уруғи эса 200–300 г меъёрда сарфланади. Турп уруғи 2 см, шолғом уруғи эса 1,5 см чуқурликда экилади. Хаскаш ёрдамида тупроққа аралаштирилади.

Экин парваришда бегона ўтларни йўқотиш, яғана қилиш, эгат бағрини юмшатиш ва зарарли ҳашаротларга қарши курашга жиддий эътибор бериш зарур.

Пиёз уруғи августнинг иккинчи ярми, сентябрнинг биринчи ўн кунлигида сепилади. Бунда пиёзнинг маҳаллий эртапишар Сумбула навини экиш тавсия этилади.

Пиёз уруғи ернинг нишаблигини инобатга олган ҳолда 70–90 см ораликда сочма ҳолда сепилади. Уруғларнинг 1,5–2 см чуқурликка қўмилишини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

10 сотихга 1,4–1,6 кг уруғ сарфланиб, кўчат ораси 5–6 см. ни ташкил этади.

Дастлаб ўсимликларнинг бўйи 6–8 см. га етганда, иккинчи марта боғлаб чиқариладиган товар ҳолига келганда экин икки-уч марта ўток ва яғана қилинади. Қатор оралари 15–16 см чуқурликда юмшатилади.

Кўзланган ҳосилни олиш учун томорқага маҳаллий ўғит бериш мақсадга мувофиқ.

Шунингдек, пиёзни кўчат қилиб экиш ҳам мумкин. Бунинг учун юқоридаги экиш муддатида 0,1 га майдонга 4–5 кг уруғ сепилади ва пиёз кўчати 2–4 барг чиқаргандан сўнг томорқага ноябрь–февраль ойида кўчириб ўтқазилади.

Бунда уруғ 3–4 баробар кам сарфланади ҳамда ўтоқ ва ягана қилиш учун меҳнат сарфи камаяди ва маҳсулотнинг товарбоплиги юқори бўлади.

5.5. Сабзавот экинларидан бир мавсумда 3–4 марта ҳосил етиштириш

Бодринг кўчатлари плёнка остига 10 мартгача экилади. Ҳосил 40–45 кундан кейин 20–25 апрелда пишиб етилади. Бодринг ҳосили июнь ойининг биринчи ўн кунлигида тўлиқ йиғиштириб олинади. 1–5 апрель кунлари ёпилган плёнкалар очилади, бодринг палаклари териб олинган пушталар юмшатилади. Уларнинг устига тезпишар маккажўхори уруғи 2 қатор қилиб экилади. Иккинчи экин – маккажўхори ҳосили томорқадан июнь ойининг охиригача йиғиб олинади.

Маккажўхоридан бўшаган ерга 10–15 август оралиғида учинчи ҳосил учун турп ва шолғом уруғи экилади. Ноябрь ойининг 2-ярмида турп ҳосили йиғиштириб олинади. Турп ва шолғом экилган пушталарнинг ҳар икки ёнига тўртинчи ҳосил учун 2-қатор қилиб сабзи уруғи экилади. Сабзи ҳосили ҳам турп ҳосили билан бир вақтнинг ўзида йиғиштириб олинади.

5.6. Вигна (Ловия)ни такрорий экин сифатида етиштириш

Экиш учун тавсия этилган навлар: маҳаллий навлар экилади.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Бир хил ўлчамли, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар экилади.

Ерни экишга тайёрлаш. Вигна кузги дон экинларидан ва чопик қилинадиган экинлардан кейин экилади. Бир экилган

жойга 2–3 йилдан кейин қайта экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Вигна уруғи июнь–июль ойларида 60х20, 60х15 схемада экилади. Экиш чуқурлиги 3–5 см. 10 сотихга 6 кг уруғ сарфланади.

Парваришлари. Ягана қилинмайди. Суғориладиган шароитда шоналашгача 1–2 марта, шоналаш-гуллаш даврида 2 марта суғорилади.

Ўғитлаш. Ўтмишдош экинга гўнг солинади. Талаб қилинса 10 сотих майдонга соф мода ҳисобида 3–5 кг азот, 2–3 кг фосфор, 3–3,5 кг калий сепилади. Фосфор ва калий ерни тайёрлаш вақтида солинади. Азотли ўғит амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Дон олиш учун дуккакнинг 75–80 фоизи етилганда ҳосил йиғилади. Пояси дағал хашак сифатида чорва молларига озуқа бўлади.

5.7. Кунгабоқарни такрорий экин сифатида етиштириш

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Жаҳонгир, Дилбар, Наврўз ва ҳ.к.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун йирик, тўла етилган ва шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Кунгабоқар кузги дон экинларидан, картошка, сабзавот, маккажўхоридан бўшаган ерларга экилади. Дастлаб ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач ва 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Кунгабоқар такрорий экин сифатида июнь ойининг 15 санасидан кейин ва 10 июлгача экилади. Қатор ораси 60, 70 см, экиш тизими 60х20, 70х15 бўлади. Бунда 10 сотих майдонга 1 кг уруғ сарфланади. Экиш чуқурлиги 5–7 см.

Парваришлари. Ўсув даврида қатор орасига ишлов берилади, суғорилади. Суториш сони 3–5 марта, ўтоқ ва чопик қилинади.

Ўғитлаш. 3 кг фосфор, 8 кг калий ва 6 кг азот сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Кунгабоқарнинг савати етилганда сават кесиб олинади, поялар ўрилади. Сават қуритилади, янчилади, намлиги 9 фонздан ошмаслиги керак.

5.8. Ловия (Фасоль)ни такрорий экин сифатида етиштириш

Ловия – дуккаклар оиласига мансуб бир йиллик ва кўп йиллик дуккакли дон экини. Илдизи ўқ илдиз, яхши ривожланади, тупроққа 1,5–2 м чуқурликкача кириб боради. Илдизида туганаклар ривожланади. Пояси ўтсимон шохланади, айрим турлари чирмашиб, 3–4 м. гача етади. Меваси дуккак, ранги оч пушти ёки тўқ жигарранг, қора. Дуккагида 6–12 та уруғ бўлади. Уруғи буйраксимон, ранги оқ, сариқ, пушти. 1000 донаси 50–370 г. Ловия иссиқсевар ўсимлик, уруғи 8–10 °С да униб чиқади. Майсаси 0,5–1 °С совукда нобуд бўлади. Ловия намсевар, унумдор тупроқ шароитларига талабчан. Ўсув даври 75–120 кун. Ёрмаси оқсилга бой, юқори калорияга эга. Дони таркибида 20–31% оқсил, 0,7–3,6% мой, 50% крахмал, 2,3–7,1% клетчатка мавжуд. Пояси чорва моллари учун яхши озуқа ҳисобланади. Ҳосилдорлиги 25–40 ц/га. Ловия зараркунандалари: ловия ва нўхат донхўрлари; касалликлардан энг кўп зарарлайдигани антракноз ва бактериоз.

Экиш учун тавсия этилган навлар: маҳаллий навлар экилади.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Бир хил ўлчамли, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар экилади.

Ерни экишга тайёрлаш. Фасол кузги дон экинларидан ва чопик қилинадиган экинлардан кейин экилади. Бир экилган жойга 2–3 йилдан кейин қайта экилади. Дала ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозаланиб, ер 25–27 см чуқурликда юмшатилади ва текисланади.

Экиш муддати ва усули. Фасол уруғи июнь–июль ойларида қатор ораси 60–70 см қилиб экилади. Экиш чуқурлиги 4–6 см. 10 сотих майдонга 6–8 кг уруғ сарфланади.

Парваришлаш. Ягана қилинмайди. Суғориладиган шароитда шоналашгача 1–2 марта, шоналаш-гуллаш даврида 2 марта суғорилади.

Ўғитлаш. Ўтмишдош экинга гўнг солинади. Талаб қилинса 10 сотих майдонга соф мода ҳисобида 3–5 кг азот, 2–3 кг фосфор, 3–3,5 кг калий сепилади. Фосфор ва калий ерни тайёрлаш вақтида солинади. Азотли ўғит амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Дон олиш учун дуккакнинг 70–75 фоизи етилганда ҳосил йиғилади. Пояси чорва моллари учун озуқа бўлади.

5.9. Маржумакни такрорий экин сифатида етиштириш

Маржумак (гречиха) – ўтсимон дон экини. Маржумакнинг бўйи 50–150 см. га етади. Пояси шохланади, яланғоч, қиррали, қизғиш-яшил. Меваси 3 қиррали, кўнғир, қора ёки қулранг. Дони таркибида 12–18% оқсил, 59–62% азотсиз экстрактив моддалар, 2,5–2,7% мой бор, фосфор, органик кислоталарга бой. Донидан турли ёрмалар ва ун тайёрланади. Чиқиндилари чорва учун озуқа. Маржумак намсевар, иссиқсевар экин. Ниҳоллари -2 °С совукда зарарланади. Вегетация даври 70–90 кун. Асаларилар ёрдамида чангланади. Тупроқ унумдорлигига қараб ҳосилдорлиги 30–44 ц/га. Зараркунандалари: симкурт, битлар; касалликлари: қулрангчириш, занг, қоракуя.

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Агидель, Илишевская, Инзерская, Чисменская ва ҳ.к.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун рўвакнинг энг юқори қисмидаги серҳосил уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Маржумак кузги донли экинлар, картошка маккажўхори, қанд лавлаги, маккажўхори, дон-дуккакли экинлардан кейин экилади. Ерни экишга тайёрлаш ўтмишдош экинларнинг қолдиқларидан тозаланади ва 20–22 см чуқурликда юмшатилади, текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Маржумак уруғи июлнинг охири ва 10 августгача ёппасига қаторлаб экилади. Қатор ораси 15 см бўлганда, 10 сотих майдонга 5–6 кг уруғ сарфланади. Экиш чуқурлиги 4–5 см.

Парваришлаш. Ўсимликлар ягана қилинмайди. Экин вегетация мобайнида 2–4 марта суғорилиб, ўтоқ қилинади. Суғоришлардан кейин ер юмшатилади, биринчиси 4–5 см, иккинчиси 6–8 см чуқурликда.

Ўғитлаш. Маҳаллий гўнг ерни экишга тайёрлаш пайтида солинади (10 сотихга 2 т ҳисобида). Зарур ҳоларда (гўнг етмаганда) 10 сотихга 4 кг азот, 2 кг фосфор, 4 кг калий берилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Маржумак донлари тўла етилганда ўриб олинади. Пояси чорва моллари учун озуқа бўлади.

5.10. Мошни такрорий экин сифатида етиштириш

Мош – дуккакдошлар оиласига мансуб бир йиллик дуккакли экин. Ўқ илдизи тупроққа 1,5 метргача кириб бориб, азот тўплайдиган туганаклар ҳосил қилади. Сершоҳ пояси 20–100 см ёйилиб, тик ёки чирмашган ҳолда ўсади, барглари кенг, йирик. Меваси дуккак,

ингичка, цилиндрсимон, узунлиги 6–18 см, ичида 6–15 та уруғ бўлади. Уруғи сарик, яшил ва қора, 1000 дона уруғи вази 40–80 г. Мош иссиқсевар, уруғи 12–15° ҳароратда 5–7 кунда униб чиқади. Майсалари 1–2 °С совуқда нобуд бўлади. Мош намсевар ўсимлик. Уруғининг кўкариб чиқиши учун вази баробарида сув бериш керак. Айниқса, шоналаш даврида сувни кўп талаб қилади. Соя жойларда яхши ривожланмайди. Унумдор ўтлоқи тупроқда яхши ўсади. Ўзидан чангланади.

Юртимиз шароитида дони баҳорда экилгани 85–95, ёз охирида экилгани 60–65 кунда етилади. Дони таркибида 24–28% оксил, 46–50% крахмал, 2–4% мой ва витаминлар бор. Мош озиқ-овқатда қўлланилади, осон ҳазм бўлади, ундан макарон тайёрлашда фойдаланилади. Кўк масса учун чорвачилиқда тўйимли озуқа, поясидан силос бостириш мумкин. Касалликлари: фузариоз, бактериоз, аскохитоз, сарик мозаика; зараркундалари: чертмакчи кўнгизлар, яланғоч шиллик курт, дала қандаласи.

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Победа–104, Радость, Наврўз, Қаҳрабo ва ҳ.к.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун йирик, тўқ ва шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Мошни кузги дон экинларидан, картошка, сабзавот, маккажўхори, шоли ва бошқа экинлардан бўшаган ерларга экиш мақсадга мувофиқ. Баҳорда экиш учун ер кузда чопилади, эрта баҳорда тирмаланади. Экишгача бегона ўтлар кўпайиб тупроқ қотиб қолган бўлса қайта чопиқ қилинади. Ангизга экилса олдинги экиннинг ҳосили йиғилиб, ер суғорилади. Ер етилганда 22–25 см чуқурликда юмшатилади.

Экиш муддати ва схемаси. Мош апрель ойининг охирида ёки май ойида ва такрорий экин сифатида июнь ойининг охирида кенг қаторлаб экилади. Қатор ораси 60 см, экиш тизими 60х20, 60х15 бўлади. Экиш меъёри 10 сотихга 25000–40000 дона.

Парваришлаш. Ўсув даврида 3–5 марта суғорилади, ўток қилинади, қатор оралари чопиқ қилинади. Гуллаш ва дон тугиш даврида кўпроқ суғорилади.

Ўғитлаш. Чопиқдан олдин 10 сотихга соф модда ҳисобида 4–6 кг фосфор ва 2–4 кг калий солинади. Шоналаш ва гуллаш даврида 2–3 кг фосфор ва 1–2 кг калий солинади. Тупроқда чиринди ва азот миқдори кам бўлса азотли ўғитлар қўлланилади. Азотли ўғитларни экишдан олдин ва ўсув даврида солиш мумкин, меъёри – 2–3 кг. Агар азотли ўғитнинг нормаси ошиб кетса, биологик азот ўзлаштирилмайди.

Бегона ўтларга қарши дуккакли-дон экинларда қўлланадиган гербицидлар ловияда ҳам ишлатилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Дуккакларнинг 75–80 фоизи пишганда ҳосил йиғилади. Пишганда дон навига хос тусга киради. Ҳосилни эрталаб ёки кечқурун дуккаги кам чатнайидиган вақтда йиғиш лозим. Экин ўрилади, хирмонда қуритилади. Дон янчиб олинади. Кўк масса учун ва пояси молларга берилади.

5.11. Сояни такрорий экин сифатида етиштириш

Соя – дуккакдошларга мансуб бир йиллик дуккакли дон ва мойли экин. Пояси дағал, цилиндрсимон, тик ўсади, аммо ётиб қоладиган навлари ҳам бор. Бўйи 15 см. дан 2 м. гача, ён шохлари 2–8 та бўлади. Барги сертук, бандли, бандининг узунлиги 8–20 см. Меваси – дуккак, сарик, қора, қўнғир, сертук. Ҳар бир дуккагида 2–6 та дон бор, 1000 дона донининг вази 40–42,5 г. Таркибида 24–45% оксил, 13–37% ёғ, 20–32% углеводлар, кўплаб витаминлар бор. Ўсув даври 75–200 кун. Соя иссиқсевар ва намсевар, ёруғсевар, қисқа муддатли ўсимлик. 21–23 °С да яхши ривожланади. Уруғи 8–10 °С да униб чиқади. Соя ўзидан чангланади. Ундан соя уни ва мойи олинади. Дони, пишиб етилмаган (думбул) дуккаги овқатга ишлатилади. Сомони, тупони, кўк пояси, силоси озуқа сифатида чорва молларига берилади. Касалликлари: бактериоз, септориоз, аскохитоз, фузариоз. Зараркундалари: тунламлар, ўргимчаккана, қорақуя.

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Ўзбекистон–2, Орзу Нафис, Олтин тож, Ойжамол ва ҳ.к.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун йирик, тўла етилган ва шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Соя кузги дон экинларидан, картошка, сабзавот, маккажўхоридан бўшаган ерларга экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, камида 20–22 см чуқурликда юмшатилади ва текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Соя такрорий экин сифатида 15 июнь–10 июлда 60х5, 70х3 схемада экилади. Қатор ораси 60 см бўлганда 10 сотих майдонга 6–10 кг уруғ сарфланади. Экиш чуқурлиги 4–5 см.

Парваришлаш. Ўсув даврида қатор орасига ишлов берилади. 3–5 марта суғорилиб, ўток қилинади.

Ўғитлаш. 4 кг фосфор, 6 кг калий ва 8 кг азот сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Соя дуккакларининг 75–80 фоизи пишганда йиғиб олинади ва қуригилади. Поялар эрталаб ёки кечқурун йиғилса дуккаги кам чатнайди ва шикастланмайди. Бунда йиғилган доннинг намлиги 14 фоиздан ошмаслиги керак.

5.12. Тариқни такрорий экин сифатида етиштириш

Тариқ – бошоқдошлар оиласига мансуб бир йиллик дон экини. Илдизи попуksимон, 150 см чуқурликкача боради. Пояси – похолпоя (20–150 см). Дони қобиқли, шакли юмалоқ, овал ёки чўзиқ, ранги оқ, сариқ, қизғиш, жигарранг, 1000 донасининг вазни 4–9 г. Тариқ иссиқсевар, қурғокчиликка, шўрга чидамли ўсимлик. Уруғи ҳарорат 8–10 °C бўлганда униб чиқади, 12–15 °C да майсалари кўкара бошлайди. Ўсув даври 60–100 кун. Донида 10–15% оқсил, 50% углевод, 3,8% мой мавжуд. Донидан спирт олишда, бўза тайёрлашда фойдаланилади, сўк, ёрма, ун тайёрланади. Оқланган дони (сўк) мазали ва тўйимли озиқа ҳисобланади. Тариқ уни нон ёпишда кўпинча жавдар унига қўшилади. Касалликлари: қора куя, бактериоз. Зараркуналлари: тариқ чивини, поя парвонаси ва бошқалар.

Экиш учун тавсия этиладиган навлар: Саратовская–853.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун рўвакнинг энг юқори қисмидаги серҳосил уруғлар танлаб олинади. Уруғ тозаланади, сараланади. Экиладиган уруғ бир текисда, давлат андозасига жавоб бериши керак. Уруғларга экишдан олдин Витовакс 200 ФФ (300 г/ц), Фундазол (300 г/ц) препаратлари ва парда ҳосил қилувчи пливинил спирти (ПВС) билан қўшиб ишлов берилади.

Ерни экишга тайёрлаш. Тариқ ўсимлиги яхши ишланган ерни талаб қилади. Дала ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозаланиб, ер 25–27 см чуқурликда юмшатилади ва текисланади. 10 сотих майдонга 6–7 кг фосфорли, 4–5 кг калийли ўғитлар солинади, 20–25 см чуқурликда чопилади, кейин текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Суғориладиган ерларда анғизга такрорий экин сифатида июнь ойида ва июлнинг бошларида 45х15 ёки 60х15 см схемада экилади. Экиш чуқурлиги 4–5 см. 10 сотих майдонга 1,2–1,6 кг уруғ сарфланади.

Парваришлаш. Ўсимликлар яғана қилинмайди. Ўсув даврида биринчи суғориш ўсимлик 3–4 барг ҳосил қилганда, иккинчиси найчалаш фазасида, учинчиси рўваклашда ўтказилади. Суғоришлардан кейин чопилади: биринчиси 4–5 см, иккинчиси 6–8 см чуқурликда.

Ўғитлаш. Маҳаллий гўнг ерни экишга тайёрлаш лайтида солинади (10 сотихга 2 т). Зарур ҳолларда 10 сотихга 5–6 кг азот, 10–10,5 кг фосфор, 7–8 кг калий берилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Рўвакдаги доннинг 80–85 фоизи етилганда ўриб олинади. Дасталар 3–5 кундан кейин янчилади.

5.13. Ясмиқни такрорий экин сифатида етиштириш

Ясмиқ – дуккакдошлар оиласига мансуб бир йиллик донли ўтсимон ўсимлик туркуми, дон экини. Ясмиқнинг илдизи ўқилдиз, бўйи 60–70 см. Меваси дуккак, уруғи юмалоқ, сариқ, пушти, яшил, жигарранг. 1000 дона уруғи вазни 20–65 г. Уруғи таркибида 2,3–3,2% оқсил, 0,6–2,1% ёғ, 47–70% крахмал, 2,3–4,4% кул, 2,4–4,9% клетчатка, шунингдек, витаминлар бор. Ясмиқ дони, умуман кўк массаси, тўпони чорва моллари учун қимматли озуқа ҳисобланади. Ясмиқ баҳори, иссиқсевар, намсевар, қисқа кун ва узун кун ўсимлиги. Уруғи 4–5 °C да 8–10 кунда униб чиқади. Навига қараб ўсув даври 80–120 кун. Қисқа муддатли совуқлар (–8 °C)га чидамли. Ҳосилдорлиги 20–22 ц/га (баъзан 30–35 ц/га).

Экиш учун тавсия этилган навлар: Дармон, Олтин дон ва ҳ.к.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Бир хил ўлчамли, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар экилади.

Ерни экишга тайёрлаш. Ясмиқ кузги дон экинларидан ва чопик қилинадиган экинлардан кейин экилади. Дала ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозаланиб, ер 25–27 см чуқурликда юмшатилади ва текисланади.

Экиш муддати ва усули. Кузги дон экинлари билан бир вақтда экилади. Бу ўртача октябрь ойига тўғри келади. Суғориладиган ерларда ёппасига қаторлаб, қатор ораси 15 см қилиб экилади. Экиш чуқурлиги 3–5 см. 10 сотих майдонга 6–9 кг (Олтин дон нави уруғи майда, Дармон нави уруғи йирик) уруғлик сарфланади.

Парваришлаш. Яғана қилинмайди. Суғориладиган шаронгта шоналашгача 1–2 марта, шоналаш-гуллаш даврида 2 марта суғорилади. Суғориш учун жўяклар олинади, ораси 60 см бўлади.

Ўғитлаш. Ўтмишдош экинга гўнг солинади. Талаб қилинса 10 сотих майдонга 3–5 кг соф мода ҳисобида азот, 4–6 кг фосфор, 2–3 кг калий сепилади. Ер тайёрлаш вақтида фосфор ва калий сепилади. Азотли ўғит амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Дон олиш учун дуккакнинг 50% етилганда ҳосил йиғиб олинади.

6-БОБ. ТОМОРҚАЛАРГА ОРАЛИҚ ЭКИНЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ

Томорқадан узлуксиз фойдаланишда куз келиши билан бурчок, вика, кўк нўхат, хашаки кўк нўхат, рапс, кўнок, махсар, сули, хантал, ясмиқ, хашаки лавлаги каби оралиқ экинларни етиштиришнинг аҳамияти катта.

6.1. Бурчокни оралиқ экин сифатида етиштириш

Бурчок — дуккакдошларга мансуб бир йиллик ўсимлик. Пояси 4 қиррали, барги жуфт патсимон, мураккаб, гуллари зангори, пушти, қизил, бинафша ранг. Дуккаклари узунчоқ ва бир оз ясси, 4–7 уруғли. Бурчок асосан ем-хашак экини бўлиб, дон, кўкпоя, пичан олиш ва силос бостириш ҳамда чорвани ўтлатиш учун экилади.

Унинг донларида оксил моддаси нўхат ва ўрис нўхатга нисбатан кўп бўлади. Уруғида 24,30% оксил, 0,81% мой, 50,55% крахмал, 3–6% клетчатка бор. Бурчок жуда тўйимли озуқа. Тупроқда азот тўпловчи ўсимлик. Гектаридан 35–50 ц дон, 100 ц тўпон (сомон) беради. Кўк ўт ҳосили 300 ц атрофида.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экилганда бир ўлчамдаги йирик, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Бурчокни кузги дон экинларидан, картошка, маккажўхоридан бўшаган ерларга экиш маъқул. Дуккакли экинлардан бўшаган ерларга экилмайди ва бир экилган далага 2–3 йилдан кейин қайта экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва усули. Кузги дон экинлари билан бир вақтда экилади. Бу ўртача октябрь ойига тўғри келади.

Сугориладиган ерларда ёппасига қаторлаб, қатор ораси 15 см қилиб экилади. Экиш чуқурлиги 4–5 см. 10 сотих майдонга 10 кг уруғ сарфланади.

Парваришлаш. Ягана қилинмайди. Сугориладиган шароитда кузги амал даврида 1–2 марта сугорилади, баҳорги амал даврида 1 марта сугорилади. Сугориш учун жўяклар олинади, ораси 60 см бўлади.

Ўғитлаш. Хайдов олдидан ерга гўнг солинади. Талаб қилинса 10 сотих майдонга соф модда ҳисобида 4–5 кг азот, 2 кг фосфор, 4 кг калий сепилади. Фосфор ва калий ерни тайёрлаш вақтида солинади. Азотли ўғит баҳорги амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Дон олиш учун дуккакнинг 60% етилганда ҳосил ўриб олинади — бу май–июнь ойларига тўғри келади. Кўк масса олиш учун март–апрель бошларида ўрилади.

6.2. Викани оралиқ экин сифатида етиштириш

Вика — дуккакдошлар оиласига мансуб бир ва кўп йиллик ўсимликлар туркуми, ем-хашак экини. Пояси тўрт қиррали. Барглари патсимон мураккаб. Гуллари оқ, ўзидан, баъзан четдан чангланади. Меваси (дуккаклари) яссироқ бўлиб, 4–8 уруғли, 100 кг пичанида 45,8 озуқа бирлиги ва 12,3 кг ҳазм бўладиган протейн бор. 1000 дон уруғи вазни 400–1300 г. Уруғи таркибида 24–30% оксил бор. Гектаридан 200–250 ц кўк масса, 30–60 ц пичан, 20 ц дон олиш мумкин. Вика тупроқда жуда кўп миқдорда азот тўплайди, шунинг учун кўпгина экинларга яхши ўтмишдош ҳисобланади.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун бир ўлчамдаги йирик, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Вика кузги дон экинларидан, картошка, маккажўхоридан бўшаган ерларга экилади. Дуккакли экинлардан бўшаган ерларга экилмайди ва бир экилган далага 2–3 йилдан кейин қайта экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва усули. Кузги дон экинлари билан бир вақтда экилади. Бу ўртача октябрь ойига тўғри келади. Ёппасига қаторлаб, қатор ораси 15 см қилиб экилади. Экиш чуқурлиги 4–5 см. 10 сотихга 8 кг уруғ сарфланади.

Парваришлаш. Ягана қилинмайди. Кузги амал даврида 1–2 марта, баҳорги амал даврида 1 марта сугорилади. Сугориш учун жўякларни ораси 60 см. ни ташкил этади.

Ўғитлаш. Ўтмишдош экингга гўнг солинади. Талаб қилинса 10 сотих майдонга соф мода ҳисобида 3–4 кг азот, 4 кг фосфор, 6 кг

калий сепилади. Фосфор ва калий ерни тайёрлаш вақтида солинади. Азотли ўғит баҳорги амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Дон олиш учун дуккакнинг 75 фоизи етилганда ҳосил ўриб олинади – бу май–июнь ойларига тўғри келади. Кўк масса олиш учун март–апрель бошларида ўрилади. Пояси ва Кўк масса учун молларга берилади.

6.3. Кўк нўхатни оралиқ экин сифатида етиштириш

Нўхат – дуккаклилар оиласига мансуб бир йиллик ўтсимон ўсимлик туркуми, дуккакли дон экини. Пояси ўтсимон, тик ўсади, дагал, қовурғали, сершоҳ, тукли, бўйи 30–70 см. Меваси – дуккак, дукагида 1–2 та, гоҳо 3 та дон бўлади. 1000 та уругининг вазни 220–300 г, гоҳида 600 г. гача боради. Донининг ранги оқ, пушти, тўқ-сарик. Нўхат иссиқсевар, ёруғсевар, баҳори экин. Бошқа дуккакли экинларга нисбатан қурғоқчилик ва шўрга чидамли, уруғи 2–5 °С ҳароратда униб чиқади, паст ҳароратда секин ўсади. Майсаси баҳорги 6–8 °С гача совуққа чидайди. Намлик меъёрдан ортиқ бўлса касалланади, шона ва гули тўкилади. Ўзидан чангланади. Ўсув даври 70–190 кун. Нўхат донидан ёрма, айникса, ўзбек пазандачилигида ҳар хил таомлар, қандолат маҳсулоти тайёрланади, ундан нон ёпилади (буғдой унига 10–20% қўшилади). Дони таркибида 19–33% оксил, 4–7% мой, 0,2–4,0% кул, 48–61% азотсиз моддалар, 2–12% клетчатка, витаминлар ҳамда аминокислоталар мавжуд. Бир мавсумда бир гектар ерда Нўхат илдизлари 50–70 кг соф модда ҳисобида азот тўплайди. Нўхат юртимизнинг лалми ерларида 6–8 ц/га, суғориладиган ерларда 22–32 ц/га ҳосил беради. Касалликлари: аскохитоз ва фузарноз; зараркундалари: нўхат донхўри, нўхат бити, нўхат трипси.

Экиш учун тавсия этилган навлар: Жасур–98, Осие–2001 ва ҳ.к.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун бир ўлчамдаги йирик, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Кўк нўхат кузги дон экинларидан, картошка, қанд лавлаги, маккажўхоридан бўшаган ерларга экилади. Дуккакли экинлардан бўшаган ерларга экилмайди ва бир экилган далага 5–6 йилдан кейин қайта экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва усули. Кузги дон экинлари билан бир вақтда экилади. Бу ўртача октябрь ойига тўғри келади.

Суғориладиган ерларда ёппасига қаторлаб, қатор ораси 15 см қилиб экилади. Экиш чуқурлиги 4–5 см. Кўк нўхатнинг пояси тик ўсмайди, шунинг учун унга таянч ўсимлик – арпа қўшиб экилади. 10 сотих майдонга 10 кг кўк нўхат, 6–10 кг арпа уруғи экилади.

Парваришлаш. Ягана қилинмайди. Суғориладиган шароитда кузги амал даврида 1–2 марта суғорилади, баҳорги амал даврида 1 марта суғорилади. Суғориш учун жўяқлар олинади, ораси 60 см бўлади.

Ягана қилинмайди. Кузги амал даврида 1–2 марта суғорилади. Баҳорги амал даврида 1–2 марта суғорилади, ўтоқ қилинади.

Ўзитлаш. Ўтмишдош экинга гўнг солинади. Талаб қилинса 10 сотихга соф модда ҳисобида 4–5 кг азот, 2 кг фосфор, 4 кг калий сепилади. Фосфор ва калий ерни тайёрлаш вақтида солинади. Азотли ўғит амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Дон олиш учун дуккакнинг 60 фоизи етилганда ҳосил ўриб олинади. Бу май–июнь ойларига тўғри келади. Ўрилган ҳосил ажратилади ва кўк нўхат ҳамда арпа алоҳида-алоҳида янчилиб, тозаланadi. Кўк масса учун эса март–апрель ойида ўриб олинади. Пояси молларга берилади.

6.4. Хашаки кўк нўхатни оралиқ экин сифатида етиштириш

Экиш учун тавсия этилган навлар: Восток–55, Восток–84 ва ҳ.к.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Уруғлар турлари бўйича 3 хил бўлади: майда уруғлар – диаметри 3,5–5 мм, 1000 донасининг вазни 150 г. гача, ўртача уруғлар диаметри 5–7 мм, 1000 донасининг вазни 200 г ва йирик уруғлар – диаметри 7–10,5 мм, 1000 донасининг вазни 250 г. дан ортиқ. Экилганда бир хил катталиқдаги, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Кўк нўхатни кузги бошқоқли дон экинлари, картошка, қанд лавлаги, маккажўхоридан бўшаган ерларга эккан маъқул. Дуккакли экинлардан бўшаган ерларга экилмайди. Бир экилган далага 5–6 йилдан кейин қайта экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва усули. Кузги дон экинлари билан бир вақтда экилади. Бу ўртача октябрь ойига тўғри келади. Суғориладиган ерларда ёппасига қаторлаб, қатор ораси 15 см қилиб экилади. Лалми ерларда кенг қаторлаб, қатор ораси 45 см қилиб экилади. Экиш

чукурлиги 4–5 см. 10 сотих майдонга суғориладиган ерларда 10–20 кг, лалми ерларда – 6 кг уруғ сарфланади.

Парваришлар. Ягана қилинмайди. Суғориладиган шаронгда кузги амал даврида 1–2 марта, баҳорги амал даврида 1 марта суғорилади. Суғориш учун ораси 60 см бўлган жўяклар олинади.

Ўғитлар. Ўтмишдош экинга гўнг солинади. Талаб қилинса 10 сотих майдонга соф модда ҳисобида 6 кг азот, 6 кг фосфор, 3 кг калий сепилади. Фосфор ва калий ерни тайёрлаш вақтида сепилади. Азотли ўғит амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Дон олиш учун дуккакнинг 60 фоизи етилганда ҳосил йиғилади – бу май-июн ойларига тўғри келади. Кўк массаси март-апрель ойларида ўриб олинади ва молларга берилади.

6.5. Кузги рапсни оралиқ экин сифатида етиштириш

Рапс – бир йиллик мойли ва ем-хашак экини. Илдизи дуксимон, пояси сершоҳ, бўйи 50–150 см. Барглари гўж, бандли, кам тукли. Дони шарсимон, ранги оч қорамтир. 1000 дона уруғи вазни 3–7 г. Уруғи 1–3 °C да униб чиқади, 15–20 °C да яхши ўсиб-ривожланади. Кузги рапснинг вегетация даври 270–300 кун, баҳоргисиники 95–110 кун. Четдан чангланади. Рапс уруғи таркибида 32–50% мой, 23% оксил мавжуд. Мойи овқатга ишлатилади. Чорва моллари учун яхши озуқа ҳисобланади. 150 ц/га дан тортиб 250 ц/га. гача кўк масса беради. Донининг ҳосилдорлиги 15–25 ц/га. Асосий зарарку-нандалари: рапс арракаши, рапс баргхўри, карам оқ курти, рапс гулхўри, яширин хартумлилар. Касалликлардан альтернариоз, сохта кул касаллиги. Кураш чоралари: ерни кузда чуқур юмшатиш, бегона ўтларни гербицидлар билан йўқотиш, экинларга инсектицидлар сепиш.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун бир хил катталикдаги, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Кузги рапс кузги дон экинларидан, картошка, қанд лавлаги, маккажўхоридан бўшаган ерларга экилади. Дуккакли экинлардан бўшаган ерларга экилмайди. Бир экилган далага 4 йилдан кейин қайта экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва усули. Кузги дон экинлари билан бир вақтда экилади. Бу ўртача октябрь ойига тўғри келади. Ёппасига қаторлаб,

қатор ораси 15 см қилиб экилади. Экиш чуқурлиги 2–3 см. 10 сотих майдонга 1,2–1,5 кг уруғ сарфланади.

Парваришлар. Ягана қилинмайди. Суғориладиган шаронгда кузги амал даврида 1–2 марта, баҳорги амал даврида 1–2 марта суғорилади. Суғориш учун ораси 60 см бўлган жўяклар олинади.

Ўғитлар. 10 сотих майдонга соф модда ҳисобида 9 кг азот, 6 кг фосфор, 6 кг калий сепилади. Ер тайёрлаш вақтида фосфор ва калий сепилади. Азотли ўғит амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Уруғ олиш учун тўла етилганла ҳосил йиғилади –бу май-июнь ойларига тўғри келади. Кўк массаси март-апрель ойида ўриб олинади.

Сақланадиган уруғнинг намлиги 8 фоиздан ошмаслиги талаб қилинади. Рапс Кўк масса учун моллар учун тўйимли озиқадир.

6.6. Кўноқни оралиқ экин сифатида етиштириш

Кўноқ – кўнғирбошлар оиласига мансуб бир йиллик ўсимликлар туркуми; ғалла ва ем-хашак экини. Пояси тук билан қопланган, бўйи 70–150 (ангизга экилган ўсимликнинг бўйи 160–190) см, барглари 8–9 та. 1000 дона уруғи вазни 1,5–2,5 г. Уруғи 10–12 °C да униб чиқади. Майсаси қисқа муддатли 1–2 °C совуққа чидайди. Ўсув даври 75–100 кун, қурғоқчиликка чидамли. Кўноқ донида 10,5%, кўк поясида 14,5% протеин бор. Дони ёрма тарзида овқатга ишлатилади, хонадонларда боқиладиган сайроқи қушларга ем, кўк пояси ва похоти чорва учун тўйимли ем-хашак. Дони ҳосилдорлиги 40–60 ц/га, кўк поя ҳосилдорлиги 300–350 ц/га.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун бир хил катта-ликдаги, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Кузги дон экинларидан, картошка, қанд лавлаги, маккажўхоридан бўшаган ерларга экилади. Дуккакли экинлардан бўшаган ерларга экилмайди. Бир экилган далага 4 йилдан кейин қайта экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва усули. Кузги дон экинлари билан бир вақтда экилади. Бу ўртача октябрь ойига тўғри келади. Ёппасига қаторлаб, қатор ораси 15 см қилиб экилади. Экиш чуқурлиги 2–3 см. 10 сотих майдонга 0,8–1,2 кг уруғ сарфланади.

Парваришлари. Ягана қилинмайди. Кузги амал даврида 1–2 марта, баҳорги амал даврида 1 марта сугорилади. Сугориш учун жўяклар олинади, ораси 60 см бўлади.

Ўғитлари. 10 сотихга соф модда ҳисобида 3 кг азот, 2 кг фосфор, 2,5 кг калий сепилади. Фосфор ва калий ерни тайёрлаш вақтида солинади. Азотли ўғит амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириши. Уруғ олиш учун тўла етилганла ҳосил йиғилади – бу май–июнь ойларига тўғри келади. Кўк масса учун март–апрель ойида ўриб олинади.

6.7. Махсарни оралиқ экин сифатида етиштириш

Махсар – бир, икки ва кўп йиллик ўтсимон ўсимликлар туркуми, мойли экин. Иссиқсевар, қурғоқчиликка жуда чидамли экин. Бўйи 60–120 см, пояси силлиқ, барглари наштасимон, тиканли ва тикансиз. Меваси писта, уруғи оқш. 1000 дона уруғи вазни 25–50 г. Асосан четдан чангланади. Ўсув даври 95–135 кун. Тупроқ танламайди. Уруғи 1–2 °C да уна бошлайди, майсалари 6–7 °C совуққа бардош беради. Уруғи таркибида 47–61 фоизгача озик-овқатга ишлатиладиган мой бор. Қунжараси чорва моллари учун яхши озуқа. Махсар алмашлаб экиншда кузги бугдой ва маккажўхорида кейин экилади. Ҳосилдорлиги 8–14 ц/га ва ундан ортиқ. Зарарқунандалари: махсар капалаги, махсар филчаси; касалликлари: фузариоз, занг касаллиги.

Экин учун тавсия этилган навлар: Милютинский–114, Ғаллаорол, Нодир ва ҳ.к.

Уруғлик танлаш ва экинга тайёрлаш. Бир хил ўлчамли, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экинга тайёрлаш. Махсар уруғи дуккакли дон экинларидан бўшаган ерларга экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экин мuddати ва схемаси. Оралиқ экин сифатида октябрь ойида қатор ораси 60 см қилиб экилади. 10 сотихга 0,8–1 кг уруғ экилади. Экин чуқурлиги 5–7 см. Кўкат олиш учун махсар 30–45 см кенгликда экилади. 10 сотихга 1,2–1,5 кг уруғ экилади. Махсар тоғли ва тоғ олди лалми ерларда ёппасига қаторлаб 10 сотих майдонга 2,5 кг ҳисобида экилади.

Парваришлари. Ягана қилинмайди. Кузги амал даврида 1–2 марта сугорилади. Баҳорги амал даврида 1–2 марта сугорилади, ўток қилинади.

Ҳосилни йиғиштириши. Махсар етилганда тўкилмайди, уруғи тўла етилганда йиғиб олинади, янчилиб, тозаланади. Кўк масса учун март ойларида ўрилади.

6.8. Сулини оралиқ экин сифатида етиштириш

Сули – бошоқдошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўсимликлар туркуми; ғалла экин. Сули илдизи попул илдиз бўлиб, яхши ривожланади, ернинг ҳайдалма қатламида жойлашади. Пояси тик ўсади. Бўйи 50–120 см. Барги 3–5 мм. Меваси – дон, кўпчилик навларида қобиқли (қобиқсиз шакллари ҳам бор). Сули намсевар, лекин иссиққа унча талабчан эмас. Уруғи паст ҳарорат (4–5°)да униб чиқади. Ўзидан чангланади. Ҳарорат 16–22° бўлганида яхши ўсиб-ривожланади. Ўсув даври 80–110 кун. Кузда экиладиган хили бор. Сули дони таркибида ўртача 13,3% протеин, 4,7% мой, 40,1% крахмал, 13,2% клетчатка, 4,0% кул, В гуруҳи витаминлари бор. Сули донидан ҳар хил ёрмалар ва ун тайёрланади. Сули уни бугдой ёки жавдар унига қўшиб дон ёпишда ишлатилади. Энг қимматли ем-хашак экинни ҳисобланади. Дони, сомони, тўпони, кўк пояси, силоси моёларга берилади. 1 кг сули дони тўйимлилиги 1 озуқа бирлиги сифатида қабул қилинган.

Экин учун тавсия этилган навлар: Дўстлик–85, Ташкент–1, Успех.

Уруғлик танлаш ва экинга тайёрлаш. Бир хил ўлчамли, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экинга тайёрлаш. Сули уруғи дуккакли дон экинларидан бўшаган ерларга экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурликда юмшатилиб, текисланади.

Экин мuddати ва схемаси. Сули оралиқ экин сифатида октябрь ойида ёппасига қаторлаб экилади, қатор ораси 15 см бўлади. 10 сотих жойга 0,8–1 кг уруғ экилади. Экин чуқурлиги 5–7 см бўлади. Кўк масса учун махсар 30–45 см кенгликда экилади, 10 сотих 1,2–1,5 кг экилади. Махсар тоғли ва тоғ олди лалми ерларда ёппасига қаторлаб 10 сотихга 2,5 кг ҳисобида экилади.

Парваришлари. Ягана қилинмайди. Кузги амал даврида 1–2 марта сугорилади. Баҳорги амал даврида 1–2 марта сугорилиб, ўток қилинади.

Ўғитлаш. Маҳаллий ўғит ерни экишга тайёрлашда солинади. Ерни юмшатиш олдин 10 сотихга соф мода ҳисобида 6 кг фосфор ва 5 кг калий берилади. Қишлаб чиққандан кейин 4 кг азот сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Сули кўкат учун рўваклаш-гуллаш даврида ўрилади. Дон учун эса тўла етилганда ўрилади, янчилади, тозаланади.

6.9. Хантални оралик экин сифатида етиштириш

Хантал (горчица) – бир ва кўп йиллик ўтсимон мойли экин. Бўйи 25–100 см, пояси тик ўсади. Меваси кўзоқча. Уруғи оч сарик ёки оч жигарранг, таъми аччиқ, эфир ҳиди келади. Хантал намсевар, совуққа чидамли, узун муддатли ўсимлиги. Ўсув даври 95–120 кун.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Экиш учун бир хил катталиқдаги, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Хантални кузги дон экинларидан, картошка, қанд лавлаги, маккажўхоридан бўшаган ерларга экиш мақсадга мувофиқ. Дуккакли экинлардан бўшаган ерларга экмаган маъқул. Бир экилган далага 4 йилдан кейин қайта экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурлиқда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Кузги дон экинлари билан бир вақтда экилади. Бу ўртача октябрь ойига тўғри келади. Қатор ораси 15 см қилиб экилади. Экиш чуқурлиги 2–3 см. 10 сотих майдонга 0,9–1,2 кг уруғ кетади

Парваришлаш. Ягана қилинмайди. Кузги амал даврида 1 марта, баҳорги амал даврида 1–2 марта суғорилади. Суғориш учун ораси 60 см бўлган жўяклар олинади.

Ўғитлаш. 10 сотих майдонга соф модда ҳисобида 3 кг азот, 4 кг фосфор, 6 кг калий сепилади. Ер тайёрлаш вақтида фосфор ва калий сепилади. Азотли ўғит амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Уруғ олиш учун тўла етилганла ҳосил йиғилади –бу май–июнь ойларида тўғри келади. Кўк масса учун март ойда ўриб олинади.

Сақланадиган уруғнинг намлиги 8 фоиздан ошмаслиги талаб қилинади.

6.10. Ясмиқни оралик экин сифатида етиштириш

Экиш учун тавсия этилган навлар: Дармон, Олтин дон ва ҳ.к.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Бир хил ўлчамли, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар экилади.

Ерни экишга тайёрлаш. Ясмиқ кузги дон экинларидан ва чопиқ қилинадиган экинлардан кейин экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурлиқда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва усули. Кузги дон экинлари билан бир вақтда экилади. Бу ўртача октябрь ойига тўғри келади.

Ясмиқ ёппасига қаторлаб, қатор ораси 15 см қилиб экилади. Экиш чуқурлиги 3–5 см. 10 сотих майдонга суғориладиган ерларда 6–9 кг (Олтин дон нави уруғи майда, Дармон нави уруғи йирик).

Парваришлаш. Ягана қилинмайди. Кузги амал даврида 1 марта, баҳорги амал даврида 1–2 марта суғорилади. Суғориш учун ораси 60 см бўлган жўяклар олинади.

Ўғитлаш. Ўтмишдош экинга гўнг солинади. Талаб қилинса 10 сотих майдонга соф модда ҳисобида 3–5 кг азот, 4–6 кг фосфор, 2–3 кг калий сепилади. Фосфор ва калий ерни тайёрлаш вақтида сепилади. Азотли ўғит амал даврида сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Дон олиш учун дуккакнинг 50 фоизи етилганда ҳосил йиғилади – бу май ойига тўғри келади. Кўк масса учун март–апрель ойларида ўриб олинади.

6.11. Кузги вика+сулини оралик экин сифатида етиштириш

Экиш учун тавсия этилган навлар: Сулининг Дўстлик–85, Ташкент–1, Успех, виканинг маҳаллий навлари экилади.

Уруғлик танлаш ва экишга тайёрлаш. Бир хил ўлчамли, тўла етилган, шикастланмаган уруғлар танлаб олинади.

Ерни экишга тайёрлаш. Сули уруғи дуккакли дон экинларидан бўшаган ерларга экилади. Ер ўтмишдош экинларнинг қолдиқлари ва бегона ўтлардан тозалангач, 25–27 см чуқурлиқда юмшатилиб, текисланади.

Экиш муддати ва схемаси. Оралик экин сифатида октябрь ойда ёппасига қаторлаб экилади. Қатор ораси 15 см. 10 сотихга вика 8 кг, сули уруғи 6кг меъёрда экилади. Экиш чуқурлиги 5–7 см.

Парваришлаш. Ягана қилинмайди. Кузги амал даврида 1–2 марта, баҳорги амал даврида ҳам 1–2 марта суғорилиб, ўтоқ қилинади.

Ўғитлаш. Маҳаллий ўғит ерни экишга тайёрлашда солинади: Ерни юмшатиш олдин 10 сотихга соф модда ҳисобида 6 кг фосфор ва 5 кг калий берилади. Қишлаб чиққандан кейин 4 кг азот сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Вика ва сули кўк масса учун сулининг рўваклаш-гуллаш даврида – март ойида ўрилади.

6.12. Хашаки лавлагини оралиқ экин сифатида етиштириш

Хашаки лавлаги етиштириш анча сермеҳнат ҳисобланса-да, чорва молларининг сут маҳсулдорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Бунда хашаки лавлагининг «Ўзбекистон ним қанд», «Эккендорф сариғи», «Ўзбекистон-83» навларини экиш тавсия этилади.

Хашаки лавлаги ўсув даврида 4–6 марта суғорилади. Ҳосил октябрнинг охири-ноябрь бошларида йиғиштириб олинади.

Ердан унумли фойдаланиш ва чорва молларини тўйимли озуқа билан таъминлаш мақсадида 15 июндан 1 июлгача бўлган муддатда дон (сули – 80 кг/га) ва дуккакли (хашаки нўхат – 70 кг/га) экинларни биргаликда экиш яхши самара беради. Бунда сули экини туплаш, хашаки нўхат шохлаш фазасига кирганда, азотли ўғитлар билан 100–150 кг/га меъёردа озиклантирилиб, суғорилади. Ҳаво ҳарорати ва экин ҳолатини ҳисобга олган ҳолда яна бир марта озиклантириш ва икки-уч марта суғориш ишлари амалга оширилса, октябрь ойига бориб 10 сотихдан 1,5–2 тонна кўк масса ҳосили олишга эришилади.

7-БОБ. ГУЛЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ

7.1. Атиргул ўстириш

Экиш учун тавсия этилган навлар: Қора магия, Папилон, Бургун, Салвидор, Кулин Елезавета, Московский, Президент, Анжелика ва ҳ.к.

Кўчат тайёрлаш. Ёзнинг ўрталарида чала ярим пишган наъматак терилади, дуккаклари чакиб олинади ва ўрадаги қумга аралаштириб кўмилади.

Кўмилгандан сўнг 3–4 кун давомида сув сепилиб турилади. 15–20 кун ўтгандан сўнг кўмилган наъматак қумдан олинади, ёйиб қуритилади.

Қуриганлари эланиб, қумдан ажратилади, мато халтага солиб, соя ва қуруқ жойда сақланади. Наъматак уруғи ноябрь ойида яна қалинлиги 25–30 см бўлган ҳўл қумга аралаштириб кўмилади. Март ойининг 5–10 саналарида қумдан қовлаб оlinиб, эланади ва 10–15 саналарида ерга сепилади. Сепилган уруғ 20–25 кун давомида униб чиқади. Май ойининг ўрталарига бориб яғана қилинади. Ниҳоллар пайванд пайтигача парвариш қилинади. Август ойининг 10–15 саналарида пайванд қилишга етилади. Пайванд қилиш учун атиргулнинг соғлом пишган кўз навдаси танлаб олинади. Кўзли навда гулнинг паст қисмидан 20–25 см қолдириб кесилади. Кесилган навда-нинг тепа юмшоқ қисми ҳам кесиб олиб ташланади. Қолган соғлом навдадан кўз олиб, наматак танасига пайванд қилинади. Пайванд қилингандан сўнг 20–22 кундан кейин куртак чиқади, аста-секин ривожланиб, шохга айланади ва 9–10 ойдан сўнг илк гулини беради.

Экиш учун эжой танлаш ва ерни тайёрлаш. Гул етиштириш учун ажратилган майдон текис ва унча катта бўлмаган (2–3° гача) нишабликда бўлиши лозим. Ер майдони куз ойларида тайёрланади. Органик ўғитлар бериб, 20–30 см чуқурликда чопилади. Тупрок бегона ўтлардан тозаланади, хаскашланади ва пушта олинади. Улар калтарок, баландлиги 20–25 см, кенлиги 70 см бўлиши керак.

Экишдан олдин майдон суғорилади. Кўчатлар 70х60 см ва 70х70см схемада экилади.

Гулчилик – гулли-манзарали ўсимликларни хонадонлар, томорқалар, бог ва хиёбонлар, йўл ёқалари, дала шийпонларига экиш, уйни безаш, гулдасталар ясаш мақсадида ўстириш.

Ҳар йили Наманганда «гул байрами», Японияда «хризантема байрами», Ҳиндистонда «атиргул байрами», Нидерландияда «юла байрами» ўтказилади.

Экиш. Атиргулларни экишнинг энг мақбул пайти баҳор фаслидир. Экиш олдиндан атиргулнинг илдизлари текшириб чиқилади, синган ва титилган илдизлар кесиб ташланади, соғлом илдизлар лой ва қорамол ахлатидан тайёрланган шатмоққа ботириб олинади. Гул кўчатини экиш учун эни 30х30 см, чуқурлиги 30 см бўлган чуқурча қовланади. Кўчат ўтказишдан олдин чуқурга сув тўлдирилади. Туллар кўчатзордаги ҳолатидан бир оз чуқурроқ (3–4 см) қилиб, пайванд қилинган тарафини кун чиқиш томонга қаратиб ўтказилади. Пайванд бўлган жойи ер юзасида 45–50 см тепада бўлиши лозим. Нам кўтарилиб кетмаслиги учун айлана ариқ бетига 3–4 см қалинликда қипик ёки янги от гўнги сепиб қўйилади. Узун шохлари қирқиб, калта қилинади. Қирқишда янги новдалар ҳосил бўлиши учун тўрт-олти куртак қолдирилиши керак. Ўсимлик ўтказиладиган куни ҳар бир чуқурга 6–8 кг ҳисобидан чириган гўнг тупроққа аралаштириб солинади. Агротехника тадбирлари тўғри олиб, борилганда ўсимлик тупидан 8–12 донагача гул олиш мумкин.

Суғориш. Суғоришда наъматак униб чиққандан кейин ер чала, яъни ҳар 10 кунда 2–3 маротаба суғорилади. Пайванд қилингандан сўнг тагидан нам кетмаслиги керак. Кейин кўчат ҳафта давомида 1 марта суғорилиб турилади.

Ўғитлаш. Атиргул кўчатлари асосан маҳаллий ўғитлар билан озиклантирилади.

Қатор ораларига ишлов бериш. Ишлов бериш ишлари суғорилгандан 2–4 кундан сўнг бажарилади. Тупроқни юмшатиш дастлабки йиллари 3–4 маротаба амалга оширилади. Қатор оралари қўл кучи билан 10–15 см чуқурликда чопик қилинади ва бегона ўтдан тозаланади.

Атиргулдан гулоб – хушбўй суюқлик ва атиргул мойи олинади.

Атиргул шох-шаббасини кесиш. Атиргул асосан эрта баҳорда буталади. Буталган шохлар ёз бўйи келгуси йил учун ўринбосар новдалар чиқаради. Гуллайдиган атиргуллар калта қолдириб буталади. Ер музлашдан бир неча кун илгари атиргул тулларидаги барглар батамом тушади. Ортиқча новдалар олиб ташланади. Туп бўғизи атрофига 40–50 см баландликда тупроқ ўйилади. Шу тарзда атиргуллар кишлайди. Эрта баҳорда куртаклар бўртмасдан олдин бўғиз атрофидан тупроқ олинади, усти очилади, илдиз бўғизи тозаланади, шикастланган ва синган, учларини совуқ урган новдалар қирқиб ташланади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Ширага қарши 20 г анабазин ёки никотин сульфатни ёхуд 50 г яшил совунни 10 л сувга қўшиб тайёрланган эритма пуркалади. Ўргимчакканага қарши Атилла Супер 10 % эм.к. (10 сотихга 25 мл) эритмаси пуркалади. Бу эритма 10 л сувга 5–6 г солиб тайёрланади. Ун-шудринг касаллигига қарши Дуплит ТТ 22,5 эм.к. (10 сотихга 30–50 мл) эритмаси ишлатилади. Атиргулнинг занг касаллигига мойиллиги кучли. Унга қарши олтингугурт сепилади.

7.2. Чиннигул ўстириш

Экиш учун тавсия этилган навлар:

Гренадин, Туркия, Голланд, Хитой ва ҳ.к.

Кўчат тайёрлаш. Чиннигул илдиз орқали ердан ундириб ёки уруғ сепиш орқали кўпайтирилади. Чиннигул кўп йиллик гул тури бўлгани учун илдизлари орқали ёнидан куртак чиқариб кўпайиш хусусиятига эга.

Уруғ сепиб кўпайтиришда соғлом, яъни пишган уруғ танлаб олинади. Қуритилган уруғ сувга бўкитилган ерга сепилади ва уруғ усти тупроқ билан юпка қилиб ёпиб чиқилади. Сепилган уруғ 10–15 кунда униб чиқади. Униб чиққандан кейин 50–60 кунда экишга тайёр бўлади.

Чиннигул ўстириладиган тупроқни тайёрлаш. Чиннигул тупроқ танламайди. Ер ҳар квадрат метрига 4–5 кг гўнг ва 400–500 г кум қўшиб чопилади. Агар тупроқ қумли, юмшоқ бўлса, ҳар квадрат метрга 3–4 кг гўнг солиб чопилади. Очиқ майдонларда 50–60 см. ли қаторлар тайёрланади. Йирик гулли чиннигул етиштириш учун иккидан бир қисм саз тупроқ ва яна иккидан бир қисми чириган

бардан иборат аралашма тайёрланиб, бунга тупрокнинг қай даражада зичланганига қараб, қум қўшилади.

Экиш. Чиннигулни турлари ва навларига қараб май–июнь ойидан то август ойларигача офтоб чала тушадиган жойга ўтказиш мумкин. Очик майдонларда 25–30 см. ли қаторчалар тайёрланади. Сўнгра 10–15 см. ли чуқурчалар қовланади. Намликни сақлаш мақсадида туп айланасига 2–3 см қалинликда яғоч қипиғи сепилади. Кўчат доимий жойга 50х30 ёки 60х25 см. ли схемаларда экилади. Чиннигулга суюқ ўғит яхши таъсир қилади. Ўсимлик дастлаб ҳар олти кунда бир марта, бир оз вақт ўтгач – икки марта шарбат усулида суғорилади. Суюқ ўғит фақат ғунчалар ҳосил бўла бошлаганда солинади. Ўсимликлар бир неча марта тоза сув билан ҳам суғорилади. Тўғри агротехник тадбирлар олиб борилганда ўсимлик тупидан 6–8 та гул олиш мумкин.

Суғориш. Чиннигул ёз кунларида ҳар 10–15 кунда 2–3 маротаба захлатмасдан суғорилади.

Ўғитлаш. Чиннигул асосан май, июн ойларида чиритан ғўнг билан озиклантирилади.

Қатор оралиғига ишлов бериш. Тупроқни юмшатиш дастлабки йиллари 6–8 маротабагача ўтказилади. Қатор оралари қўл кучи ёрдамида 10–12 см чуқурликда кетмон билан чопик қилинади. Бу ишлар суғорилгандан 2–4 кундан сўнг амалга оширилади. Гулзор доимо бегона ўтлардан тозалаб турилади.

Касалликларга қарши курашиш. Чиннигул асосан оқ пашша ва занг касалликларига мойил. Бу касалликларга қарши асосан олтингугурт ва бошқа кимёвий дорилар сепилади.

7.3. Гладнолус ўстириш

Экиш учун тавсия этилган навлар: Блиццард, Гоудвилл, Мария, Горетти, Оскар ва ҳ.к.

Кўчат тайёрлаш. Гладнолус гули асосан пиёздан кўпаяди. Пиёз гулнинг болалаш даври ўтгандан кейин қовлаб олинади. Бу пайт август ойининг охири–сентябрнинг бошларига тўғри келади. Қовлаб олинган пиёз қуритилиб, йирик ва соғлом пиёзлар ажратилиб олинади. Кейин

тўрхалтага солиб, осиб қўйилади. Қуриган пиёз апрель ойларида очик ерга қадаб чиқилади. Қадаб чиқилган пиёз 10–15 кунда униб чиқади ва июнь ойларига бориб гуллаб бошлайди. Август ойининг охирида гладнолус пиёзлари яна қовлаб олинади.

Экишга ер тайёрлаш. Гладнолуслар ўғитланган қумоқ тупроқли, серкуёш, шамоллардан химоя қилинган ерда яхши ўсади. Ўсимликни ўтказиш учун сув тўхтамайдиган, қумоқ ва қумлоқ тупроқли ер танланади. Майдон кузда 25–30 см чуқурликда хайдалади. Кўкламда ерни хаскашида текислаб, қатқалоғи йўқотилади. Гладнолус пиёзлари экилиши олтидан унинг қуруқ пўсти олиб ташланади, сўнгра формалин (1:800) эритмаси билан юкумсизлантирилади. Шундан кейин уни совуқ сувда юзиб, қуритилади. Бу пиёзчалар қуракчада очилган уячаларга ёки эгатчага экилади. Бунинг учун уячаларга энг аввало озроқ қум солинади. Уяга ва эгатларга қўйилган пиёзчалар серозик тупроқ билан қўмилади.

Экиш. Гладнолус пиёзининг катталиғига қараб гулзорга 25х25 ёки 30х30 см оралиқ билан, 1 м² га йирик пиёздан 25–30 та, майдасидан 60 тагача, нуш (болача) ларидан 120 тагача экилади. Катта майдонларга экишда қатор ораси 50–70 см, туп ораси 25–30 см этиб танланади. Гулнинг пиёзи, аввал ариғи очилиб, пушта қисмига, яъни устига қадаб чиқилади. Қадаб чиқиш оралиғи 5 см. дан 10 см. гача бўлади. Пиёз 10–12 см чуқурликда қўмилади.

Парваришлаш. Ёзда камида беш–олти марта ўтоқ қилинади ва тупроқ юмшатилади. Гладнолусларнинг яхши ўсиши учун тупроқ ҳаминша нам сақланади. Пиёз қадалгандан сўнг захлагунча суғрилади. Навбатдаги суғоришлар тагидан нам қочинишга қараб ўтказилади. Ёз кунларида 15–20 кунда бир маротаба сув қўйилади. Пиёзни қовлаб олишга 20–25 кун қолганда сув тўхтатилади. Ўсимликларни ғўнг шарбат (шалтоқ) ва минерал ўғит эритмаси билан озиклантириш айниқса фойдалидир. Шалтоқни тайёрлаш учун бир челақ ғўнг ва тўрт челақ сув бочкага солиниб яхшилаб аралаштирилади. 6–8 кундан кейин шалтоқ билан ўсимликни суғориш мумкин. Суғориш олтидан ҳар челақ суюлтирилган шалтоқда яна 4–5 челақ сув қўйилади. Суюқ шалтоқ ўсимликларга кечқурун, хул ерга солинади.

Июнь–июлда ўсимликлар, юқорида кўрсатилгандек, азотли ўғит ёки ғўнг шалтоғи билан ёки 10 л сувга 15–20 г ҳисобидан селитра ёки сульфат аммоний қўшиб тайёрланган эритма билан суғорилади. Ёзнинг ўртасидан бошлаб ўсимликлар суперфосфат эритмаси билан суғорилади. Бу эритма бир челақ сувга 30–40 г суперфосфат қўшиб тайёрланади.

Касаллик ва зараркунандилари. Гладнолус асосан кул ранг чиритиш, қуруқ чиритиш, фузариоз ёки бактериоз касалликларига чалиниши мумкин.

Бу касалликларга қарши уларнинг олдини олиш чоралари кўрилади. Ўтказиш олдида пиёзлар формалин билан дориланади. Бунинг учун 1 л сувга 3–4 г 40 фоизли формалин солинади. Эритма ёғоч бочкада тайёрланади. Пиёзлар саватга солиниб, 15 минут эритмага ботириб олинади. Сўнгра бир жойга тўплаб усти шолча ёки брезент билан ёпилади, икки соатдан сўнг олиниб дарҳол экилади. Касалланган пиёзлар экилмайди. Гладиолус гулини биринчи навбатда ҳашаротлар ва занг касаллигидан ҳимоя қилиш керак.

7.4. Хризантема ўстириш

Экиш учун тавсия этилган навлар: оддий ёки якка қатли хризантема, Анемоносимон (айиктовонсимон)

хризантема, Найсимон ёки нурсимон хризантема, Япон хризантемаси, Хитой хризантемаси, Салла (Пион) гулсимон хризантема, Попуксимон хризантема, Манзарали хризантема – олдингиларнинг

дурагайи бўлиб, гулларининг катталигига қараб йирик гуллар ва майда гулларга бўлинади.

Кўчат тайёрлаш. Хризантема асосан қаламча усулида кўпайтирилади. Бунинг учун она кўчатдан очилиб бўлган, пишган соғлом новда олинади. Кесиб олинган соғлом новдадан уч бўғим қилиб қаламчалар кесиб чиқилади. Қаламчанинг таг қисмдаги иккита барги олиб ташланади. Тайёр қаламчалар 1 соат давомида карновинг дорисига ботириб кўйилади. Карновингдан олингандан кейин 10–15 см қалинликдаги кумга қадаб чиқилади. Қаламчалар ораси 1–2 см бўлади. Қадалган қаламчалар усти плёнка билан ёпилади. Бу ишлар асосан май, июнь ва сентябрь ойларида қилинади. Қаламчалар илдиз олгандан кейин плёнка ичидан олиниб, очиқ ерга экилади.

Экишга ер тайёрлаш. Хризантема учун ажратилган майдон текис ва унча катта бўлмаган (2–3° гача) нишабликда бўлиши лозим. Ер майдони куз ойлари тайёрланади ва органик ўғитлар бериб, 25–30 чуқурликда ҳайдалади. Бегона ўтлар олиб ташланади ва ариқлар олинади. Пушталар калтарок 25–30 м узунликда ва баландлиги 20–25 см бўлиши лозим. Қаторлар оралиғи 60–70 см бўлиши керак. Қаторлар назоратлаш учун суғорилади, камчиликлар бартараф қилинади, сўнгра экишга киришилади.

Экиш. Кўчатларни маҳаллий шароитга қараб гулзорларга турли вақтда кўчириб ўтказиш мумкин. Улар офтоб, офтоб чала тушадиган жойларни ёктиради. Яхши ўсган ва бакувват ўсимликлар 10 апрелдан бошлаб кўчириб ўтқазилади. 1–2 °С совуқ зиён етказмайди. Бунда қатор оралиғи 60–80 см, ўсимликлар ораси эса 40–50 см қилиб олинади. 10–15 см чуқур қовлаб, уни сувга тўйинтириб, экиб чиқилади. Кўчат оралиғи экилаётган жойга қараб танланади. Ўсимликлар гулзорга экилгандан кейин уларни бир неча кун давомида қондириб суғориш лозим. Гуллари узиб олинadиган гулзорлардаги ўсимликларда биттадан гунча қолдириб, қолганлари олиб ташланади, ҳатто баъзан новдалари ҳам сийраклаштирилади. Ортиқча гунчаларни узиш даврида ўсимликлар озиклантирилади, яъни ҳафтада бир-икки марта суюқ ўғит билан суғорилади. Хризантемани кейинчалик парвариш қилиш – бутун ёз бўйи қаторлар орасини юмшатиб туриш, ўсимликлар орасини чопиш, бегона ўтларни йўқотиш, тупларига шакл бериш ва вақтида суғоришдан иборат.

Суғориш. Хризантема гули сувни яхши кўради, шу боис ҳафтада икки маротаба суғориш керак. Қаторлар оралиғи 6–8 маротаба юмшатилиб, қўл кучи ёрдамида 10–15 см чуқурликда чопик қилинади.

Озиклантириш. Минерал ўғит меъёри ҳар 10 л сувга 20–25 г селитра аралаштириб тайёрланади ва суғорилади.

Касалликларга қарши курашиш. Хризантема гулига асосан очилиш, гуллаш даврида шираларга қарши Моспилан 20% эм.к. кимёвий воситаси сепилади.

7.5. Лола ўстириш

Экиш учун тавсия этилган навлар: Аннушка, Май Леди, Маурен, Оксфорд, Парад, Президент Кеннеди ва бошқа навлар тупрок-иклим шароити, харидорларнинг талаби, бозорғирлигига қараб танланади.

Кўчат тайёрлаш. Лола кўчатини тайёрлаш баҳор ойларининг охирларидан бошланади. Апрельнинг 20–25 кунларидан бошлаб май ойининг 10–15 кунларигача очилиб бўлган лола пиёзлари ернинг чуқур қисмига кирмасдан, яъни юза қисмида бўлган пайтда қовлаб олинади. Қовлаб олинган пиёзларнинг соғломлари саралаб олинади, селгитилади ва қоронғи соя жойда

сакланади. Сакланган пиёз ноябрь ойида ерга экилади. Экилаётган пиёз соғлом, чиримаган ва бутун бўлиши керак. Лола пиёзининг болалаш даври гуллаш пайтидан бошланади. Шунинг учун гуллаш даврида лола пиёзини қовлаш асло мумкин эмас.

Экиш. Лола пиёзи заҳ бўлмаган, сув шимувчи ва яхши ўғитланган юмшоқ ерга экилади. Пиёз томорқанинг катта-кичиклигига қараб 10 см. дан 30 см. гача оралиқда экилади.

Сугориш. Лола пиёзи қадалгандан сўнг кўп сув талаб қилмайди. Чунки пиёзлар салқин пайтда, яъни ноябрь ойларида ерга қадалиб, кунлар қизир-қизимас, яъни апрелнинг охири-май ойининг бошларида қовлаб олинади. Лола касалликларга чидамли, кўп миқдорда ўғит талаб қилмайди.

8-БОБ. МЕВАЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ

8.1. Олма парваришлаш

Экиш учун тавсия этиладиган олма навлари: интенсив типдаги навлар – Беш юлдуз (Ред Делишес олмалари), Старкримсон, Фудзи; анъанавий навлар – Ренет Симиренко, Голден Делишес, Розмарин, Джонатан, Тошкент Боровинкаси ва ҳ.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонида сувнинг юриши ҳисобга олиниб, ер яхши текисланади. Майдоннинг ҳар квадрат метрига 6–10 кг гўнг (чиринди), 200–250 г фосфор, 100–120 г калий ва 150–200 г аммонийли азот ўғити солиниб, чуқур (25–30 см) ҳайдалади.

Олмани пайвандтағларига қараб экиш схемаси ўзгаради: кучли ўсувчи пайвандтағда – 6×5 м (сугориладиган бўз тупроқларда) ва 5×5 м (шағалли-қумли тупроқларда), ўрта бўйли пайвандтағда 5×4 м, паст бўйли пайвандтағда – 3×2,5 м (3 м – кўчат қаторлари орасидаги масофа, 2,5 м – кўчатлар орасидаги масофа). Олма кўчатларини экиш муддати кузда ноябрь ойига, эрта баҳорда эса февралнинг охири–март ойининг бошларига тўғри келади.

Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенлиги 60×60 см бўлган чуқурчалар қовланади. Чуқур қазинида тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади. Ўрага 350–400 г фосфор, 30–40 г калий ўғити ҳамда 8–10 кг чирган гўнгни тупроқ билан аралаштириб солиб, кейин кўчат экилади. Кўчатни экишдан олдиндан тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилади) ботириб олиш лозим.

Кўчат ўрага тик ҳолда қўйилиб, тупроқ билан қўмилади. Кўчатни пайванд қилинган жойи тупроқдан 4–5 см юқорида қолиши керак. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга тўлатиб сув қуйилади. Шунда тупроқ зичланиб, ниҳол яхши кўкаради. Тупроқ қўккандан сўнг кўчат

атрофига тупроқ солиб, тўлдирилади. Кўчатлар тупроқнинг намлигига қараб вақти-вақти билан суғориб турилади.

Томорқа майдони 3 сотих бўлса, ушбу майдоннинг қуёш тушадиган шарқдан жанубга қараган томонга олманинг ўрта бўйли эртаки, ўртаки ва кечки навларидан 2–3 тупдан экиш тавсия қилинади. Томорқа майдони 6 сотих бўлса, ярмига сабзавот, қолган қисмига эса мевали дарахтлар, 10 сотих бўлганда сабзавот учун майдон қолдириб, қолган каттароқ қисмига мевали кўчатларни жойлаштириш мумкин.

Парваришлаш. Дарахтларга баҳорда ярусли (қаватли) қилиб шакл берилади. Бунда дарахтнинг биринчи қаватида 3–4 дона асосий шох қолдирилади, қолганлари қирқиб ташланади. Иккинчи қават шохлари асосий шохлардан 30–40 см, биринчи қават шохларидан 25–30 см масофада қолдирилади. Учинчи қават шохлари ҳам шу зайлда шакллантирилади. Шакл беришда шох-шаббаларнинг бир-бирига соя беришини олди олиниб, бир маъромда сийраклаштирилади.

Дарахт ҳосил қилмайдиган йилида буташ тизими қуйидагича амалга оширилади: шу йили ўсиб чиққан новдалар кучлироқ калталаштирилади, ҳалқасимон мева шохлари сийраклаштирилади, мураккаб ҳалқасимон шохлар калталаштирилади. Дарахтлар ҳосил берган йили новдалар 35–40 см ўсган эски шохларига такаб қирқилади. Бир йиллик новдаларни қисқартириш ҳосил куртакларини кўпайишига олиб келади.

Буташдан мақсад – дарахтларга шакл бериш, касалланган, кексайган, синган ва ортиқча новдаларни олиб ташлашдир.

Томорқадаги олма дарахтларига 300–350 г азотли, 250–300 г фосфорли ва 200–250 г калийли ўғитлар соф ҳолда солиниши тавсия қилинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликни оширади. Бўз тупроқларда олма дарахтлари ўсув даври мобайнида 4–6 марта, шағалли ерларда 10–12 мартаба суғорилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Олма дарахтига зараркунандалардан олма қурти (мевахўр), мева канаси, бинафша ранг қалқондор, касалликлардан ун шудринг, калмараз (парша), монилиоиз зарар келтиради.

Бинафша ранг қалқондорга қарши эрта баҳорда куртаклар ёзилгунга қадар Каратэ 5 % эм.к. пуркалади. Бундан ташқари, Перфекто

17,5% сус.к., Багира 20% эм.к. (10 сотих майдонга 15–20 мл) препаратлари билан ишлов берилади. Олма қуртига қарши Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотихга 15–20 мл) Каратэ 5 % эм.к. (100 л сувга 30–40 г) қўлланилганда яхши самара беради.

Мева канасига қарши Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотихга 20–30 мл) пуркалади. Олманинг калмараз (парша), монилиоиз касалликларига қарши Бордо суюқлигининг 3 фоизли (100 л сувга 3 кг мис купороси ва 3 кг сўндирилмаган оҳак) эритмаси сепилади. Касалликларга қарши тадбирлар дори воситалари куртаклар ёзилгунга қадар ўтказилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Олмани пишиш муддати май ойининг охиридан бошланиб, октябрь ойининг бошларигача давом этади. Одатда, эртаки олмалар қисқа муддат сақланади, улар бир терим билан йиғиштириб олинади. Ўртаки ва кечки навларда бир неча марта терим ўтказилади. Ҳар бир олма нави ўзини пишиш даврида нав хусусиятларига хос рангга ва тусга киради. Бунини ҳосилни теришда инобатга олиш керак. Ҳосилни йиғиштиришда мевани бир қўл билан охишта ушлаб, бош ва кўрсаткич бармоқ билан мева бандига зарар етказмасдан узиб олинади. Терилган мевалар яшикларга жойлаштирилади. Яшиклар омборда сақлашга қўйилиши мумкин.

8.2. Нок парваришлаш

Экиш учун тавсия этиладиган нок навлари: Вильямс, Лесная Красавица, Любимица Клаппа, Оливье де Серр, Подарок, Старкримсон ва ҳ.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонида сувнинг юриши ҳисобга олиниб, ер яхши текисланади. Майдоннинг ҳар квадрат метрига 6–10 кг гўнг (чиринди), 200–250 г фосфор, 100–120 г калий ва 150–200 г аммонийли азот ўғити солиниб, чуқур (25–30 см) ҳайдалади.

Нокни пайвандтағларига қараб экиш схемаси ўзгаради: кучли ўсувчи пайвандтагда – 6×5 м (суғориладиган бўз тупроқларда) ва 5×5 м (шағалли-қумли тупроқларда), ўрта бўйли пайвандтагда 5×4 м, паст бўйли пайвандтагда – 3×2,5 м (3 м – кўчат қаторлари орасидаги масофа, 2,5 м – кўчатлар орасидаги масофа). Олма кўчатларини экиш

муддати кузда ноябрь ойига, эрта баҳорда эса февралнинг охири-март ойининг бошларига тўғри келади.

Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенглиги 60×60 см бўлган чуқурчалар қовланади. Чуқур қазишда тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади. Ўрага 350–400 г фосфор, 30–40 г калий ўғити ҳамда 8–10 кг чириган гўнгни тупроқ билан аралаштириб солиб, кейин кўчат экилади. Кўчатни экишдан олдиндан тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олиш лозим.

Кўчат ўрага тик ҳолда қўйилиб, тупроқ билан қўмилади. Кўчатни пайванд қилинган жойи тупроқдан 4–5 см юқорида қолиши керак. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга тўлатиб сув қуйилади. Шунда тупроқ зичланиб, ниҳол яхши кўкаради. Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб, тўлдирилади. Кўчатлар тупроқнинг намлигига қараб вақти-вақти билан суғориб турилади.

Томорқа майдони 3 сотих бўлса, ушбу майдоннинг қуёш тушадиган шарқдан жанубга қараган томонга нокнинг ўрта бўйли эртаки, ўртаки ва кечки навларидан 2–3 тупдан экиш тавсия қилинади. Томорқа майдони 0,06 га бўлса, ярмига сабзавот экинлари, қолган қисмига эса мевали дарахтлар, 0,10 га бўлганда сабзавот учун майдон қолдириб, қолган каттароқ қисмига мевали кўчатларни жойлаштириш мумкин.

Парваришlash. Дарахтларга баҳорда ярусли (қаватли) қилиб шакл берилади. Бунда дарахтнинг биринчи қаватида 3–4 дона асосий шох қолдирилади, қолганлари қирқиб ташланади. Иккинчи қават шохлари асосий шохлардан 30–40 см, биринчи қават шохларидан 25–30 см масофада қолдирилади. Учинчи қават шохлари ҳам шу зайлда шакллантирилади. Шакл беришда шох-шаббаларнинг бир-бирига соя беришининг олди олиниб, бир маромда сийраклаштирилади.

Дарахт ҳосил қилмайдиган йилида буташ тизими қуйидагича амалга оширилади: шу йили ўсиб чиққан новдалар кучлироқ калталаштирилади, ҳалқасимон мева шохлари сийраклаштирилади, мураккаб ҳалқасимон шохлар калталаштирилади. Дарахтлар ҳосил берган йили новдалар 35–40 см ўсган эски шохларига такаб қирқилади. Бир йиллик новдаларни қисқартириш ҳосил куртакларини қўйишига олиб келади.

Томорқадаги нок дарахтларига 300–350 г азотли, 250–300 г фосфорли ва 200–250 г калийли ўғитлар соф ҳолда солиниши тавсия

қилинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликни оширади.

Бўз тупроқларда олма дарахтлари ўсув даври мобайнида 4–6 марта, шағалли ерларда 10–12 мартаба суғорилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Нок дарахтига зараркунандалардан нок шира бургаси, мева канаси, касалликлардан калмараз (парша) зарар келтиради.

Нок шира бургасига қарши эрта баҳорда Цепиметрин 25 % эм.к. (10 л сувга 20 г) пуркалади. Ушбу препаратлар бўлмаганда тамаки қайнатмасидан фойдаланиш мумкин. Мева канасига қарши Перфекто 17,5 % суc.к. (10 сотихга 15–20 мл) пуркалади.

Нокнинг калмараз (парша) касаллигига қарши Бордо суюқлигининг 3 фоизли (100 л сувга 3 кг мис купороси ва 3 кг сўндирилмаган оҳак) эритмаси сепилади. Касалликларга қарши тадбирлар дори воситалари куртаклар ёзилгунига қадар ўтказилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Нок мевалари бандига зарар етказмасдан терилади. Баъзи маҳаллий навлар терилганидан сўнг маҳсус иссиқ шароитда сақланганида ўзига хос юмшоқликка эга бўлади. Кечки навлар терилганидан кейин сақлашга қўйилса, улар бир неча ҳафта ўтгач пишиб, истеъмолга яроқли бўлади.

8.3. Беҳи парваришlash

Экиш учун тавсия этиладиган беҳи навлари: Изобильная, Самаркандская крупноплодная ва ҳ.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонида сувнинг юриши ҳисобга олиниб, ер яхши текисланади. Майдоннинг ҳар квадрат метрига 6–10 кг гўнг (чиринди), 200–250 г фосфор, 100–120 г калий ва 150–200 г аммонийли азот ўғити солиниб, чуқур (25–30 см) ҳайдалади.

Беҳи 3×3 м схемада кузда – ноябрь ойида, эрта баҳорда – февралнинг охири-март ойи бошларида экилади.

Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенглиги 60×60 см бўлган чуқурчалар қовланади. Чуқур қазишда тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади.

Ўрага 350–400 г фосфор, 30–40 г калий ўғити ҳамда 8–10 кг чириган гўнгни тупроқ билан аралаштириб солиб, кейин кўчат экилади. Кўчатни экишдан олдиндан тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олиш лозим.

Кўчат ўрага тик ҳолда қўйилиб, тупроқ билан қўмилади. Кўчатни пайванд қилинган жойи тупроқдан 4–5 см юқорида қолиши керак. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга тўлатиб сув қўйилади. Шунда тупроқ зичланиб, ниҳол яхши кўкаради. Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб, тўлдирилади. Кўчатлар тупроқнинг намлигига қараб вақти-вақти билан сугориб турилади.

Томорқа майдони 3 сотих бўлса, ушбу майдоннинг қуёш тушадиган шарқдан жанубга қараган томонга беҳи навларидан 1–2 тупдан экиш тавсия қилинади. Томорқа майдони 6 сотих бўлса, ярмига сабзавот экинлари, қолган қисмига эса мевали дарахтлар, 10 сотих бўлганда сабзавот учун майдон қолдириб, қолган каттароқ қисмига мевали кўчатларни жойлаштириш мумкин.

«Ёз меваси – киш хазинаси».

Халқ мақоли.

Парваришлаш. Дарахтларга баҳорда ярусли (қаватли) қилиб шакл берилади. Бунда дарахтнинг биринчи қаватида 3–4 дона асосий шох қолдирилади, қолганлари қиркиб ташланади. Иккинчи қават шохлари асосий шохлардан 30–40 см, биринчи қават шохларидан 25–30 см масофада қолдирилади. Учинчи қават шохлари ҳам шу зайлда шакллантирилади. Шакл беришда шох-шаббаларнинг бир-бирига соя беришининг олди олиниб, бир маромда сийраклаштирилади.

Дарахт ҳосил қилмайдиган йилида буташ тизими қуйидагича амалга оширилади: шу йили ўсиб чиққан новдалар кучлироқ калталаштирилади, ҳалқасимон мева шохлари сийраклаштирилади, мураккаб ҳалқасимон шохлар калталаштирилади.

Дарахтлар ҳосил берган йили новдалар 35–40 см ўсган эски шохларига тақаб қирқилади. Бир йиллик новдаларни қискартириш ҳосил куртакларининг кўпайишига олиб келади.

Томорқадаги беҳи дарахтларига 300–350 г азотли, 250–300 г фосфорли ва 200–250 г калийли ўғитлар соф ҳолда солиниши тавсия қилинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликни оширади. Бўз тупроқларда беҳи дарахтлари ўсув

даври мобайнида 4–6 марта, шағалли ерларда 10–12 мартаба сугорилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Беҳи дарахтига зараркундалардан беҳи курти, касалликлардан монилиоз зарар келтиради.

Беҳи куртига қарши Каратэ (100 л сувга 30–40 г), Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотих майдонга 15–20 мл) қўлланилади.

Монилиоз касаллигига қарши Бордо суюқлигининг 3 фоизли (100 л сувга 3 кг мис купороси ва 3 кг сўндирилмаган оҳак) эритмаси сепилади. Касалликларга қарши дори воситаларини куртаклар ёзилгунигача қадар ишлатиш талаб этилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Беҳи асосан кузда сентябрь–октябрь ойларида пишади. Мевалар терилганидан сўнг етилиш даврини ўташи керак. Шундагина беҳи мевалари навга хос рангга киради, таъми етарлича ширин бўлади. Айни пайтда беҳи меваларидаги пектин моддасининг кўпчилиги ундан қайта ишланган маҳсулот (мураббо, жем, шарбат ва компот) ишлаб чиқариш учун қимматли хомашё бўлиб хизмат қила олади.

8.4. Ўрик парваришлаш

Экиш учун тавсия этиладиган ўрик навлари: Қандак, Субҳоний, Исфарак, Кўрсодик, Руҳи Жуванон, Хурмои, Шалах, Юбилейний Навоий ва ҳ.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонида сувнинг юриши ҳисобга олиниб, ер яхши текисланади. Майдоннинг ҳар квадрат метрига 6–10 кг гўнг (чиринди), 200–250 г фосфор, 100–120 г калий ва 150–200 г аммонийли азот ўғити солиниб, чуқур (25–30 см) ҳайдалади.

Ўрик 6×5 м (сугориладиган бўз тупроқларда) ва 4×4 м (шағалли-қумли тупроқларда) схемасида эрта баҳорда – февраль охири–март ойи бошларида экилади. Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенлиги 60×60 см бўлган чуқурчалар қўланади. Чуқур қазишда тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади.

Ўрага 350–400 г фосфор, 30–40 г калий ўғити ҳамда 8–10 кг чириган гўнгни тупроқ билан аралаштириб солиб, кейин кўчат экилади. Кўчатни экишдан олдиндан тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олиш лозим.

Кўчат ўрага тик ҳолда қўйилиб, тупроқ билан қўмилади. Кўчатни пайванд қилинган жойи тупроқдан 4–5 см юқорида қолиши керак. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга тўлатиб сув қуйилади. Шунда тупроқ зичланиб, ниҳол яхши кўкаради. Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб, тўлдирилади. Кўчатлар тупроқнинг намлигига қараб вақти-вақти билан суғориб турилади.

Томорқа майдони 3 сотих бўлса, ушбу майдоннинг қуёш тушадиган шарқдан жанубга қараган томонга ўрикнинг навларидан 1–2 тупдан экиш тавсия қилинади. Томорқа майдони 6 сотих бўлса, ярмига сабзавот экинлари, қолган қисмига эса мевали дарахтлар, 10 сотих бўлганда сабзавот учун майдон қолдириб, қолган каттароқ қисмига мевали кўчатларни жойлаштириш мумкин.

Кандак ўрик – кандек ўрик.
Минг дардга даво ўрик.

Оталар сўзи

Парваришлаш. Ўриikka шакл беришнинг яхши усули қаватлаб сийраклаштиришдир. Биринчи қаватда иккита шох қолдирилиб, кейинги шохлар бир-биридан 30–35 см масофада жойлаштирилади. Ўрик шохлари дастлабки йилларда кучли ўсганлиги учун биринчи йилдан бошлаб баҳорда сийраклаштиришдан ташқари, дарахт танасининг давоми бўлган йирик бир йиллик кучли қисқартирилади.

Томорқадаги ўрик дарахтларига соф ҳолда 300–350 г азотли, 250–300 г фосфорли ва 200–250 г калийли ўғитлар солиниши тавсия қилинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликни оширади. Бўз тупроқларда ўрик дарахтлари ўсув даври мобайнида 4–6 марта, шағалли ерларда 10–12 маротаба суғорилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Ўрик дарахтига зараркунандалардан мева канаси, бинафша ранг калқондор, касалликлардан клястероспориоз (тешик доғ) зарар келтиради.

Бинафша ранг калқондорга қарши эрта баҳорда куртақлар ёзилгунга қадар Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотихга 15–20 мл) ва Багира 20% с.э.к. (10 сотихга 20 мл) пуркалади. Мева канасига қарши Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотихга 15–20 мл) препарати пуркалади.

Клястероспориоз касаллигига қарши Бордо суюқлигининг 3 фоизли (100 л сувга 3 кг мис купороси ва 3 кг сўндирилмаган оҳак) эритмаси сепилади. Касалликка қарши препаратлар куртақлар ёзилгунга қадар, кузда ва эрта баҳорда пуркалади.

Ҳосилни йиғиштириш. Ўрик навлари асосан баҳор-ёз ойларида пишиб етилади. Мевалар тўлиқ пишганда териб олинади. Бунда қўл билан бир мева узиб олиниб, оҳиста саватларга жойланади. Кўпинча мевалар бир вақтда пишмаганлиги сабабли, улар танлаб-танлаб бир неча бор терилади. Ҳар бир нав пишган пайтида ўзига хос рангга ва тусга киради. Меванинг пишганлиги шунга қараб аниқланади.

8.5. Шафтоли парваришлаш

Экиш учун тавсия этиладиган шафтоли навлари: Лола, Эльберта, Малиновий, Мореттини, желтий ранний, Старт, Фарход, Учқун, Чимган ва ҳ.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонида сувнинг юриши ҳисобга олиниб, ер яхши текисланади. Майдоннинг ҳар квадрат метрига 6–10 кг гўнг (чиринди), 200–250 г фосфор, 100–120 г калий ва 150–200 г аммонийли азот ўғити солиниб, чуқур (25–30 см) ҳайдалади.

Шафтолини экиш схемаси – 5–4×3–4 м (суғориладиган бўз тупроқларда) ва 4×3 м (шағалли-кумлик тупроқларда), экиш муддати эрта баҳорда – февраль охири–март ойи бошларида.

Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенлиги 60×60 см бўлган чуқурчалар қовланади. Чуқур қазишда тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади. Ўрага 350–400 г фосфор, 30–40 г калий ўғити ҳамда 8–10 кг чириган гўнгни тупроқ билан аралаштириб солиб, кейин кўчат экилади.

Кўчатни экишдан олдиндан тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олиш лозим.

Кўчат ўрага тик ҳолда қўйилиб, тупроқ билан қўмилади. Кўчатни пайванд қилинган жойи тупроқдан 4–5 см юқорида қолиши керак.

Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга тўлатиб сув қуйилади. Шунда тупроқ зичланиб, ниҳол яхши кўкаради. Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб, тўлдирилади. Кўчатлар тупроқнинг намлигига қараб вақти-вақти билан суғориб турилади.

Томорқа майдони 3 сотих бўлса, ушбу майдоннинг қуёш тушадиган шарқдан жанубга қараган томонга шафтолининг навларидан 1–2 тупдан экиш тавсия қилинади. Томорқа майдони 6 сотих бўлса, ярмига сабзавот экинлари, қолган қисмига эса мевали дарахтлар, 10 сотих бўлганда сабзавот учун майдон қолдириб, қолган қаттароқ қисмига мевали кўчатларни жойлаштириш мумкин.

Парваришлаш. Шохлари тез ўсиб, кўплаб новдалар ва бачкилар чиқаради, улар узок яшамайди, тезда қуриydi, дарахт танаси тезда яланғочланади, сиртки шохлар кўпроқ ҳосил беради. Шуларни инobatга олиб, шафтолини кучли бутаи талаб қилинади.

Шафтолига танасининг бўйи 40–50 см бўлганда косасимон шакл берилади. Кўпинча шохларининг синиб кетишини инobatга оладиган бўлсак, энг мақбул ечим биринчи қаторда 3–4 новдадан иборат танада бир-биридан 10–15 см оралиқда текис жойлашган (яъни кўшилган куртаклардан иборат бўлмаган) яхшиланган косасимон шакл бериш тавсия қилинади.

Томорқадаги шафтоли дарахтларига 300–350 г азотли, 250–300 г фосфорли ва 200–250 г калийли ўғитлар соф ҳолда солиниши тавсия қилинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликни оширади.

Бўз тупроқларда шафтоли дарахтлари ўсув даври мобайнида 4–6 марта, шағалли ерларда 10–12 мартаба суғорилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши кураиши. Шафтоли дарахтига зараркундалардан мева канаси, касалликлардан клостероспориоз (тешик доғ) зарар келтиради.

Мева канасига қарши Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотих майдонга 15–20 мл), Каратэ 5% эм.к. (10 сотих майдонга 50 мл) препаратлари пуркалади.

Шафтолининг клостероспориоз касаллигига қарши Бордо суюқлигининг 3 фозли (100 л сувга 3 кг мис купороси ва 3 кг сўндирилмаган оҳак) эритмаси сеполади. Касалликка қарши препаратлар куртаклар ёзилгунига қадар, кузда ва эрта баҳорда пуркалади.

Ҳосилни йиғиштириши. Шафтоли мевалари июнь-август ойларига пишади. Ҳар бир мева эҳтиёткорлик билан узиб олиниб, саватга жойланади. Мевалар асосан навга ҳос рангга кирганда териш бошланади.

Шафтоли мевалари сифати тез бузилишини инobatга олиб, уларни теришда устма-уст жойлаштириш мумкин эмас. Мевалар бир қатор қилиб яшиқларга терилса, уларнинг сақланувчанлиги ошади.

8.6. Олхўри парваришлаш

Томорқаларда экиш учун тавсия этиладиган олхўри навлари: Исполинская, Бертон, Изобильная, Венгерка фиолетовая, Чернослив Самаркандский ва ҳ.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонида сувнинг юриши ҳисобга олиниб, ер яхши текисланади.

Майдоннинг ҳар квадрат метрига 6–10 кг гўнг (чиринди), 200–250 г фосфор, 100–120 г калий ва 150–200 г аммонийли азот ўғити солиниб, чуқур (25–30 см) ҳайдалади.

Олхўрини экиш схемаси – 6×5 м (суғориладиган бўз тупроқларда) ва 4×4 м (шағалли-қумлик тупроқларда), *экиш муддати:* эрта баҳорда – февраль охири–март-ойи бошларида.

Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенглиги 60×60 см бўлган чуқурчалар қовланади. Чуқур қазишда тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади. Ўрага 350–400 г фосфор, 30–40 г калий ўғити ҳамда 8–10 кг чириган гўнгни тупроқ билан аралаштириб солиб, кейин кўчат экилади.

Кўчатни экишдан олдиндан тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олиш лозим.

Кўчат ўрага тик ҳолда қўйилиб, тупроқ билан кўмилади. Кўчатнинг пайванд қилинган жойи тупроқдан 4–5 см юқорида қолниш керак. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга тўлатиб сув қуйилади. Шунда тупроқ зичланиб, ниҳол яхши кўкаради. Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб, тўлдирилади. Кўчатлар тупроқнинг намлигига қараб вақти-вақти билан суғориб турилади.

Томорқа майдони 3 сотих бўлса, ушбу майдоннинг қуёш тушадиган шарқдан жанубга қараган томонга олхўрининг навларидан 1–2 тупдан экиш тавсия қилинади. Томорқа майдони 6 сотих бўлса, ярмига сабзавот экинлари, қолган қисмига эса мевали дарахтлар, 10

сотих бўлганда сабзавот учун майдон қолдириб, қолган каттарок қисмига мевали кўчатларни жойлаштириш мумкин.

Парваришлари. Олхўрига шакл бериш унинг тезпишарлигига қараб ўтказилади. Тез ўсувчи учбурчаксимон шохловчи навларнинг ёнидан чиққан биринчи қатордаги асосий новдалари қиркилади. Бу шохларнинг кенгайиши ва пасайишига имкон беради.

Томорқадаги олхўри дарахтларига соф ҳолда 300–350 г азотли, 250–300 г фосфорли ва 200–250 г калийли ўғитлар солиниши тавсия қилинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликни оширади.

Бўз тупроқларда олхўри дарахтлари ўсув даври мобайнида 4–6 марта, шағалли ерларда 10–12 мартаба суғорилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Олхўри дарахтига зараркундалардан мева канаси, касалликлардан клястероспориоз (тешик доғ) зарар келтиради.

Мева канасига қарши Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотих майдонга 15–20 мл), Каратэ 5% эм.к. (10 сотих майдонга 50 мл) препаратларн пуркалади.

Олхўрининг клястероспориоз касаллигига қарши Бордо суюқлигининг 3 фойзли (100 л сувга 3 кг мис купороси ва 3 кг сўндирилмаган оҳак) эритмаси сепилади. Касалликка қарши препаратлар куртаклар ёзилгунига қадар, кузда ва эрта баҳорда пуркалади.

Ҳосилни йиғиштириш. Олхўри июнь–сентябрь ойлари давомида пишади. Турли навлар турлича пишиш муддатига эга. Узоқ муддат пишиб турадиган олхўри навлари уч мартадан беш мартагача териблинади. Шунинг учун мевалар юлиб олинмасдан, банди билан узиблинади.

8.7. Гилос парваришлари

Экиш учун тавсия этиладиган гилос навлари: Валовье сердце, Қора гилос, Валерий Чкалов, Дрогана желтая, Ревершон, Клон Эльтона ва ҳ.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонида сувнинг юриши ҳисобга

олиниб, ер яхши текисланади. Майдоннинг ҳар квадрат метрига 6–10 кг гўнг (чиринди), 200–250 г фосфор, 100–120 г калий ва 150–200 г аммонийли азот ўғити солиниб, чуқур (25–30 см) ҳайдалади.

Гилосни экиш схемаси: 6×5 м (суғориладиган бўз тупроқларда) ва 5×5 м (шағалли-қумлик тупроқларда), *экиш муддати:* эрта баҳорда – февраль охири–март ойи бошларида.

Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенглиги 60×60 см бўлган чуқурчалар қовланади. Чуқур қазишда тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади. Ўрага 350–400 г фосфор, 30–40 г калий ўғити ҳамда 8–10 кг чириган гўнгни тупроқ билан аралаштириб солиб, кейин кўчат экилади.

Кўчатни экишдан олдиндан тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олиш лозим.

Кўчат ўрага тик ҳолда қўйилиб, тупроқ билан кўмилади. Кўчатнинг пайванд қилинган жойи тупроқдан 4–5 см юқорида қолиши керак. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга тўлатиб сув қуйилади. Шунда тупроқ зичланиб, ниҳол яхши кўкаради.

Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб, тўлдирилади. Кўчатлар тупроқнинг намлигига қараб вақти-вақти билан суғориб турилади.

Томорқа майдони 3 сотих бўлса, ушбу майдоннинг қуёш тушадиган шарқдан жанубга қараган томонга гилоснинг навларидан 1–2 тупдан экиш тавсия қилинади. Томорқа майдони 6 сотих бўлса, ярмига сабзавот экинлари, қолган қисмига эса мевали дарахтлар, 10 сотих бўлганда сабзавот учун майдон қолдириб, қолган каттарок қисмига мевали кўчатларни жойлаштириш мумкин.

Парваришлари. Дарахтга сийраклаштириш қаватлаш усулида шакл берилади, ён шохлари 2–3 қават қилиб қолдирилади. Куртак унишини ошириш ва новдаларнинг яланғочланишини камайтириш мақсадида асосий шохлардаги ўқ новдалар қисқартирилади. Дарахтларнинг қариш даврида 4–5 ёшли шохлари кесилиб кўпроқ ёшартирилади.

Томорқадаги гилос дарахтларига 300–350 г азотли, 250–300 г фосфорли ва 200–250 г калийли ўғитлар соф ҳолда солиниши тавсия қилинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликни оширади.

Бўз тупроқларда гилос дарахтлари ўсув даври мобайнида 4–6 марта, шағалли ерларда 10–12 мартаба суғорилади.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Гилос дарахтига зараркунандалардан мева канаси зарар келтиради.

Мева канасига қарши Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотих майдонга 15–20 мл), Каратэ 5% эм.к. (10 сотих майдонга 50 мл) препаратлари пуркалади.

Ҳосилни йиғиштириш. Гилос асосан кеч баҳорда пишга бошлайди. Меваларни банди билан териш шарт, акс ҳолда улар ўз сифатини тезда йўқотади. Мева бандини унга зарар етказмасдан новдага тегиб турган еридан узиб олинади.

8.8. Ток парваришlash

Экиш учун тавсия этиладиган узум навлари: Андижон қора узуми (Андижанский черный), Қора кишмиш, Оқ кишмиш, Хусайни, Ризамат, Қизил Хурмони, Паркент, Нимранг, Пушти Тоифи ва ҳ.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга

тайёрлашда аввало, томорка майдонида сувнинг юриши ҳисобга олиниб, ер яхши текисланади. Майдоннинг ҳар квадрат метрига 6–10 кг гўнг (чиринди), 200–250 г фосфор, 100–120 г калий ва 150–200 г аммонийли азот ўғити солиниб, чуқур (25–30 см) ҳайдалади.

Узумни экиш схемаси – 3×3–2,5 м (тик сўри) ва 3,5×2,5–2 м (қайирма сўри). Кўчатларни экиш март ойи давомида амалга оширилади.

Кўчатни экишдан олдин тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янгил мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олинади сўнгра экилади. Кўчат ўрага қўйилиб, олдин олинган тупроқ чуқур тагига солиниб кўмилади. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга сув қуйилади. Бунда тупроқ зичланиб, кўчат яхши кўкаради. Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб тўлдирилади. Кўчатлар тупроқ намлигига қараб суғориб турнади.

Узум тупларини парваришlash. Ўстириш тизимига кўра узум тупларини шакллантириш учун кўчат ўтказилгандан сўнг иккинчи йили устун ўриштирилиши зарур. Темир-бетон устунлар узоқ вақт хизмат қилади ва иктисодий жиҳатдан самаралидир. Ўсиш кучи

турлича бўлган техник навларни, ўртача ўсадиган кишмиш ва ҳўраки навлар, шунингдек, лалмикор ерларда ўстириладиган узумларни тик симбағазда, кучли ўсувчи, ҳўраки ва кишмиш навларни қайирма симбағазда ўстириш керак.

Токни кўмиш ишлари ноябрь ойида ўтказилади. Баҳорда яъни, март ойининг биринчи ярмида кўмилган узум туплари очилади.

Томорқадаги узум тупларига ҳар йили баҳорда туплар очилгандан кейин ҳар бир туп ҳисобига 120–160 г аммофос, 120–150 г аммиакли селитра ва 150–200 г калий тузлари ҳисобидан минерал ўғитлар солинади. Гуллашдан икки ҳафта олдин қўл пуркагичлари ёрдамида ТУР воситаси сепилади, бу восита таъсирида ҳосилдорлик 40 фоизга ошади.

Ўсиш давомида ҳосилдор узумзорларни оғир тупроқларда 2–4 маротаба, сувни тутиб қолиш қобилияти паст тупроқларда 7–9 маротаба суғориш керак. Биринчи ўсиш даврида суғориш муддати тупроқ, об-ҳаво, шунингдек, кишки сув беришга боғлиқ бўлиб, май-июнь ойида ўтказилиши мумкин.

«Тўқсонга борсанг ҳам ток эк,
юзга етгунча узумини ейсан».

Халқ мақоли.

Касаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Юртимиз шароитида ток ўсимлигига асосан зараркунандалардан узумхўр курт, ун ғуборли ток курти тоғолди минтақаларда кравчик кўнгизи; касалликлардан ондиум, антракноз, бактериал рак ва қисман хлороз касаллиги жиддий зарар келтиради.

Узумхўр курти (узум куяси, шингил курти). Кураш чоралари. Узумхўр куртининг зарарини камайтириш учун шўра хомток, ғўра хомтоқлар ўз вақтида ва сифатли ўтказилиши новдалар чеканка қилиниб, барглари сийраклаштирилиши керак. Бунга қўшимча 2–3 маротаба пуркаш ўтказилиши, биринчи пуркаш, Қора кишмиш, Пушти Тоифи навлари 4–5 та чинбарг чиқарганда, иккинчиси ток гуллагандан 17–20 кун кейин, зарурат бўлса учинчиси иккинчисидан 7–10 кун ўтгач бажарилиши лозим. Токларни зараркунандаларига қарши Суми-Алфа 5% эм.к. (10 сотих майдонга 50 мл) ва Тайшен с.и.г. 30–80 мл меъёрида ишлатилади. Бир йўла кул касаллигини даволаш мақсадида иш суюқлигига коллоидли ёки ҳўлланувчи олтингугурт қўшиб пуркалади (10 л сувга 80–100 г). Вектра, Топаз

препаратларини қўшса ҳам бўлади. Томорқа шаронтида тамаки қайнатмасидан фойдаланиш ҳам мумкин.

Токнинг оидиум (ун шудринг, кул, шўра) касаллиги юртимиз шаронтида кенг тарқалган.

Мавсумда шўра хомток, ғўра хомток ва узумзорларга сув югурган даврда, чилла чиққандан сўнг новдаларни қисқартириш, ортиқча барглари олиб ташлаш зарур. Хомтоқдан кейин новдаларни яхши шамоллайдиган ва ёруғлик бемалол тушадиган қилиб тараш керак.

Агротехник тадбирлар ўтказиш билан бир қаторда тоқларга тўйилган олтингугурт билан ишлов бериш яхши самара беради. Тоқларда биринчи маротаба эрта баҳорда новдалар боғланиб, 3–4 тадан чинбарг ҳосил бўлганда, 8–10 кундан кейин – иккинчи маротаба, тоқ гуллаб бўлгандан кейин 2 ҳафта ўтгач, учинчи маротаба олтингугурт чанглатилади. Узумзорларни ёшига ва қалинлигига қараб 10 сотихга 2 килограммдан 3,5–4 килограммгача олтингугурт сарфланади. Олтингугурт кукуни бўлмаса 1 фоизли хўлланувчи олтингугурт пуркалади (10 л сувга 100 г). Топаз (10 л сувга 5 г) ёки Вектра (10 л сувга 3 г) препаратларини ҳам қўлласа бўлади.

Доғли антракноз (корасон, чечак) касаллигига қарши курашда агротехник чоралар профилактик характерга эга. Калий ўғитини кўпроқ бериш керак, шунда ўсимликнинг касалликка чидамлилиги ошади. Кузда тоқ кесишда зарарланган новдалар ёқиб юборилади. Қатор оралари тупроқ қатламини ағдариб чуқур юмшатиш, бегона ўтлар босишига мутлақо йўл қўймаслик керак.

Антракноз билан зарарланган тоқзорлар, кузда кўмишдан олдин 3 фоизли Бордо суюқлиги (10 л сувга 300 г мис купороси ва 300 г оҳак) билан барча занг ва новдалари ювиш даражасида пуркалади. Баҳорда, ўтган мавсумда зарарланган тоқзорлар куртак чиқариши биланоқ 1 фоизли Бордо суюқлиги (10 л сувга 100 г мис купороси ва 100 г оҳак) пуркалади. Бу даврда оҳак-олтингугурт қайнатмасини (ИСО) қўлласа ҳам бўлади. Топаз 10% эм.к. (10 сотих майдонга 20 мл) ёки Вектра (10 л сувга 3 г) препаратлари ҳам самаралидир.

Токнинг мильдю (сохта ун шудринг) касаллигига курашда профилактик ва агротехник тадбирларда барча тўкилган барглари тупрокни ағдариб чопиш йўли билан йўқотилади, «Ерток» усулидаги тоқзорларни тик симбағазга кўтариш, шўра ва ғўра хомтоқларни ўз вақтида ва сифатли ўтказиш новдаларни ёйиб тараш ва боғлаш, касаллик ва совуқларга чидамлигини ошириш мақсадида калийли ва фосфорли минерал ўғитлари билан мунтазам равишда озиклантириш.

Кимёвий воситалар ёрдамида кузда ёки баҳорда куртаклар ёзилишдан олдин 3 фоизли Бордо суюқлиги (10 л сувда 300 г мис купороси + 300 г оҳак) билан барча занг ва новдаларни ювиш даражасида пуркалади, шунингдек, 2–3 фоизли темир купоросини ёки 1 фоизли мис купоросини қўлласа ҳам бўлади.

Кўкламда барглари ёзила бошлагандан 5–6 чинбарг давригача Бордо суюқлигининг 1 фоизлиги ёки Курзат препаратларини 0,3 фоизли препаратларини 10 литр сувга 2 г қилиб пуркаш мақсадга мувофиқдир. Май ойи серёгин келса ва июнда ҳам ёгингарчилик бўлса пуркашлар 7–10 кун оралатиб 2–3 марта такрорланади.

Ҳосилни йиғиштириш. Узум меваларининг ранги ва тусидан пишиш муддати аниқлаб олинади. Пишган мевалар ялтироқ бўлади. Хўраки навларнинг фақат пишиб етилган бошлари узиб олинади. Узум бошларининг банди боғ қайчи билан кесилиб, яшик ёки саватларга жойланади. Кишмиш ва майизбоп навлар мевалари курук моддани етарли даражада тўплангандан кейингина йиғиштириб олинади.

8.9. Хурмо парваришlash

Экиш учун тавсия этиладиган хурмо навлари: Тамопан, Зенжи-мару, Хиакуме ва х.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонини яхши текисланади, сўнг ерга етарли микдорда – гўнг, чиринди, фосфорли, калийли ва азотли ўғитларни солиб, чуқур ҳайдалади.

Хурмони экиш схемаси – 6×5 м, кўчатларни экиш март ойи давомида амалга оширилади.

Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенлиги 50×50 см бўлган чуқурчалар қовланади. Чуқур қазишда тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига олиб, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади. Кўчатни экишдан олдин тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олинади сўнг экилади.

Кўчат ўрага тик қўйилиб, олдин олинган тупроқ чуқур тагига солиниб кўмилди. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга сув қўйилади. Бунда тупроқ зичланиб, кўчат яхши кўкаради. Тупроқ

чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб тўлдирилади. Кўчатлар тупроқ намлигига қараб суғориб турилади.

Парваришлари. Эрта баҳорда новдалар 30–40 см қолдириб қирқилади. Ярусли (қаватли) қилиб шакл берилади.

Томорқадаги хурмо дарахтларига соф ҳолда 250–300 г азотли, 200–220 г фосфорли ва 180–200 г калийли ўғитлар солиниши тавсия қилинади. Азот ўғити иккига бўлиб, 30–40 фоизи кузда, қолгани апрель ва июль ойларида тенг миқдорда солинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликнинг ошишига ижобий таъсир этади.

Бўз тупроқларда гилос дарахтлари ўсув даври мобайнида 5–8 марта, шағалли ерларда 12–14 мартаба суғорилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Хурмо дарахтига зараркундалардан ўргимчаккана, узум қурти зарар келтиради. Касалликлардан бактериоз, чириш хавф солади.

Ўргимчакканага қарши Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотихга 15–20 мл), Каратэ 5% эм.к. (10 сотихга 50 мл) препаратлари пуркалади.

Узум қуртига қарши эрта баҳорда Каратэ 5% эм.к. (10 сотихга 50 мл) препарати пуркалади.

Ушбу препаратлар бўлмаганда тамаки қайнатмасидан фойдаланиш мумкин.

Бактериоз ва чириш касалликларига қарши Бордо суюқлигининг 3 фоизи (10 л сувга 300 г мис купороси ва 300 гр сўндирилмаган оҳак) эритмаси сепилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Хурмо ҳосили кузда йиғиштириб олинади. Хурмо мевалари асосан сариқ ёки тўқ сариқ рангга кирганда пишган ҳисобланади. Мевалар оҳиста узиб олинади ва саватларга жойланади. Сақлаш даврида мевалар юмшаб қолишини инobatга олиб, улар бир қатор қилиб тахланади. Теримдан сўнг бир оз муддат ўтганидан кейин мевалар истеъмол учун яроқли ҳолга келади. Пишиб ўтиб кетган хурмо ҳосилини қушлар еб кетади.

8.10. Анор парваришлари

Экиш учун тавсия этиладиган анор навлари: Қизил анор, Аччик дона, Қозоки анор, Туятиш, Улфи, Десертный ва х.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонини яхши текисланади, сўнг ерга етарли миқдорда – гўнг, чиринди, фосфорли, калийли ва азотли ўғитларни солиб, чуқур хайдалади.

Анорни экиш схемаси – 4×2 м, кўчатларни экиш март ойи давомида амаяга оширилади.

Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенлиги 50×50 см бўлган чуқурчалар қовланади. Чуқур қазишда тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига олиб, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади. Кўчатни экишдан олдин тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олинади сўнгра экилади.

Кўчат ўрага тик қўйилиб, олдин олинган тупроқ чуқур тагига солиниб қўмилади. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга сув қўйилади. Бунда тупроқ зичланиб, кўчат яхши кўкаради. Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб тўлдирилади. Кўчатлар тупроқ намлигига қараб суғориб турилади.

Парваришлари. Анор қишга қўмиладиган субтропик экин тури бўлганлиги учун уни бутасимон шакллантириш энг мақбул ҳисобланади. Бунда асосий 3 та йирик шох қолдирилади. Йирик шохлар ерга нисбатан 45 градус қияликда шакллантирилади. Вакт ўтиши билан ҳосил тупнинг марказидан четга чиқа бошлайди, шунинг учун новдаларни қискартириш талаб этилади.

Томорқадаги анор тупларига 250–300 г азотли, 200–220 г фосфорли ва 180–200 г калийли ўғитлар соф ҳолда солиниши тавсия қилинади. Азот ўғити иккига бўлиб, 30–40 фоизи кузда, қолгани апрель ва июль ойларида тенг миқдорда солинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликнинг ошишига ижобий таъсир этади.

Бўз тупроқларда анор ўсув даври мобайнида 6–10 марта, шағалли ерларда 10–12 мартаба суғорилади.

Касаллик ва зараркундаларга қарши курашиш. Анор дарахтига ўргимчаккана зараркундаси тушади.

Ўргимчакканага қарши Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотихга 15–20 мл) пуркалади.

Узум қуртига қарши эрта баҳорда Каратэ 5% эм.к. (10 сотихга 50 мл) препарати пуркалади. Ушбу препаратлар бўлмаганда тамаки қайнатмасидан фойдаланиш ҳам мумкин.

Ҳосилни йиғиштириш. Анор навлари куз ойларида пишиб етилади. Улар қўл билан узилиб, яшиқларга тахланади. Анор меваларни турли шикастланишларга чидамли бўлгани учун уларни узок муддат сақлаш ва қатор-қатор қилиб тахлаш мумкин.

8.11. Анжир парваришлаш

Томорқаларда экиш учун тавсия этиладиган анжир навлари: Кадота, Қора-анжир, Крымский, Узбекский желтый ва х.к.

Кўчатларни экишга тайёрлаш ва экиш. Кўчатларни экишга тайёрлашда аввало, томорқа майдонини яхши текисланади, сўнг ерга етарли миқдорда – гўнг, чиринди, фосфорли, калийли ва азотли ўғитларни солиб, чуқур ҳайдалади.

Анжирни экиш схемаси – 5×4 м, кўчатларини экиш муддати – март ойи давомида амалга оширилади.

Кўчат экиш учун чуқурлиги ва кенлиги 50×50 см бўлган чуқурчалар қовланади. Чуқур қазишда тупроқ устки қисмининг 20–25 см қатлами ўранинг бир томонига олиб, қолган қисми иккинчи томонига олиб қўйилади. Кўчатни экишдан олдин тайёрлаб қўйилган шалтоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1:1 нисбатда аралаштирилиб, қаймоқсимон масса тайёрланади) ботириб олинади сўнггра экилади.

Кўчат ўрага қўйилиб, олдин олинган тупроқ чуқур тагига солиниб кўмилади. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга сув қуйилади. Бунда тупроқ зичланиб, кўчат яхши кўкаради. Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб тўлдирилади. Кўчатлар тупроқ намлигига қараб суғориб турилади.

Парваришлаш. Анжир қишга кўмиладиган субтропик экин тури. Уни бутасимон шакллантириш қишга кўмишни қулайлаштиради. Бунда асосий 3–4 та йирик шох қолдирилади. Қишдан чиққан анжир туплари новдаларини 1/3 қисмига қисқартирилади. Қалинлашиб кетган шохлар сийраклаштирилади, бу ҳосилни камайтирмасдан, балки анжир тупини ичига шамол, кўёш нури киришини таъминлайди.

Томорқадаги анжир тупларига соф ҳолда 250–300 г азотли, 200–220 г фосфорли ва 180–200 г калийли ўғитлар солиниши тавсия қилинади. Азот ўғити иккига бўлиб, 30–40 фоизи кузда, қолгани апрель ва июль ойларида тенг миқдорда солинади. Ҳар 2–3 йилда ўртача 50–60 кг чириган гўнг солиш ҳосилдорликнинг ошишига изобий таъсир этади.

Бўз тупроқларда анжир ўсимлигига ўсув даври мобайнида 6–10 марта, шағалли ерларда 10–12 мартаба суғорилади.

Қасаллик ва зараркунандаларга қарши курашиш. Анжирга ўргимчаккана зараркунандаси тушади.

Ўргимчакканага қарши Перфекто 17,5 % сус.к. (10 сотихга 15–20 мл) пуркалади.

Узум қуртига қарши эрта баҳорда Каратэ 5% эм.к. (10 сотихга 40 мл) препарати пуркалади. Ушбу препаратлар бўлмаганда тамаки қайнатмасидан фойдаланиш ҳам мумкин.

Ҳосилни йиғиштириш. Анжир мевалари ёзнинг ўрталарида пишиб етилишни бошлайди. Турли навлар ҳар хил муддатларда пишади. Мевалар банди билан узилса улар сифатини бузмай, узокроқ сақланади. Тўқ жигирранг рангли мевалар навга хос рангга кирганда узиш бошланади. Сақлашга ва қуритишга мўлжалланган мевалар ўз муддатида узилганидагина улардан юқори сифатли анжир олиш мумкин. Пишиб кетган мевалар вақтида териб олинмаса шохида қуриб қолади.

8.12. Резавор ўсимликларни парваришлаш

Республикамиз тупроқ-иқлим шароитида мевали ва резавор ўсимликлар ичида қулупнай, қорағат (смородина) ва малина юқори ҳосил бериши, шунингдек, меваси ўта мазалилиги, дориворлилиги билан ажралиб туради. Бу ўсимликлар жуда эрта уйғониши билан, уларни эрта баҳорданок қатор оралари юмшатилиб, органик ҳамда минерал ўғитлар билан озиклантирилади.

Қулупнай ҳосилдорлиги тупроқни кўкламги юмшатиш вақтига боғлиқ бўлиб, тупроқ қанчалик эрта юмшатилса, ҳосил ҳам юқори бўлади. Ер тобга келиб, яъни қулупнайзорда ишлаш имкони бўлиши

билан экин қатор оралари 10–12 см чуқурликда юмшатилиб, ўсимлик атрофидаги тупроққа ишлов берилади. Тупроқ унумдорлигига қараб, ҳар 10 сотихга минерал ўғитлардан соф ҳолда 12–18 кг азот, 9–12 кг фосфор ва 3–6 кг калий солинади.

Азотли ва фосфорли ўғитлар йиллик меъёрининг тенг ярми эрта баҳорда (март), қолган қисми эса ҳосил териб олинганидан сўнг солинади. Ўсимлик бу вақтда келаси йил учун ҳосил куртакларини йиғи бошлайди.

Туплар эски, қуриган барглardan тозаланади, бунда қуриган барглари четга олиб чиқиб, ёқиб юбориш керак. Очиқ қолган илдиэларга тупроқ солиб чиқилади, чўкиб қолган ёки чуқурроқ экилган тупларнинг ўсиш нуқталари очиб қўйилади. Дала бегона ўтлардан тозаланиб, тупроғи юмшатилиб, экин зичлиги меъёрида ушланади, қуриб қолганлари ўрнига янгиси экилади.

Кулупнай етиштиришнинг энг асосий шарти экинни сув билан таъминлашдир. Тез-тез бўладиган ёғингарчиликлар ўсимлиكنинг вегетация давридаги намга бўлган талабини қондира олмайди. Кулупнай вегетация даврида 13–24 мартаба суғорилади. Фарғона водийсининг шағалли ерлари ҳамда Бухоро, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида суғоришни тез-тез, лекин озрок микдорда, Тошкент вилоятининг оғир тупроқли ерларида эса камрок, лекин экин қонгунча ўтказиш зарур.

Суғориш вақти ҳаво ҳарорати ва тупроқ намлигига боғлиқдир. Биринчи суғориш мева туга бошлаганда – апрель ойида, лекин баҳор эрта ва қуруқ келганда март ойида бир марта суғорилади, май ойида 3–4 мартаба, июнда 2–3, июлда 3, августда 2, сентябрь ва октябрь ойларида бир мартабадан суғорилади. Ҳосил пишиш даврида жўяк оралатиб суғорилади.

Қорағат (смородина) кўп йиллик бутасимон ўсимлик бўлиб, бир ерда 15–20 йилгача яхши ўсиб ҳосил беради. 10 сотих қорағатзорга эрта баҳорда соф ҳолда 12–15 кг азотли ўғит солиниб, қатор ораси 25–30 см чуқурликда юмшатилади. Кўп йиллик бутасимон ўсимлик бўлганлиги боис, ҳар йили янги новдалар ўсиб чиқиш хусусиятига эга.

Новдалари иккинчи йилдан ҳосил бера бошлаб, 3-йилдан 5-йилгача новдада ҳосил ортиб боради. 5-йилдан кейин ҳосил камайиб, меваси майдалашади. Шунинг учун баҳорда 5 ёшдан ошган новдалар ҳамда нимжон бир йиллик новдалар кесиб ташланиб, улар ўрнига бир

йиллик яхши ривожланган новдалардан 5–6 таси қолдирилиб, қолганлари кесиб ташланади. Бир туп қорағатда 20–25 та ҳар хил ёшдаги новдалар бўлиши таъминланса, мўл ва сифатли ҳосил олинади.

Қорағат тупроқ намлиги ва механик таркибига мувофиқ вегетация даврида олти мартабадан ўн икки мартабагача суғорилади. Биринчи суғориш гуллаш даврида, мева тугиш бошида эса эгатлар сув билан тўла намлангунча суғорилади. Мева тугиш ва етилиш давомида (май-июнь) суғориш сони оширилади ҳамда 10–15 кунда бир сув берилади. Ҳосил йиғиб-териб олингандан сўнг (июль-август) гулкуртак шаклланидиган давр бошланади. Бу даврда ерлар нам ва юмшоқ ҳолатда бўлиши керак.

Сентябрда қорағатни қишлоғга тайёрлашдан олдин бир мартаба суғорилади, кейин тупроқда намликни сақлаб қолиш мақсадида қатор оралари юмшатилади. Агар тупроқ қурий бошласа ер ёрилади, илдиэлари узилади, ўсимлик ўсишдан тўхтаб, барглари сарғаяди, бунга йўл қўймаслик керак.

Малина тупларининг илдиэлари ер юзига яқин жойлашганлиги боис, қатор оралари 10–12 см, туп атрофи 4–5 см чуқурликда юмшатилади. Ярим бутасимон ўсимлик устки қисми икки йиллик, ривожланиш жараёни эса кўп йилликдир. Илдиз тизим кўп йиллик бўлиб, новдалари эса икки йил яшайди. Биринчи йили новда ўсиб-ривожланиб, иккинчи йили ҳосил беради. Ҳосил берилган новда кузгача қуриб қолади. Кузда ёки эрта баҳорда қуриб қолган новдалар кесиб ташланади, ўрнига янги ўсиб чиққан новда қолдирилади, бир йиллик новдаларнинг юқори қисми (150–160 см юқоридан) кесилади. Шунда гул куртаклари яхши ривожланиб, мевалари йирик, сифатли ва мўл бўлади.

Малинанинг айрим навлари икки марта ҳосил бериш хусусиятига эга. Ушбу навларда иккинчи йили новдада ҳосил пишиб етилиб бўлгач (майнинг охири ва июнь ойи), август ойига бориб бир йиллик новда ўсиб-ривожланиб, новданинг юқори қисмида гул куртаклари ривожланади ва сентябрь ойида меваси пишади.

Малина бир ерда 10–12 йил ва ундан ҳам кўпроқ ўсиб ҳар йили ҳосил беради. Чириндига бой, таркиби яхши ҳамда сувни ўтказувчи қумлоқ ва қумоқ тупроқли ерларда яхши ўсади ва мўл ҳосил беради. Оғир тупроқли, ботқоқ, карбонат кўп ерларда экиш ярамайди.

Маълумки, малина ҳар йили жуда кўп миқдорда бачки илдизлар ҳосил қилади ва тупроқдан кўпгина озиқ моддаларни ўзлаштиради. Шу боис мўл ҳосил олиш учун ҳар йили минерал ўғитлардан 10 сотихга суперфосфат 50–60 кг, калий тузи 10 кг, аммиакли селитра 15–20 кг солиш керак.

Тупроқ унумдорлигига қараб, ҳар йили ёки йил оралатиб 10 сотих майдонга 6–8 т органик ўғитлар солиш керак. Гўнг, фосфорли ва калийли ўғитлар кузда ер ҳайдалаётган пайтда, азотли ўғитлар эса баҳорда ерни юмшатишдан олдин солинади.

Вегетация давомида малина 12–15 мартаба суғорилади. Биринчи сув гунча тугаётганда, иккинчиси гуллаш олдидан, учинчи мева тугиш олдидан, тўртинчидан саккизинчигача мева пишаётганда, тўққизинчидан ўн бешинчигача суғориш ҳосилни йиғиб олишдан аввал ўтказилади. Ўсимликни чидамли қилиш мақсадида суғориш сентябрда тўхтатилади.

Резавор мевалилар ҳосилдорлигини ошириш ҳамда юқори сифатли мева олиш учун навларни танлаш ва агротехникани қўллашдан ташқари, ўсимликларни касаллик ва зараркунандалардан химоя қилиш тадбирларини вақтида ўтказиш катта аҳамиятга эга.

Кулупнай кўпроқ оқ доғланиш, ун шудринг, кулранг чириш касалликлари билан зарарланади. Узунбурун, кулупнай канаси, баргхўр, тилла кўнғиз, шиллик қурт каби ҳашаротлар мева ва ўсимликка зарар келтиради.

Қорағат қисман вертициллез касаллиги, малина эса кўпроқ узунбурун ва ўргимчаккана билан зарарланади.

Кулупнайнинг оқ доғланиш касаллигига қарши кузда 3 фоизли Бордо суюқлиги, баҳорда ўсимлик барг чиқара бошлаганда ёки гуллашдан олдин бир фоизли Бордо суюқлиги икки марта пуркалади.

Кулранг чириш касаллиги билан ўсимликнинг меваси, гули, мева банди, барги зарарланади. Касаллик асосан мева пишиш олдидан тез-тез суғорилганда ва меваси ерга теккан ҳолларда ривожланади. Зарарланган мевалар чирийди ва кулранг губор билан қопланади. Баргларда йирик-йирик тармоқли қора чизик, доғ пайдо бўлади. Чириган меваларни териб олиб, кўмиб ташлаш зарур.

Ун шудринг касаллиги ўсимликнинг барги, гули, гулгунчаси, етилган меваларни зарарлайди. Касалликка қарши кураш чораси ўсимлик қолдиқларини йиғиб, йўқ қилишдир. Бундан ташқари, касалликнинг дастлабки нишонлари кўзга ташланиши билан

чанглаш, унга бир фоизли олтингугурт коллоидини пуркаш лозим. Бу тадбирни ҳосилни териб олишга 20 кун қолгунча ҳар 15–20 кунда такрорлаш зарур.

Вертициллез сўлиш касаллиги қорағатнинг новдаларини зарарлайди, бунда дастлабки белгилари май ойида сезилади. Бир-икки йиллик новдалар сарғаяди ва барглари сўлийди, касаллик даврида қорағат новдаси қисман ёки бутунлай қуриб қолади. Бунда қуриган новдаларни кесиш, касалланган тупларни илдизи ва ер ости новдалари билан олиб ташлаб, тўкилган барглари йўқотиш керак.

Зараркунандалардан узунбурун, кулупнай баргхўри, ўргимчакканаларга қарши эрта баҳорда 30 фоизли Карбофос ёки 1 фоизли Бордо суюқлигини пуркаш яхши самара беради. Мазкур тадбирларнинг вақтида ва сифатли ўтказилиши резавор мева ҳосили мўл бўлишига пухта замин яратади.

9-БОБ. ЧОРВА ҲАЙВОНЛАРИНИ ПАРВАРИШЛАШ

9.1. Буқаларни парваришлаш

Зотни танлаш. Семиртириш учун аввало, гўшт йўналишидаги зотдор сигирлардан олинган буқачаларни танлаш лозим. Бўрдоқчиликка ихтисослашган фермер хўжаликларидан ёш зотдор буқачаларни сотиб олиш ҳам ишончли ҳисобланади. Уларни қисқа муддатларда семиртириб, сифатли ва энг кўп микдорда гўшт олишга эришилади.

Парваришлаш. 6–8 ойлик буқачаларни 15–18 ой давомида шундай боқиш керакки, токи уларнинг вазни 400–480 кг. га етсин. Бунинг учун буқаларни кўк ўт, силос, сенаж, пичан, илдизмевалилар, терт, дон, пахта шулҳаси, кунжара, шрот ва беда билан озиклантириш керак. Бу озуқаларнинг кўпи томорқанинг ўзидан чиқади.

Диққат! Хонадонларда чорва ҳайвонларини парваришлашда санитария-гигиена талабларига (молхоналарни тоза тутишга, сифатли дезинфекциялашга) тўла риоя этиш, ҳайвонларни ветеринария кўригидан ўтказиш ва юқумли касалликларга қарши профилактик эмлатиш шарт. Касаллик аломатлари кузатилганда дарҳол ҳудудий ветеринария хизматиغا мурожаат этиш лозим.

Кўк ўт мол организми учун энг афзал ва қимматли озуқа ҳисобланади. У енгил ҳазм бўлади ва организмга яхши сингади. Вояга етган қорамолга бир кунда 70 килограммгача кўк ўт бериш мумкин.

Силос кишки даврда буқа учун энг арзон ва тўйимли озуқади. У ёввойи ўтлар (заҳарлилари асло ишлатилмайди), маккажўхори, кунгабоқар ва бошқа ўсимликлар поялари, илдизмеваларни майдалаб, бир-бири билан аралаштирилиб тайёрланади. Вояга етган буқага кунига 40 килограммгача силос берилади.

Пичан томорқада ўстирилган беда ва ўтлардан тайёрланади. Улар гуллаш бошланган пайтда ўриб олинса тўйимли бўлади. Молларга бир кунда 10–12 кг пичан берилади.

Сенаж-қорамол учун қимматли озуқади. У томорқадан чиқадиغان беда ва дуккакли экин пояларидан тайёрланади.

Илдизмевалилар – қанд ва хашаки лавлаги, сабзи, турп – молга кuzда ва қишда 15–30 килограммгача майдалаб берилади.

Терт ем (кепак, шрот, кунжара, дон майдалари) ва дағал озуқа (сомон, хашак)ни аралашмаси. Сомон ва хашак сувда 2–3 марта ювилиб, 25 фонзгача ем ва мол бошига 30 грамм ош тузи қўшилгач, яхшилаб аралаштирилади. Кейин илиқ сувда 10–12 соат ивитиб қўйилади. Битта молга 5–6 килограмм берилганда жуда иштаҳа билан ейди ва тезда ҳазм қилади.

Диққат! Бўрдоқи молларни ветеринария кўригидан ўтказмасдан сўйиш, гўштини истеъмол қилиш ва сотишга йўл қўйилмайди.

Донли озуқалар (арпа, сули, нўхат, маккажўхори)нинг донлари молларга майдалаб ёки янчиб берилади.

Кунжара, шрот молга кунига 2–3 килограммдан берилади.

Барда таркибида 85–95% сув бор. Молларга суткасига 80–90 литр барда едирилса улар тез семиради.

Буқа яхши ва тўғри боқилса, унинг кунлик тирик вазни ўсиши 800–1200 граммга боради.

9.2. Сигирларни парваришлаш

Зотни танлаш. Энг аввало, сутдор сигирни танлаш керак. Танлашда сигирнинг ташқи кўринишига эмас, балки зотдорлигига эътибор бериш лозим. Чунки зотдор сигирлар жайдари ва наслсизларига қараганда кўп сут беради.

Республикамизда сут йўналишидаги қорамол зотларига қора-ола (жуссаси йирик, танаси узунроқ, териси қайишқоқ, елини катта), қизилчўл (туси қизил, боши ва танасида оқ қашқаси бор), бушув (туси оқ, қулоқ ва тумшук атрофи қора ёки қизил) ва швиц (туси қўнғир, танаси ихчам, елинилари

кичик) зотлари киради. Сигирнинг қора-ола зоти сут маҳсулдорлиги бўйича етакчи ҳисобланиб, уларнинг тирик вазни ўртача 460–500 кг, 305 кунлик соғин давридаги сут маҳсулдорлиги 3800–4500 кг, сут таркибидаги ёғ 3,6–3,7 фоизни ташкил этади.

Қизилчўл зотли қорамоллар юртимизнинг иссиқ иқлим шароитига яхши мослашган. Сигирларнинг ўртача тирик вазни 450–500 кг, соғин давридаги сут миқдори 3200–3800 кг атрофида, сут таркибидаги ёғ – 3,7–3,8%.

Республикамизд яратилган сут йўналишидаги бушуев зотли қорамоллар асосан Сирдарё вилояти хўжаликларида парваришланади. Улар қуруқ иқлимга яхши мослашган, қон касалликларга чидамли. Тирик вазни ўртача 450–500 кг, соғин давридаги сут миқдори 3200–3600 кг, сут таркибидаги ёғ – 4–4,1%.

Швиц зотли қорамоллар сут-гўшт йўналишидаги зот бўлиб, сигирлари яхши даражадаги сут миқдори ва сутининг ёғлилиги, ёш бузоқларининг тез ўсиши, узоқ фойдаланиш муддати ва бошқа ижобий хусусиятлари билан ажралиб туради. Сигирларнинг ўртача тирик вазни 470–520 кг, соғин давридаги сут миқдори 3800–4400 кг, сутининг ёғлилиги 3,7–3,8%.

«Сигирли уйда сил бўлмас».

Халқ мақоли.

Парваришлаш. Хонадон эгалари аввало қорамолларни тўйимли озиклантиришга аҳамият беришлари зарур. Сигирларнинг кунлик бераётган сут миқдори, тирик вазни, ёшини ҳисобга олган ҳолда омикта ем, шелуха, кепак, силос, хашак, қовун-тарвуз пучоқлари ҳамда протеин, минерал модда ва витаминли бошқа озукалар билан меъёрида бокилади.

Хонадон шароитида сигирлар асосан икки маҳал, яъни эрталаб ва кечкурун соғилади.

Сигирлардан узоқ йиллар давомида фойдаланиб туриш учун уларни нафақат ўз вақтида қочириш, балки бўғоз сигирларни сутдан чиқариб, кейинги туғишга тайёрлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун бўғоз сигирлар туғишига 50–60 кун қолганда сутдан чиқарилади ва уларга дам берилади. Акс ҳолда сигирнинг организмидан сут билан бирга кўплаб миқдорда тўйимли моддалар чиқиб кетади, у заифлашади ва туғишда кийналади.

Диққат! Бузоқ туғилиши билан оғиз-бурнидаги шилимшиқ сочик билан артилади, туғилганда киндиги узилмаган бўлса қорин томондан 10–12 см қолдириб кесилади, кесилган жойига йод эритмаси суртилади, сўнгра онаси олдига қўйилади. Эсингизда бўлсин, бузоқ биринчи ҳафта ичида фақат оғиз сути билан бокилади.

Сигирлар ёзда очикда, қишда эса оғилхонада сақланади ва бокилади. Оғилхонада охурлар ва гўнгни ташлайдиган маҳсус туйнук бўлиши даркор. Бу бино доимо қуруқ бўлиши, молларнинг таги шалтоқдан доимий равишда тозалаб турилиши лозим.

Сигирларни сунъий қочириш. Шунинг эса тутиш лозимки, сигирларни сунъий қочириш зотни яхшилашнинг энг қулай усулидир. Сунъий қочириш зотдорлиги паст мол ва унинг бир неча авлодида амалга ошириб борилса молнинг насли яхшиланиб, зотдорлиги ва сутдорлиги ошади, ундан келгусида насли бузоқлар олинади.

Сигирларни сунъий қочириш учун ҳудудда жойлашган зооветеринария шохобчасига мурожаат этиш даркор.

9.3. Отларни парваришлаш

Зотни танлаш. Республикамиздаги отларнинг 90 фоизидан ортигини маҳаллий қорабайир зотли отлар ташкил қилади. Қорабайир зотли отлар мустақкам конституцияли бўлиб, маҳаллий иқлим шароитимизга яхши мослашган, универсал зот ҳисобланади. Зотни танлашда асосан унинг қарчиғай баландлигига, кўкрак айланасига, гавда қия узунлигига ва қафт айланасига эътибор бериш керак. Масалан, орқа оёқлари бир-бирига яқин бўлмаслиги, олди оёқлари ва кўкраги кенг, бўйни узун, орқа сағриси тўғри бўлиши керак.

Отларни парваришлаш. Ёш отларнинг жинсий етилиши 6–8 ойликдан 12–18 ойликгача бўлган даврда содир бўлади. Жинсий етилишнинг дастлабки даврида ёш отлар танасининг тез катталашуви кузатилади. Отларнинг ўсиши 5 ёшгача давом этади. Қулун туғилгандан сўнг организм дастлабки 2–3 кун мобайнида қайта

тиклана бошлайди. Бу даврда калорияли озуқалар билан озиклантирилмаса, уларнинг скелети яхши ўсмайди, ривожланмайди.

«От-йигитнинг йўлдоши».

Халқ мақоли.

Кулунлар ҳаётининг дастлабки бир ойи мобайнида онасини ҳар соатда эмиши керак. Улар 1–1,5 ойликдан бошлаб ўсимликлар билан, 2-ойи охиридан бошлаб эса концентрат озуқаларга ўргатила борилади.

Кулунлар 6–7 ойлигида онасидан ажратилади. Онасидан ажратилишининг энг яхши муддати август-октябрь ойлари ҳисобланади. Онасидан ажратилган ёш кулунлар суткасига 4 марта озиклантирилади. Концентрат озуқалар суткасига 3 маҳал, пичан 3 маҳал, ширали озуқалар 2 маҳал берилади.

Кулун – отнинг бир ёшгача бўлган боласи. 2 ёшлиси «той», 3 ёшдагиси «ғўнон», 4 ёшлиси «дўнон», 5 ёшдан кейин «от» деб аталади.

Нимжон туғилган кулунларнинг ҳар бир боши ҳисобига иссиқ сувга аралаштирилган сигир сути берилади. Бунда бир литр сутга 20–25 грамм қанд ҳам қўшилади.

Октябрдан то январга қадар эркак тойларга 100 кг тирик вазнга 2,8, ургочи тойларга ҳар 100 кг тирик вазнга 2,5 озуқа бирлиги берилади.

Бунда ҳар бир озуқа бирлигига 105–106 г ҳазмланувчи оксил, 6,5–7,5 кальций, 5,5–6 г фосфор ва 20 мг каротин тўғри келиши керак. Дастлабки ойларда тойлар рационининг 50–60 фоизини тўйимлилиги бўйича концентрат озуқалар ташкил этади. Рациондаги дағал озуқалар миқдори аста-секин ошиб боради. Ёз кунлари кулунлар кунни билан яйловда бўлиб, факат кун жуда исиб кетган вақтдагина отхонага ҳайдаб киритилади, концентрат озуқалар билан боқилади.

Отларни отхоналарда тақасиз, боғламасдан эркин ҳолда боқиш мақсадга мувофиқдир. Отхонанинг ёруғ, қуруқ, шамолсиз ва тоза бўлиши отлар соғлиғи учун жуда фойдалидир. Ёруғликда отлар организмда модда алмашинуви тезлашади. Бунинг учун деразалар полдан 1–1,5 м баландликда қурилади. Ҳарорат 8–10 °C бўлиши керак.

Озуқа бирлиги – молларга едириладиган ем-хашак тўйимлилигини белгиловчи ўлчов бирлиги. Озуқа бирлиги 1 кг сули дони тўйимлилигига тенг қилиб олинган. Бошқа ем-хашаклар тўйимлилиги шунга таққослаб баҳоланади. Масалан, 1 кг қуруқ беданинг тўйимлилиги 0,5; арпаники 1,15; 1 кг маккажўхориники 1,4.

Айғирларни зооветеринария қондаси асосида озуклантириш уларнинг жинсий фаоллигини оширади. Айғирларнинг рациониди бошоқли ва дуккакли пичанлар, арпа ёрмаси, сабзи, беда, гўшт-суяк ва қон уни, тухум ва бошқа оксил витаминлар ҳамда минерал моддаларга бой бўлган озуқалар бўлиши лозим. Уларнинг хаддан ташқари семириб кетишига йўл қўймаслик зарур. Охурларда доимо лизун тузи бўлиши керак. Айғирларнинг 100 кг тирик вазни ҳисобига суткасига 2 кг озуқа бирлиги тўғри келиши керак.

Айғирларнинг жинсий имкониятларини кўпайтирувчи омиллар қуёш нури, тоза ҳаво, доимий ҳаракат ва чўмилтиришдир. Ҳавонинг иссиқ ва совуқ кунлари айғирларни яйратишга чиқариш зарур.

Ёз ойида айғирларни 10–12 минут 14–15 °C иссиқликдан паст бўлмаган сувда чўмилтириш фойдалидир. Ҳар кунни тозалаш, бир ойда бир марта туёқларини кўриш, улар ўсган бўлса, кесиб тозалаш зарур. Бир кунда 1–2 марта бияларга қўйиб олиш мумкин. Бир ҳафтада бир кун дам берилади. Бияларнинг бўғозлик даври ўртача 335 кунни, айрим ҳолларда 315–350 кунни ташкил этади.

Эркак кулунлар ургочи кулунларга нисбатан 1–2 кун кейин туғилади. Шунини айтиш зарурки, агар бия боласини жуда оз кўтарса, бу унинг касаллигини билдиради. Бўғозликнинг 7–8 ойида биянинг қорни осилади, елини катталашади, тез-тез сиқиди, терлайди ва чарчаб қолади. Туғишига 2 ой қолганда биялар барча ишлардан озод қилинади, 15–20 кун қолганда эса тағига тўшама солинган доимий оғилхоналарга кўчирилади. Кулунлашга 1–2 кун қолганда биянинг елини кўлчиб, елин сўғичларидан елимга ўхшаш суюқлик кела бошлайди. Туғиш олдидан безовталанади, озуқа емай қўяди. Кулунлаш 20–40 минут давом этади, тўлғоқ 2–3 минутда қайталади.

Қимиз – бия сутидан тайёрланади. Дармонсизлик, камқонлик, меъда-ичак, асаб касалликларига даво, юрак мускулини мустаҳкамлайди.

Кулун туғилганидан кейин киндиги қорнидан 5–6 см пастрокдан тоза ип билан боғланиб, қайчида қирқилади. Қирқилган жойга йод суркалади. Агар биянинг йўлдоши 12 соат ичида тушмаса, ветеринария врачига мурожаат этилади.

Янги туғилган қулунни биянинг ўзи ялаб қуритади. Ялаш жараёнида қулуннинг териси массаж қилинади, нафас олиши ва қон айланиш функцияси органлари кучаяди, биянинг йўлдоши тез ажралади, жинсий органлари меъёрлашади. Янги қулун то оёққа тургунча биянинг елин сўргичларини қидира бошлайди. Бундай пайтда унга уй эгаси ёрдам бериши керак. Биянинг елинини ювиб ташлаш, сўргичларни сочиқ билан артиш ва дастлабки сутни соғиб ташлаши керак.

Бияларни сунъий қочирishi зооветеринария шохобчаси ходими томонидан амалга оширилади. Бунинг учун хонадонга яқин жойлашган шохобчага буюртма берилади.

9.4. Туяларни парвартиш

Туя зотлари: туялар авлоди иккита мустақил – бир ўрқачли (бўйи 210 см, гача, қизғиш-кулранг) ва икки ўрқачли (бўйи пастрок, тўқ қўнғир тусли) турларга бўлинади. Улар ўзаро чатишади ва урчитишга қобилятли дурагайлар беради. Лекин тоғли ва зах ерларда яшай олмайди.

Парвартиш. Туялар чўл ва даштларда дағал ўт ва хашаклар, янтоқ, саксовул каби ўсимликлар билан озиқланади. Уларга фақат оғир шароитда ва қочирishi мавсумидагина жойида пичан ва ем берилади.

Ёш, семиз туя гўшти тўйимлилиги жиҳатидан қорамол гўшtidан қолишмайди. Гўшт чиқими ўртача 5%. Эркак туяларнинг вазни 700–750 кг, урғочилариники 600–650 кг атрофида. Бир ўрқачли туялардан йилиги ўртача 2000 кг. гача ёғлилиги 4,5% бўлган сут соғиб олинади.

Икки ўрқачли туядан эса ёғлилиги 5,4% бўлган сутдан 1000 кг. гача олинади.

Икки ўрқачли туялардан йилига 5–10 кг, бир ўрқачлилардан 2–4 кг жун қирқиб олиш мумкин. Лекин, сифатига кўра, икки ўрқачли туялар жунининг таркибида 85% тивит бўлганлигидан улар қимматроқ баҳоланади. Ундан турли хил жузли кийимлар, трикотаж, кўрпалар тайёрланади. Шунингдек, сифатли жун пайпоқ, қўлқоп ва рўмоллар тўқилади. Эркак туялар урғочиларига қараганда кўпроқ жун беради.

Қимрон – туя сутидан тайёрланади. Шифобахш, айниқса, қанд касаллигини даволашда жуда самарали.

Туялар вазнига қараб 200–300 кг ортилган юк билан соатига 4,5 км тезликда, кунига 35 км йўл боса олади. Айрим ҳолларда уларни аравага қўшиб юк ташини ҳам мумкин. Туялар 2–3 ёшлигида жинсий балоғатга етади. Бу даврда эркак туяларни урғочиларидан ажратиб қўйиш талаб этилади. Акс ҳолда, улар тез-тез жуфтлашиб ўсиб-ривожланишдан тўхтайдилар. Шунга кўра урғочи туялар биринчи марта жуфтлашишга 3–4 ёшлигида, эркаклари эса 4–5 ёшлигида қўйилади.

Туялардан 20 ёшга киргунга қадар фойдаланиш мумкин. Сўнг уларнинг тишлари едирила бошлайди ва ем-хашакларни тўла ҳазм қилаолмайди. Бундай туялар семиртирилиб, гўштга топширилади.

Туяларнинг бўғозлик даври ҳар хил бўлади. Масалан, бир ўрқачли туяларида бу давр 13 ой давом этса, икки ўрқачлиларда 14 ойга боради. Бўталоклари оналарини 18 ойлигигача эмади. Ҳар бир туя асосан битта бўталок туғади.

Диққат! Янги туғилган бўталок жуда нозик, ушок бўлади. Онасидан ажратилган ҳолда иссиқ хонада боқилади, суткасига 6–8 марта онаси ёнига олиб чиқилиб эмизиб турилади.

Бўталок ўстириши. Бўталоклар одатда 35 кг вазнда туғилади. Агар ҳаво совуқ бўлса улар иссиқ хонага олинади ва суткасига 5–6 марта онасини ёнига келтириб эмдирилади. Туя болалари ўсиб-ривожланиб борган сари ем-пичанга ўргатила борилади. Улар икки ёшга етганда 400 кг вазнига эга бўлади. Бунда уларга суткасига 10–12

кг пичан ва ёки ем бериш лозим. Улар 2–3 ёшлигидан бошлаб қўлга ўргатилади. Беш ёшга етганда улардан тўла ҳолда фойдаланиш мумкин. Ёшлигидан қўлга ўргатилган туялар анча ювош ва эгасининг буйруғини ўз вақтида бақарадиган бўлади. Бундай туялардан хўжалик ишларида ҳам фойдаланиш мумкин.

9.5. Қўйларни парваришlash

Қўй инсон ҳаётида гўшти ва сути, териси ва жун билан катта аҳамиятга эга.

Зотлари: ҳозирги кунларда аҳоли хонадонларида қўйларнинг жайдари, хисори гўштдор-жундор думбали зотлари ва уларнинг дурағайлари боқилмоқда.

Жайдари зотли қўйлар: гўшт-ёғ беришга ихтисослашган дағал жунли, думбали маҳаллий қўй зоти. Бу қўйлар яйлов ҳамда қишлоқ шароитига мослашган. Унумдор яйловларга талабчан эмас, ўз семизлигини тезда йўқотмайди. Қўйлар 5–7 ойлигида жинсий етилади. 15–18 ойлигида қочиришга қўйилади. Бўғозлик даври 145–155 кун. Уларда битта ёки иккитадан кўзи олинади. Қўчқорларнинг оғирлиги 60–180, совлиқларники 35–110 кг атрофида. Сўйим чиқими 45–60%. Қўйларнинг жунли йилига 2 марта – баҳорда ва кузда қирқилади. 1–4 кг жун олинади. Жунлар қалин мовут, шолча, гилам тўқишда ва кигиз босишда ишлатилади. Йилига 50 кг. гача сут (ёғлилиги 6–7%) беради.

«Онг оламан десанг, жайдари,
бой бўламан десанг, хисори».

Халқ мақолли.

Хисори зотли қўйлар: фермер хўжаликларида ҳамда аҳоли томорқа хўжаликларида жадал урчитилмоқда. Чунки бу зотли қўйлар бир жойда муқим сақлаб боқишга жуда мослашган. Хисори қўйлар йирик думбаси, тез етилиши билан бошқа думбали қўйлардан фарқ қилади. Қўчқорларининг тирик вазни 110–120 кг, совлиқлариники 80–90 кг, думбаси ўртача 15–20 кг.

Диққат! Қана тушган қўйнинг жунини қирқиш қатъиян ман этилади! Ветеринария хизмати ёрдамида каналар йўқотилгандан кейингина қўйнинг жунини қирқишга рухсат берилади.

Парваришlash. Қўйхонада бир она қўйга 1,5 м², ахта қўйларга 1 м², катта қўчқорларга 2 м² жой ажратилади. Бир бош қўй ҳар куни 200–300 г омихта ем, 1 кг майдаланган пичан ва сабзавот чиқиндиси, макка силоси, сенаж, сомон ва керагича туз билан боқилади.

Қишда қўйнинг семизлигидан қатъий назар кунига 0,5 кг. дан майдаланган пичан берилади.

Бўғоз қўйларга катта эътибор бериш керак. Уларга туғишида бир ой илгари ҳар куни 0,4 кг. дан омихта ем едирилади.

Қўйларни қочириш. Совлиқларни қочиришга тайёрлаш керак. Улар қанчалик семиз бўлса, шунчалик яхши қуйикади ва бақувват кўзи туғади. Август ойидан бошлаб совлиқларнинг кунлик рационига бир килограммдан дон аралашмаси ёки бугдой, сули, икки дона тухум қўйилади. Озиқани тўйимли оқсил ва туз билан бойитиш учун лизуец аралаштирилади. Қочириш учун наслик қўчқорлар танланади. Сунъий қочириш ишлари иқлим шароитига қараб 17–25 кун давом этади.

9.6. Эчкиларни парваришlash

Эчки аҳоли хонадонларида сут, гўшт, жун, тивит, териси учун боқилади. Эчки ўзига ўлат, чечак ва сил касалликларини юқтирмаслиги, оқсил ва енгил ўзлаштирилувчи ёғларга бой сут бериши билан эътиборли. Эчки сутида мис, рух, марганец, йод каби микроэлементлардан ташқари камқонликнинг олдини олишда муҳим аҳамиятга эга бўлган кобальт моддаси нисбатан кўп учрайди.

Зотлари: Жайдари (қора жунли), Ангор эчкиси, Оренбург зотлари боқилади.

Диққат! Эчки сути таркиби жиҳатидан она сутига жуда яқин туради.

Ўртача 9–10 йил (баъзилари 17 йилгача) яшайди, ҳўжаликда 7–8 йил фойдаланилади. Улоклари 5–8 ойлигида жинсий етилади, 14–18 ойлигида қочирилади. Бўғозлик даври 5 ойга яқин. Хонаки зотларининг кўпи серпушт: ҳар 100 бош ургочи эчкидан 150–250 бош улок олинади. Яхши озуқа шаронтида асраб боқилганда йилига 2 марта болалайди. Такаларининг тирик вазни 60–65 кг. дан 100 кг. гача, ургочилариники 40–60 кг. Серсут зотларидан йилига ўртача 450–550 кг. гача сут соғиб олинади. Сутининг ёғлилиги 3,8–4,5%. Такалардан 4–6 кг, ургочилардан 3–5 кг. дан жуи қиркиб олинади. Сертивит зотларидан 0,2–0,5 кг. дан 2 кг. гача тивит тараб олиш мумкин. Яхши боқилган катта ёшдаги эчки 20–28 кг гўшт ва 4–6 кг ёғ, 7–10 ойлик эчкилар эса 12 кг гўшт ва 1,5 кг ёғ беради.

Парваришлани. Эчкилар озуқага талабчан эмас: экин қолдиқлари, сабзавот-полиз чиқиндилари, бўта ва дарахт барглари билан озикланаверади.

Куз ва киш фаслида ҳар бир бош эчкига 0,5 кг табиий ўт ва 300–400 г ем берилади. Хонадон соҳиблари ёз даврида кишлол учун ҳар бир бош эчки ҳисобига 150–200 кг дағал хашак ва 30–40 кг концентрат озуқа ғамлашлари лозим.

9.7. Куёнларни парваришлани

Аҳоли хонадонларида куён асосан гўшти ва мўйнаси учун боқилади.

Куён тез етилади ва кўпаяди, шу боис ундан қисқа вақт ичда кўплаб пархез гўшт олиш мумкин. Йилига она-бола куён ҳисобига 70–80 кг гўшт ва 25–35 дона мўйна олиш мумкин.

Куён гўшти таркибида оқсил кўп, холестерин кам бўлганлиги туфайли болалар, ҳомиладор ва эмизикли аёллар, шунингдек, ошқозони касалланган ва юрак-томир касаллигига чалинган кишилар учун жуда фойдалидир. Энг муҳими, бир килограмм куён гўшти етиштириш шунча кўй ёки қорамол гўшти етиштиришга нисбатан кам харажатлидир.

Куёндан жуда майин ва позик тивит олинади, ундан шарф, рўмол, свитер, беретка, пайлоқ ва бошқалар тўқилади. Шунингдек, куён терисидан қўлқоп, сумка, енгил оёқ кийим ҳам тайёрланади.

Куён зотлари: ҳозирги вақтларда республикамызда оқ великан, кулранг великан, Россия мордери, шиншила, капалаксимон, олмахонсимон, кумушсимон, қора кўнгир, вена зангори ва бошқа зотли куёнлар боқилмоқда.

Парваришлани. Куён боқиладиган жой зах ва нам бўлмаслиги керак. Куён бокиб, кўп даромад олиш учун биринчи навбатда серпушт она куёнлар сонини кўпайтириш лозим. Шундагина маҳсулот (гўшт, тивит, мўйна) нинг таннархи арзонга тушади ва сифати яхшиланади. Куён болалари 60–65 кунгача оналарини эмизиб боқилади ва вазни 1,8–2,2 кг. га етиши билан гўштга сўйилади. Куёнининг 1 кг семириши учун ўрта ҳисобда 3–3,5 кг озиқа бирлиги сарфланади. Семиртирилган куёнларнинг гўшт чиқими 50–60 фозни ташкил этади.

Гўштга сўйиладиган куёнларнинг тирик вазни ўрта ҳисобда 3–4 кг бўлади. Янги тукқан куён кунига 4–5 марта озикланади. Асосан кўк озуқалар, жумладан, кўк беда, маккажўхори, бугдой, қоқиўт, кўйпечак, полиз экинларининг барги, дарахт шохлари, олма, тол ва ток новдаларини хуш кўриб ейдн. Куёнларга суяк уни, бўр ишлатилган оҳак, картошка, сабзи, лавлагн, нўхат дони, арпа дони ва кўшимча равишда овқатига макроэлементлар кўшиб берилади. Куёнларга бериладиган озуқаларнинг 70 фозини концентрат озуқалар ташкил қилади. Куёнлар сули, арпани ҳам истеъмол қилади. Арпа куёнларга намланган ёки ширали озуқаларга аралаштирилган ҳолда едирилади. Бўғоз куёнлар парваришига алоҳида эътибор бериш талаб етилади. Уларнинг рационини тинчлик давридагига нисбатан бўғозлик даврнинг бошида 30 фоз, охирида эса 70 фоз кўпайтириш керак. Куёнлардан олинадиган маҳсулотларнинг сифати ва салмоғи уларни сақлаш шаронтига боғлиқдир. Куёнларни катакларда сақлаш зарур. Чунки катакларда сақланган куёнларда касаллик кам учрайди ва микроклим яхши бўлади. Ҳар бир катакнинг майдони 0,5–0,7 м² дан кам бўлмаслиги керак. Катакнинг ўртасида охур бўлиши зарур. Сув идишлари ҳар бир куёнга алоҳида бўлади. Айрим ҳолларда куёнлар симтўрлар билан ўралган тарзда ҳам боқилади. Уй куёнлари 5–12 йилгача яшайди.

Куёнларни қочириш ва болаланиши. Эркак ва ургочи куён бир катакда сақланади. Куёнларнинг бўғозлик даври ўртача 30 кун давом этади. Куён болалари ўз оналаридан 19, 29 ва 45 кунлигида ажратилади ва турли хил озиклар билан боқилади.

Диққат! Ургочи куён 3–4 ойлигида жинсий етилади,
5–6 ойлигида қочирилади. 28–32 кунда болалайди.
Йилига 3–6 марта, ҳар сафар 5–8 бола тугади.

Куён болаларини боқиш. Куён болалари биринчи ойда оналарига қандай озиқ берилган бўлса, худди шундай озиқ билан боқилади. Лекин дон албатта ёрма ҳолда берилиши керак. Қўшимча ҳолда сабзи, қаймоғи олинган сут, творог берилиши яхши натижа беради. Ёрма ҳолидаги дон сабзавотларга аралаштириб берилса янада яхши. Куёнларга қиш ойларида суткасига бир марта, ёз ойларида икки марта, яъни эрталаб ва кечқурун сув берилиши зарур.

Куён касалликлари ва уларнинг олдини олиш. Куёнларнинг юқумли касалликларининг олдини олиш ва даволаш тадбирларини ишлаб чиқиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Куёнларнинг пастереллёз (геморрагик септицемия) касаллиги жуда оғир ва мураккаб кечувчи ўта хавфли касаллик ҳисобланади. Касалликда ўпка, юрак, қон томирлар тизими, ичаклар ва бошқа аъзоларда сепсис, геморрагик яллиғланиш, қон куйилишлар каби оғир жароҳатлар рўй бериши натижасида ҳайвонлар қўплаб нобуд бўлади. Пастереллёз касаллиги баҳор ва ёз ойларида тез ривожланади. Бунга иқлимнинг кескин ўзгаришлари ҳамда турли стресслар каби омиллар қўшимча сабаб бўлади.

Куёнлар орасида юқорида номлари келтирилган касалликлар билан касалланган куёнларнинг ўлиш даражаси 80–85 фоизгачани ташкил этади. Касалланган куёнларни даволаш ва касалликка қарши курашиш тадбирлари учун катта маблағ сарфланади. Касалланиб тузalgан куёнлар ўсиб-ривожланишдан ортда қолади ҳамда касаллик қўзғатувчисини ташувчи бўлиб қолади.

Куёнларнинг юқумли (пастереллёз, сальмонеллёз, геморрагик септицемия, куёнлар улати ва бошқа) касалликларининг олдини олиш учун ўз вақтида касалликларга қарши эмлаб туриш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, кўп ҳолларда куёнлар орасида инвазион касалликлардан кокцидиоз, стронгилёз, аскаридиоз, трихинеллёз касалликлари учраб туради. Мазкур касалликларни олдини олиш учун ҳар икки ойда бир марта гельминтларга қарши антигельминтик препаратлардан қўллаб туриш мақсадга мувофиқ.

9.8. Уй шаронтида асалари оиласини боқиш

Асалари бежиз етти хазинанинг бири, деб ҳисобланмайди. Ҳақиқатан ҳам бу фойдали ҳашаротнинг фойдаси жуда катта. Унинг асали, захри, сути, прополиси, гулчанги кўпгина хасталикларга даво эканлиги ҳаммага маълум. Шунингдек, унинг муми саноатимизда муҳим хомашё ҳисобланади.

Асаларилар ўсимлик гулини четдан чанглантериши натижасида, уларнинг турларини соғломлаштириш ва юқори маҳсулдор навларни вужудга келтиришга шароит яратади ва уларнинг ҳосилини маълум даражада оширади.

Қадимда одамлар асални ўрмон ва тоғларда дарахтларнинг қовакларига уя қўйган асаларилардан олганлар.
Рус асаларичиси П.Прокопович 1814 йилда ромли асалари кутисини, чех асаларичиси Ф.Грушка 1865 йилда асалажраттичини (медогонкани) кашф этган.

Асалари оиласи. Асалариларнинг ўртача оиласи 50–80 минг ишчи асалари, юзларча эркак асалари ва битта она асаларидан ташкил топади. Шу билан бир вақтда, оилада тухум, личинка ва ғумбаклар ҳам бўлади.

Уянинг кўп қисмининг ишчи асаларилар ташкил этади. Ишчи асаларилар уя асалариларига ва учадиган дала асалариларга бўлинади. Баҳор ва кузда, яъни табиатда гулчанги ва гулшира кўпроқ бўлганда ишчи асаларилар 40–45 кунгача яшай олади. Куз ва қишловдан олдин тухумдан чиққан асаларилар эса, олти-етти ой яшайди.

Диққат! Ҳар бир асаларининг ўз вазифаси бор: она асалари – тухум қўйиш, оилани бошқариш; эркак асалари – она асаларини уруғлантериш; ишчи асалари – нектар ва гул чангини йиғиш, нектарни асалга айлантериш, мум ишлаш, личинкаларни боқиш, катак қуриш, уяни қўриклаш

Эркак асаларилар оиланинг вақтинча аъзоси ҳисобланади. Уларнинг бирдан-бир вазифаси она асаларини кўпроқ уруғлан-

тиричдир. Эркак асаларилар баҳор ўрталарида вужудга келади. Ишчи асаларилар эркак асаларини фақат шира йиғиш пайтидагина боқадилар. Шира йиғиш иши тугаши билан, эркак асаларилар уядан ҳайдаб чиқарилади.

Она асалари уядаги ягана ургочи асалари бўлиб, барча асалариларнинг онасидир. Яхши она асалари кунига 2000 тагача тухум қўяди. Асалари оиласининг соғлом бўлиши, она асаларининг сифатига боғлиқ. Она асалари беш йилгача яшashi мумкин. Аммо икки ёшга киргач, унинг тухум қўйиш қобилияти пасаяди ва кўпроқ эркак асалари чиқадиган тухум қўя бошлайди. Шунинг учун ҳам тажрибали асаларичилар она асаларини ҳар йили алмаштирадилар.

Асалари зотларини танлаш. Асалари зотларини танлаш, асалари оиласи қандай мақсад учун зарурлигига боғлиқ. Кимдир унинг асалига шайдо бўлса, яна кимдир учиб юришини, унинг ишини кўриб завқланди. Агар асаларининг асали учун оладиган бўлсангиз, у ҳолда кўп асал берадиган асалари зотларини танланг.

Асаларичиликда шу пайтга қадар инсон томонидан бирорта ҳам асалари зотлари яратилмаган. Шунга қарамасдан ҳар бир ҳудуднинг табиий иқлим шароитига мослашган асалари зотлари бор. Мана шу зотлар абориген зот деб аталади.

Бугунги кунда юртимизда кўп асал берадиган маҳаллий зотли асаларилар билан бирга Ўрта рус, Кулранг Кавказ тоғ асалариси, Карпат, Италия ҳамда Австриядан келтирилган «Краинка» асалари зотлари тарқалган.

Асалари оиласи қанча асал беради? Асалари оиласининг асал бериш миқдори ва сифати турли омилларга боғлиқ. Умуман олганда битта асалари оиласи ўртача 15–20 килограммгача асал бера олади. Агар асалари оиласи тўғри парваришланса, ундан ҳам кўп асал олиш мумкин. Айрим асаларичилар эса бундай асалариларни кўз қорачигидай асраб, вақти-вақти билан озиклантириб, мўл-кўл асал олишга эришяптилар ҳам. Аммо қанча асал бериш, ҳар бир асалари оиласида турлича бўлади. Булар албатта, уяларни яхши, серасал ўсимликлар жойлашган жойга кўчириб туришга ва асалари зотига ҳам боғлиқдир.

Фойдаси бирга-бир. Хуллас, уй шароитида 10 тагача асалари оиласини боқиш бемалол ўзини оқлайди. Хўш, уй шароитида асалари оиласини боқишни қандай йўлга қўйиш мумкин? Агар ҳовлингиздаги томоркада етарли шаронт бўлса, ҳеч иккиланмай, бу ишни

бошлайверишингиз мумкин. Аввало яхши асалари зотларини танлаб, харид қилинг.

Оддий мисол, уй шароитида битта асалари оиласидан бир йилда ўртача 15 кг асал олинди, дейлик. Демак, бир йилда рўзгорингизда боқилаётган 10 та асалари оиласидан 150 кг. дан зиёд асал олинади. Бир килограмм асалнинг ўртача нархи бозорда 18 минг сўм деб ҳисобласак, бу бир йилда уй шароитида ҳар бир асалари оиласидан 324 минг сўмни ёки 10 та асалари оиласидан эса 2,7 миллион сўм қўшимча даромад келади демақдир.

Агар, асалари оиласини харид қилмоқчи бўлсангиз, аввало, унинг соғломлигига эътибор беринг. Асалари оиласига четдан туриб разм солинг, асалариларни уядан учиш ва қайтиб келишига эътибор беринг. Уларнинг учиш парвози бир текисда, иттифок бўлиши керак. Негаки, баъзи асалари оилаларида асалари парвози анча суст бўлади. Бу эса бундай асалари оилаларида она асалари кекса ёшли ва каммаҳсулликдан далолат беради.

Бундан ташиқари, уядаги она асалари ёшига эътибор беринг. Ёш она асаларилар тез ҳаракатчан бўлади, кекса она асаларилар эса секин ҳаракат қилиб, унинг қанотларининг учки қисми бир оз қирқилган бўлади.

Уядаги рамкалардаги наслнинг жойлашшига эътибор қаратинг. Рамкадаги очик ва ёпик насл бир текис жойлашган бўлса, демак она асалари ёш, серпушт бўлади. Оилада эркак асалари сони кўп бўлса, билингки, оиладаги она асаларининг ёши каттадир. Бундай она асаларини алмаштиришга тўғри келади. Шу белгилар билан оиладаги она асаларининг ёши аниқланади.

Кўп асал берадиган асалари оиласини қандай аниқласа бўлади? Асалари оиласини кучига қараб, албатта. Кўп асал берадиган асалари оиласида рамкалар сони 10–15 та ва ундан ҳам кўп бўлади. Бу рамкаларда 8–10 тагача очик ва ёпик насллар бўлиши лозим. Рамкалар орасидаги йўлакчалар асалари билан зич жойлашган бўлиши керак. Бу белгилар, албатта асалари оиласи кучли ва кўп асал тўплашидан далолат беради.

Асалари оиласининг текшириш қоидалари. Асалари оиласини ташиқ ҳарорат салқин жойда +14 °C дан паст бўлмаганда, умумий текширишга киришилади. Аммо асалари оиласининг умумий аҳволи қониқарли бўлса, у ҳолда тўлиқ текшириш ишлари ҳаво ҳарорати 16–18 °C даража бўлгунча қолдирилади.

Асалари онласини текшираётган вақтда асаларичининг қўли тоза, оқ ёки қора халат ҳамда қўланса (атир, упа, пиёз, саримсоқпиёз, бензин, керосин, тер) хид келмайдиган кийимларни кийган бўлиши керак. Шундай қилинганда асаларилар кам безовталанади ва чакишга ҳаракат қилмайди.

Асалари онласини текширишда тутатгич ёрдамида асалари уясига асалари кирадиган туйнукча орқали 2–3 марта тутун тутатилади, орадан 1–1,5 дақиқа ўтгач уя қопқоғи очилиб, устки ёпқичнинг бир чеккасини қайтариб, секин-аста рамкаларни асаларичи исканаси ёрдамида суғуриб олиб, текширишга киришилади.

Уяни текшириш вақтида асаларилар билан ишлаш қондасига (уяни тақиллатмай, асалариларни безовталантирмай) амал қилиш керак. Оилани текшириш вақтида асаларичи асалари кирадиган туйнукча олдини тўсиб қўймаслиги лозим, у уянинг ён тарафида туриб ишлаши зарур, акс ҳолда асаларилар безовталаниши мумкин. Бундан ташқари, асалари уяси текшириляётган пайтда, қўшни уя асаларилари ўғирликка кираётганини сезса ҳам асаларилар безовталанади. Шунинг учун ҳам текширишни дарҳол нариги четдаги қатордан бошлаш керак.

Асаларичи иш бажаришга киришишда, аввал ишлаш учун керакли асбоблар: асаларичи қўчма қутиси, чириган тўнка, дарахт пўкағи ва тутатгич асбобини тайёрлаб қўйиши лозим. Асаларизорда асалари онласи билан иш бошлашда, олдин оқ халат ва бошга кийиладиган тўрли юз никобини кийиб ишга киришиш керак.

Уядан суғуриб олинган рамкаларни уя устида кузатиш тавсия этилади, шундай қилинганда рамкадан тўкилган ёш асаларилар уяга тушади ва нобуд бўлмайди.

Рамкаларни асаларилардан тозалаш керак бўлса, гоз патидан тайёрланган супурги ёки бойланган бир тутам ўт ёрдамида асаларилар супуриб туширилади. Агар ўша рамкада ёш асалари қуртчалари ва янги келтирилган гул шираси бўлмаса, у ҳолда рамканинг икки четидан маҳкам ушлаб, асалариларни силкитиб тушириш мумкин.

Оиланинг ички ҳажми кенгайтириляётганда юзаки текширилади ва чеккадаги рамкаларни бир оз четга суриб, уларнинг ўрнига кенгайтиришга мўлжалланган рамкалар қўйилади. Агар табиатдан шира келяётган бўлса, у ҳолда асалари уясининг керакли жойларига мумпардали рамкалар берилди.

Парваришлари. Уй шаронтида асалари онласини парвариш қилаётганингизда, даладан яхшигина шира келяётган бўлса, янги берилган мумпардали рамкаларни бир кунда тўқийди. Уядаги рамкаларни устки қисми оқариб кетади, ҳатто уядаги рамкалар устидаги сурп-матони ҳам мум билан ёпиштириб ташлайди, шунда уларни рамкалар устидан зўрга кўтариб олиш мумкин. Бу белгилар, асал тортиш даври бошланганини билдиради.

Уядан асалли рамкаларни олишдан олдин, тутатгич асбоби билан асалари уясига бир оз тутун киритилади. Сўнгра асалли рамкалар олинади. Бунда очиқ насли рамкалар олинмайди ва она асалари охисталик билан бошқа рамкага олиб қўйилади.

Асалли рамкалар устидаги мум қопқоқчалар, ўткир ва иссиқ пичок ёрдамида кесиб олинади. Бундай рамкалардаги асал маҳсус асбоб – асалторткич ёрдамида ажратиб олинади. Асалли олинган рамкаларга бир оз сув сеппиб, асалари онласига берилса, уни асаларилар тез ва осон тозалаб қўяди.

Асал тортиш мавсуми йил давомида 2–3 маротаба, айрим йилларда эса ундан ҳам кўп бўлиши мумкин. Асал тортиш мавсуми тугагач, асалари онласини қишлоғга тайёрланади. Бунинг учун қишлоғга кетадиган асалари оилаларига кўп миқдорда ёш асаларилар бўлиши таъминланади ва ҳар бир асалари онласига қишлоғ учун, унинг кучига қараб 10–15 кг. гача сифатли озуқа асал қолдириш лозим.

Қишлоғга кетадиган асалари уясидаги рамкаларнинг усти ва ён томонлари иситиш ёстиқчалари билан ўраб қўйилади. Асалари қутисидаги устки ва остки учини туйнуклари ҳажми битта асалари кириб-чиқадиган тарзда торайтириб қўйилади. Қишлоғ даврида онда-сонда қишлоғ қандай ўтаётгани текшириб турилади.

Асалари касалликлари ва уларнинг олдини олиш. Асалари онласининг ривожланишига асосан варроатоз, акарапидоз, америка ва европа чириш, нозематоз, аскосфероз, пестицидлар билан заҳарланиш ва бошқа бир неча инфекция ва инвозион касалликлар тўсқинлик қилади. Варроатоз касаллиги бугунги кунда энг хавфли касаллик бўлиб, каналар ишчи, эркак ва ёш асалари насли танасида паразитлик қилиб яшайди. Агар йил давомида варроатозга қарши курашилмаса, асалари онласи нобуд бўлиши мумкин.

Асаларининг касалликлари ҳар хил бўлади. Уларни икки гуруҳга – юқумли ва юқумсиз касалликларга ажратиш мумкин.

Асалари касалликларининг олдини олишнинг энг асосий йўлларида бири — ҳар йили барча асалари оилаларини ветеринария врачлари кўригидан ўтказиш ва асалариларга баҳорда антибиотик дорилар қўшилган қўшимча озиқалар беришдир.

Асаларилардаги кўпгина касалликлар деярли бир хил белгига эга. Шунинг учун ҳам фақат мутахассисларгина касалликни тўлиқ аниқлай олишлари ва унга қарши муваффақиятли даволаш тадбирларини қўллашлари мумкин. Касалликни аниқлаш, кўпинча турли ташхислар қўйиш ёрдамида амалга оширилади. Шунинг учун ҳам касалликнинг дастлабки белгилари пайдо бўлиши биланок, касалланган асаларилардан ва унинг наслидан намуна олиб, яқин орадаги ветеринария лабораторияларига мурожаат қилиш керак.

10-БОБ. ПАРРАНДАЛАРНИ ПАРВАРИШЛАШ

10.1. Товуқларни парваришлаш

Тиббиёт мутахассисларининг таъкидлашича, инсон соғлом бўлиши учун бир йилда ўртача 10 килограмм парранда гўшти ва 121 дона тухум истеъмол қилиши зарур. Чунки улар парҳез маҳсулотлари ҳисобланиб, инсон организми учун жуда фойдалидир.

Товуқ зотлари ва кроссларини танлаш. Аҳоли хонадонларида тухум йўналишидаги Ломанн (Германия), Декалп, Хайсекс (Голландия), Хай-Лайн (АҚШ) ва Родонит-3 (Россия) зотларини боқиш мумкин. Ҳозирда бозорларимиздаги тухумларнинг 70 фонзи Ломанн зотлари улушига тўғри келади. Улар жигарранг, оқ ва оч кулранг бўлиб, ушбу зотли паррандалардан уй шароитида бир йилда 270 донегача тухум олиш мумкин.

Бройлер (инглизчада оловда қовуриш дегани) тез етиладиган гўштор жўжа. Унинг гўшtidан асосан парҳез таомлар тайёрланади. Бройлер гўшти олиш учун жўжа қисқа муддатда етарли даражада семиртирилади. Бунинг учун оғир вазни ва тез етиладиган Росс-308, Кобб, Хабборд F-15 бройлер кросслари, Корниш, Оқ плимутрок, Ньюгемпшир каби сертухум ва сергўшт зотли хўроз ва товуқларнинг чатишишидан олинган дурагай жўжалардан фойдаланилади.

Оддий уй жўжаси асосан тухум йўналишида бўлади. Бройлер жўжалари эса гўшт йўналишида боқилиб, 38–42 кунда тирик вазни 2,3–2,5 кг. га етади. Гўшт учун етиштирилган бройлер жўжалар технология бўйича 1–2 кун ичида сўйилиши шарт. Бу фурсат чўзилиб кетса, улар тирик вазнини тезда йўқотади. Шу боис, бройлерларни боқиш вақти энг кўпи билан 5–6 ҳафтани ташкил этади.

Парранда гўшти тез ҳазм бўлиш хусусиятига кўра барча турдаги чорва моллари гўшtidан устун туради. Таркиби ҳар хил кимёвий элементларга бой. 2 ойлик жўжа гўшти таркибида 20 фоизга яқин оксил, 10–12 фоиз ёғ бўлади. Бройлер жўжаси гўштининг ҳазм бўлиш коэффиценти 94–95 фоизга тенг.

Парваришлаш. Паррандалар қўлбола катакларда ёки ерда боқилади. Улар, асосан, қуруқ аралаш емлар билан озиқлантирилади. Бир бош товуқ учун бир йилда ўртача қуйидаги миқдорлардаги аралаш ем талаб этилади (кг): катакларда боқиладиган тухум берадиганлари учун – 50; гўшт олинадиганлари учун – 65; 2 ойгача бўлган бройлер жўжалар учун – 4,7; тухум олишга мўлжалланган 5 ойликкача жўжалар учун – 11,8.

Жўжа очирish учун тухум олишда 8–12 та товуққа 1 та хўроз қўйилади. Хўроэлар 2–3 йил сакланади. Товуқлар томоркадан чиқадиган бугдой қолдиқлари, маккажўхори, сабэавот маҳсулотлари, қовун-тарвуз пучоқларини танламасдан ёйди.

10.2. Куркаларни парваришлаш

Зотлари ва хусусиятлари: аҳоли хонадонларида Исроил давлатидан келтирилган оқ патли, кенг кўкракли тез этиладиган куркалар (қулқул товуқлар) боқилади. Гўшти мазали, парҳезбол. Макиён куркалар ерга оддийгина ин қуриб, 10–15 та тухум қўяди. Хонаки курка хўрозларининг тирик вазни 9–35 кг, макиёнлариники 4,5–11 кг. 8–9 ойлигида тухум қила бошлайди. Бир йилда 70–90 та тухум қўяди. Тухумининг оғирлиги 80–88 г. Ҳар бир куркадан 40–60 бош ёш курка олиш мумкин. Улар 4–5 ой боқиб семиртирилса 160–200 кг гўшт етиштирилади.

Парваришлаш. Курка товуқдан бир неча баробар катта, шу боис кўпроқ озуқа талаб қилади. Курка жўжаларининг рацион билан боқиш қаторида, офтобга ҳам чиқариш керак. Акс ҳолда жўжалар ўсишдан тўхтайдн, баъзида нобуд бўлади. Агарда офтобга чиқаришининг иложи бўлмаса, куркаларга кўпроқ кўкат, айникса, кўк пиёэ бериш мақсадга мувофиқ.

Курка парваришининг энг оғир ва масъулиятли даври бу тухумдан чиққан жўжаларни улғайтириб олишдир. Аввало, куркачалар учун қулай жой ҳозирлаш лозим. Жўжаларнинг сонига қараб, ёғочдан ясалган қути ёки унча катта бўлмаган ёпиқ жой керак. Ҳаво салқин бўлса, уни иситадиган мослама, ёритиш чироғи бўлиши

шарт. Майдоннинг тозалиги, вақтида сув ва овқат бериш илк кунларда жуда муҳим аҳамиятга эга.

Тухумдан чиққан курка жўжаларини тезда онасидан ажратиш керак, фақат она куркани тинчлантириш учун икки ёки уч дона жўжа қолдирилса кифоя. Сабаби, аксарият ҳолларда курка тухумдан янги чиққан болаларини билмасдан босиб ўлдириб қўяди. Жўжаларни қутига жойлаштиргач, биринчи кунн озиқлантириш шарт эмас. Унинг организмда захира моддалар бир кунга бемалол етади. Кечаси қутидаги ҳарорат 30–35 даражадан тушмаслиги зарур. Тор қутига ўнлаб куркачаларни жойлаштириш ҳам ярамайди. Бир квадрат метрда бешта жўжа боқилса мақсадга мувофиқдир.

Илк кунларда жўжаларга овқат бериладиган идишга ҳам эътиборли бўлиш зарур. Яхшиси – рангланмаган, бир неча қаватли матодан фойдаланишдир. Сабаби, жўжаларнинг тумшуги жуда мўртлиги боис, қаттиқ идиш уларга зарар етказиши ҳеч гап эмас. Фақатгини беш кунлик жўжаларга одатий идишларда озуқа берса бўлади. Куркачалар турган хонанинг ҳароратини 28 даражадан паст бўлмаслигига ҳаракат қилиш керак. Айникса, биринчи ҳафтада бу жуда муҳим. Агар хона ҳарорати тушиб кетса, жўжалар ёппасига нобуд бўлиши мумкин. Хона ҳавоси ҳаддан ташқари қуруқ ёки нам бўлса, жўжалар уйқучи бўлиб қолади ва яхши ўсмайди.

Хонада кераклича намлик бўлмаса, жўжаларнинг нафас олиши қийинлашади, танасидаги намлик камайиб кетади. Натижада улар озиқланиш ўрнига ҳам фақат сув ичади. Шунингдек, меъёрдан ортиқ намлик ҳам куркачалар учун ҳалокатли. Бу ҳолатда жўжа танасидаги ортиқча суюқлик нафас йўллари орқали чиқади ва унинг соғлигига салбий таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, ҳаддан ортиқ қуруқ ёки нам ҳаво зарарли микроорганизмларнинг кўпайишига шароит яратади ва куркачалар юқумли хасталикларга чалинади.

Ёш куркачаларнинг ўсиб-ривожланишида қуёш нурининг ҳам алоҳида ўрни бор. Ўн-ўн беш кунлик бўлган жўжалар кунига 15–20 минут атрофида офтобга чиқарилиши керак. Кун сайин бу муддат ошириб борилади. Бир ойлик жўжаларни эса кун бўйи бемалол сайрга қўйиб юборса ҳам бўлаверади. Чунки эркинликда улар турли озуқалар – ҳашаротлар, қурт-қумурска ва капалакларни ўзлари топиб ёйишади.

Куркачаларнинг илк озуқаси майдаланган тухум, янги твoрог, бугдой ёрмаси, қизил сабзи ва кўкпиёздан иборат бўлади. Тўрт суткадан кейин эса тухум ва твoрогга маккажўхори ёрмасидан ҳам

қўшилади. 10 кундан кейин озуқа таркибидаги тухум секинлик билан камайтириб борилади. Творог ва кўкатлар салмоғи оширилади.

Шунингдек, куркачаларга ачитилган сут маҳсулотлари ҳам жуда фойдали. Турли кўкатлар биргаликда гўшт қиймалагичдан ўтказилиб берилса, жўжаларнинг хасталикларга чидамлилиги ортади. Масалан, кўкпиёз ичак хасталикларида муҳим профилактика вазифасини ўтайди. Тухумдан чиққан жўжаларга илк ҳафталарданок кўкпиёз мунтазам бериб берилса, улар тез улғайди, иштаҳаси ҳам жойида бўлади.

10.3. Ғозларни парвартиш

Зотлари ва хусусиятлари: аҳоли хонадонларида йирик кулранг, кубань, холмогор, италия ва рейн зотли ғозларни боқиш яхши самара беради. Ғозлар тўдасида 3–4 макиёнга 1 эркак қолдирилади. Макиёни 265–350 кунлигида (қишда, баҳорда) тухумга киради. Бир мавсумда 30–50 тухум қўяди. Жўжаси 29–30 кунда тухумдан чиқади. Вояга етган эркак ғозларнинг тирик вазни 5–8, макиёнларники 4–7 кг. гача. Яхши боқилган ғозлар 9 ойлигида (3,5–4,5 кг) гўштга сўйилади. Гўшти таркибида 16% оқсил, 35% ёғ бор. Ёш жўжалари парҳез гўшт учун 9 ҳафталигида сўйилади.

Парвартиш. Ғоз боқиш қийин эмас. Хўраги, суви ва сузиши учун ховузча бўлса қифоя. Бир кунда бир бош ғоз учун озуқа рационни (граммларда): дон – 150–200; кунжара ва шрот – 400–500; ўт уни – 20–30; ачитки ем – 7–10; минерал озуқалар.

Тухумдан чиққан жўжалар ўша кундан бошлаб бемалол озикланаверади. Улар учун энг яхши озуқа қайнатилган тухум ва маккажўхори ҳамда бугдойнинг майдалаб аралаштирилганидир. Ғозчалар ўн кунликдан ошгач, уларга майдаланган кўкатларни ҳам бериш керак. Ёш жўжаларни тоза ҳавога сайрга чиқариш даркор. Улар иссиқни унча хошлашмайди. Иккинчи ҳафтадан бошлаб, улар лшаётган катакларнинг харорати 20 даража атрофида бўлса ҳам зарар қилмайди. Аммо улар сақланаятган хонада сув доимо бўлиши шарт.

Шунингдек, уларнинг бурун йўллари тез-тез тозалаш туриш лозим. Биринчи ўн кунликдан кейин ғозчаларни бемалол ота-онаси ёнига қўйиш мумкин. Фақат вақтида овқатлантириб турилса етарли. Ота ғоз болаларига жуда ғамхўр бўлади. У онласини ташки мухитдан

кучли ҳимоя қилиш баробарида, керак пайтида ғозчаларни иситади ҳам. Улар инкубатордан чиққан ғозчаларни ҳам яхши қабул қилишади. Нар ва мода ғоз ўзининг етти-тўққизта жўжаси билан бирга, 18 тагача инкубатордан чиққан ёки бошқа оиладан келтирилган ғозчаларга бемалол ғамхўрлик қила олади. Улар ҳатто турли ёшдаги ғозчаларни ҳам ўз «тарбия»сига олаверишади.

Ғоз, айниқса, донли ўтларни ейишни ёқтиради. Бу пайтда уларга бир марта янчилган дон ёки сабзавотларни аралаштириб беришнинг ўзи етарли. Нон бўлаклари ва ушқокларини ҳам бемалол еяверади. Қишда эса уларга уч маҳал тўйимли озуқа бериш керак. Асосийси, озуқа айнамаган, ачимаган ва могорламаган бўлса бўлди. Бу ишнинг ҳадисини олганлар ғозни сўйишдан ўн-ўн беш кун олдин уни тор жойга қамаб, фақат бугдой ва сув билан боқишади. Бу ғозни сўйилишидан олдин уч сантиметргача қалинликдаги ёғ тўплашига ёрдам беради.

10.4. Ўрдакларни парвартиш

Зотлари ва хусусиятлари: аҳоли хонадонларида ўрдакнинг оқ москва, украинна оқ ва кулранг, хаки-кемпбелл зотларини парвартиш-лаш тавсия этилади. Ёш ўрдакчалар 24–28 ҳафтада жинсий етилади. Тўдада 5–6 макиёнга битта эркак ўрдак қолдирилади. Бир мавсумда (5–6 ой) 90–130 та тухум қўяди. Тухуми вазни 85–90 г. Тухумдан жўжа очиб чиқиш муддати 27–28 кун. Вояга етган эркак ўрдак вазни 3–4, макиёниники 2,5–3 кг. Гўшти майин, мазали, парҳезбон.

Парвартиш. Ўрдак боқиш учун томорқа атрофида оқар сув бўлса бўлади. Рисоладагидек озиклантирилса ва парвартиш қилинса, 50–60 кунлик ўрдак жўжаси 2–2,5 килограммгача етади. Асосийси, улар озуқа танламайди. Вояга етган ўрдаклар ўсимлик ва майда хашаротлар билан озикланаверади. Ўзиборилси, ўрдаклар турли хасталикларга жуда чидамли бўлади.

Бу борада уларга товук, курка ва ҳатто ғоз ҳам тенглаша олишмайди. Янги тухумдан чиққан ўрдакчалар учун қоздан ёки тахтадан қути бўлса қифоя. 20–25 та жўжа учун бир метр квадрат жой етарли. Хонадаги харорат 20 даража бўлиши зарур. Ўн-ўн икки кундан кейин ўрдакчаларни бемалол очик ҳавога чиқариш мумкин. Аммо илк кунлари уларга алоҳида ўзибор қаратиш шарт. Чунки бир

кунлик ўрдакчалар ўзлари овқатлана олмайди. Биринчи кун уларга қайнатишган тухумни майдалаб, қошиқ билан едириш даркор. Иккинчи кундан ўрдакчалар мустақил равишда озиклана бошлашади.

Дастлаб ўрдакчалар кунига беш-олти марта озиклантирилади. Ўрдакчалар хонасида сув ва шағал тошчалар доимо бўлиши керак. Икки ҳафталик жўжалар кунига уч марта овқатлантирилса кифоя. Ўрдакчалар уч ҳафталик бўлгунига қадар олдиларидаги сув чуқур бўлмаслиги шарт. Уларнинг қоринлари пат билан қоплангандагина сув хавзасига чиқариш тавсия этилади. Ўрдаклар очик сувга қўйилганида тез эт олади ва касал бўлмайди.

10.5. Беданаларни парваришлаш

Хусусиятлари. Ҳозирги кунга келиб бедана боқиш ва кўпайтириш иқтисодий жиҳатдан яхшигина даромадли соҳага айланган. Бедана анча маҳсулдор бўлиб, модаси бир йилда 250–255 тагача тухум қўйиши мумкин.

Тухумдан чиққан полапонларнинг қарийб 70–80 фоизи яшаб кетади. Жуда тез ривожланади ва турли касалликларга бардошли.

Ўғри, бедананинг вазни енгил, тухумлари ҳам майда. Аммо бедана гўшти ва тухумларининг ғаройиб шифобахш хусусиятлари сабабли унга доим талаб юқори.

Бедана бир йилда 250–300 дона тухум қўяди. Тухуми кичкинагина бўлиб, учтаси бир товук тухумига тенгдир. Тухумининг оғирлиги 8–14 грамм, сўйилган бедана гўштининг оғирлиги 100–120 грамм келади. Бедана 50–60 кунлик даврдан бошлаб тухум қўя бошлайди, ҳатто 40 кунлигидан ҳам тухуга кириши мумкин. Бедана тухуми товукникига нисбатан бир неча баробар фойдали ва ажойиб хусусиятларга эга. Товук тухумига қараганда бедана тухуми таркибида калий 5, темир 4,5, В₁ ва В₂ витаминлари 2,5 баробар кўп бўлиб, А витамини, никотин кислотаси, фосфор, мис, лизоцим, қумуш ва бошқа аминокислоталар ҳам анчагина. Оксил моддаси ҳам бошқа паррандалар тухумига нисбатан анча юқори. **Парваришлаш.** Беданани хонаки тарзда боқиш ва парваришлашнинг ўзига хос томонлари бор. Аввало, уларни жуда яхши ўрганиш зарур. Бу қушлар шовқинни ёқтирмайди. Чунки улар озодликда ўтлар қалин ва баланд ўсган жойларни мақон тутиади. Шу боис ҳам бедана парваришланадиган

қафаслар (қовоқлар)ни уч томонидан, шовқин ўтказмайдиган мато билан қоплаш мақсадга мувофиқ.

Бедана сақланадиган қафас елвизак эсадиган, қаттиқ шовқин эшитиладиган ва кучли ёруғлик тушадиган бўлмаслиги лозим. Қафас ичига уюм-уюм хашак солиш талаб этилади, беданалар уларнинг орасига кириб олишни жуда яхши кўради. Вақти-вақти билан уларни янгисига алмаштириб туриш керак.

Диққат! Бедананинг фақат эркаги сайрайди.

Катта беданалар бир кеча-кундузда икки-уч марта озиклантирилади. Омихта еми таркибида дон-ун (арпа, сули, майдаланган маккажўхори унлари аралашмаси) – 60 фоиз, оксилли аралашма (творог, майдаланган балиқ) – 35 фоиз ҳамда минерал аралашма (тухум пўчоғи, бўр) бўлиши мақсадга мувофиқ. Одатда беданаларга соя ва қунгабоқар шроти (қунжара) бериш мумкин, аммо чигит қунжарасини бермаслик зарур.

Тухумдан чиққан полапонлар дастлабки ҳафта мобайнида бир кеча-кундузда беш мартагача озиклантирилади. Бир ярим ойлик бўлгунига қадар секин-аста камайитирилиб, икки марта озиклантиришга ўтилади. Ёз ойларида эса қушларнинг ҳар бирига қўшимча равишда кунига ўртача ўн грамм атрофида майдаланган барра ўт ҳам бериш тавсия этилади. Идишида ҳамиша тоза сув бўлиши лозим.

Икки ойлик бўлгунидан сўнг беданаларнинг вазни ўсишдан тўхтайдди. Бу пайтда нар беданаларнинг оғирлиги 400 граммгача етиши мумкин.

Кўп тухум олишни кўзлаганлар учун бир квадрат метрлик майдонда 50 тагача бедана боқиш тавсия этилади. Бедана тухумлари совуққа таъсирчан, шу боис ҳам уларни тезроқ иссиқроқ жойга ўтказиш мақсадга мувофиқ.

Бедана тухумининг фойдали хусусиятлари: инсоннинг қон босимини меъёрига келтириб, иммунитетни кучайтиради; юрак қон-томир фаолиятини яхшилайдди; соч ва тишлар тўкилишининг олдини олади; асаб тизими бузилиши, камқонлик, гипертоник касалликлар, бронхиял астма ва қандли диабетда ижобий самара беради; умрни узайтиради, кўриш қобилиятини яхшилайдди; унинг ёрдамида гастрит, ошқозон ва ўн икки бармоқ ичак яралари, ўпка шамоллаши, ошқозоноти беи яллиғланиши, стенокардия каби кўпгина касалликларни даволаш мумкин.

Бедана тухумини хона ҳароратида 30 кун, совутгичда 60 кунгача сақлаш мумкин. Тадқиқотчилар ва табиблар бедана тухумини истеъмол қилишнинг инсон организмидаги ҳеч бир аъзога зарари, салбий таъсири йўқлигини аниқлашган.

Бедана гўшти етиштиришни мақсад қилганлар учун эса бир квадрат метр майдонда 20–30 беданани парваришлаш тавсия этилади. Унинг гўшти юқори калорияга эга, тўйимлилиги, мазаси ва парҳезбоплиги жиҳатидан қуён ва товук гўшtidан устун туради. Юрак, ошқозон, жигар, ўпка, буйрак касалликларида истеъмол қилинади, сурункали касалликларни даволашда асқотади, ҳаётий тонусни оширади ва суякларни мустаҳкамлайди.

Бедана қафасидаги ҳароратни мунтазам 25 даража атрофида сақлашга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Аммо вояга етган беданалар, ҳатто, иситилмайдиган қафасларда ҳам қишни бемалол ўтказа олади. Танасидаги юқори ҳарорат, зич иссиқ патлари ва хашак ичига кириб олиши уларни совуқдан асрайди.

Одатда битта бедана саккиз ой боқилади, шундан олти ой давомида тухум олинади, саккиз ойдан сўнг гўшtга сўйилади. Битта бедана олти ой давомида тахминан 130 тача тухум беради. Буни беданалар сонига кўпайтириб, даромадни чамалаш мумкин. Масалан, 30 кунлик 200 мода беданангиз бор бўлса, уни боқиш учун бир суткада ўртача олти килограмм ем сарфланади. Агар шунча беданани тўғри озиклантирсангиз, ойига 4800 донгача тухум олишингиз мумкин.

Бедана касалликларининг олдини олиш. Бедана солинган қовоқни мунтазам тарзда тозалаш, уни тез-тез дезинфекциялаб туриш тавсия этилади. Шунингдек, уларни боқувчи кишининг ўзи ҳам санитария ва гигиена талабларига қатъий риоя қилишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

11-БОБ. АҲОЛИ ХОНАДОНИДА БОҚИЛАЁТГАН ЧОРВА ҲАЙВОНЛАРИНИ КАСАЛЛИКЛАРДАН АСРАШ

11.1. Қорамолларни касалликлардан асраш

Чорва молларини парвариш қилаётган хонадон оила аъзолари ҳар йили тиббий кўрикдан ўтишлари, юқумли касалликларга қарши эмлаш муолажаларини (касаллик ҳайвонлардан инсонларга юқмаслиги учун) олишлари зарур.

Оила аъзоси агар тери касалликлари билан касалланган бўлса, тана аъзоларида шилинган, кесилган, майда яралар тошган ҳолларда ветеринарнинг рухсатисиз чорва молларига хизмат кўрсатиши ва сигир соғиши мумкин эмас.

Уй ҳайвонларини парваришлашнинг асосий шарти уларни ўз вақтида ва узлуксиз озиклантиришдир (огилхонада парваришлаш даврида моллар ёзда тайёрланган озуқа билан боқилади).

Иккинчи муҳим шартларидан бири – зарур гигиеник парваришлашдир. Бу ҳайвоннинг ўз тирик вазнини сақлаб қолишида ўз ифодасини топади – улар ўртача семизликни сақлаб қолади.

«Молни соғнинг ўзи соғ».

Оталар сўзи.

Қорамолни хонадонда боқишда аввало, бу мол қайси йўналишда боқилаётганлигига эътибор қаратилиши лозим. Агарда сут йўналишида боқилаётган бўлса рационидида майдаланган кўк ўт, пичан, лавлаги, сифатли концентрат ем бўлиши керак.

Агар мол бўрдоқига боқилаётган бўлса рационидида кўпроқ миқдорда концентрат (ем, кепак, шелуха, шрот) бўлиши шарт. Боқилаётган мол кам ҳаракат қиладиган ҳолатда бўлиши керак.

Қорамолларни сақлаш хоналари, яъни огилхоналар кенг, ёруғ ва ҳаво алмашиши учун ромлар бўлиши керак. Молхона яхши таъмирланган, деворлари, охури оҳак билан дезинфекцияланган,

барча тешик-тирқишлар ёпилган бўлиши даркор. Оғил яхши шамоллатиладиган, сийдик оқиб кетадиган нов бўлиши лозим.

Молларнинг ўзини иложи бўлса ҳар кун, бўлмаса, ифлосланганда тозалаб, қашлаб туриш даркор. Бунинг учун қашлагичдан фойдаланилади. Агар қорамол жуда ифлосланиб кетган бўлса илик сувда ювилади. Бу тadbирни ёзда доимо бажариб туриш лозим, чунки тоза тери ҳашаротларни ўзига камроқ жалб этади. Сигирни чўмилтириб туриш ёки унга сув сепиш ҳам самаралидир.

Молхона қуришда метёрларга риоя қилиш лозим. Сигирлар учун оғилхона узунлиги 160–200 см, кенглиги 130–150 см. дан кам бўлмаслиги керак. Охур пастроқ бўлади – моллар бўйинини эгиб, аммо чўзилмасдан озиқланиши керак. Охурни, яхшиси тўғри бурчакли эмас, овалсимон қилиб, яъни тепа томони 80 см, пастини 50 см. дан кам бўлмаган кенгликда қуриш мақсадга мувофиқдир. Унинг ҳажми бир маротабалик озуқа сиғадиган бўлиб қолмасин, бўрдоқига боқилаётган молларнинг суви олдида бўлгани маъқул.

Юқумли касалликлар ва ҳашаротларга қарши кураш тadbирни сифатида ҳамisha молхона атрофини тоза сақлаб, гўнгини кунига икки марта йиғиштириб олиш, ҳашаротларни қувадиган эритмалар билан молларга ишлов бериб туриш тавсия этилади. Янги эритилган оҳак жуда кучли дезинфекциялаш хусусиятига эга. Шунинг учун молхона деворлари тез-тез оҳак билан бўялса, бу молхонанинг санитария ҳолатини ва ҳаво тозаллигини яхши даражада сақлаб туради.

Чорва моллари орасида учрайдиган бир қатор юқумли касалликлар борки, уларни олдини олиш ва хавфсизлик чораларини кўриш лозим.

Куйдирги касаллиги. Бу касаллик ўткир юқумли касаллик ҳисобланади ва ҳайвонларнинг ҳамма турларига, шунингдек, одамга ҳам юқади.

Бу касалликда ҳайвон жуда ҳам бўшашиб, иштаҳаси йўқолади, тана ҳарорати 41–42,5 °C га кўтарилади, шиллик пардалари кўкаради, ҳайвон ҳаллослайди. Кўпларининг терисида шишлар пайдо бўлади, қорамол вақти-вақти билан безовталанади, ич кетиши ва сийдик қизариши каби клиник белгилар намоён бўлади.

Бруцеллёз касаллиги (қораоқсоқ касаллиги). Мазкур касалликда ҳайвонларда хомила тушиши, йўлдошнинг ушланиб қолиши касаллик белгилари ҳисобланади. Хомиланинг тушиши кўлгина ҳолларда бугозликнинг иккинчи ярмида кузатилади, касаллик инсонга юқади.

Бундай белги билан касалланган ҳайвонларга аниқ диагноз қўйилгунча сутини истеъмол қилмасдан туриш керак.

Туберкулёз (сип) касаллиги. Туберкулёз касаллиги сурункали ўтувчи характерли бўлиб, организмнинг ўпка, ичак, лимфа тугунларида ўзига хос турдаги туберкула тугунакларини ҳосил қилади, бу касаллик билан инсонлар ҳам касалланади.

Қутуриш касаллиги. Бу касаллик билан барча турдаги иссиқ қонли ҳайвонлар, шунингдек, одамлар ҳам касалланади.

Касаллик белгилари кўпчилик ҳайвонларда ўхшаш бўлиб, кўзгалувчанликнинг ортиши, атрофга жавоб рефлексларини бузилиши, иштаҳасизлик, еб бўлмайдиган нарсаларни тишлаши, кўплаб сўлак ажратиши билан характерланади. Бу ҳолат 2 кун давом этиб, ҳайвоннинг шол бўлиб ўлиши билан якунланади.

Оқсил касаллиги. Мазкур касаллик қорамолларда оғир кечувчи хусусиятга эга, касаллик оғиз бўшлиғи шиллик қаватларида, елин терисида ва оёқларда яраларнинг ҳосил бўлиши билан характерланади.

Қорасон касаллиги. Бу касаллик 3 ойликдан 4 ёшгача бўлган қорамолларда кўп учрайди.

Касал молнинг тана ҳарорати кўтарилади, мускулли қисмларидаги шишган жойларда оғрик ва қижирлаш пайдо бўлади, ҳайвон 1–3 кун давомида нобуд бўлади.

Сальмонеллёз касаллиги. Касаллик билан бузоқлар 10 кунлигидан икки ойлик ёшгача зарарланади. Касаллик сут, овқат орқали ва нафас олиш жараёнида юқиши мумкин.

Касал бузоқларда лоҳасланиш, тана ҳароратининг кўтарилиши, бел қисмининг букчайиши, кўзларининг ярим юмилиши ва ёш оқиши, ич кетиши, жунининг хурпайиши каби белгилар кузатилади.

Метрит касаллиги. Бу касаллик бачадоннинг яллиғланиш касаллиги бўлиб, сигирларда кенг тарқалган ва турли кўринишларда кечади. Касаллик бачадоннинг шикастланиши, йўлдошнинг ушланиб қолиши ва бачадонга микроб тушиши натижасида келиб чиқади.

Касалланган молларда ҳолсизланиш, тана ҳароратининг кўтарилиши, нафас олиш ҳамда юрак уриши тезлигининг ортиши, иштаҳа йўқолиши, инграш ва букчайиш каби аломатлар намоён бўлади.

Мастит касаллиги. Сут безларининг бир қанча турдаги бактериялар томонидан зарарланишидир. Сут безидаги яллиғланиш даражасига қараб касаллик белгилари ҳар хил бўлади.

Касалликнинг оғир кўринишларида елин шишиб кетади, унинг касалланган маҳаллий қисмларида ҳарорат кўтарилади, кучли оғрик

пайдо бўлади, натижада сигирнинг иштаҳаси йўқолади. Сурункали кўринишларида эса елин паллаларидан бири ёки бир нечтаси шишган ҳолатда бўлиб, сут ўзига хос бўлмаган ириган кўринишда бўлади.

Туққандан кейинги фалажлик касаллиги. Касаллик туғишдан кейин рўй беради. Сигирлар кўп миқдорда сут ишлаб чиқариши давомида катта миқдорда кальций ва бошқа қимматли минерал моддаларни организмдан чиқариб юбориши туфайли вужудга келади.

Касалликнинг биринчи белгиси бу — гандираклаш, ётгандан кейин тура олмаслик, сигирлар ётиб қолганда бошини қорин устига қўйиб ётиши кабилардир. Касал сигирга ўз вақтида зарурий чоралар кўрилиб ёрдам берилмаса, у нобуд бўлади.

Туёқ касаллиги. Касалликнинг келиб чиқишига сабаб — туёқнинг шикастланиши, туёқлар орасидаги терининг ёрилиши ёки шилиниши каби ҳолларда, шу жойга бактериялар тушиб зарарлайди ва касаллик келиб чиқади.

Касаллик белгилари шундан иборатки, молда борган сари оғирлашадиган оксоқлик пайдо бўлади, туёқ атрофида шиш ҳосил бўлади, қўланса хид пайдо бўлади. Касаллик инфекциясининг оёқ бўғимларига ўтиши оқибатида мол нобуд бўлиши мумкин.

Чорва молларининг қон-паразитлар касалликлари. Республикамиз ҳудудида кўп учрайди касаллик яйлов каналари томонидан юктирилади.

Касалланган ҳайвонларда тана ҳарорати кўтарилади, иштаҳаси йўқолади, қон камаёди (анемия), сийдик тўқ қизил тусга киради, шиллик пардалар саргаяди.

Касалликнинг олдини олиш учун молхоналарнинг деворларида гиркиш ёриқлар бўлмаслиги керак. Деворларни сувоқ қилиб, оқлаш мақсадга мувофиқ. Қорамолларни баҳор-ёз даврида ҳар 15–20 кунда чўмилтириб туриш, полиамидин, беренил, азидин препаратлари билан ҳар 100 кг тирик оғирлигига 5 мл ҳисобида олдини олиш тадбирларини ўтказиш тавсия этилади.

Оғиз сутини бузокка тўлиқ тўйганича эмизилади. Бузок иссиқроқ жойда сақланади, айрим кишилар молхонасида махсус бузокхона ҳам қурдириш ва унга эркин қўйиб юборади.

Сигирни соғишдан олдин, унинг елини олдин иссиқ сувда намланган латта билан артилиб, кейин қуруқ латта билан суртиб тозаланади.

Сигирни сақлайдиган жой тоза бўлиб, нам бўлмаслиги керак. Молхонага ҳар 3–5 кунда исириқ (адарасмон) тутатилиб, дезинфекция қилиб турилади.

Бузокни соғлом қилиб ўстириш учун, бузок ўзи озикланадиган давргача, яъни 40 кунгача эмчакнинг иккита сўргичини бузок эмиши учун қолдириш шарт.

Бузокни ҳар куни тоза ҳавода яйратиш, яъни бўш қўйиш керак. Бошқа озуқалар билан озиклана бошлагандан кейин қўшимча озиклантирилади.

Сигирларни боқишда озиклантиришга катта эътибор бериш лозим, уй шаронтида боқилаётганда берилаётган озуқа ичида ёт нарсаларнинг бўлмаслигига эътибор бериш зарур.

Сигирлар дамлатадиган озуқаларни истеъмол қилиб, дамланиб кетса қуйидагиларни бажариш лозим: ҳайвонни югуртириш, тоза сут ичириш, устидан муздек сув қуйиш, оғзига яхши чайналадиган дарахтларнинг (толнинг) новдасидан солиб боғлаб қўйиш.

Чўл, дашт зоналарида яйловга боқиладиган ҳайвонларда дала каналари учраши мумкин. Канани эса ўлдирувчи воситалар билан (керосин, катра қайнатмаси ва бошқа замонавий дезинфекторлар) ювиш керак.

Бузок, умуман ҳайвонларнинг ичи кетса, сариқ ўтнинг қайнатмасидан ичириш лозим.

Молхонани ҳайвон молхонадан чиққандан кейин (баҳорнинг охири, ёз ойларининг бошларида) тозалаб, оҳаклаб қўйиш керак. Бу ишни ҳайвон молхонага кириш олдидан ҳам такрорлаш лозим.

Сигир туққандан кейин, тезда қуйиқиб, янгидан қочириниш учун уни ҳар куни энг камида 1–1,5 км юргизиш зарур.

Қорамолларни бўрдоқига боқишда салқин, қоронгироқ жой мақсадга мувофиқ. Берилаётган озуқа миқдорида эътибор бериш, уни бўктириб қўймаслик керак. Ёз кунлари ҳар куни чўмилтирилса семириб, тозаланади. Семираётган мол жуда нозик дидли бўлади, агар озуқани кўнгилдагидай емаса, бошқасига алмаштириш зарур.

11.2. Хонадонларда қуёнларни кўпайтириш ва касалликлардан ҳимоя қилиш

Қуёнчилик сердаромад тармоқлардан биридир. Чунки қуён овқат танламайди, олти ой боқилган қуён 3,5–4 килограмм тош босади. Асосийси, бир йилда битта қуёндан 16–20 тагача соғлом насл олиш мумкин.

Гўшти пархезбол, хушхўр, пархезбоплиги жиҳатидан товук гўшtidан устун туради. Ошқозон-ичак, жигар касалликлари, қон босими билан даволанаётган беморларга даво, танада тез ҳазм бўлади.

Хонадонларда қуён бокиш унча катта харажат талаб қилмайди. Уларнинг тез етилувчанлиги, серпуштлиги, жадал ўсиши сарф этилган маблагнинг тез қопланиб кетишини таъминлайди. Чунки қуёнлар йил давомида 5–6 марта олтитадан ўнтагача болалайди. Умуман битта қуёндан бир йилда 50–60 тагача бола олиш мумкин. Бундан ташқари бир бош қуёндан 1 кг гача тивит олинади.

Қуёнларнинг юқумли касалликларини олдини олиш ва даволаш тадбирларини ишлаб чиқиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Қуёнларнинг пастереллёз (геморрагик септицемия) касаллиги жуда оғир ва мураккаб кечувчи ўта хавfli касаллик ҳисобланади. Касалликда ўпка, юрак, қон томирлар тизими, ичаклар ва бошқа аъзоларда сепсис, геморрагик яллиғланиш, қон қуйилишлар каби оғир жароҳатлар рўй бериши натижасида ҳайвонлар кўплаб нобуд бўлади. Пастереллёз касаллиги баҳор ва ёз ойларида тез ривожланади. Бунга иқлимнинг кескин ўзгаришлари ҳамда турли стресслар каби омиллар қўшимча сабаб бўлади.

Қуёнлар орасида юқорида номлари келтирилган касалликлар билан касалланган қуёнларнинг ўлиш даражаси 80–85 фоизгачани ташкил этади. Касалланган қуёнларни даволаш ва касалликка қарши курашиш тадбирлари учун катта маблаг сарфланади. Касалланиб тузalgан қуёнлар ўсиш ва ривожланишдан ортда қолади ҳамда касаллик кўзгатувчисини ташувчи бўлиб қолади.

Қуёнларнинг юқумли (пастереллёз, сальмонеллёз, геморрагик септицемия, қуёнлар улати ва бошқа) касалликларни олдини олиш учун ўз вақтида касалликларга қарши эмлаб туриш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, кўп ҳолларда қуёнлар орасида инвазион касалликлардан кокцидиоз, стронгилёз, аскаридиоз, трихинеллёз касалликлари учраб туради. Мазкур касалликларни олдини олиш учун ҳар икки ойда бир марта гельминтларга қарши антигельминтик препаратлардан қўллаб туриш мақсадга мувофиқ.

11.3. Паррандаларни касалликлардан ҳимоя қилиш

Жўжа ва товуқларни касалликлардан ҳимоя қилиш учун қуйида келтирилган режа асосида эмлаш мақсадга мувофиқдир.

ВАКЦИНАЛАР	
1. Марека	1 кунлигида мускул орасига
2. Гамборо	7–8 кунлигида сув билан

3. Ла-Сота	14 кунлигида бурнига 2 томчи
4. Гамборо	17–18 кунлигида сув билан
5. ИБК-НБ	35 кунлигида бурнига 2 томчи
6. Сальмонеллёз	43 кунлигида оғзига 5 томчи
7. ИЛТ	45 кунлигида кўзига 1 томчи
8. ИБК-НБ	65 кунлигида бурнига 2 томчи
9. ИЛТ	80 кунлигида кўзига 1 томчи
10. ИБК-НБ	90 кунлигида бурнига 2 томчи
11. Сальмонеллёз	105 кунлигида оғиз-бурнига 5 томчи
12. Парранда чечаги	115 кунлигида қаноти остига
13. ССЯ	115 кунлигида мускул орасига

Жўжаларга дастлабки кундан бошлаб А, Д, Е, С ва В гуруҳига кирувчи витаминларни меъёридаги микдорларда бериб борилиши, кўпчилик юқумсиз касалликларнинг олдини олиб, жониворларни соғлом ўсиб-етилишида муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, паррандалар озукасига турли микро ва макроэлементлар ҳамда бошқа қўшимчаларнинг бериб борилиши ҳам мақсадга мувофиқдир.

Паррандаларни озиклантиришда 1 бош паррандага сарф қилинадиган комбикорма микдори:

Ёши, кунлик	Кунлик меъёр, граммларда
1–4	11
5–21	17
22–56	41
57–112	70
113–133	90
134–160	120

Ғоз ва ўрдакларни сақлашда юқоридагилардан ташқари уларнинг чўмилиши учун ҳавза бўлиши керак.

Қишлоқ ҳўжалик ҳайвонлари сақланаётган оғилхоналарга паррандаларни (товуқ, ўрдак, ғоз) киришига йўл қўймаслик зарур.

12-БОБ. ТОМОРҚА – КОНИ БАРАКА

Маълумки, эл дастурхонини озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўкин этишда фермер хўжаликлари қатори томорқа эгаларининг ҳам муносиб улуши бор. Бу билан улар нафақат ҳосил етиштириш, балки қўшимча даромад манбаини яратишмоқда. Томорқадан фойдаланиш ҳисобига халқимиз дастурхони янада тўкин, турмуши фаровон бўлиб бормоқда.

Республикамининг ҳар бир ҳудудида, ҳар бир қишлоқ ёки овулида томорқасидан йил давомида уч марта ҳосил олаётган, чорва ҳайвонлари ва паррандаларни парваришлаб, сифатли гўшт-сут, тухум, жун, асал маҳсулотлари етиштираётган хонадон соҳиблари кўплаб топилади.

«Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги» журнали ва «Қишлоқ ҳаёти» газетаси саҳифаларида ана шундай миришкор томорқа эгаларининг ибратли ишлари ҳақидаги мақолалар мунтазам равишда чоп этилмоқда. Қуйида эътиборингизга ана шундай мақолаларнинг бир туркумини ҳавола этамиз.

12.1. Бураматутлик соҳибкорлар

Наманган вилоятининг Тўрақўрғон тумани Бураматут ҚФЙда томорқадан унумли фойдаланиш бўйича катта тажриба тўпланган.

– Ўтган йили 8 млрд сўмлик мева-сабзавот маҳсулотлари сотишга муваффақ бўлдик, – дейди Бураматут ҚФЙ раиси Абдуназар ака Дехқонов.

– Ҳозир қишлоқ фуқоралар йиғинимиздаги 4 та: Калвак, Мозорқўхна, Гулқишлоқ ва Бураматут қишлоқларида 5 мингга яқин аҳоли истикомат қилади.

Биз қишлоқ оқсоқоллари билан маслаҳатлашиб томорқадан унумли фойдаланиш, қандай экин турларини экишни маслаҳатлашиб олганмиз.

Аҳоли талаб-истаклари, маҳаллий шароитимизга мос ва қадимдан экиб келинаётган экинларни экишга эътибор қаратганмиз. Миришкор томорқа эгалари тажрибасини кенг тарғиб этаймиз. Бизда ҳар қарич ер ҳисобда. Бўш ва эгасиз қолган майдоннинг ўзи йўқ. Шу боисдан ҳам йил сайин мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш кўпайиб

бормоқда. Шуниси эътиборга лойиқки, қишлоғимиздаги ҳар бир томорқа эгаси йилига уч мартадан ҳосил олмоқда.

Масалан, Тождиддин Тошпўлатов билан Сидиқжон Бўтабоевлар томорқа ерларидан фойдаланиб мўмай доромад олишмоқда. Улар доимо янгиликка интилишади, устозлардан ўрганишга ҳаракат қилишади. Томорқаларида мева-сабзавотнинг янги, серҳосил ва эртапишар ҳамда турли касаллик, зараркунанда ҳашаротларга чидамли навларни экишга катта эътибор беришмоқда. Улар мева-сабзавотдан мўл ҳосил етиштириш билан кифояланмай, АҚШнинг Калифорния штатидан гилос, олча, олхўри, узум ва ёнғоқ кўчатларини олиб келишди. Айни пайтда бу кўчатларни иқлимимизга мослаштириш устида иш олиб боришмоқда.

Эшитгандан кўрган яхши, дейди халқимиз. Шунинг билан ўтказиб, биз Тождиддин Тошпўлатов хонадонига бордик. Дарвозадан ичкарига кириб борар эканмиз, томорқага бир текис экилган кўчатларга кўзимиз тушди. Эгатлар бошига қоқилган қозикларга қотирилган тахталаларга кўчатлар нави ва қачон экилгани ёзиб қўйилган.

– Ҳар йили 10 сотихли томорқамизда 10 минг тупдан зиёд мева кўчати тайёрлаймиз, – дейди Т.Тошпўлатов. – Улар орасида гилоснинг «Тошкент», «Наполеон», «Олтин барг», узумнинг «Ризамат ота», «Келинчак бармоғи», «Мерседес», «Кетмон даста» ва шунингдек, ёнғоқ, олхўри, хурмо кўчатларини пайвандлаб, эрта баҳорда бозорга чиқарамиз.

Қишлоқнинг қайси бир хонадонига бўлмайдик томорқа эгалари меҳр билан шакл берган кўчатларга кўзимиз тушди.

– Биз фақат мева етиштириш билан чекланиб қолаётганимиз йўқ, – дея сўзини давом эттирди А.Дехқонов. – Эрта баҳорда мевали дарахтлар орасига ишлов бериб, плёнка остига помидор, қарам, булғор қалампир, картошка экамиз. Май охири-июнь ўрталарида эртаки ҳосилни йиғиб олиб, ўрнига кечки картошка ва қизил ловия уруғини қадаймиз. Умуман, бир йил давомида томорқадан уч марта ҳосил олишга эришамиз.

Меҳнатга яраша даромад ҳам мўмай бўлмоқда. Ҳозир ҳар бир онла томорқаси ҳисобига йилига ўртача 10 млн сўмдан даромад

олмоқда. Ҳа, айтмоқчи, кейинги йилларда томорқа эгалари иссиқхоналарда цитрус мевалари етиштиришни ҳам кўпайтиришга ҳаракат қилишмоқда.

Қишлоғимиз аҳолиси жуда ахил-инок, шунинг учун хонадонларимизда файз-барака бор, барча иш билан банд, ишсиз, бекорчи йўқ. Агар бирор бир хонадон томорқасини бўш қолдирса, қишлоқ оқсоқоллари: «Ердан яхши фойдалан, ахир сен бураматутликсан-ку!», деб ўртага олишади, керакли ёрдамни беришади, тажрибалари билан ўртоқлашади.

Ҳозирги ёшларимиз кўчат етиштиришда бой тажриба тўплашган. Уларнинг кўпчилиги Тошкент, Самарқанд ва Андижон вилоятларида интенсив боғлар барпо этиш ва парваришда фаол иштирок этишмоқда.

Ҳа, бураматутлик томорқа эгаларининг шижоати-ю меҳнатсеварлигига қойил қолмай бўлмайди. Ахир улар томорқанинг ҳар қаричидан унумли фойдаланиб, онла сармоясини янада бойитишга ҳаракат қилишмоқда. Юртимизда шундай томорқачилар кўпайса, келгусида эл дастурхони янада тўкин бўлаверади.

12.2. Арча тоғдан пастга тушди ва даромад манбанга айланди

Болалигимиздаги тасаввуримиз боис, кўпинча арчани тоғларда ўсади деган ҳаёлда юрардик. Бунини қарангки, астойдил меҳр ва омилкорлик билан парвариш қилинса, уни Мирзачўлнинг шўрхок ерларида ҳам экиб, кўпайтириш мумкин экан.

Гулистон тумани «Беш-булоқ» қишлоқ фуқаролар йиғинининг Зомин маҳалласида истиқомат қилаётган Сулаймонқул Бобоев кўп йиллардан буён 10 сотихлик томорқасида 1000–1300 тупгача арча кўчатлари етиштириб, туман кўчалари, вилоятнинг кўплаб масканларини ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштиришга муносиб ҳисса қўшиб келмоқда. Айни пайтда омилкор деҳқон томорқасида 1300 туп арча кўчатини парваришлаб, уларни сотишга тайёрлаб қўйди.

– Кузнинг ноябрь ойида 10 сотихлик томорқамга арча уруғини сепиб чиқаман, – дейди Сулаймонқул Бобоев. – Биринчи ёшда жуда нозиклиги – қаттиқ совуқ ва юқори иссиқ ҳароратга чидамсизлигини ҳисобга олиб, униб чиққан кўчат устига пахта чаноғи чиқиндисини, ёғоч қириндиларини, яна хас-хашақларни сепамиз. Олти ойдан кейин кўчат тупроққа мослашиб, бемалол ривожланиб, ўсаверади.

Тупроқдаги шўрни йўқотиш учун тонна-тонналаб гўнгни уруғни экишдан олдин ерга сочиб чиқамиз. Уч йилдан кейин парваришланаётган кўчатлар экиладиган даражага келади. Ҳар тупини 15 минг сўмдан сотсак ҳам шунинг ўзидан 15–16 миллион сўм даромад қиламиз.

Энг асосийси, етиштирган арчаларимиз хиёбонлар, кўчаларга зеб бериб, яшнаб турганини кўрганимизда меҳнатимиз зое кетмаётганидан, эл ободлиги, гўшаларимиз чиройи учун ҳисса қўшаётганимиздан беҳад севиниб кетамиз. Маҳалладошларимиз ўзаро маслаҳатлашиб, бизнинг кўчага «Арчазор» деб ном берганидан ҳам жуда мамнун бўлдим.

Дарҳақиқат, Сулаймонқул ота етиштирган кишини-ёзин баҳорий кайфият улашувчи арчалар вилоятнинг кўчалари, обод гўшаларига ўзгача гўзаллик бахш этиб турибди.

12.3. Хонадон иссиқхонасидаги ноёб дориворлар

Тадбиркорликни ҳар ким ҳар хил баҳолайди. Кимдир бир гектар ерда маҳсулот етиштириб, уни бозорда сотишни тадбиркорлик деб билса, кимдир мана шу бир гектар ердан олинган даромаднинг бир сотих ердан олишни тадбиркорлик, деб билади. Ҳар ҳолда икки ҳолат эгалари ҳам тадбиркорлардир. Лекин, бизнингча ҳам бир сотих ердан бир гектарнинг даромадини олиш бу ҳақиқий тадбиркорлик...

«Дўстлик» қишлоқ фуқаролар йиғинига қарашли «Кумарик» маҳалласи аҳли азалдан ўзининг тадбиркорлиги, томорқадан юқори даражада фойдаланиши билан нафақат Ўртачирчиқ туманида, балки мамлакатимизда ҳам катта шухрат қозонган. Маҳалланинг мана шундай тиниб-тинчимас, изланувчан деҳқонларидан бири Абдуҳамид ака ва Маъмура опа Аҳмедовлар хонадонидир.

Дехқончиликнинг турли йўналишларида ўз омадларини обдон синаган ушбу хонадон эгалари айни вақтда бозор талабларидан келиб чиққани ҳолда ноанъанавий маҳсулот етиштиришмоқда. Ўз ховлиларидаги 1,8 сотих томорқада иссиқхона барпо этишиб, у ерда халқ табобатида ҳосиятли ҳисобланган ўсимликларни парваришлаб, ҳам аҳоли саломатлигини мустаҳкамлашга, ҳам оила даромадини оширишга хизмат қилишмоқда.

Иссиқхонанинг 0,6 сотих ерига асли ватани Хитой ва Корея бўлган Рукола шифобахш ўсимлигини экиб, парваришлаб келишмоқда. Қизиғи, бу ўсимлик йил давомида ўсиб-ривожланиб туради. Ёз ойларида ҳар 30 кунда ўриб олинади, қиш ойларида эса ҳар 40–50 кунда ҳосил йиғиштирилади.

Ушбу ўсимлик баргларида турли хил салатлар тайёрланади. Ҳозирги кунда бу ўсимлик турли хил хасталикларга табиий даво сифатида юксак қадрланади. Айниқса, ушбу ўсимликнинг бедаво хасталиклардан бири саналган саратон (рак) касаллигига даво саналиши унинг қадрини янада оширишга хизмат қилмоқда.

Хонадон соҳиби иссиқхонасининг 1,2 сотихли қисмида гулқарам кўчатларини етиштирмоқда. Гулқарамнинг ҳам бир неча турлари бўлиб, унинг кўк тури – бўқоқ, қизил тури эса қандли диабет касалликларига қарши курашишда яхшигина табиий восита ҳисобланади.

Айни кунда Рукола ўсимлигининг қишдаги илк ҳосилини йиғиштириб олган Аҳмедовлар хонадонидида ушбу ўсимликнинг яна бир қисми бозорбоп бўлиб етилиб келмоқда.

Ҳам аҳоли саломатлигини сақлашда, ҳам оила даромадини оширишда яхшигина омил бўлган томорқа хўжалигидаги ишлар Аҳмедовлар хонадонининг сеvimли машғулотиدير.

12.4. Томорқада товланаётган тиллолар

Сурхондарё вилоятида ҳар йили томорқасидан 3–4 маротаба ҳосил олиб, яхшигина даромад кўраётган омилкор дехқонлар кўпчиликини ташкил этади. Уларнинг ҳар қарич ердан унумли фойдаланиб, озгина ердан катта фойда олишга эришаётгани таҳсинга лойиқ, албатта.

Қизириқ тумани Янги ҳаёт маҳалласида истиқомат қилаётган Алишер Расулов ана шундай меҳнаткаш инсонлардан бири. У бир неча йилдирки, «Самандар» фермер хўжалигига раҳбарлик қилиб, давлатга пахта ва галла сотиш шартномавий режаларини мунтазам равишда ортиғи билан бажариб келмоқда. Хўжаликка тегишли чорва

моллари сонини ҳам йилдан-йилга кўпайтириб, бу борада ҳам эътиборга молик ютуқларни қўлга киритмоқда. Аммо биз ҳозир бу ҳақда эмас, фермернинг янгиликка интилувчанлиғи, изланувчанлиғи ҳақида ҳикоя қилмоқчимиз.

Алишер ака бундан 3 йил муқаддам томорқасининг бир қисмида иссиқхона қуриб, лимон етиштиришни кўнглига тугди. Аввалига кўпчилик унинг бу ишини маъқулламади. «Бизнинг ерлар шўр бўлса, иситиш тизимида муаммолар бўлиб қолиши мумкин, меҳнатингизга қуясиз-ов», деганлар ҳам бўлди. Бироқ ер билан «тиллашадиган», боғдорчиликдан ҳам анча-мунча хабардор, муҳими, меҳнатнинг тағи – роҳат эканлигини яхши биладиган Алишер ака шижоат билан иссиқхона қуришга киришди.

Дастлаб ерга ишлов бериб, уни бегона ўт ва тошлардан тозалади, қафтдек қилиб текислади. Маҳаллий ўғитлар солиб, тулрок унумдорлигини оширди. Сўнгра лимоннинг «Мир» навли кўчатларини олиб келиб ўтқазди. Ишга астойдил киришиб, кўчатлар парваришига ўзи алоҳида эътибор қаратди. Иссиқхона ҳароратини меъёрида ушлаш учун кичик иситиш мосламаси ўрнатди. Қишнинг совуқ кунларида ҳам лимоннинг баравж униб-ўсиши учун иссиқхонада қулай, зарур ҳароратни таъминлаб турди. Яхши ният билан бошланган иш ўз самарасини берди. Мана, 2–3 йилдирки, 1,2 сотихлик иссиқхонасида 32 туп лимон кўчати ҳосилга кирган. Тиллодек товланиб турган лимонларнинг ҳар тўрттаси бир килодан тош босади.

– Кўчатларимиз ёшлиғи боис, ҳозирча ҳар бири ўртача 130–140 донадан ҳосил бермоқда, – дейди Алишер Расулов биз билан суҳбатда. – Насиб бўлса, кейинги йилларда бу кўрсаткич икки баробарга ошади. Бу натижага эришиш учун барча зарур агротехник тадбирларни ўз вақтида сифатли қилиб амалга ошираётимиз. Шунингдек, келгусида иссиқхонамиз ҳудудини кенгайтириб, лимончилик борасидаги фаолиятимизни янада такомиллаштирмоқчимиз.

Иссиқхонада картошка ва булғор қалампири ҳам экилган экан. Бу ҳам, албатта, оила бюджетига қўшимча даромад. Муҳими, қаҳрамонимиз тиниб-тинчимаслиғи, изланувчанлиғи ва меҳнатсеварлиғи боис, оиласи билан бекаму кўст, тўқ ва фаровон ҳаёт кечирмоқда. Турмуш ўртоғи Сайёрахон ва фарзандлари эса фермернинг яқин қўмақчилари сифатида соҳа сирларини ўзлаштиришяпти. Эътиборлиси, бугунги кунда қўни-қўшинлар ҳам Алишер акадан маслаҳат олиб, лимон етиштиришга чоғланишган.

12.5. Томорқа – тўқинлик ва барака манбан

Бир ҳамқишлоғимиз бор. Уни Фахриддин муаллим дейишади. Мактабда бошланғич синф ўқувчиларига сабоқ беради. Анчайин қаттиққўл, ўз ишига масъулият билан ёндашадиган фидойи устозлардан бири. Шу боис ҳам кўпчилик ота-оналар мактаб оёғонасига қадам қўяётган фарзандларини унга шогирдликка беришга ҳаракат қилади. Бу, албатта, унинг ўз касбига содиқлиги, меҳр қўйганидан далолатдир. Бу хусусда кўп ва ҳўб гапириш мумкин. Лекин ҳозир биз уйда ҳам, ишда ҳам бирдек талабчан бу инсоннинг бошқа бир ҳислатига тўхталиб ўтмоқчимизки, бу ҳам мактовга, эътирофга арзигулиқдир.

Фахриддин ака ҳақиқатан ҳам кенг фикрли, тиниб-тинчимас, астойдил меҳнат қилиб фаровон турмуш кечираётган бахтиёр юртдошларимиздан. Ҳовлисида каттагина томорқаси бор. Кўриб ҳавасингиз келади. Ҳамма нарса батартиб. Ҳар қаричидан унумли фойдаланади. Тангадай жойни ҳам бўш қолдирмайди. Мева-чевадан тартиб тарвуз-ковунгача етиштиради.

Полвокелбат бу одамнинг икки ўғли ҳам жуда меҳнатсевар. Улар отасининг қаватида туриб томорқа ишларига қарашади.

– Болани ўз вақтида меҳнатга ўргатиш керак, – дейди Фахриддин ака. – Жисмоний меҳнат болани ҳар жиҳатдан чиниқтиради. Ҳаётни севишга, олдинга интилишга ундайди. Қолаверса, бекорчидан худо безор, деган гап бор. Кўп ёмон иллатлар бекорчиликдан келиб чиқади. Фарзандларимнинг билим олишдан тартиб, атрофидаги тенгқурларигача кузатаман.

Дарҳақиқат, ишбилармон, тadbиркор, тиниб-тинчмас бу инсон фарзандлари тарбиясига ҳамиша ўта муҳим масала сифатида қарайдики, бу ўзининг ижобий натижаларини бермоқда.

Фахриддин аканинг боғида узумнинг оқ ва қора кишмиш, чилги, туятиш, тойифи, ҳусайни сингари навлари парваришланиб, узумлар кўриниши жиҳатидан ҳам, мазалилик бобида ҳам ҳар қандай кишининг эътиборини тортади. Тоғ-тошлар оралаб келаётган тип-тиник булок сувидан баҳра олган, эътибор ва меҳрдан яшнаётган боғ саховатини аймайди. Мўл-қўл ҳосил беради. Айниқса, қора кишмиш ҳосилидан келаётган даромад салмоғи анча юқори бўлиб, оила бюджетининг мустаҳкамланишига хизмат қилапти. Фахриддин ака

қора кишмишни узумлигича сотмайди. То шира бойлаб, тўла пишиб етилгунча кутади. Шундан сўнг узиб, соя жойда қуритади. Бу сояки майизнинг таъми оғзингизда қолади. Фахриддин ака майиздан оиласи учун етадиганини қолдиради. Асосий қисмини уйда, майизфурушларга кўтарасига пуллайди. Худди шунингдек, ёнғоқ, ўрик, олма сингари қатор мева-дархатлардан ҳам мўл ҳосил етиштиради. Эътиборли жиҳати, томорқасидаги ҳеч бир нарса бекор кетмайди. Кўп жойларда кўрганимиз – мевалар тагига тушиб, оёқости бўлиб ётмайди. Териб олиниб, туршак, олмақоқи, тутмайиз қилинади. Қишга анчагина ёнғоқ ҳам ғамланади. Бундан ташқари, турли сабзавоту полиз маҳсулотларигача томорқасидан чиқади. Эҳтёждан ортганини бозорга чиқаради.

Сирасини айтганда, Фахриддин ака ўз томорқасидан унумли фойдаланиб, рўзғори бутлигини, дастурхони тўқин-сочинлигини таъмин этяпти. Бу албатта, унинг оиласи мустаҳкамлигига, фарзандларининг илиғи тўқ бўлиб ўсишига хизмат қилаётир.

12.6. Томорқа – даромад манбан

2011 йили Таиланд пойтахти Бангкок шаҳрида ўтказилган кишлоқ хўжалик маҳсулотларининг халқаро кўргазмасида китобликлар етиштирган анор ва нок ўзининг таъми, экологик тозаллиги, сервитаминлиги каби жиҳатлари билан юксак баҳоланиб, кўргазманинг олтин медали билан тақдирланди. Бу Китоб тумани миришкорларининг меҳнати эътирофидир.

Китобнинг Зарафшон тоғ тизмалари этагида жойлашган Варганза кишлоғи аҳолиси асосан анор етиштириш билан шуғулланади. Таъкидлаш жоизки, варганзаликлар ота-боболарининг касбини асраб-авайлаб, тажрибаларни бойитиб, эл-юрт дастурхонига мевалар тождори – анор етказиб бермоқда.

– Варганза анорининг таърифи етти иклимга кетган, – дейди тажрибали боғбон Алимардон Турдиев. – Бу ерда етиштирилган анор ўзининг ширинлиги, сервитаминлиги, шифобахшлиги билан ажралиб туради. Унинг харидори хорижда ҳам талайгина. Бугунги кунда кишлоқдошларимиз етиштирган анорнинг бир қисми экспорт қилинмоқда.

Мохир боғбон А.Турдиевнинг оиласи 20 сотих томорқада деҳқончилик қилади. Шунинг қарийб 15 сотихида анор етиштирилади. Анорни парваришлаш, ундан қўзланган ҳосилни олиш анчагина сермашаққат, кўп меҳнат талаб қилади. Оила аъзолари анор етиштиришнинг ҳадисини олишган: ҳар ким ўз зиммасидаги вазифани ўз вақтида, маромига етказиб бажаришга интилади.

Таъкидлаш жоизки, ўтган йили томорқадан қарийб 4 тонна анор олинди. Турдиевлар оиласида етиштирилган анор ўзининг ширинлиги, сархиллиги билан ажралиб туради. Мевалар териб олинishi биланоқ харидорларнинг ўзлари келиб олиб кетишади. Ҳосил оила бюджетига ҳар йили 20 миллион сўмдан зиёд маблағ келтиради.

Томорқанинг қолган қисмида оила кундалик эҳтиёжидида асқотадиган помидор, бодринг, сабзи, пийёз, турли қўкатлар ва бошқа маҳсулотлар етиштирилади. Томорқа адоғига экилган уч туп ёнғок, икки туп ўрик, уч туп нок, икки туп пилос, уч туп олма, бир туп шотут йил бўйи оилани бундай мевалар билан таъминлайди. Рўзғордан ортгани қуритилиб, қишга ғамлаб қўйилади. Шунингдек, икки бош сигир, уч-тўрт бош қўй, ўн бошдан қўпроқ товуқ оилани чорвачилик маҳсулотлари билан таъминлайди.

Ҳа, Алимардон Турдиевлар оиласи ўзларининг меҳнати эвазига фаровон ҳаёт кечиришмоқда. Туманда бундай оилалар талайгина.

Тумандаги «Баҳромбек Ихтиёр ўғли» деҳқон ҳўжалиги раҳбари Ихтиёр Ҳушвақтовнинг таъкидлашича, 2011 йилда экин майдонларининг аксарият қисмида помидор етиштирган. Ҳосилдорлик гектар бошига 500 центнердан ошган. Аммо, етиштирилган ҳосилни сотишда анча қийинчиликларга дуч келинган. Ҳозир бундай муаммоларга барҳам берилди. Эндиликда аҳоли етиштирган маҳсулотини оловра-ю сарсон бўлиб бозорга олиб бориб юрмайди: маҳсулотни тайёрлов, қайта ишлаш корхоналари томонидан даланинг бошидан олиб кетиши йўлга қўйилди. Бу томорқасида деҳқончилик қилаётган қишлоқ қишлоқлари учун қатор қулайликлар яратди. Натижада аҳоли дастурхонига нархи арзон, экологик тоза, сархил мева ва узум, сабзавот, полиз маҳсулотларини етказиб бериш имконияти янада кенгайди.

Китоблик томорқа эгалари яратиб берилаётган имкониятлардан оқилона, ўз ўрнида фойдаланиб, ўзларига биркирилган томорқа майдонларини чинакам даромад манбаига айлантириш, аҳоли дастурхонининг тўқис бўлишига эришиш йўлида астойдил меҳнат қилмоқдалар.

12.7. Шовотнинг обод хонадони

Шовот – мамлакатимизнинг энг чекка туманларидан бири. Шу ном билан аталувчи каналнинг лойқа сувларидан қоникқан тупроқ унумдорлик жиҳатидан ҳам бекиёс. Айниқса, эрта қўкдамда туман аҳолиси экин-тикин юмушларига жиддий киришиб кетишади. Ўзларича ташаббус ҳам кўрсатадилар. Туманнинг Қиёт қишлоғида истиқомат қилаётган Аҳмедовлар оиласи шундай меҳнатсевар хонадонлар қаторида тилга олинади.

Хонадон аъзолари бир-бири билан жуда иноқ. Бунда оила бошлиғи раҳматлик Тоҳир Аҳмедовнинг ҳиссаси катта бўлди. У фарзанду невараларига доимо: «Қўлингиз иш билан банд бўлсин. Шунда ортиқча гал-сўзга ўрин қолмайди» дея насихат қиларди. Отанинг ўзи ҳам меҳнатда, ҳам инсонийликда барчага ибрат бўлган. Мактабда кўп йиллар мобайнида ёш авлодга физика фанидан сабоқ берди. Мутахассислигидан ташқари деҳқончиликка, боғдорчиликка астойдил қизиқарди. Дарахтларни пайвандлаб янги навлар яратарди. Ҳаммадан аввал томорқасида бодринг, ҳандалак етиштириб кўпчилиكنи хайрон қолдирар эди. Яъни пишиқчилик энг аввало Тоҳир ота томорқасидан бошланган. Бу юмушни отахон ўзининг хоббиси деб билган. Кейинчалик, бодринг, ҳандалак, булғор қалампири эрта пишар навларини экиб парваришлаш усулларини фарзандларига ҳам ўргата бошлаган. Келини Анажон эса қайнотасининг хоббисини тадбиркорлик даражасига етказди.

Анажон Ёкубова 40- умумий таълим мактабида бошланғич синф ўқитувчиси бўлиб ишлайди.

– Тўрт нафар фарзандимни ўқитиб, олий маълумотли қилдим. Икки келиним ўзим билан бирга мактабда ишлашади, – дейди Анажон опа. – Томорқадан унумли фойдаланиб, деҳқончилик қилиш оиламизда анъанага айланган. Ҳар йили помидор, булғор қалампири, баклажон каби қўчатларни етиштириш орқали ўн миллион сўмдан зиёдроқ даромад қиламиз. Эртаги пийёздан бўшаган ерларда ҳам баклажон ва қарам қўчати етиштирамиз. Бу амал эса ишимиз қўламини янада оширади.

Анажон опа қутичада қўчат етиштириш сир-синоатини қайнотасидан ўрганган. Ҳар йили эрта қўкдамда хонадон аъзолари уч

мингтага яқин қутичаларни тахт қилиб қўйишади. Қутичаларда турли ўсимлик ниҳоллари ниш уради. Саранжом-саришталикни, оиладаги аҳилликни қўриб, буларга ҳавасингиз келади.

12.8. Файзободга файз киритган Қодирхон

Файзобод қишлоғи шундоқкина Қарши шаҳри биқинида жойлашган. Ушбу қишлоқда ақл-заковати, тадбиркорлиги боис дастурхонни тўқинлигини таъминлаган кишилар талайгина. Улардан бири Қодирхон Одиловдир.

Она ерга, экин-тикинга, аждодлари юмуши – чорвачиликка болаликдан иштиёқи баланд бўлган бу инсон иккита мутахассистикни эгаллади. Бири – агрономлик, иккинчиси – ветврачлик. Йиллар ўтган сари ушбу касблар қаторига ташкилотчилик лаёқати ҳам қўшилди. Вилоятнинг Қарши ва Нишон туманларида қишлоқ хўжалиги ташкилотларида маҳоратини оширгач, раҳбарлик лавозимларига лойиқ қўриқди. Хусусан, чўл ҳудудларида барпо этилган «Пахтаобод» ва «Чороғил» давлат хўжаликларида кўп йиллар мобайнида раҳбарлик қилди.

Қодирхон пенсияга чиққанидан сўнг ишни ховли-жойларни тартибга келтиришдан бошлади. Уй томини очиб, янгиллади. Устини шифер билан қоплади. Сўнг боғни ораста қилди. Зардоқларни танлаб йигирма тупини қолдирди. Қўшимча 50 туп анор, 40 туп ток, 12 туп хурмо, 10 туп ёзги ва кузда етиладиган олма, 2 туп ёнғоқ экди. Ўтказилган дарахтларнинг олди икки-уч йил ичида ҳосилга кирди. Иш самарасидан руҳланган Қодирхон турмуш ўртоғи Зайнаб билан бамаслаҳат иссиқхона тиклаб олди. Иссиқхонага ўн беш туп лимон кўчати ўтқазди. Кўчатлар ўша йилнёқ ҳосил нишонларини тугди. Навбатдаги йили соҳибкор лимонлар орасига бодринг ва помидор экиб, қиш қаҳратонида ҳам ҳўл сабзавот маҳсулотлари етиштира бошлади.

Қ.Одилов боғдорчилик, иссиқхона ишлари билангина кифояланиб қолмасдан хўжаликда чорвачиликни ҳам тараққий этгиришга киришди. Бозордан наввосларни сотиб олиб бўрдоқига боғлади. Шунингдек, ўн бош қўй ҳам бока бошлади. Аёли Зайнаб ҳам эридан ўрнак олиб жўжалар сонини янада кўпайтирди. Шу зайлда онла дастурхонига янада барака кирди. Отаҳон кишин-ёзин боғу иссиқхонадан, молхонадан чиқмайдиган бўлди: тонг сахардан кун ботгунича юмуши тайин. Зерикишга вақт қаёқда дейсиз?

Наввос ва қўйларни семиртириб бозорга чиқара бошлашди. Ўрнига кичиклари олиб келиниб парваришланади. Хуллас, иш конвейер усулида ташкил этилган. Даромад ҳам шунга яраша.

Одиловлар хонадони ҳар йили анорнинг ўзидан икки тонна ҳосил олади. Узум, ўрик, хурмо, олма ҳосили ҳам йил сайин баравж бўлмоқда. Бодринг, сабзи, шояғом, турп, турли кўкатлар томорқанинг ўзидан чиқади. Томорқа четларига ошқовоқ уруғлари қадалади. Қиш бўйи бу хонадондан ошқовоқ аримайди. Шу қаторда замин неъматларидан қариндон-уруғлар, қўшнилари баҳраманд бўлишади. Хусусан, иссиқхонада етиштирилган лимонлар ёр-дўстлари қўни-қўшниларига текин тарқатилади. Иссиқхона эшигига ҳеч қачон кулф урилган эмас.

Хонадон соҳиббаси Зайнаб опа ҳар йили икки юз килограммча туршакни қишга ғамлаб қўяди. Туршак таркибида инсоннинг тетиклаштирадиган моддалар мавжудлигини улар яхши билишади.

12.9. Баҳор қуёшида товланаётган узум

Олтиариқлик Хусанбой аканинг ҳовлисига кирган одам баҳор қуёшида олтиндек товланаётган ишқомдаги тилларанг узумларни кўриб ҳам ҳайрати, ҳам ҳаваси келади. Хусанбой аканинг хонадонини топиш унча қийин бўлмади. Кўча бошида турган одамлардан сўраганимизда бир-бирларига қараб «узум олгани келишибди», дея йўл кўрсатишди.

Иккита енгил машина турган дарвоза олдида тўхтадик. Бу ердагилар бизни ҳам харидор деб ўйлаб, ичкарига таклиф қилишди.

– Килоси неча пулдан отахон, – хонадон эгасидан сўради биздан олдин ҳовлига кирганлардан бири.

– Бозорга олиб чиқиб сотмаймиз, ўзларингиз билиб бераверасизлар, бизга деҳқончилик бу.

Харидор хонадон соҳибининг содда, самимий муомаласидан мийғида кулиб қўйди. Унинг юзидан «Қаерлардан ахтариб келганимиздан кейин қанча десангиз ҳам берамиз, лекин инсофли одам экансиз», деган маънони англаш унча қийин эмасди.

– Сизларга қанча узиб берай, – ишқомга ишора қилиб сўради Хусанбой ака.

– Бизга узум эмас, уни қандай етиштириш сирлари, тажрибаларингиздан беринг. Бир балиқчи шогирдига: «Балиқ тутиб берсам, бир кун тўясан, балиқ тутишни ўргатсам, бир умр тўқ бўласан», деган экан, биз ҳам фақат бугун эмас, доим узум емоқчимиз.

– Ҳа, демак Сизлар журналистми, ёзувчимисизлар. Касбларингиз яхши-да, яхши нарсаларни халққа етказасизлар.

Хусанбой ака Ғофуров узум етиштиришда эрта баҳордан, то кеч кузгача қилинадиган барча юмушларни бирма-бир эринмай гапириб берди. Унинг таъкидлашича, узум барг чиқариб, ҳосили пишгунча у ҳар бир бош узумга 25–30 мартагача қўл теккизади. Узумларга қўли орқали меҳр тафтини бериб парваришлайди. Сентябрь ойларига келиб узум гарк пишганда ишқомлардаги ҳар бир узум бошини алоҳида-алоҳида қоғоз билан ўрайди. Совуқ тушиши билан ҳовлидаги сўритокни плёнка билан ўраб, сунъий иссиқхона ташкил қилади. Декабрь–январь ойларининг қорли-қировли кунларда ҳам ишқомдан янги узилган ҳусайни узумини танавул қилишни ёки азиз меҳмонига дастурхон ёзишни истаган одамлар турли жойлардан ушбу хонадонни ахтариб келишади ва ҳар килосини 10–15 минг сўмдан хурсанд бўлиб олиб кетишади.

Хусанбой акадан узумни қанча даромад беришини сўраганимизда ҳовлиси ва кўча эшигидаги сўритоклардан йилиғи 5–6 тонна узум етиштиришини айтди-ю даромадини айтишга хижолат қилди. Ўзимизча хомчўт қилиб кўрдик: 5 тонна узумнинг ярмини қишда ўрта ҳисобда 10 минг сўмдан сотганида ҳам 20 миллион сўмдан зиёд бўлади. Бу оддий бир қишлоқ хонадони учун тўю-томоша қилиб, бинойидек яшашига етади. Яна ҳовли ва томорқада мол, қўй, парранда, рўзгор учун турли резавор экинлар деганларидек, бу ёғи хонадон соҳибларининг ҳаракат-у ишбилармонликларига боғлиқ.

– Ишқомлардаги охириги ҳосилни қачон йиғиштириб оласиз, – сўраймиз Хусанбой акадан.

– Бу об-ҳаво қандай келишига боғлиқ. Қиш чўзилиб, баҳор кечикса, ишқомларда узум апрель ойи охиригача туради. Баҳор илик келганда эса узумларни ишқомдан янги узиб, Наврўз дастурхонларига тортиқ қиламиз-у қолганини март ойи охириларигача йиғиштириб оламиз. Негаки, бу пайтга келиб ерга, дову дарахтларга амал киради, узумтоқлар уйғона бошлайди.

Ҳа, боғбон маҳаллий шароит, иқлим, об-ҳаво қандай келишига қараб ҳаракат қилади, яъни уни нима қилишига она табиатнинг ўзи

йўналтириб туради. Қаранг, қандай ҳамоҳанглик! Она замин, табиат ва деҳқон ўртасидаги мана шу ҳамоҳанглик боис мўъжиза яралади.

12.10. Ахиллик, уюшқоқлик – бутун ризқ

Олтиарикликлар азалдан ахил, ҳамжихат бўлишган. Улар нимагаки қўл уришса уюшқоқлик билан, ёппасига киришишган. Бундан ўттиз йиллар муқаддам олтиарикликлар етиштирган бодринг, турпнинг мазасини нафақат Фарғона водийси аҳолиси, балки Қашқадарё, Навоий, Хоразм-у Қорақалпоқ халқи ҳали-

хануз қўмсашади. Ўша йилларда эрта баҳордан бошлаб Олтиарик марказида республикамизнинг турли вилоятларидан торттиб, Россия, Қозоғистон ва бошқа қўшни мамлакатларга бодринг олиб кетгани келган катта-катта юк машиналар навбат кутиб турар ва юкларни олиб, бирин-кетин турли томонларга жўнаб кетишарди. Бодринг тугагач, турп мавсуми худди шу тарзда то кеч кузгача давом этарди. Бундан, албатта, олтиарикликлар яхшигина даромад қилишарди.

– Илк баҳор кунлари, мактабда ўқиб юрган кезларимизда ўртоқларимиз эрталаб мактабга келганларида «Бизнинг бодринг гуллади», деб гапиришарди, – дея хотирлайди Олтиарик фарзанди, ёзувчи Алишер Ибодинов. – У пайтларда Риштон тумани кулоллари лойдан ясаган, пиёладан чуқурроқ кўзачалар бўларди. Ҳар кун кечда ердан эндигина униб чиққан бодринг ниҳоллари устига кўзача тўнкариб ёпиб қўйилар ва эрталаб ердан шуудринг кўтарилгач, кўзачаларни олиб қўйишарди. Кунлар олиб кетгунча ниҳоллар шу усулда сақлаб туриларди.

Қўл меҳнати кўп бўлиб, онлада неча жон бўлса ҳаммасини банд қиларди. Болалар ҳам эрталаб ва кечқурун ота-оналарига қарашиб, бодринг гуллаганини биринчи бўлиб кўришарди-да. Кейинчалик кўзачалар ўрнини пластмасса баклажклар, орадан йиллар ўтиб уларнинг ўрнини рулонли плёнкалар эгаллади. Шу десангиз, йиллар учқур отдай елиб, замон чархпалаги тинмай айланяпти отахон. (Алишер ака дўстлари ва ўзига яқин олган одамларга «отахон», деб мурожаат қилади) Қўл меҳнати енгиллашган сари одамлар дангаса бўлиб бораётганга ўхшайди, лекин олтиарикликлар бундан мустасно.

Олтиариқликлар бир парча ери бўлса ҳам бодринг, турп экишган. Қўни-қўшнилари, маҳаллалар, катта-катта қишлоқлар бир вақтда, ёппасига экин экиб, бир вақтда ишлов беришган, бир-бирларига қўмаклашган. Уларнинг бирдамлиги, ахил ва уюшқоқлиги бонс ҳам меҳнатлари самарали, ҳосиллари мўл бўлган.

Мамлакатимиз мустақилликка эришиб, Юртбошимиз томонидан қишлоқ аҳолисига томорқалар берилиши олтиариқликларга қанот бағишлади. Энди улар бодринг, турпдан кўра кўпроқ даромад олиш йўллари қидира бошлашди. Маҳалла йиғинлари, тўйларда шу мавзуда гурунглари бўлди. Ана шундай йиғинларнинг бирида «Кўлбўйи», «Кичик араб» маҳаллаларидаги айрим хонадонларда узумдан яхшигина ҳосил олинаётгани, туман шароити, об-ҳавоси узумчиликка мос эканлиги ҳақида гап борди.

Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, туманда икки юз мингга яқин аҳоли истиқомат қилса, деярли уларнинг барчаси ёппасига узумчилик билан шуғулланишга киришиб кетишди. Тўрт-беш йил ичида туманда бир неча ўн тонналаб узум етиштирилган бўлса, бугунга келиб бир неча юз тонна узум етиштирилиб, у республикамизнинг барча вилоятларига, ҳатто хорижий давлатларга жўнатишмоқда.

Олтиариқликларнинг миришкорлиги, тиниб-тинчимас, изланувчан халқ эканлиги шундаки, мустақилликдан кейин орадан ўтган йиллар давомида улар нафақат узум етиштириш билан шуғулландилар, балки узумнинг «Мерседес», «Ризамат ота», «Хоним», «Улкан» каби янги навларини ҳам яратишди.

Ёз ойларида Олтиариққа борган одам дала ҳовли-ю томорқалардан тортиб, хонадонлар ҳовлиси, кўча эшигидан ўтган ариқ бўйларидаги ишқомлар тўла узумни кўриб ҳайратдан лол қолади. Буни Олтиариқ фарзанди, Ўзбекистон Қаҳрамони Эркин Воҳидов «Узум» шеърисида шундай таърифлайди:

*Тоқи нишом мисли осмон,
Ҳар тараф юлдуз сочур.
Воҳ азсаб, бу не синоат,
Ер узум, осмон узум.*

Еру осмонни тўлдириб узум етиштираётган олтиариқликларнинг ўзига хос анъаналари бор. Масалан, ёш оилага уй-жой қуриш учун ер ажратилиб, қозик қоқилиши билан узум кўчати ўтказилади. Уй-жой қурилиб, оила кўчиб борганда узум ҳосил бера бошлайди. Унинг даромади билан ёш оила тезда оёққа туриб олади. Айни пайтда шу

тарзда туманда «Узумзор», «Узумчи» каби янги маҳаллалар пайдо бўлди.

Ана шундай анъаналардан яна бири, туман аҳолисидан кимдир ўзи етиштирган ёки ҳамқишлоқлари узумини олиб қўшни вилоятлар ва хорижий мамлакатларга олиб бориб сотиб келган одам маҳалла ободончилиги учун ҳисса қўшади. Ҳар бир маҳаллада буни назорат қилиб, бошқариб турадиган комиссия бор. Ўзини-ўзи бошқариш идоралари шу йўл билан маҳалланинг ободончилиги ва бошқа битмаган ишларини битириб олишади. Бу борада тадбиркор Соли Мадрахимовлар оиласи барчага намуна бўлаётганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

— Халқимизнинг тўқлиги, юртимиз ободлиги мустақиллик туфайли, — дейди миришкор боғбон, саксон ёшли Тожаали ота Тожидавлатов. — Шўро даврида пахтадан бошқа боғ-роғлар, узумзорлар ташкил қилиш қаяқда эди, дейсиз. Мана ҳозир ким қандай эзгу ишни хоҳласа қилиши мумкин. Фермер хўжалиги юритаман дейдими, тадбиркор бўламан дейдими ҳаммага кенг йўл. Бизнинг узумзорларимизни қаранг, бундай бўлиши тушимизга ҳам кирмаган. Шу кунларга етказганига шукур.

Шукрона келтираётган отахоннинг фарзандлари, набиралари бугун янада улкан ишларга қўл урмоқда. Эндиликда улар узумни ҳовлида, томорқалардагина эмас балки, ўнлаб гектар майдонларда етиштиришмоқда. Жумладан, Собиржон Мамасоттиев Қапчуғай адирларида икки гектар, Исоқжон Бойматов олти гектар узумзор боғ яратди. Улуғбек Низомов эса 47 гектар ерда фермер хўжалиги ташкил этиб, узумзор қилди. Ҳозир Улуғбек ўзи ва ҳамқишлоқлари етиштирган узум ва бошқа меваларни сақлайдиган икки минг тонналик совуткич омбори (холодильник) барпо этмоқда.

Ҳа, олтиариқликлар узумчилик ва боғдорчиликни ривожлантириш билан бирга бошқа соҳалар, жумладан, қурилиш ва бунёдкорлик ишларини ҳам бошлаб юборишди. Туман маркази ва қишлоқлари қиёфаси кун сайин янгилашиб, яшариб бормоқда. Буларнинг ҳаммаси олтиариқликларнинг аҳиллиги, ҳамжихатлигининг ёрқин тинимидир.

12.11. Туяқушлар Ўзбекистонни ёқтириб қолди

Андижонлик тадбиркор Отауллохон Расулов Даниядан туяқуш олиб келиб парваришлаётганлигини эшитиб, шу ҳақда суратли мақола тайёрлаш ниятида эканлигимизни айтганимизда у: «Туяқушларни эндигина олиб келдик, ҳозирча бирор нарса дейиш кийин. Аввало, улар бизнинг иқлимимизга, шароитимизга бироз мослашсин...», дея фикр билдирганди.

Бу суҳбатимизга ҳам икки йилдан кўпроқ вақт бўлди. Яқинда яна Пахтабод туманидаги «Отаулло Абдулаҳад» номли фермер хўжалигида бўлдик. Бу ғал Отауллохон бизни илиқ кутиб олди.

— Мана энди туяқушлар ҳақида бемалол мақола тайёрлаб, биргаликда суратга ҳам тушишларингиз мумкин. Туяқушлар юртимиз шароитига мослашиб бўлди, улар ҳатто Ўзбекистонни ёқтириб қолишди, десам муболаға бўлмайди, — деди у мамнун жилмайиб.

Ҳақиқатан ҳам, бундан икки йил муқаддам биз кўрган туяқушларни бугунгиси билан асло солиштириб бўлмайди. Орадан ўтган вақт давомида бу ноёб жониворларнинг бўйи ва оғирлиги 3–4 баробарга оширди. Уларнинг ҳар бири 100 килограммдан ортиқ тош босишига қарамай енгил ҳаракатланиб, бир-бирлари билан қувлашмачок ўйнаётганини кўрган одамнинг ҳаваси келади.

Тадбиркорнинг таъкидлашича, бизнинг шароитимизда бу жониворларни озик-овқат билан таъминлаш муаммо эмас. Уларни бугдой ва маккажўхори донидан тайёрланган ёрма, беда ва турли ўт-ўланлар билан бемалол озиклантурса бўлади. Хуллас, она заминимизда қуёшга тўйиниб, етиштирилган қишлоқ хўжалик экинларидан тортиб, табиий ва ёввойи шароитда ўсадиган ўсимликларнинг барчасини туяқушлар севиб истеъмол қилишмоқда.

Отауллохоннинг туяқушларни парваришлашдан кўзлаган мақсади, келгуси режалари билан қизиқдик.

— Интернет орқали илгаридан дунё мамлакатларининг ҳайвонот олами билан қизиқиб келаман. Улар орасида туяқуш менда алоҳида қизиқиш уйғотди. Унинг озика рацион, яшаш шароити бизнинг иқлимимизга, табиатимизга анча мос келар, қолаверса, яхшигина даромад манбан экан, — дейди у. — Шу боис Данияга ўзим бориб олиб

келиб, иккита мақсадни олдимга қўйдим. Биринчиси, туяқушларни маҳаллий шароитимизга қўништириб, мослаштириш ва шу ернинг ўзида кўпайтириш, иккинчиси эса, фермер хўжалигимиз учун кўшимча даромад манбаи яратишдан иборат эди. Мана орадан ўтган икки йилдан кўпроқ вақт давомида туяқушлар бизнинг шароитимизга тўла мослашиб олди ва уларни бемалол кўпайтириш мумкинлигига ишонч ҳосил қилдик. Шу давр мобайнида бироз даромад олишга ҳам эришдик. 4 бош туяқушнинг ҳар бири ҳар уч-тўрт кунда бир марта вазни 1,2 килодан 1,6 килогача тухумлаб турибди. Тухумнинг бир донасини 120–125 минг сўмдан сотяпмиз. Шу йил тухумини ўзига бостириб, икки дона жўжа олишга эришдик. Лекин тажрибасизлигимиз боисми уларни сақлаб қололмадик. Эндиликда бу борада ҳам муайян билимга эгамиз.

2014 йилдан мақсадимизнинг иккинчи босқичини тўла амалга оширишга киришмоқчимиз. Ана шу йўлда бу жонивордан олинадиган даромад манбаларини ўрганияпман.

— Хўш, у нималардан иборат экан?

— Аввало, инкубация ёрдамида ҳамда туяқушларнинг ўзидан кўпайтириш, шунингдек, четдан сотиб олиш орқали бу ноёб жониворларнинг сонини кўпайтиришга эришамиз. Кўшимча даромад олишга келсак, унинг манбалари кўп экан. Жумладан, унинг тез ўсиб-ривожланиши ҳисобга олинса, халқимиз аҳолисини парҳез ғўшт билан таъминлаш мумкин. Шунингдек, жаҳон бозорида туяқушнинг оёқ териси тимсоҳ териси билан тенглашар экан. Момик патн, тана терисидан саноат корхоналарида кенг фойдаланса бўлади. Хуллас, туяқушнинг шифобахш тухумидан тортиб, бутун турган-битгани кони фойда. Бунинг учун фақат ҳафсала, изланиш керак.

Чиндан ҳам, мамлакатимизда фермерлар, тадбиркору ишбилармонлар учун барча шарт-шароитлар яратилган. Шу боис бугун улар энг ривожланган мамлакатлардаги ҳамкасблари билан бўйлашмоқда, дунёга чиқмоқда. Бунинг Андижоннинг энг чекка қишлоғидаги оддий бир деҳқон Отауллохон мисолида ҳам яққол кўриш мумкин.

12.12. Совуртепалик тадбиркор

Бешариқ тумани Фарғона вилоятининг йирик туманларидан бири. Тожикистон ва Қирғизистон давлатлари билан чегарадош. Аҳолисининг асосий қисми пахта, ғалла ва боғдорчилик билан шуғулланади. Шу

билан бирга туманда чорвачилик, баликчилик ва паррандачилик ҳам кенг ривожланган.

Бундан 15–20 йил муккадам туманнинг Совуртепа қишлоғи қип-қизил тошлоқдан иборат эди. Инсоннинг қўли гул, деганлари рост экан. Худойберди Отабоев бир пайтлар бу жойни обод қиламан, деб ният қилган эди. Нияти холис экан, 2008 йили 50 сотих ерни ўзлаштириб, товук фермасини ташкил қилди.

– Паррандачиликни етти хазинанинг бири дейишади, – дейди Х.Отабоев биз билан суҳбатда. – Болалигимдан товук боқишга қизиқардим. Президентимиз тadbиркор ва фермерларга жуда катта имкониятлар яратиб бермоқда. Бундан, албатта, оқилона фойдаланишимиз керак. Совуртепа қишлоғининг дашт ҳудудида паррандачиликка ихтисослашган товук фермаси ташкил қилдим. Самарқанддан беш минг бош жўжа олиб келиб, парваришлай бошладим. Паррандачилик нозик соҳа, ўзига яраша сир-асрорларини билмасангиз қийналиб қолар экансиз.

Бошида бир оз қийналдим. Бир неча йиллик тажрибага эга бўлган малакали паррандачилардан маслаҳат сўрашга тўғри келди. «Водий насли парранда» хусусий қорхонаси раҳбари Бохиржон Турдиалиев менга яқиндан ёрдам берди.

Ҳозир фермада 4000 бош товукни парваришляпмиз. Товукларнинг соғлом ўсиши ва маҳсулдорлигини ошириш учун уларга озукани вақтида бериб туриш зарур. Бундан ташқари товукларнинг турли хил юқумли касалликларга чаллинишининг олдини олиш учун зооветеринар назоратида бўлиши керак. Зооветеринаримиз Идрисхон Мунавваров доимо товукларнинг ҳолидан хабар олиб турибди.

Бугунги кунда туманимиз аҳолисини, болалар дам олиш маскани ҳамда мактабгача таълим муассасаларини тухум билан таъминлаб келмоқдамиз. Келгусида паррандаларимиз сонини 10 000 бошга етказамиз. Олинган фойдадан қишлоғимиздаги кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам бериш ниятимиз ҳам бор.

Ҳа, тadbиркор – элга мададкор, дейди доно халқимиз. Худойберди ака каби тadbиркор ва меҳри дарё инсонлар бор экан, юртимиз обод, дастурхонимиз янада тўкин бўлаверади.

12.13. Риштоннинг зотдор қўйлари

Пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом бежизга: «Қўй боқинглар, қўй барака келтиради» демаганлар. Сабаби, қўйнинг турган-битгани кони фойда. Жуни, териси, хуштаъм гўшти инсон хизматидадир. Бинобарин, кейинги йилларда мамлакатимизда қўйчиликни ривожлантиришга эътибор кучайтирилмоқда. Бу борада Риштон туманида олиб борилаётган ишлар диққатга сазовор. Биз яқинда «Шоҳ Оқ ер ҳисориси» зотдор қўйчилик фермер хўжалиги раҳбари Абдусаттор Темиров билан шу мавзуда суҳбат курдик.

Абдусаттор ака деҳқон оиласида туғилиб ўсган. Болалигиданок чорва моллари парваришига ишқи тушган. Шунинг учун ҳам Наманган вилоятидаги Қишлоқ хўжалик билим юртининг ветеринария бўлимига кириб ўқиган. Билим юртини муваффақиятли тамомлаганидан сўнг хўжаликда турли вазифаларда ишлаган.

– Мустақиллик шарофати боис ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантирилиши биз учун айти муддао бўлди, – дейди фермер. – 2005 йил январь ойининг охирида «Ким ошди» савдосида қатнашиб 1400 бош қўй сотиб олгандим. Уларнинг 1200 боши совлиқлар эди. Ҳозир қарамоғимизда 5500 бошдан кўпроқ қўй боқилмоқда. Фақат қўйчилик билан чегараланиб қолмаяпмиз. 50 бош қорамол, 12 бош Қорабайир зотли от, 500 бош парранда, 10 уя асалари оиласини ҳам парвариш қиляпмиз.

Фермер хўжалигига 25,7 гектар экин майдони ажратилган. Шундан 6 гектарида боғ қилинган. Боғ қатор ораларига беда экилади. Шу ернинг ўзидан 100 тонна атрофида беда пичани қарамланади. 19,7 гектар майдонга эса арпа экилади. Арпадан ўриб олиниши биланок маккажўхори уруғи қадалади. Шу тариқа қишлоқ учун 500 тонна хашак, 100 тонна атрофидаги дон етиштирилади.

Ҳозирги кунда хўжаликда 70 нафар киши меҳнат қилмоқда. Етти отар қўй чўпонларга шартнома асосида топширилади. Бир отарда ўртача 300 бош совлиқ бор.

– Фермер хўжалигимизда шартнома асосида ишлаш йўлга қўйилган, – дейди Абдусаттор Темиров. – Шартномага кўра ҳар юз бош совлиқдан юз кўзи олган чўпон 55 бош кўзининг тирик вазнини 40 килограммга етказиб фермер хўжалигига топширади. Бинобарин, 300 бош совлиқдан 165 бош кўзи тирик вазнида 6600 килограмм қилиб фермер хўжалигига топширилади. Қолган 135 бош кўзи чўпонга ойлик маош сифатида берилади. 165 бош кўзи ўрнига 150 бош кўзи топшириш ҳам мумкин. Бунинг учун шу сондаги кўзиларнинг тирик вазни 6600 килограммни ташкил қилиши зарур. Шунда чўпонга 15 бош кўзи фойдага қолади. Шундай қилганимизда бош чўпон манфаатдорлигини сезиб, ишга янада масъулият билан ёндошади.

Уста чорвадор Абдусаттор Темиров йигирма йилдан буён қўиларнинг зотини яхшилаш мақсадида вилоят наслчилик корхонаси мутахассислари билан бамаслаҳат иш юритаётир.

– Ўзимизнинг дағал жузли қўиларни Туркменистоннинг сараджи, Тожикистоннинг тожик ва ҳисори қўилари билан чаतिштирдик. Ҳосил бўлган зотни кўпайтириб, Андижон вилоятидан кўчқор сотиб олиб келиб яна чатиштирдик. Натижада қўилардаги бизга ёқмаган белгилар йўқолди. Танлаш-саралаш натижасида янги зотлар дунёга келди. Улар йил мобайнида кир-адирлар, тоғ ён бағирларида боқилади. Об-ҳаво ўзгаришларига, табиат инжиқликларига чидамли. Тоза доривор ўсимликлардан озикланади. Зилол сув ичади. Шу боис гўшти ҳам хуштаъм. Ушбу қўй зотини «Фарғона-Риштон-Дашт» деб номладик. Хўжалигимизнинг асосий мақсади эл дастурхонини арзон, сифатли ва хуштаъм гўшт ва ёғ маҳсулотлари эвазига бойитишдир, – дейди фермер.

12.14. Киви – мўъжиза мева

Кивининг мўъжизавийлиги шундаки, у кулупнай, банан, олма, қовун, ананас, смородинанинг хушбўй ҳиди ва таъмини беради. Шуларнинг барчасида бор витаминлар кивида мужассам эканлиги фанда исботланган.

Мана шундай шифобахш, ноёб хусусиятидан хабар топган одамни, албатта, киви ўзи нима, ватани қаер, уни мамлакатимизда ўстириб, кўпайтирса бўладими, деган саволлар қизиқтириши табиий. Биз ҳам мана шу саволларга жавоб топиш мақсадида, Булоқбоши туманидаги Ширмонбулоқ кишлоғида бўлиб, узумсимон киви дарахтини парваришлаб, 2 йилдан буён ундан ҳосил олаётган миришкор боғбон Ҳабибулло Сулаймонов билан ҳамсухбат бўлдик.

Ширмонбулоқ кишлоғига туташиб кетган Чилустон тоғ тизмалари. Ҳабулло ака ана шу тоғ тепасидаги текисликни ўзлаштириб, боғу бўстонга айлантирган ва ўзи ҳам оиласи билан шу ерда умргузаронлик қилади. Тоғ йўллардан юқорига кўтарилиб, Ҳабибулло ака хонадонига яқинлашдик. Тандирда ёпилган нон иси димоғни қитиклайди. Салом-адиқдан сўнг дастурхон ёзилиб, хонадон бекаси дастурхонга ҳозиргина тандирдан узилган иссиқ нон, хурмо, узум, қуритилган ўрик, жийда ва саватчада киви олиб келди.

– Ҳаммаси ўзимизнинг боғдан, – деди Ҳабибулло ака ҳам фахр билан.

Биз бир тишламдан нон тамадди қилиб-қилмай, кивига «хужум» га ўтдик. Тўрт-беш донасини истеъмол қилиб, нафсимиз ором олгач, ўзимизнинг киви кўриниши, шакли билан чет эллардан келтирилиб, бозорларда сотилаётган кивидан асло фарқ қилмаса-да, таъми ва мазаси уларникидан афзалроқ эканлигига ишонч ҳосил қилдик.

– Отам Назиржон Сулаймонов жамоа хўжаликларида 20 йилга яқин раҳбарлик қилган, – дейди, Ҳабибулло ака. – Нафақага чиққанларидан кейин ҳам тиниб-тинчимамай, ўзлаштирилмай қолган, қаровсиз жойларда боғлар ташкил қилиш билан шуғулландилар. Мана шу Чилустон тоғ тизмаларининг ён-бағрини ўзлаштириб, боғ яратдилар. Бу ерга ўзимиздаги мевали дарахтлар билан бирга дунёнинг турли мамлакатларидан келтирилган турфа гуллар, манзарали ва мевали дарахтлар кўчатларини ўтказиб, парваришладилар.

1999 йили отам чет элга саёҳатидан икки туп киви кўчатини олиб келдилар. Уларни қуёш чиқиб ботиши, шамол йўналишини қайта-қайта ҳисобга олиб, мана шу жойга ўтказдилар. Киви кўчатларини уч йил иссиқхонада парваришладик. Шу йиллар давомида уларни иқлимимизга, шароитимизга мослаштириб, сўнгга устини очиб ташладик. Шундай қилиб, киви бизнинг шароитимизга тўла мослашди ва мана икки йилдан буён ҳосил бермоқда.

Маълумки, оксил, ёғ, углевод, аскорбин кислотаси, В₁, В₆, Е витаминлари, темир моддаси, калий, кальций, фосфор моддалари инсон организмнинг тўлақонли фаолияти учун ўта муҳим ҳисобланади. Энг муҳими, уларнинг барчаси киви меваси таркибида мужассам. Шу боис ҳам кивини бемалол табиий витаминлар йиғиндиси, яъни қутчаси, дейиш мумкин.

Кейинги йилларда кенг тарқалган йод етишмаслиги, семириш ва юрак-қон томир каби касалликларнинг олдини олишда кивининг роли катта. Айниқса, унинг таркибидаги С витамини ва темир моддаси бошқа меваларга нисбатан бир неча баробар кўп. Шу боис ҳам кивини истемол қилиб юрган одамларнинг касалликларга қарши иммунитети ортиб, оддий шамоллашдан тортиб, турли инфекцияларга чалиниш ҳолатлари кескин камаяди. Асаб тизимини мустаҳкамлашда, инсон организмдан ортиқча туз ва шлаklarни ҳайдаб чиқаришда, қон томирлари деворларини мустаҳкамлаш ҳамда халастериндан халос этишда кивининг ўзига хос ўрни ва роли бор.

Шунингдек, мутахассисларнинг таъкидлашича, бу ноёб мева таркибидаги витаминлар буйрак ва сийдик йўлларидаги тошларнинг ҳосил бўлишининг ҳам олдини олади. Мева таркибидаги калий қон босими борларнинг жонига аро хиради. Энг муҳими, киви инсон организмни ўсма касалликлардан ҳимояловчи хусусиятга ҳам эга.

Биз ўзимиз гувоҳи бўлган, юқорида қайд этилган мисоллардан кўриниб турибдики, субтропик ўсимлик ҳисобланган кивини Ўзбекистон шароитида ҳам бемалол ўстириб, кўпайтирса бўлади. Буни Ширмонбулоқлик миришкор боғбон Ҳабибулло Сулаймонов фаолияти мисолида яққол кўриш мумкин.

Бир сўз билан айтганда, ерга чўп сукса, куртак ёзадиган жаннатмакон дийримиз бошқа соҳалар қатори қишлоқ хўжалигида ҳам дунёдаги энг ривожланган мамлакатлар қаторидан ўрин олиши шубҳасиз. Киви ва шу каби бошқа субтропик мевалар етиштириш миришкор боғбонларимиз учун ҳеч гап эмас.

12.15. Ҳар қарич ер – ҳисобда

Янгийўл тумани миришкор деҳқонлари билан Тошкент вилоятида эмас, балки республикамызда доврўқ қозонган. Туманда қишлоқ хўжалик экинлари, айниқса, пахтачилик бўйича тажриба мактаби яратилган, ўнлаб меҳнат қаҳрамонлари етишиб чиққан. Кейинги йилларда туман ғалла, мева ва сабзавот маҳсулотларини етиштиришда салмоқли натижаларга эришмоқда. Бунда айниқса, аҳоли томор-

қасидан етиштирилаётган ҳосил баракали бўлмоқда. Тумандаги 36 мингдан зиёд хонадон ўз томорқасига эга. Томорқадан унумли фойдаланиш мақсадида ишчи гуруҳи тузилган. Кам таъминланган, боқувчиси бўлмаган хонадонларда ерни тайёрлаш, уруғ экиш, экин парвариши ва ҳосилни йиғиб олиш ишларда ёрдам бериш мақсадида ҳар бир касб-хунар коллежида 10 нафар талабадан иборат махсус отрядлар ташкил этилган.

Туманнинг Ниёзбош, А.Ортиков, Қовунчи, Халқобод ҳудудларида хитойча усулда иссиқхоналар қурилди. Томорқа эгаларига қулайлик яратишни кўзлаб, кўчат ва уруғ сотадиган 10 та дўкон фаолият юритмоқда. Хонадонларга уруғ етказиб бериш тизими ҳам ўз фаолиятини бошлаб юборди. Почта, солиқ инспекцияси, бандликка кўмаклашиш маркази ҳамда Халқ банки туман филиали мазкур тизимга бириктирилган.

Ҳар бир қишлоқ фуқаролар йиғинларида агроном, энтимолог фаолият юритмоқда. Томорқа эгалари иши билан яқиндан танишишни кўзлаб иккита хонадонда бўлдим. Дастлаб Нигмат Азимов томорқасидаги ишларни бориб кўрдим.

– Лимончиликка киришганимга 12 йил бўлди, – деди Нигмат Азимов; – Қўйи Чирчиқ туманидан лимон кўчатини олиб келиб экдим. Лимончилик нозик иш экан. Вақтида экинни суғориб, ўғит ва суви берилса, касаллик ва зарарли ҳашаротларига бефарқ бўлинмаса, қутилган ҳосилни олиш мумкин. Айниқса, куз аёздан экинни асраганнинг ҳосили мўл бўлади. Нигмат аканинг иссиқхоналаридаги яшилликка бурканган лимон дарахтларини кўриб, рости завқим келди. 100 туп лимон дарахти ҳосилга кирган. Иккита чоғроққина иссиқхонанинг бирида лимон қатори арчанининг икки ноёб туридан ва дафна кўчати тайёрлаш йўлга қўйилган. Иккинчи иссиқхона лимон кўчатлари яқин икки-уч йилда ҳосилга қиради.

– Йилига ўртача 1,5–2 тонна атрофида ҳосил оляпмиз, – дейди Н.Азимов. – Ҳосилни харидорлар хонадонимиздан олиб кетишади. Кейинги йилларда киви мева рангига ўхшаш, қўтирсимон касаллик лимонга жиддий хавф соляпти. Бу касалликни йўқотиш учун кўпгина мутахассисларга учрашдим, дориларни ишлатдим. Афсус нафи бўлмади. Охири ўзим ўқиб, изланиб дори тайёрлаб қўллагандим самараси яхши бўлди.

Абдукарим Отақўзиев ҳам лимончилик билан шуғулланади. Иккита иссиқхонаси бор. Битта иссиқхона одатдагидек плёнка эмас, балки пахса девор билан ўралган. Узунлиги 26, эни 8,5 метр бўлган мазкур иссиқхонага уч қатор қилиб лимон кўчати экилган.

— Асл касбим теришунос, — дея гап бошлади А.Отақўзиев. — Мамлакатимизда тадбиркорликка кенг йўл очилганини кўриб лимончилик билан шуғуллана бошладим. Аввало лимончилар иши билан танишдим. Тажрибали Зикрилла лимончига шогирд тушдим. Устозим бой тажрибаларини мендан аямадилар, кўчат бердилар, парваришини ўргатдилар. Мана ўн йилдирки, оиламиз билан лимончилик қилиб келаямиз.

Бундан беш йил бурун барча кўчатларни совук уриб кетди. Шунда кўчатларнинг ҳаммасини кесиб ташлашди. Илдизи билан кўпориб ташламоқчи ҳам бўлишди. Лекин илдизи яхши сақлангани туфайли унга тегишмади. Тўғри қилишган экан. Баҳорда ёш новдалар бўй кўрсатди. Ҳар тупда уч дондан ниҳол қолдирилди. Кузга бориб, ниҳоллар одам бўйи бўлди. Ҳозир ана шу ниҳоллардан ҳосил олинмоқда.

Лимончининг 30 тупга яқин дарахти ҳосилга кирган. Йилига ўртача 600–700 кг атрофида ҳосил олмақда.

— Лимон дарахтларига ўргимчаккана, мозаика ва шира кўп зарар келтирмоқда, — дейди А.Отақўзиев. — Бундай зараркундаларга қарши қўлланиладиган дорилар бор, уларни қўллаб, ҳосилни асраб қоляпмиз. Ҳамқишлоғим Ниғмат акага ўхшаб, лимоннинг Мейер нави кўчатларини экканман. Бу нав серҳосил экан. Вақтида ўғити-ю сувини бераман. Биогумусдан ҳам фойдаланаман. Баҳорда икки мартда, ёз чилласида эса ҳар ҳафтада сугораман.

Маълумки, лимон кўпгина касалликларга даво бўлади. Чунончи, қон босимини тушириши кўпчиликка аён. Унинг суви, қобиғи ва ҳатто барғи ҳам у ёки бу касалликка малҳам ўрнида ишлатилади. Чунончи, лимон ва унинг шарбатини ошқозон-ичак касалликларида, организмда минерал тузларнинг алмашинуви бузилганда истеъмол қилиш тавсия этилади. Ҳа, Янгийўл туманидаги У.Мусаев қишлоғида яшовчи пенсионер Н.Азимов ва А.Отақўзиевлар ноёб цитрус экин — лимондан мўл ҳосил етиштириб, мўмайгина даромад олишмоқда.

— Об-ҳавони келиши, нарх-навоининг ўзгариши ва ҳосилга қараб ўртача йиллик даромадимиз 5–6 миллионга етаяпти, — дейди лимончи А.Отақўзиев. — Ниғмат акам бир йили лимондан ҳатто 20 миллион сўм даромад олдилар.

Қишлоқда лимондан ташқари анжир, жийда, хурмо ва анор каби субтропик экинлардан юқори ҳосил олаётган хонадон эгалари кўплаб топилади. Улар томорқаларининг ҳар қаричидан унумли фойдаланиб, ҳам оиласи рўзгорини тебратишмоқда, ҳам эл дастурхонини безашмоқда.

Кези келганда шуни айтиш керакки, айрим хонадон эгаларини бепарқликлари туфайли томорқаларни ўз ҳолига ташлаб қўйиш ҳоллари ҳам учрайдики, бу ачинарлидир. Негаки, юртимизда ерга суқилган чўп ҳам кўкаради, яъни тупроғимиз бебаҳо. Ундан унумли фойдаланган ҳеч кам бўлмайди. Бунга юқорида тилга олган лимончилар иш фаолияти ҳам тасдиқлаб турибди.

12.16. Инсон — қўли гул

Боғдодликлар водийда ишбилармонлиги ва меҳнатсеварлиги билан ном қозонган. Айниқса, уларнинг ҳовлисидаги торгина томорқадан қишин-ёзин унумли фойдаланаётгани хонадони фойзли, дастурхони тўкин бўлишида муҳим омил бўлаётир. Ёз кунларини кўяверинг, улар қаҳратон қишда

ҳам ойнабанд ва плёнкали иссиқхоналарда бодринг, помидор, ширин қалампир, кўк пиёз, турли кўкатлар, лимон ва бошқа полиз экинлари етиштириб, худди ёздагидек халқимиз дастурхонига тортиқ қилаётгани таҳсинга сазовор. Бу, албатта, мазкур озиқ-овқат маҳсулотларининг бозордаги нарх-навосини бир маромда ушлаб туришга хизмат қилиш билан бирга аҳолининг кам таъминланган қатламларини ижтимоий муҳофаза қилишга йўналтирилганлиги билан ҳам аҳамиятлидир.

Туманнинг Оқ чангал қишлоғида бўлганимизда бунга яна бир бор амин бўлдик. «Абдулла-Иномжон» агрофирмаси раҳбари Алижон Тиллаев ҳам узок йиллардан бери томорқасида қишин-ёзин полиз экинлари экиб келади. Унинг айтишича, бу оилани тўкин этувчи омиллардан бири экан. Ўғиллари Иномжон, Саидолим, Саидакбарларни ҳам шунга ўргатган. Қачон бўш вақт топди дегунча улар ҳам отасининг ёнига кириб экинлар тагини юмшатади, маҳаллий

ўғит солади, суғоради, қўйинги, ҳамма юмушларни биргаликда бажаришади.

– Ўтган йили ўғилларим билан маслаҳатлашиб, 1 гектар ерда иссиқхона қуришга киришдик, – дейди отахон. – Туман ҳокими номига ариза билан мурожаат қилдик. Бизга ер ажратишди. Ажратилган ер ҳосилдорлиги паст, қаровсиз бўлганлиги учун маҳаллий ўғитлар билан тўйинтирдик, бегона ўтлардан тозаладик. Қарабсизки, инсон қўли гул деганларидек, ҳосилдор ерга айланди. Иссиқхона қуриш учун қанча маблағ сарфланишини ҳисоблаб, анча вақт ўйланиб юрдик. Бир куни туман «Халқ банки» раҳбарига маслаҳат солган эдим, у киши кредит ажратиб беришини айтди. Тезда керакли хужжатларни тайёрлаб, 30 миллион сўм кредит олдим. Бу маблағга ҳар бири 0,1 гектардан 5 та иссиқхона барпо этишга эришдик. Натигада 10 нафардан кўпроқ ҳамқишлоғимиз иш билан таъминланди. Меҳнатларимиз бесамар кетмади. 35 тонна помидор, 4 тонна бодринг етиштириб, арзон нархларда аҳолига сотдик. 520 туп лимон кўчатлари эса барқ уриб ривожланиб, бу йил ҳосилдан нишона берди. Иссиқхона кони фойда экан. Олган кредитимизнинг фоизини-ю, бир қисмини тўлаб улгурдик. Бундан ташқари, қишлоғимиздаги мактабни таъмирлаш ишларига ҳисса қўшдик, кам таъминланган оилаларнинг аълочи фарзандларига моддий ёрдам сифатида маблағ ажратдик.

Алижон Тиллаев келгусида иш қўламни янада кенгайтириб 8 та 0,1 гектарли иссиқхона қуриб полиз экинлари кўчатларини етиштиришни йўлга қўйишни режалаштираётир.

12.17. Бешариклик Бойбува

Аҳоли дастурхонини сифатли ва нисбатан арзон сут, гўшт маҳсулотлари билан тўқин этишда чорвачиликка ихтисослашган фермер ҳамда томорка хўжалиқларининг ўрни бекиёс. Чорвадорлар маҳсулот етиштиришни кўпай-тириш, моллар наслини яхшилаш, мустаҳкам озуқа базасини яратиш, турли касалликлардан ҳимоя қилиш каби тадбирларга алоҳида эътибор беришмоқда. Бунда кўп йиллик иш тажрибага эга бўлган моҳир чорвадорларнинг ўрни катта. Устоз чорвадорлар нафақат маслаҳатлари, балки ибратли ишлари билан ҳам ёшларга намуна бўлмоқда.

Бешарик туманида истиқомат қилаётган 86 ёшли Қурбонали ота Бухоров ана шундай чорвадорлардан. Ота гарчи улуг ёшда бўлишларига қарамай доимо ҳаракатда, ёш чорвадорлар орасида.

– Ҳозирги фаровон ҳаётни кўрсам, кўзимга ёш келади, – дейди Қурбонали ота Бухоров. – Очарчилик нима эканини мен тенгилар яхши билишади. Ўша пайтда осмон йироқ, ер каттиқ эди. Болам, бир бурда нон учун эрта саҳардан, то оқшомга қадар мардикорлик қилишга тўғри келарди...

Колхозлар ташкил бўлгач Анорбой тоғам билан ёнма-ён қўй боқдим, чўпонлик қилдим. Эҳ-хе умр деганлари оқар сувдек ўтди, кетди. Бундан ачинмайман. Худога минг қатла шукр! Ҳалол меҳнатим роҳатини кўряпман. 74 йил чўпонлик қилиб, ҳеч кам бўлганим йўқ, оилани бўлдим, фарзандлар кўрдим. От ўрнини той босади, деганларидек, болаларим чўпон таёғимни олишди.

2002 йили ширкат хўжалиги тугатилди. Ота қараса-ки қўйлари безга қоладиган. Ахир хисори қўйлари Сурхондарёдан олиб келиб, кўпайтириш машаққатлари ҳамон ёдида! Қолаверса, меҳнатига ачинмаган одам қандай қилиб ниятига эриша олади? Қисқаси, зотли қўйлари асраб қолиш, келгусида улар сонини янада кўпайтириш ҳаракатига тушди. Моҳир чўпоннинг хагги-ҳаракатини кўрган туман ҳокимлиги чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжалиги тузилишига ёрдам қўлини чўзди. Шундай қилиб, 300 бошга яқин қўйи бўлган «Қурбонали Ҳотам» наслчилик фермер хўжалиги ташкил этилди.

Қўйлар наслини яхшилаш ва бош сонини кўпайтириш мақсадида туман ҳокимияти озуқа экинлари етиштириш учун ер ажратди. Ҳозирги кунда 16 гектар майдонда беда етиштириляпти.

Қурбонали отанинг ўғиллари Ҳотамали, Махмуджон ва Усмонжонлар ота маслаҳатларига биноан иш юритишляпти. Қолаверса, ўзлари ҳам чўпонликда анча кўзлари пишиб қолган.

Отахон фақат ўз фарзандларига эмас, балки теваарак атрофдаги ёш чўпонларга ҳам бой тажрибаси билан ўртоқлашишни қанда қилмайди. Шунинг учун бўлса керак маҳалла-қўйда уни Бойбува деб алқашади.

– Худога шукр, замонамиз тинч. Фарзандларим ақлли-хушли, келинларим ўз қизимдай меҳрибон, шириндан-шакар невараларим атрофимда парвона. Ҳаётим мазмунига айланган чорвам ишонарли

қўлларда бўлгандан кейин Бойбуваман-да, — дейди отахон мамнунлигини яшира олмай.

Отанинг сўзларини тинглар эканмиз меҳнат инсонни эл ичида азиз қилади деган нақл бежиз айтилмаганлигига яна бир бор амин бўлдик.

12.18. Кўчим отанинг асални

Болари — асаларининг инсонга берадиган ноёб тухфаси асалдир. Унинг қадрини кексалар, айниқса, беморлар, яхши билишади.

Самарқандликлар ўзлари яшаб турган ўлканинг тиник, бахаво иқлими, саховатпеша, меҳмондўст халқи, чиройли

табиати, кўҳна ва осуда қалъалари, тарихий-кўркем обидалари билан доимо фахрланишади. Пастдарғом тумани Қишлоқ ва сув хўжалиги бўлими ходими Эркабой Холикулов ҳамроҳлигида Хончорвоқ қишлоғига йўл олди.

Бу ерда соддадил Кўчим ота Рўзимуродов ва у бошчилигидаги «Нафас, Кўчим, Анвар асал боғи» фермер хўжалиги фаолияти билан танишдик. Экскаваторчилик қилган Кўчим ота нега асалариларга парвона бўлиб қолган? Сухбатимиз асносида буни билиб олдим. У 1981–1989 йиллари хўжалиқда экскаваторчилик қилаётганида бир йигит билан дўстлашиб қолади. Унинг асаларичилик бўйича тажрибаси бор экан. Икки йил у билан борди-келди қилиб юриб, асалари боқиш сирларини ўрганди.

Ҳавас кучли иштиёқни уйғотиши, табиий. Шундай қилиб, 2010 йили асаларичилик фермер хўжалиги ташкил қилди. Дастлаб 30–40 оила асаларини боқиб, 600 кг асал маҳсулоти олди. 2012 йилда 2 тоннаю 700 кг. дан кўпроқ асал йиғилди. Ҳозирги кунда 150 қути асалари оиласи парваришланмоқда. Асалари оиласи кишдан яхши чиқиши учун ҳар йили йиғилганидан ташқари уясида 15–20 кг. дан асал қолдирилади.

— Асалари тўқ бўлса, соғлом ва тоза асал олинади, — дейди Кўчим ота.

Унинг айтишича, асалнинг бахмал, янтоқ, пахта каби турлари алоҳида йиғиб олинади. 2 гектарлик богда олма, гилос ва ўрик бор. Бу

йил 2000 туп гилос ҳам мевага кирди. Хўжаликнинг етти нафар аъзоси тиним билмайди. Отанинг ўғиллари Сайфиддин ва Анвар асалари оилаларини Қашқадарё воҳасига олиб бориб боқишади. У ерда янтоқ асални йиғилади. Кўчиш, кўчириш ишларига икки ёш масъул.

Хўжаликнинг ишларида оила бекаси — Кўчим отанинг умр йўлдоши Мукаррама Эшматованинг ҳиссаси катта. У асал сотиш дўконини юритади. Оиладаги уч ўғил, икки қиз ҳам бўш пайтлари оталарига кўмаклашишади. Азизжон — Самарқанд Агробанк ходими, Меҳрибон — онасига ёрдамчи.

Ота ишидан мамнун. Қишлоқдошлари учун янги иш ўринлари очиш, асални қайта ишлаш, қандолатчиликни йўлга қўйиб, хўжалик тармоғини кенгайтиришни кўзламоқда.

Йўлимизда учратганимиз бир йўловчининг «Тоza асал ейман десангиз, Кўчим ота асалларидан олинг», — деган сўзларининг нечоғли ҳақиқат эканлигини билдик.

12.19. Асал — бебаҳо неъмат

Асалари — меҳнатсевар жонзот.

Шунинг учун ҳам халқимиз меҳнаткаш, тиришқок кишиларни асаларига қийслади. Табиат уйғониши билан, яъни эрта баҳордан асалари боғ ва чаманзорлараро бол йиғишга киришади. Олис-олислардан ўз уясига нектар йиғиб келади. Ёшлигидан суяги меҳнатда

котган Қарши туманида яшовчи Камол Комиловни ҳам асалариларнинг худди шу меҳнаткашлиги ўзига ром қилган бўлса, не ажаб.

У мактабни битириб, Пискент туманидаги билим юртида ташкил этилган бир йиллик асаларичилар курсида ўқиди. У ерда у асаларичиликнинг сир-синоатларини кунт билан ўрганди. Шу-шу асалари боқиш билан шуғулланиб келмоқда. Бу касбни танлаб у ҳечам кам бўлмади. Ширкат хўжалигида ҳар бир асалари оиласидан 33 килограммгача асал олиб, эл-юрт назарига тушди.

Айниқса, сўнгги йилларда асаларичиликни ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилаётганлиги унинг ишларини янада ривожлантириб юборди. Ҳозир у 100 та асалари оиласини парвариш

қилмоқда. Олган даромадлари ҳисобига Т-40 транспорт трактори сотиб олгани эса асалари уяларини кўчиришда қўл келмоқда.

Илгарилари Камол ўзи яшайдиган «Хушвақт» қишлоғи атрофидаги боғ-роғ, ўтлоқзорларга олиб борарди. Энди шахсий трактори билан узоқ-узоқлардаги тоғ ва тоғолди ҳудудлардаги боғларга олиб боришни йўлга қўйди. Қашқадарёда баҳор даштли ҳудудлардан бошланади. Шунинг яхши билган қаҳрамонимиз эрта баҳорда асалариларни вилоятнинг дашт ҳудудларига олиб боради. Ёз яқинлашгани сари Китоб тоғларига қараб йўл олади.

Даштда асаларилар янтоқ, беда, акация, гўза каби ўсимликлардан бол тўпласа, тоғда барқ уриб ўсайтган дов-дарахтлар, гиёҳлар гулидан асал йиғади. Эрта баҳордан то қишгача Камол шу асаларилар билан бирга. Уларни табиат шароити ва озиқа йиғишига қараб, турли ҳудудларга кўчириб юради.

— Асалари шифобахш бол йиғиш билан бирга ўсимлик дунёсининг мўл ҳосил беришига ҳисса қўшади, — дейди Камол Комилов. — Мисол учун асалари 1 килограмм бол йиғиш учун 10 миллион гулга қўнади. Бу дегани 10 миллионга гул чангланиб, ҳосилга киради.

Шунинг учун отахонлар асалари ҳам бол йиғади, ҳам боғлар ҳосилига барака қўшади, деб айтишади-да. Асалари уяларини янги гулзорларга кўчиришда ҳислат кўп. Янги гулзордан бол йиғишда асалари ўзига куч йиғади. Яна бир гап. Асалари йиққан болни кузда ўзига ҳам қолдириш керак. Чунки қиш билан у ўзи йиққан асал билан озиқланиб, кучга тўлиб чиқади. Қишдан бақувват бўлиб чиққан асалари баҳор ва ёзда болни янада кўп тўплайди.

— Асаларилар касалликка чалинадими? — сўрайман Камолдан.

— Албатта, чалинади, дея давом этди у. — Варитоз деган касалликка чалинса, асалари бирданига қирилиб кетиши тайин. Бундан ташқари, асалари канаси ҳам ниҳоятда хавфли. Шунинг учун касалликка чалинишининг олдини олиш чораларини кўриб қўйганмиз. Сал ўзгартириш бўлдики, керакли тадбирларни қўллаймиз.

Ҳа, Камол тиниб-тинчимас инсон. У асалари билан бирга боғзор ва гулзорларни излаб юрганда озиқ-овқат, сувда муаммоларга дуч кела бошлади. Излаган имкон топар, деганларидек, масаланинг осонгина йўлини топди. Транспорт трактори орқасига кўчма ошхона тиркаб олган. Унда ҳамма шароит муҳайё. Ёнига ўғиллари Азиз ва Лазиз киргани унинг ишини янаям осонлаштирмоқда.

Шу ўринда яна бир гап. Камол Комилов асалари етиштиришга қизиққан ёшларни атрофига йиғиб, сир-синоатларини доимо

ўртоқлашади. Уларга керакли ёрдамларини беради. Жорий йилда ҳам 35 та асалари уясини кўпайтириб, асаларичиликка қизиққан ҳамқишлоқларига тарқатди.

Иш иштаҳа очар, деганларидек, Камол Комилов асаларичилик билан шугулланиб кам бўлмади. Қилган даромадлари эвазига тўйлар қилиб, янги уй қурди.

Яқинда ўзимизда ишлаб чиқарилган «Дамас» русумли автомашина олгани унинг ишини янада енгиллаштирмоқда. Келажакда у асалари уяларини янада кўпайтириб, икки ўғлини ҳам мустақил равишда иш юритишини режалаштиряпти.

Юртимизда номлари юқоридаги лавҳаларда келтирилганларга ўхшаган миришкор томорқа эгалари жуда кўп. Улар томорқасида етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан ўзини-ўзи тўла таъминлабгина қолмай, эҳтиёжидан ортганини бозорга чиқаряпти. Бугунги кунда томорқачиликнинг жадал ривожланиши одамларнинг фаровон турмуш кечириши, қўшимча даромад олиши, озиқ-овқат мўл-қўлчилигига эришиш, оидаларнинг моддий таъминоти яхшиланиши ва энг муҳими, аҳоли бандлигини таъминлашда катта аҳамият касб этяпти.

Кундалик ҳаётимизда, аҳолининг турмуш фаровонлиги ортишида, бозорларимиз тўкин-сочинлигида томорқачиликнинг нечоғлиқ муҳим аҳамиятга эга эканлигини бугун ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди. Шу боис ҳам ушбу масалага Ўзбекистон мустақиллигига эришиш арафаларидаёқ жиддий эътибор қаратилди. Бир ярим миллиондан кўпроқ оиллага қўшимча ер ажратилган, 700 минг оиллага янги томорқа ерлари берилган эди.

Дарҳақиқат, ўша кезлардаёқ мазкур масалага устувор масала сифатида қаралиб, энг тўғри ва оқилона йўл тугилиши мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётида туб бурилиш ясади. Шу орқали кўплаб одамларнинг яшаш тарзи ўзгарди.

Дунё миқёсида озиқ-овқат танқислиги тобора кучайиб бораётган бир пайтда, бу масаланинг қанчалик муҳим аҳамиятга эга эканлиги янада яққол намоён бўлмоқда. Бугун юртдошларимиз томорқаларида етиштирилаётган маҳсулотлар нафақат ички бозорларимизни тўлдиряпти, балки хорижга ҳам экспорт қилинмоқда. Бу, албатта, томорқаларнинг тўкинлик, қут-барака манбаи сифатида турмуш фаровонлигимизнинг ортишига хизмат қилаётганидан далолат беради. Хулоса қилиб айтганда, томорқа худди хазина. Хазина қанчалик эса астойдил меҳнат, тадбиркорлик натижасида қўлга киритилади.

12.20. «Сахро кемалари» — мўл даромад келтиради

Нурота ҳақида гап кетса, унинг мўъжизакор чашмалари, зилол булоқлари, пурвиқор тоғларию узумзор боғлари кўз ўнгимизга келади. Аслида эса, бу гўша кенг дашту далалари ва яйловлари билан ҳам маълуму машҳурдир. Нуроталик Рўзи бобонинг туялари ўша яйловларнинг эгасидек бўлиб қолган. Билсангиз, туяларни биров боқиб, назорат қилиб юришга ҳожат йўқ. Яна энг афзал жиҳати, туя емиш тандамас экан, уларнинг ошқозони ҳар қандай дағал озиқани ҳам қийинчиликсиз ҳазм қила оларкан.

Туянинг жунни ўзига хос тузилишга эга бўлиб, қаҳратон совукдан, жазирама иссиқдан сақлаш ва танадаги сувнинг тери орқали бугланишининг олдини олиш хусусиятига эга. Жазирама иссиқда туянинг тана ҳарорати 41 даражагача кўтарилиб, терлаши секинлашади. Бу, ўз навбатида, туя танасидаги сувнинг ортикча сарфланишининг олдини олади. Туя оёқлари қумликда юришга мослашгани сабабли қумда эркин ва тез ҳаракатлана олади. Шунинг учун ҳам уларни «сахро кемалари» деб аташади.

Туя бор жойда янтоқ кўтаяди. Туялар табиий ўсимликлар ва уларнинг уруғлари билан озиқланиб, ўт-ўланларнинг бошқа ҳудудларга тарқалишига «ёрдам» беради. Мутахассисларнинг аниқлашича, ўсимлик уруғларининг туя ошқозонидаги ферментлар таъсирида унувчанлиги ортади ҳамда яйловда янтоқ кўпайишига олиб келади. Туянинг биологик хусусиятларидан келиб чиқиб, мамлакатимизнинг бепоеъ сахро ва ярим сахро ҳудудларида туячиликни кенг ривожлантириб, кам харажат эвазига яхшигина даромад олиш мумкин.

— Туялар милoddан икки минг йиллар аввал хонакилаштирилган, — дейди Рўзи бобо. — Улар, асосан, куруқ чўл ва даштларда, яйловларда яшашига мослашган бўлиб, сувсизликка ўта чидамли. Шу боис ота-боболаримиз қадимдан туялардан узок масофаларга боришда, юк ташинишда кенг фойдаланишган. Ҳозир менинг ўн та туям бор. Асосан, уларнинг жунни ва сутидан даромад қиламан. Аслида,

бир ўрқачли туялар гўшт-сут олиш учун кўпроқ боқилади, икки ўрқачли туялардан эса гўшт-жун олиш самаралироқ. Бир ўрқачли туяларнинг тирик вазни 300–350 килограмм бўлиб, йилига ўртача 2000–2500 литр сут бериш хусусиятига эга бўлса, икки ўрқачлиларнинг тирик вазни 450–500 килограммгача етади. Туя сут таркибидаги ёғ миқдори ўртача 3,5 фоизни ташкил этади. Ургочи туялар икки йилда бир марта болалайди. Сут бериш даври 18 ой давом этади. Серсут туяларни бир кунда 4–5 марта ҳам соғиш мумкин.

Туя жунидан белбос. Рўзи бободан туяларнинг жунни, уни қирқиш қоидалари ҳақида ҳам сўрадик. У кишининг айтишича, туяларнинг жунни ҳар йили бир марта — баҳор фаслида қирқилади. Икки ўрқачли туялардан 5–10, бир ўрқачлиларидан 3–4 килограммгача жун қирқиб олинади. Туя жунни енгил саноат учун қимматбаҳо хомашё ҳисобланади. Белгиланган технологик жараёнлар асосида ювиб қуритилган туя жунидан махсус белбоғлар тайёрланади. Ушбу белбоғлардан бел оғриғи касаллигига қарши фойдаланиш мумкин. Шунингдек, маҳаллий аҳоли ундан кигиз тайёрлайди. Туя жунни иссиқликни ўтказмаслик хусусияти юқорилиги сабабли, бутунги кунда кўрпа ва адёл каби халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришда кенг қўлланилмоқда. Туя сут турли ёғ, В гуруҳ дармондорилари ҳамда микро ва макроунсурларга бой бўлиб, ундан шифобахш ичимликлар тайёрланади.

Туя сутидан тайёрланган ичимликлар инсоннинг нафас олиш аъзолари учун фойдалидир. Шу билан бирга ошқозон-ичак тизими фаолиятини яхшилайдди. Туя гўштидан истеъмолдан ташқари, консерва ва дудланган колбасалар тайёрлаш мумкин. Шу жиҳатдан туячилик яхшигина даромад манбаидир.

12.21. Курка боқинг— барака топинг

Янгийўлликлар жуда тadbиркор-да. У ерда томорқаси бўш ётган бирор оилани кўрмайсиз. Бу ерликлар парранда етиштиришнинг ҳам ҳадисини олган. Бирининг қовлисида товук, бириникида курка, яна бошқасиникида гозларни кўрасиз. Янгийўллик Убайдулла ака ҳам анчадан буён курка боқиш билан шугулланади. Биз у кишидан

куркаларниш парваришlash сирлари хакида гапириб беришни сўрадик. Курка кутида кўпаяди.

— Куркаларни кўпайтириш учун хонага узунлиги 40, эни 60, бўйи 40 сантиметр келадиган махсус кути жойлаштириш керак, — дейди Убайдулла ака. — Кутилар куркалар сонидан битта кўп бўлиши лозим. Кути тагига қуруқ ўт ёки ёғоч қириндисини ташлаб қўйиш мумкин. Куркалар хонада 5 даражадаги илқлик бўлсагина, тухум қўяди. Ҳар сафар тухумларни йиғиб боринг. Уларнинг сони 13–15 тадан ошганда, кутига солиб қўйишингиз мумкин. Куркалар бемалол уларни босиб ётади. 28 суткадан кейин эса тухумдан чиққан жазуки полапонларни кўрасиз.

Заҳмати ҳам, даромади ҳам бор. Курка полапонлари жуда ҳам инжиқ. Уларни парваришlash сердиқат юмуш. Аммо заҳматнинг роҳати ҳам шунга яраша бўлади. Бир суткалик курка полапонларини иссиқ жойда сақлаш лозим: кути, қуруқ ўт, ёғоч қипиғи билан жой хоziрланади. Аммо қоғоз ёки газета ишлатмаган маъқул. Газета ва қоғозда полапонлар тўғри юролмайдди, овқатлана олмайдди, оқибатда ўзини ўзи жароҳатлаши мумкин. Курка жўжалари иссиқликни яхши кўради, лекин елвизакдан кўрқади. Тухумни энди очиб чиққан жўжаларга доимий 35–37 даражадаги иссиқ ҳароратни таъминлаш керак. Ўн кунликдан сўнг ҳароратни 30 даражагача, 30 суткалигида эса 22–23 даражагача тушириш мумкин.

Одатда жўжалар сақланадиган кути лампочкалар ёрдамида иситилади. Лампочкани қутининг ўртасидан эмас, бир томонига ўрнатиш керак. Бу билан кути ичида икки хил ҳарорат худуди пайдо қилинади. Шунда жўжаларнинг ўзи иссиқ ёки салқин тарафда ётиш маъқуллигини танлайди. Биринчи 10–14 кунликда ёритиш кечаю-кундуз бўлиши керак. Кейинчалик жўжалар ётган хона иссиқ бўлса, кечкурун чироқни ўчириб қўйиш мумкин.

Жўжаларга хона ҳароратидаги тоза сув берган маъқул.

Жўжаларни озиклантириш учун махсус омикта емлар бор. Шунингдек, қуйидаги аралашмани тайёрлаб, озиклантириш ҳам мумкин: майдаланган бугдой — 60 фоиз, майдаланган нўхат — 30 фоиз, майдаланган маккажўхори — 10 фоиз. Аралашмага глюкоза ёки шакар, қайнатилган тухум, творог ҳам қўйиш керак.

Курка болаларини кунига 6–7 марта озиклантириш лозим. Бир ойлик бўлганда, озиклантиришни 4 мартага тушириш мумкин. Умуман олганда, полапонлар ҳаётида иккита муҳим давр бор. Биринчиси, улар очиб чиққан кундан бошлаб тахминан икки ҳафта уларни жуда ҳам эътибор билан парваришlash талаб этилади. Уларга

бу пайтда профилактик эмлаш зарур бўлади. Иккинчи муҳим давр бу 3,5–4,5 ойлик даври. Бу даврда жўжалар организми кучсизланиб қолади, шамоллашга мойил бўлади. Бунинг олдини олиш учун уларни кўчага, салқин ҳавога кўп ҳам чиқармаслик керак. Уларга майда тўғралган кўк пиёз бериб туриш кони фойда.

Кенгликни сезувчи куркалар. Курка баландликка сакрашни ва ўша ерда дам олишни ёқтиради. Улар майдаланган дон, сабзи, картошка, лавлагини пўчоқларини бемалол ейди. Катта ёшдаги куркалар қишда ҳам қийналмайди. Улар бизнинг табиатимизга ва қишдаги совуқ иқлимга анча мослашган. Агар қиш кунларида ҳаво очик ва нисбатан илқроқ бўлса, куркаларни очик ҳавода сайр қилдиришингиз мумкин.

Курка учун жой жуда ҳам кенг бўлиши керак, ҳар бир куркага бир метр квадрат майдон тўғри келса, мақсадга мувофиқ. Бинода бир метр баландликда қушлар чиқиб дам олиш учун дор-қўндоклар қурилади. Улар мустаҳкам бўлгани маъқул, чунки катта ёшдаги куркаларнинг вазни 16 килограммгача етади.

Ҳозир жўжалардан ташқари элликта курка боқилман, оиламизда курка гўштини мунтазам истеъмол қиламиз, гўшти жуда мазали бўлади. Бугун бозорда курка гўштининг нархи 14–15 минг сўм. Шунинг учун курка парваришининг заҳматига яраша роҳати ҳам яхшигина.

Шунингдек, товуқ тухумидан фарқли равишда курка тухумлари каттароқ ва тўйимли бўлади. Пўчоғининг ранги оч пуштиранг (оқ куркаларда) ва тўқ пуштиранг (қора куркаларда), оқ-қора доғлари ҳам бўлади. Курка тухумидан кўплаб таомлар тайёрлашда фойдаланиш мумкин.

13-БОБ. ТОМОРҚАЧИЛИК СИРЛАРИ

13.1. Томорқачиликнинг тўққиз қондаси

Томорқали киши борки, экинларининг касалланганидан ёки турли ҳашаротлар кемириб кетайтганидан шикоят қилиб туради. Кўпчилик бунй йилнинг келишига йўяди. Аслида эса, у деҳқоннинг билимига, маҳоратига боғлиқ. Томорқа — экин эксанг бўлди, ҳар қандай вазиятда униб, ҳосил бераверадиган жой эмас. Томорқачиликда тўққиз қонда бор, дейишади. Бу ҳақда жиззахлик тажрибали деҳқон Шухрат Латиповнинг тавсиялари билан танишамиз.

1. *Бир жойга ҳаминча бир хил экин экмаслик.* Акс ҳолда тупроқда айнан шу экинга хос касаллик қўзғатувчи микроорганизмлар тўпланади. Масалан, карам, турп, редиска кабиларнинг илдиз бўқоғи касаллигидан холи бўлиши амримаҳол. Иссиқхоналарда ҳам кўп йиллар алмашмай ёки майдонни дезинфекцияламасдан помидор, булғор қалампири ва баклажон экилганида кладоспориоз, макроспориоз, бактерия касаллиги билан, бодринг эса — жигарранг чириш билан зарарланади. Картошка эса кўтир касаллигига чалинади. Шу боис томорқада экинни, албатта, алмашлаб экиш зарурлигини унутманг.

2. *Уруғ ёки кўчатнинг сифати.* Уруғ ё кўчат сифатсиз бўлса, экин ва унинг ҳосили нимжон, инфекцияларга чидамсиз бўлади. Картошканинг асосий касаллик қўзғатувчилари уруғлик меваси орқали ўтади, карам уруғлари ёлгон ун шудринги мозанка каби касаллик қўзғатувчиларини ташийди. Помидор уруғлари рақ, мозанка, поя некрози каби, суқма пиёз эса — перономпориз ва кулранг чириш касалликларини ташишига хизмат қилиши мумкин.

3. *Кўчатлар ораси кенглигининг мевёри.* Деҳқоннинг иложи борича кўпроқ экин истагини тушуниш мумкин. Бироқ кўчат қалин бўлганда ўсимликлар бир-бирини сикади, соя солади, яхши

шамолламайди. Натижада, замбуруғли ва бактерияли касалликлар ривожланиши учун микроклим юзага келади: пиёзда — ёлгон ун шудринги, бодрингда — бактериоз, антракноз, помидор ва картошкада — фитофтороз, шолғомда — церкоскороз. Тигиз экин тупроқ ва ҳаводан ўзига яраша озуқа ололмаслигини ҳам эътиборга олиш керак.

4. *Олиқ моддалар мувозанати.* Агар фосфор, калий, микроэлементлар етишмасдан, азот керагидан ортиқча бўлса, ўсимлик жадал ўса бошлайди. Бу ҳолда унинг касалликларга қаршилиги пасаяди, ҳосили майдалашади.

5. *Тупроқ ҳолати.* Кислоталилик даражаси юқори бўлган тупроққа экилган кўчатларда қорасон, карамда илдиз бўқоғи, картошкада кўтир касалликлари ҳамда сабзи ва шолғомда илдиз қурти фаол ривожланади. Аксинча, кислоталилиги паст бўлган тупроқда шолғом, карам, ловия, бодринг, пиёз ва салатларнинг касалликка тез чалиниши кузатилади. Ишқорли тупроқда картошканинг вертициллёз сўлиш ҳамда кўтир касалликлари кўп учрайди.

6. *Экин муддати ва усуллари.* Буларни ўзгартириш орқали экинларни касалликларга дучор бўлишининг олдини олиш ёки уларга барҳам бериш мумкин. Агар сабзавот экинлари қизимаган тупроққа экилса, ниҳолларнинг тезгина илдиз чиқариши, картошка эса ризоктониоз зарарланиши мумкин. Шу боис ҳўл, оғир, совук тупроқларда картошка, карам ва бошқа сабзавотларни уя очиб эмас, олдиндан тайёрлаб қўйилган чуқур қаторга эккан маъқул.

7. *Тупроқ, ҳаво намлиги ҳамда ҳарорати.* Ҳавонинг кескин совиши, совук сув билан суғориш, иссиқхонада елвизак туриши, нотўғри озиклантириш, албатта, бодрингни ун шудринги, бактериоз, антракноз, аксинча, ҳаво намлигининг ортиб кетиши помидорнинг фитофтороз, кулранг ва оқ чириш касалликларига дучор қилади. Айнан ушбу талаблар номувофиқлиги туфайли ҳам бу ўсимликларни битта иссиқхонада ўстириш мушкул.

8. *Нотўғри суғориш.* Юқоридан кўп сув қуйиб суғориш туфайли тупроқ тобора ювилиб, ўсимлик илдизи очилиб қолади, барглари ифлосланади. Аксинча, эгатлар бўйлаб, ўсимликларни айлантириб ёки томчилатиб суғориш уларни касалланиш эҳтимолини камайтиради.

9. *Мавсум охиридаги ўсимлик қолдиқлари.* Уларда касаллик қўзғатувчилар жуда яхши қишлайди. Фақат ун шудринги, вирус касалликлари билан зарарланган бўлса, ҳеч иккиланмай кузги чопик пайтида қўмиб юбориш кифоя. Фитофтороз, бактерияли касалликлар

билан зарарланган картошка поясини эса 2 йилгача компост қилиб ташлаб қўйган маъқул. Агар карамнинг илдиз бўқоғи, помидорнинг фитофтороз, картошка ва шолғомнинг рак касалликларини сезсангиз, ўсимлик қолдиқларини ёқиб юборишингиз ёки экин экилмайдиган жойга элтиб ташлашингиз шарт.

13.2. Томорқага кул сепган мўл ҳосил олади

Тажрибали томорқачилар оддий кулнинг жуда фойдали ўғит эканини яхши билади. Кулда ўсимликлар учун ўттизга яқин фойдали, озикавий унсурлар мавжуд. Уларнинг асосийсини эса азот ва йод ташкил этади. Айниқса, кул қаттиқ ва «орик» тупроққа, унга экилган ўсимликларга ижобий таъсир кўрсатади.

Шунингдек, кумок, пойли тупроқлардаги кислоталиликни камайтиради, унинг таркибини яхшилаб, ҳосилдорликни оширади. Сланецли кулда 65–80 фоиз оҳақли унсурлар бўлса, тошқўмир кули кальцийга бой. Ҳар иккаласи ҳам оғир тупроқлар тузилмаси ва таркибини яхшилайди.

Одатда кул тупроққа кузда сепилади. Бунинг натижасида тупроқда ўсимликлар учун керакли бўлган азот миқдори ошади ва улардаги микроорганизмлар фаолияти тезлашади. Кўпинча картошка (1 квадрат метрга 60–100 грамм) ва нўхат (1 квадрат метрга 200 грамм) пояси остига кул сепилади. Аммо унутманг, кул билан керагидан ортиқ ишлов бериш тупроқ тузилмасини ишдан чиқариши мумкин. Кулни чиринди, гўнг, майда қум билан аралаштириб ҳам селиш мумкин. Аммо парранда гўнги, оҳақ ва азотли ўғитлар билан аралаштириб ерга солиш тавсия этилмайди. Иссиқхоналарда эса сувга аралаштириб сепиш яхши самара беради. Йўл четларидаги дарахт ёғочи кули таркибида кўргошин моддаси кўп бўлгани учун ўсимликларга зарар қилади.

Мутахассисларнинг айтишича: қайин ўтини кулида 37 фоиз кальций, 14 фоиз калий ва 7 фоиз фосфор; тол ўтини кулида 43 фоиз калий; кунтабоқар кулида 36 фоизгача калий ва 18 фоизгача кальций; бугдой ва жавдар сомони кулида 5–6 фоиз фосфор; картошка пояси кулида 20 фоиз калий, 8 фоиз фосфор ва 32 фоиз кальций бор.

13.3. Очиқ майдонларда бодринг ва помидор етиштириш

Очиқ майдонларга экин учун тавсия этилган бодринг навлари: Эртапишар, Эртаги 645, Наврўз, Гулноз, Марғилон 822, Ўзбекистон 740.

Экин муддати. Томорқа тупроғининг 5 см чуқурлигидаги ҳарорат 14–15° С га етганда уруғ экилади. Календар муддатлари: эртаки навлар учун – апрел ойининг 2-ярми; кечки навлар учун июн ойидан 15-июлгача.

Экин схемаси ва меъёри. Уруғлар 70х30 ёки 70х40 см схемада экилади. Уруғ сарфи: 10 сотих ерга 0,5 кг. Кичик палакли навларда 1 кг.

Экилган уялар устига гўнг ёки чиринди сепиб қўйилади.

Экинларни парваришлаш. Экин олдидан 10 сотих ерга 2 тонна ҳисобида чиринган гўнг, 16 кг аммофос солинади.

Уруғ униб чиққандан кейин ҳар уйда 3–4 та ниҳол қолдириб биринчи яганалаш ўтказилади. Ниҳоллар 2–3 та барг чиқарганда 1-чопиқ қилинади ва иккинчи яганалаш бажарилади. Бунда ҳар бир уйда 1–2 та ниҳол қолдирилади.

Диққат! Яғанада ниҳоллар тортиб олинмасин.
Улар бандидан синдириб олинсин!

Томорқа бўз тупроқли бўлса 10 сотихга 15–20 кг азот, 10–15 кг фосфор, 5–7 кг калий; ўтлоқи ва ўтлоқи – ботқоқли бўлса 12–15 кг азот, 12–15 кг фосфор ва 6–7 кг калий солинади.

Бодринг ўсимлиги мевага киргунча ҳар 8–10 кунда, мева бераётган даврда ҳар 3–4 кунда суғорилади.

Ҳар суғоришдан кейин ер етилгач тупроқ майин қилиб юмшатилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Етилган ҳосил ҳар 3–4 кунда териб олинади. Ҳар теримдан кейин дарҳол суғорилади.

Экиш учун тавсия этилган помидор навлари: эртапишар – Шафак, Севара; ўртаги эртапишар – Тошкент тонги; ўртапишар – Ўзбекистон, Боходир, ТМК, Сурхон-142.

Экиш схемаси ва меъёри. Палаги жуда кучли ўсадиган навлар 90х40 см, кучли ўсадиганлари 90х(25-30) см, нимжон ўсадиганлари 90х(15-20) см ёки 70х(25-30) см схемада экилади.

Экиш схемасига қараб 10 сотих майдонга 20-25 гр. уруғ сарфланади.

Ўғитлаш. 10 сотих ерга 18-20 кг азот, 14-15 кг фосфор, 9-10 кг калий ўғити берилади. Ҳар йили чопикдан олдин 4-5 тоннадан чириган гўнг солиб борилади.

Сугориш ва шилов бериш. Кўчатлар ҳосилга киргунча ҳар 10-15 кунда, мевалар пишаётганда ҳар 5-7 кунда сугорилади. Ниҳоллар ўниб чиққандан 10-12 кун ўтгандан кейин биринчи енгил чопик килиниб, қатор оралари юмшатилади. Кейинги чопиклар ҳар сугоришдан кейин тупроқ тобига келганда ўтказилади.

Ҳосилни йиғиштириш. Помидорнинг пишган ҳосили ҳар 4-5 кунда териб олинади. Пишган мева тупида қолиб кетса сифати бузилади, бужмайиб бандидан оқиб тушиши ҳам мумкин.

13.4. Танлаш ўзингиздан: «теплица»ми ё «парник»

«Теплица» ва «парник»лар турли мева-сабзавотларни етиштириш ва ҳар қандай об-ҳавода ҳосил олишга мўлжалланган. Аммо қайси бири қулайроқ: «теплица»ми ё «парник»?

Аввало, томорқага «теплица» ёки «парник» қуришдан олдин қандай мақсадни кўзлаётганингизни аниқ билишингиз керак. Йил бўйи мева-сабзавоту кўчатлардан мўл ҳосил олмоқчимисиз ёки шунчаки, илик кунлар келгунга қадар ўсимликларни ўстиришни мўлжаллаяпсизми?

Кўпчилик «теплица» ва «парник»ни адаштиради. Айримлар фарқ уларни қуришга бўлган турлича ёндашувда, деган фикрда. Аслида «теплица» ва «парник»нинг бир-биридан анча фарқи бор.

«Парник» – қуёш, биоёқилги билан иситиладиган, плёнка билан ўраладиган махсус жой. Аксарият ҳолларда унинг ўлчамлари кичик бўлади. Ундан кўпинча, кунлар илигач, ўсимликларни далага кўчириш учун фойдаланилади. «Парник»лар, масалан, редиска, салат ва бошқа бозорга эрта чиқадиган ўсимликлар ривожланишининг тўлиқ жараёнини қамраб олишга мўлжалланмаган. Ёз ойларида унинг ичи шу даражада исиб кетадики, натижада ўсимликлар «қуйиб» кетиши мумкин. Кўнгилдагидек ҳосил олиш учун эса «парник»ни очиб-ёпиб туриш керак бўлади.

«Теплица» – ичкаридан иситиладиган қурилма ҳисобланади. Унда ўсимликлар экилганидан то етилгунча бўлган барча жараёнлар ўтади. Хоҳишга қараб, айрим ўсимликларни очик далага кўчириш ҳам мумкин. Аксарият ҳолларда ўсимликлар «теплица»да то ҳосил йиғилгунга қадар ўсади. Айрим-ларидан эса қайта-қайта ҳосил олинади.

Қурилма ойна ёки поликарбонат билан қопланади, газ, кўмир, ўтин ёки электр билан иситилади. Тупроғи эса чириган гўнг ва бошқа чириқчилар ҳисобига исийди. Тупроқни тагидан қувур ўтказиб ҳам иситиш мумкин. «Теплица»га ҳароратни назорат қилиш, ўсимликларни автоматик сугориш мосламаси ва ёриткичлар ҳам ўрнатилади. «Теплица» «парник»ка қараганда анча қулай ва самарали. Бироқ шунга яраша каттагина харажати ҳам бор. «Теплица»ни ёғочдан ёки металлдан қуриш мумкин. Аммо унутманг, ёғоч чиройли кўрингани билан иссиқликни ёмон ўтказиши. Рух билан қопланган металл конструкция анча қулай ва узоқ муддат хизмат қилади.

13.5. Иссиқхоналарда бодринг ва помидор етиштириш

Иссиқхона деҳқончилиги аҳолини йилнинг номавсум даврларида ҳам сархил, сервитамин маҳсулотлар билан таъминлашда катта аҳамиятга эга.

Иссиқхонада помидор ва бодрингдан мўл ҳосил олишда нархи қиммат чет эл дурағайларини сотиб олиб етиштириш ва минерал ўғитларни кўп қўллашнинг ўзи етарли эмас. Барча агротехник чора-

тадбирларни мақбул муддат ва меъёрларда бажариш, экинлар учун қулай микроклим яратиш мўл ва сифатли ҳосил гаровидир.

Иссиқхоналарда помидор, бодринг, ёзги-кузги, оралик ва қишки-баҳорги каби уч мавсумда етиштирилади.

Кузги-қишки мавсумда етиштириладиган экинлар уруғи кўчатхонага июнь ойининг охири июль бошларида сепилади. Бунда помидорнинг F1 Белла, Виндетта, Бона, Менхир, Виласко, Элпида, Сайхун, бодрингнинг эса Орзу, Экспоза, Борхан, Джемре, Амур каби дурағайларини экиш тавсия этилади.

Помидор кўчатлари доимий жойга аввалдан суғориб қўйилган эгатларга август ойи бошларида ўтқазилади. Экиб бўлингандан сўнг эгатларга сув таралади. Шундан сўнг улар каноп ёки полипропилен ипларга тортилади. Экинларга битта поя қолдириб шакл берилади.

Биринчи ҳақиқий барг чиқарганида кўчатлар чириган гўнг билан 2–3 см қалинликда кўмилади. Бу ёш ниҳоллар поясининг бакувват ўсишга ёрдам беради, чунки ҳарорат юқори бўлгани сабабли, поялар сўлиб қолиши мумкин. Ниҳоллар 3–4 тадан ҳақиқий барг чиқаргандан сўнг ёруғлик билан кўпроқ тўйиниши учун иссиқхона юзаси яхшилаб ювилиши лозим.

Вегетация даврида кўчатлар илдизи ва барглари орқали озиклантириб турилади.

Кўчатлар 15–20 кундан кейин яна бир бор илга тортилади ва ўсимлик атрофи чопиқ қилинади. Шундан сўнг минерал ўғитлар солиниб, суғорилади. Кейинчалик помидор ўсимлигига шакл берилади ва асосий поя қолдирилиб ён бачкилари олиб турилади. Куз ойларида ёруғликнинг аста-секин пасайиб бориши туфайли, иссиқхона ҳаво ҳароратини ҳам шунга қараб ушлаб турилиши лозим.

Экинларнинг яхши ўсиб-ривожланиши, ҳосилдорлиги юқори бўлиши учун иссиқхонада мақбул микроклим (ҳарорат, ёруғлик, ҳаво ва тупроқ намлиги) таъминланиши зарур. Помидор экини учун ҳарорат кундузи 22–25, тунда 17–18 оС, ҳавонинг нисбий намлиги 75–80 %, бодринг учун эса кундузи 24–28, тунда 18–20 оС, ҳавонинг намлиги 85–90 % бўлиши энг мақбул ҳисобланади. Ҳароратнинг юқоридаги кўрсаткичлардан ошиб ёки камайиб кетиши экинларнинг ўсиб-ривожланиши, касаллик ва зараркунандаларга чидамлилигига салбий таъсир кўрсатади. Ушбу ҳолатнинг олдини олиш учун помидор гулларига махсус препаратлар (ТУ, Томатон, Полистимулин-2) эритмалари билан ишлов берилиши зарур.

Кузги-қишки мавсумда иссиқхонадаги помидор кўчатларининг ўсув нукталарини 7–8 гулшоодадан кейин чилпиб ташлаш тавсия

қилинади. Бу ҳосил миқдорида ижобий таъсир кўрсатади. Ҳосил етилгандан сўнг ўз вақтида териб, пишган меваларнинг узоқ вақт туриб қолмаслигига эътибор бериш керак.

Озика моддаларни солиш фақат тупроқ таркибини агрохимёвий таҳлил қилинганидан сўнг амалга оширилиши, яъни тупроқ таркибидаги сувда эрувчи фосфор миқдори ҳар 100 г. да 8,4–9,3, тупроқдаги нитрат миқдори 15–18, калий 35–40 мг атрофида сақланиши зарур. Бундан ташқари, тупроқ таркибидаги хлор миқдори ҳар 100 г тупроқда 0,02 фоиздан ошмаслиги лозим. Ҳар 100 г тупроқда магний 7–10, кальций эса камида 30–45 бўлиши керак. Буларни сабзавоткор мутахассислар аниқлаб беради.

Иссиқхоналарда помидор ва бодрингга зараркунандалардан оққанот, ўргимчаккана, занг кана, ширалар (полиз, акация), сим куртлари, касалликлардан эса ун шудринг, сохта ун шудринг, кўнгир ва қора доғланиш, вируслар (мозайка, столбур, стрик), фомоз, фузариоз сўлиш кабилар катта зарар етказиши мумкин.

Оққанот ва шираларга қарши 20 фоизли Конфидор (0,3 л/га), 20 фоизли Моспилан (0,3 кг/га), Карбафос (1,2–2 л/га), Фуфанон (2,4–2,6 л/га) ёки 25 фоизли Циракс (1,2–1,6 л/га) препаратларидан бирини пуркаш тавсия этилади.

Ўргимчаккана ва занг канага қарши 20 фоизли Митак (2,5 л/га), 50 фоизли Неорон (1 л/га), Омайт (1,5 л/га) ёки 36 фоизли Витакс (0,5 л/га) пуркалганда яхши самара беради.

Ун шудринг касаллиги бодринг, помидор экинларини кўпроқ зарарлайди. Бу касаллик ўсимлик баргларидаги устки қисмида тўп-тўп оқ могорлар пайдо қилади. Натижада замбуруғлар кўпайиб, ўсимлик баргларидаги устки ва остки қисмини қоплаб олади ва барглари қуриб қолишига сабаб бўлади. Бодрингда ун шудринг касаллигига ўхшаш сохта ун шудринг касаллиги ҳам кўп учрайди. Бунда баргларидаги орқа қисмида кўнгир рангли чизиклар пайдо бўлиб, барглари остини бутунлай қоплаб олади. Оқибатда барглари сарғайиб, тезда қуриб қолади. Ун шудринг ва сохта ун шудринг касалликларига қарши Топсин-М (0,7 кг/т сувга), Сапрол (1 л/т сувга), Топаз (0,5 л/т сувга) препаратларини қўшиб пуркаш тавсия этилади.

Фузариоз сўлиш касаллиги ҳам помидор ва бодрингнинг тез қуриб қолишига олиб келади. Бу касалликни фузариум оксепориум замбуруғлари қўзғатади. Улар ўсимликларни илдиз бўғинида кўпайиб, зарар келтиради. Фузариоз сўлиш касаллигининг олдини олиш учун помидор ва бодринг кўчатларини 0,3 фоизли Фундазол эритмаси билан (10 л сувга 5 г) суғорилади. Фомоз касаллиги асосан

ҳосил тугиш даврида кўпайиб, замбуруғлар ҳосил банди атрофида ривожланади ва аввалига сарғиш доғлар ҳосил бўлади, кейин эса улар кўпайиб, ҳосил банди жойларидан чириб, ҳосилни тўкилиб кетишига сабаб бўлади. Унга қарши курашиш учун иссиқхоналарда намликни ортиб кетишига йўл қўймаслик керак ва ўсув даврида Топсин-М дорисидан 10 граммни 10 литр сувга қўшиб пуркаш тавсия этилади.

13.6. Лимонзорда помидор етиштириш

Дўппидек ери бор ҳар қандай одам қишлоқ шароитида ҳам лимон етиштирса бўлади. Қандай дейсизми? Масалан, 2 сотих ер 2,5 метр чуқурликда қавланади. Ўша чуқур ер юмшатилиб, лимон уруғлари ёки кўчатлари ўтказилади. Қиш шароитида лимонхона усти полиэтилен плёнка билан ёпилади.

Бунда умуман иситиш талаб этилмайди. Агар қиш қаттиқ келадиغان бўлсагина, плёнка устига похол тўшама ташлаш, зарурат бўлса, лампочка ёқиб қўйиш кифоя. Ерга лимон кўчати ўтқазилса, шу йилнинг ўзида гуллайдиган, кейинги йилдан мевага киради. Унга кўп минерал ўғитлар керак эмас. Ўзимизнинг маҳаллий ўғитлар ҳам бўлаверади. Лимон дарахтлари 4–5 ёш бўлгунча ерига помидор, қалампир, ҳатто, картошка ҳам экиш мумкин. Ҳисоб-китобларга қараганда, 2 сотих лимонзордан 3 миллиондан 5 миллион сўмгача даромад олиш мумкин.

Лимонни тувакда кўпайтиринг. Ўткир пичоқ билан кесиш жойини қиялатган ҳолда, лимон бутасидан 3–4 дона барги бўлган соғлом қаламчалар кесиб олинади. Пастки барглари олиб ташланади. Тувак нам аралашма (тупроқ) билан тўлдирилади, экиш учун чуқурча ҳосил қилинади. Чуқурчага қаламча экилади, бунда қаламчани охириги баргига қадар ерга қадаш лозим. Қаламча атрофидаги тупроқ бироз шибыланади. Ўтқазилган қаламча юпқа плёнка пакет билан ўралади ва иссиқроқ жойга қўйилади. Тупроқ ҳарорати 22–25 даража иссиқ бўлиши лозим. Қаламчада янги барглари пайдо бўлгач, пакет олиб ташланади ва ўсимликнинг иқлимга ўрганишига шароит яратилади. Томир чиқарган қаламчалар тупроқ аралашмаси билан тўлдирилган тувакларга ўтқазилади ва доимий ўстириладиган жойга

кўчирилади. Бир неча ҳафтадан сўнг кўчатнинг учини қирқиб қўйиш керак.

13.7. Эртаки сабзавот кўчатларини тайёрлаш тартиблари

Томорқада сабзавот етиштиришдаги муҳим вазифаларидан бири бу – кўчат қилиб экиладиган сабзавотлар – эртаки қарам, помидор, ширин (аччиқ) қалампир ҳамда бақлажон сингари экинлар кўчатларини сифатли тайёрлаш ҳисобланади.

Кўчатлар плёнкалик иссиқхоналарда ўстирилади. Иссиқхона майдонининг 40 фоизи дала тупроғи, 40 фоизи чиринди, 20 фоизи эса қипиқ, шולי шулхаси ёки қумли аралашмадан иборат бўлиши лозим.

Эртаки сабзавот кўчатларини етиштириш жараёнида асосан икки хил тадбир амалга оширилади. Биринчиси уруғ сепиб, ниҳол олиш, иккинчиси эса ниҳолларни 12–14 кундан кейин кўчириб бошқа жойга экиб, парваришладан иборат. Иссиқхоналарга солинадиган озиқали аралашма қалинлиги ниҳол тайёрлаш учун 10–12, кўчириб экиладиган иссиқхоналарда эса 18–20 см. дан кам бўлмаслиги керак.

Сабзавот ниҳоллари етиштириладиган, иситиладиган плёнкалик иссиқхонанинг 10 сотихлик майдонига 10–12 см қалинликда 100–120 м³ микдорда озиқли аралашма солиниши лозим.

Республикамызда қарамнинг эртапишар чет эл дурагайларида Фарао, Парел, Балбро, Бурбон, Назоми ҳамда маҳаллий ўрта ва кечпишар Термиз–2500, Тошкент–10, Саратони, Ўзбекистон судьяси, Шарқия каби серҳосил дурагайлари экиш тавсия этилади.

Сифатли ва соғлом кўчат тайёрлашда уруғларнинг аҳамияти жуда катта. Экиш учун униб чиқиш хусусияти юқори, бегона ўт ҳамда навлар аралашмасидан ҳоли, биринчи туркумга мансуб уруғлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Уруғларнинг тўлиқ униб чиқишини таъминлаш учун дастлаб уларни саралаб, сўнгра экиш тавсия этилади. Бунда экиладиган уруғ микдорига мос идишда 3–5 фоизли ош тузи эритмаси тайёрланиб, ушбу эритмага қарам уруғлари 1 соат давомида солиб қўйилади. Натижада пуч ва сифатсиз уруғлар эритманинг юза қисмига қалқиб, тўқ, сифатли уруғлар эса эритма остига чўкади. Эритма юзасидаги уруғларни олиб ташлаб, эритма аста тўкилади, эритма остига чўккан уруғларни тоза сув билан 2–3 маротаба ювиб, сўнгра ёйиб кўритилади.

Саралаб олинган уруғлар экилганда, ердан тез униб чиқиши учун уларни намлаб ҳамда ниш ундириб экиш усулларини ҳам қўллаш мумкин. Намланган ва ундирилган уруғларни аввал шамоллатиб сўнгра экиш тавсия этилади. Ҳар 10 сотих очик майдонга экиш учун етарли микдорда карам кўчати тайёрлаш учун 35–40 грамм хисобида уруғ сарфланади. Ниҳол олиш учун карам уруғларини экиш чуқурлиги 0,5–1 см. дан ошмаслиги керак, ахс ҳолда уруғларнинг униб чиқиши кечикади.

Карам уруғлари экилиб, майсалар тўлиқ униб чиққунча иссиқхона ҳарорати 18–20 °С, майсалар униб чиққач 5–7 кун давомида ҳарорат 6–10 °С атрофида бўлиши таъминланса, майсаларнинг илдизи яхши ривожланади. Кейинги парваришlash даврида ҳарорат кундузи +15–17 °С, кечалари эса +10–12 °С атрофида сақланиши керак.

Майсалар бўйи 5–7 см. гача ўсиб, уларда 1–2 тадан чинбарг пайдо бўлгач уларни сифатли ва бақувват етилиши учун бошқа жойга озика майдонларини (4 x 5 ёки 5 x 5 см) кенгайтириб кўчириб экилади. Улар тўлиқ тутиб олгач орадан 10–12 кун ўтгач майсалар биринчи марта озиклантирилади. Озиклантиришда ҳар 10 литр сувга 13–15 грамм азотли, 18–25 грамм фосфорли ва 15–20 грамм калийли ўғитлар солиб эритилади ва ушбу эритма ҳар 3–3,5 м² майдондаги кўчатларни озиклантириш учун сарфланади.

Карам кўчатлари иккинчи марта очик майдонга экишдан 15–18 кун олдин озиклантирилади. Бунда 10 литр сувга маъданли ўғитлар микдори икки марта кўпроқ солинади.

Иссиқхона ҳаво ҳарорати ва тупроқ намлигига кўра карам кўчатлар ҳафтасига 1–2 маротаба 1 м² майдонга 4–6 литр сув сарфлаб суғориб турилади.

13.8. Хонаки лимон парваришlash

Лимон кўп йиллик ўсимлик. Очик жойда ўстирилса, баландлиги 2–3 метргача етади. Хонаки лимонларнинг бўйи унчалик баланд бўлмайди. Уй шароитида нафакат гуллай олади, балки тузуккина ҳосил ҳам беради. Уни уй ичида, дераза олдида парваришlash мумкин.

Хона ичида ўстириладиган лимон

дарахти навини тўғри танлай билиш керак. Масалан, Хитойда ўстириладиган Мейера-карлик нави бизнинг шароитга мос келади. Баландлиги 1–1,5 метргача етади, думалоқсимон ва кичик бўлиб ўсади, тиканаклари кам, совуққа чидамли, серхосил. Дарахт 3–4 ёшга кирганда илк ҳосил бера бошлайди.

Лимон дарахти гуллаганда хонада намлик 60 фоиз бўлиши, ўсимлик 12 соатгача ёруғлик олиши ва меъёрида озиклантирилиши лозим. Бундан ташқари, лимонни энг ёруғ жойда ўстириш талаб этилади. Қиш ойларида кўпгина лимон меваси нобуд бўлади. Бунинг сабаби бор, албатта. Қишда лимон дарахтига бирмунча салқинроқ, яъни ўртача 3–5 даража ҳарорат керак бўлади. Аёзли кунларда уй ичида бундай ҳароратни ҳосил қилишнинг иложи йўқ, албатта. Шу боис уни яхши ёритилган ва намлик юқори бўлган ерга жойлаштириш лозим. Одатда энг юқори япроғидан 10 сантиметр масофада чирок ўрнатилади.

Қишда кўп суғориш ҳам зарарли. Ҳатто, вақти-вақти билан лимон дарахти ўстирилаётган тувакда сув тўпланиб қолган-қолманини текшириб туриш талаб этилади. Ҳаво эса қўлбола сувпуркагич билан тез-тез намлантирилиб турилиши керак. Шунингдек, кунига икки марта лимон дарахтининг ўзига илиқ сув пуркаб турилади. Уй ичида бу дарахт нотўғри парваришланса, турли касалликларга чалиниши мумкин.

Лимон ривожланаётган даврда уни икки ҳафтада бир марта озиклантириб туриш талаб этилади. Гуллаб, ҳосил бера бошлаганда эса ҳар 10 кунда «Сударушка» ва «Камирон-люкс» каби махсус макро ва микроунсурлар билан озиклантирилади. Бу ўғитларни «Буцефал», «Каурий», «Фелумб» ва «Цветочная радуга» каби органик тиндирмалар билан алмаштириб ҳам ишлатиш мумкин.

Лимонда пайдо бўлган ортикча новдалар чилпиб олиб турилади. Баъзан икки-учта япроғи бўлган пакана лимон дарахти гулга киради. Табиийки, бунда ҳосил олишнинг иложи йўқ. Бунда ҳосилига куч етказиб бера олмаслиги сабабли ёш дарахтнинг гулларини юлиб ташлаш мақсадга мувофиқ. Дарахт етарлича япроғу шохларга эга бўлгандагина гуллашига йўл қўйиб бериш мумкин.

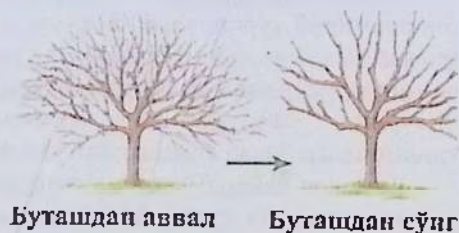
13.9. Мевали дарахтларни ёшартириш

Янги новдалар ўсиб чиқиши учун дарахтларнинг эски ва қуриган шохларини кесиш; дарахт умрини узайтириш ва ҳосил беришини тиклаш усулларидан бири. Мевали дарахтлар қариганида, асосий

шоҳларини тиклаш, новдаларининг ўсишини тезлаштириш ҳамда мева ҳосил қилувчи органларини шакллантириш мақсадларида қўлланилади. Кўпгина 25–30 ёшдаги олма, нок, 15–20 ёшдаги ўрик, 8–12 ёшдаги олхўри, гилос ва бошқа дарахтлар ёшартирилади. Асосан, февраль–март ойларида ўтказилади. Ёшартиришнинг энгил, кучли ҳамда бутаб ёшартириш хиллари бор. Энгил ёшартиришда асосий шоҳлар, қулай томонга ривожланган ён шоҳлар юқорисидан, кучлисида асосий шоҳларнинг учдан икки қисми кесилади. Бунда улардан бир нечта янги новда ўсиб ривожланади. 3–4 йилдан сўнг улардан янги шоҳ-шабба шакллантирилади. Бутаб ёшартиришда асосий шоҳлар қисқартирилиб, улардаги 1–2 йиллик новдаларнинг айримлари олиб ташланади. Бу усулда захира озик моддалар дарахтларнинг кўп гуллаши учун сарф бўлмайди, тутган мевалар тўкилиб кетмайди. Ёшартирилган олма ва нок дарахтлари 4-йилда, ўрик, шафтоли 2-йилдаёқ ҳосилга киради. Шоҳларнинг кесилган жойига боғ малҳами ёки алиф аралаштирилган мойли бўёқ суриб қўйилади. Ёшартиришдан олдин дарахт ўсаётган атроф ерга 5–6 кг чириган гўнг ёки гўнг билан минерал ўғит аралашмаси солиб, чопилади, қондириб сугорилади. Тўғри ёшартирилган мевали дарахт яна 10–15 йил ва ундан ҳам узоқ ҳосил беради.

13.10. Дарахтларни буташ тартиблари

Буташи — дарахт ва буталарнинг ортикча шоҳ ва новдаларини қисман ёки бутунлай олиб ташлашдан иборат. Буташи кўчатларга, дарахтларга шакл бериш, шунингдек, дарахтнинг касалланган, кексайган,

сўнгган ва ортикча новдаларини олиб ташлаш, қариган дарахтларни ёшартириш мақсадида ўтказилади. Манзарали дарахтлар ва буталар яхши, чиройли кўриниши учун буташи ва шоҳ-шаббаси учлари қайчилаб турилади. Буташи мева дарахтларига таъсир кўрсатишнинг энг фаол агротехник усулларида бири бўлиб, мева дарахтлари ҳосилдорлигини уч бараварга оширади, меваларни 20 фоизгача йириклаштиради, меваси рангдор ва ширадор бўлиб, таъми яхшиланади, дарахт узоқ муддат яшайди.

Мевали дарахтларни буташида шоҳларни сийраклатиш, қисқартириш ва новдаларни чилпиш усуллари қўлланилади. Сийраклатишда биринчи навбатда қуриган, чалкаш, касалланган ва зарарланган, нимжон, қалинлаштирувчи шоҳлар кесиб ташланади. Сийраклатиш натижасида янги мева шоҳлари ҳосил бўлади, дарахт иссиқлик ва ёруғликдан яхшироқ фойдаланади, унинг бўйига ва энига ўсиши яхшиланади. Новдашоҳларни қисқартиришда узун новдаларнинг ўсиш кучига қараб 1/2 ёки 1/3 қисми олиб ташланади. Дарахтлар кўчириб ўтказилаётганда ҳам шоҳновдалар қисқартирилади. Мева дарахтларида ўсув даврида новдаларни чилпиш ўсиш кучи ва биологик хусусиятига қараб май–июнь ойларида бажарилади (бундай буташи яшил буташи дейилади), натижада новда бўйига ўсишдан тўхтайдиган, новдада қўлтиқ куртақлар шаклланади ва янги новдалар пайдо бўлади. Дарахтлар, асосан, куз–қишда ва қиш–баҳорда, манзарали бута, дарахтлар ёз давомида буталади. Дарахт буташида шоҳ буток) кесадиган қайчи, боғ пичоғи, ток қайчи, ёйсимон арпа ва боғ дастарраси каби махсус асбоблардан фойдаланилади.

13.11. Дарахтларни каллаклаш тартиблари

Каллаклаш — қариган мева дарахтларини ёшартириш (ҳосил бериш даврини узайтириш); 6–10 йиллик асосий шоҳларни 1–1,5 м юқорисидан, айримларини танага тақаб кесиш демакдир. Бу тадбир асосан, дарахтларнинг тиним даври (февраль–март)да ўтказилади. Ўрик, шафтоли, тут дарахтларида яхши натижа беради. Ёғоч олиб туриш учун экилган тол дарахтлари ҳар 2–3 йилда эрта баҳорда, тут пилла курти боқиш учун барг берадиган тут дарахтлари ҳар йили каллаклаб турилади.

13.12. Мевали дарахтларга шакл бериш тартиблари

Мевали дарахтлардан муттасил мўл ҳосил олишга қаратилган агротехник тадбирлар комплексига дарахтларга тўғри шакл бериш, буташи, шоҳларни сийраклаштириш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу тадбирлар ҳаво ҳарорати +5 °C дан юқори бўлган кунларда амалга оширилади.

Олма, нок, беҳи, ўрик, гилос ва олхўри дарахтларининг кўпчилик навларига шакл беришда асосан сийрак ярусли шакл қўлланилади.

Уруз мевали богларда шакл бериш, сийраклаштириш ва буташ ишлари тугаллангандан сўнг, данак мевалиларга ўтилади. Бунда аввал ўрик, олхўри, гилос, олча ва шафтоли дарахтлари буталади.

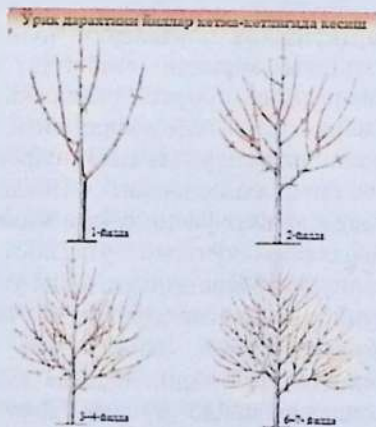
Ўрик дарахтлари дастлабки йилларда кучли ўсганлиги боис олти-етти ёшгача бўйига ўсган шохларида ҳосил куртаклари бўлади. Бу даврда уларда ён шохчалари суст ўсади. Бундай шохларни уларда ён шохчалари яхшироқ ўсиб чиқиши учун учдан бир қисмига ёки ярмига қисқартирилади. Кейинги буташларда навбатдаги тартибда ўсган ортикча шохлар олиб ташланади ва шохлар бироз қисқартирилади.

20–25 ёшли ўрик дарахтларида ўсиш жараёни секинлашиб, ҳосилдорлик пасайиб боради. Бу даврда дарахтлар икки-тўрт йиллик шохи бутаб ташланади. Қариган ёки ўсиши сусайган дарахтларни беш-олти йиллик шохигача бутаб, ёшартирилади.

Олхўрининг кўпчилиги навларида мева тугиш органлари қисқа бўлиб, улар икки ва кўп йиллик шохларда жойлашган бўлади. Айрим навларда бир йиллик шохчаларда ҳосил бўлиши кузатилади. Ёш олхўри дарахтининг шох-шаббасига шакл беришда шохларнинг пастки қисми яланғочланиб қолмаслиги учун шохлар сийраклаштирилади ва қисқартирилади. Шох-шаббаси тик ўсган, кучли шохланган навларда биринчи тартибдаги асосий шохлар қисқартирилиб, иккинчи тартибдаги ён шохлар баландлигида кесилади. Бу шох-шаббанинг ёйилиб ўсишига имкон беради. Шох-шаббаси ёйиқ дарахтлар агар шохлари суст ўсса, сийраклаштирилади. Шохлар фақат уларнинг ўсишини тартибга солиб туриши учун қисқартирилади.

Узун ўсган (50–60 см) ва эгилиб қолган шохлар қисқартирилади. Шохларнинг ўсуви 15–20 см. гача қамайганда ёшартириш мақсадида асосий шохлар икки-уч йиллик шохигача қисқартирилади. Ўсув жуда ҳам қамайиб кетганда, дарахтлар янада кўпроқ буталади.

Гилос дарахти кучли ўсиши ва кам шохланиши билан фарқ қилади. Кучли ўсган шохларнинг пастки қисмида куртаклар кам ривожланади. Куртаклар уйғониши ва асосий шохларда ёш

шохчаларнинг ўсиб чиқишини кучайтириш мақсадида асосий шохлар қисқартирилади.

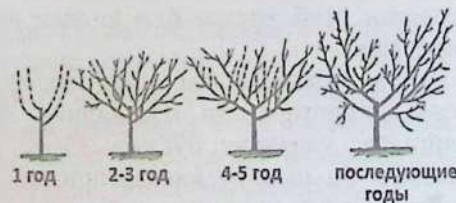
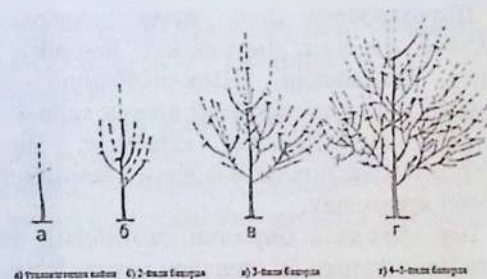
Бундай буташ усули ўсувчи дарахтлар ёш чоғида ва ҳосилга кира бошлаганда шох-шаббага шакл бериш учун қўлланилади.

Ёш дарахт-ларнинг узунлиги 40–45 см. ли новдаларини чилпиш ҳам яхши натижа беради ёки узун новдаларни эгиб, ярус ҳосил қилинса, ундан куртаклар чиқа бошлайди. Шохларни қисқартириш ва чилпиш шох-шаббани ихчам қилади, шохларда ўсув новдаларини кўпайиши ва даста шохларнинг ўсишига ёрдам беради.

Олча дарахти бошқа дарахтларга нисбатан кам буталади. Фақат зарур бўлганда қалинлашиб кетган шох-шаббалар, синган, қуриган ва қарий бошлаган шохларни олиб ташланади. Олча қариб, ўсиши сусайган (10 см) ёки ҳосили қамайиб кетган даврда дарахт ҳолатига қараб, уч-беш йиллик шохигача кесиб ёшартирилади. Тик ўсадиган навлар кўпроқ шохлари ёйилиб, косасимон ўсганлари камроқ кесилади.

Шафтоли дарахти экилган йили уч-бешта она шохдан шох-шабба ҳосил қилиниб, косасимон шакл берилади. Шафтолининг кучли, баланд ўсадиган навларини шох-шаббаси тўрт-олти она шохдан иборат ўзгарган лидерли тизим бўйича ҳам шакл бериш мумкин.

Биринчи шох 35–40 см баландликда, қолганлари бир-биридан 15–20 см масофада бўлиши керак. Тўртинчи йили етакчи новда (лидер) кесиб ташланади. Шафтоли дастлабки йилларда тез ўсади, кўп шох чиқаради ва тез мева бера бошлайди. Мевалар бир йиллик шохларда ҳосил бўлади, шафтоли буталмаса, шох-шаббаси қалинлашиб, ички қисмидаги шохларнинг барги тўкилиб кетади, мевалари фақат ташқи шохларда ҳосил бўлади.

Шох-шаббаси ёйиқ *олма* навларининг биринчи тартибдаги шохлари иккинчи тартибнинг юқорига қараб йўналган шохлари устига ўтказилади. Шох-шаббанинг асосий шохларига шакл берилгандан сўнг марказий етакчи тана 45° бурчак остида якка ўсган ён шох баландлигида кесилади. Натижада дарахтнинг бўйи пастлашади ва шох-шабба ички қисмининг яхшироқ ёритилиши учун шароит яратилади.

Шу мақсадда биринчи тартибдаги тик ўсган шохлар иккинчи тартибнинг ташки ён шохлари устига ўтказилади.

Дарахтлар шох-шаббасини дастлабки беш-етти йил давомида шакллантириш лозим. Уларни дарахтларнинг тур ва нав хусусиятларини инобатга олган ҳолда буташ керак.

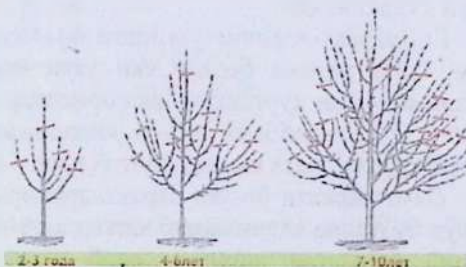
Ҳосилга кира бошлаган олма

дарахтларининг шох-шаббаси 6–15 ёшгача сийраклаштирилади: бир-бирига ҳалақит берадиган барча новдалар олиб ташланади. Суст новда чиқарадиган, асосан ҳалқасимон ва мураккаб ҳалқасимон ҳосилли шохларда мева тугадиган навларда барча тартибдаги скелет шохлардан ўсиб чиққан бир йиллик шохларни қисқартириш давом эттирилади.

Кучли шохланадиган олма навларида фақат 60 см. дан узун шохлар қисқартирилади. Шохларнинг йиллик ўсиши 15–20 см. гача камайганда, уларнинг бўйини 35–40 см атрофида сақлаб туриш мақсадида бу шохлар қисқартирилади. Ён томондан ўсиб чиққан шохларни эгиб ёки қисқартириб, мева шохлари ҳосил қилинади.

Дарахт тўлиқ мевага кирган даврда навларига қараб 8–15 ёшгача ўтказиладиган буташлар уларнинг бўйи ва ҳосилдорлигини сақлаб қолишга қаратилади. Бу вақтда дарахтлар ёш давридагига нисбатан камроқ буталади, фақат майда, шох-шаббани қоронғилаштирувчи ва бачки шохлар олиб ташланади. Алоҳида ўсган ва янги шохлар қисқартирилиб, мева шохларига айлантирилади, катта шохлар кесилади.

Агар скелет шохларнинг ўсиши ҳосилнинг ҳаддан ташқари кўплиги ёки агротехниканинг ёмонлиги туфайли 15–20 см. гача қисқарса, ўсишини кучайтириш мақсадида 2–3 йиллик шохлари

кесилади, чеканка қилиб қисқартирилади, заифлари олиб ташланади. Бу тадбир мевали дарахтлар шохларининг метёрида ўсиши учун вақти-вақти билан ўтказиб турилади.

Скелет шохлар учининг ўсуви анча заифлашиб, 10–15 см. бўлиб қолса, ён томонга ўсган шохлар яхши ўсиши учун тахминан беш-олти йиллик шохлари қисқартирилади. Мураккаб ҳалқасимон шохлар ва мева шохлар, уларнинг ҳолатига кўра, учдан бир қисмига ёки ярмига қисқартирилади.

Бачки шохлар ярим скелет шохларни алмаштириш ёки уларни мева шохларига айлантириш мақсадида шакллантирилади, ортиқчалари олиб ташланади, жароҳатланган жой атрофидаги бачки шохлар вақтинча қолдирилади.

Ҳосил мўл бўлиши кутилаётган йилларда буташ йўли билан ўтган мавсумда шаклланган гул қуртаклари сонини камайитириш ва келгуси йил ҳосил заминини яратиш учун янги қуртакларни шакллантириш зарур.

Кам ҳосил олинishi кутилаётган йилларда камроқ буташ йўли билан илгари шакллантирилган гул қуртакларини сақлаб қолиш керак. Кузда эса аксинча кучли бутаб ёки баҳорда сийраклаштириш йўли билан келгуси йил ҳосили учун шакллантирилган гул қуртаклар сонини қисқартириш зарур.

Нок ва беҳи ҳам олма каби сийраклаштирилган ярусли сингари буталади.

Интенсив боғларда дарахтлар пакана пайвандтагга уланганлиги боис дарахтларга веретини усулида шакл берилади. Бунда асосий лидер новда қолдирилиб, ёнига кўпроқ новда беришга қаратилади, яъни шохлатилади. Шакл беришда дарахтнинг асосий лидер шохида штамби учун 50 см қолдирилиб, ундан юқорисига 8–10 та кўз, ундан сўнг яна шип учун 3 та кўз қолдирилиб, ортиқчаси кесилади.

13.13. Мевали дарахтларни совуқдан ҳимоялаш

Мевали боғларни совуқдан зарарланиш даражаси кўпгина омилларга боғлиқ. Булардан асосан тупроқ унумдорлиги, пайвандтагнинг совуққа чидамлилиги, навлар, ернинг шўрланиш даражаси ва ўтказиладиган агротехник тадбирлар шулар жумласидандир.

Мевали боғларнинг совуққа чидамлилиги ва чидамсизлиги экиннинг кузлашганлигига боғлиқ. Агар ўсимлик кузлашини узайтирса навларни совуққа чидамлилиги паст, кузлаш тезроқ бўлса совуққа чидамлилиги баланд бўлади. Ўз вақтида кузлашса новдалар

тўлик етилади, бу новдалар фойдали моддалар тўлик таъминланиб совуққа чидамли бўлиш даражаси ошади.

Доимий нам, қаттиқ, қумли ва унумдорлиги паст тупроқларда ёш ва ҳосил берадиган новдалар тўлик пишиб етилмайди ва натижада совуққа чидамлилиги пасайиб кетади.

Шунингдек, шўрлик даражаси баланд, қумоқ, куруқ, унумдорлиги паст тупроқларда новда ўсуви пасаяди ва кам миқдорда фойдали элементлар билан қишгача бориши туфайли совуққа чидамлилиги даражаси камаяди.

Кўп ҳолатларда ҳайдалмаган бегона ўтлар билан қопланган боғларга совуқ кўпроқ таъсир қилади. Минерал ва маҳаллий ўғитлар билан таъминланган, зарарли ҳашаротларга, касалликларга қарши кураш ишлари ўз вақтида бажарилган боғларда совуққа чидамлилиги даражаси юқори бўлади.

Тоғли ва тоғ олди майдонларда, яъни шамоллардан ҳимояланмаган мевали боғлар совуқдан кўпроқ зарарланади, чунки мевали дарахтнинг тиним даври эртароқ тугаши туфайли баҳорги совуқларнинг таъсири юқори бўлади.

Дарахтнинг танасига жануб совуғининг таъсири кучли бўлади, сабаби қуёш нури ҳисобидан иссиқлик томир қисмига таъсир этиб тиним даврига ўтиши узаяди ва совуқнинг таъсири юқори бўлади. Шунинг учун пайванднинг совуққа чидамлилигини ошириш, фосфорли ва калийли ўғитларни ўз вақтида бериш муҳим аҳамиятга эга.

Мевали боғлар новдаларини нотўғри кесиш, хусусан ўз вақтидан эртароқ ёки муддатидан олдин кесиш совуққа чидамлилигини пасайтиради.

Дарахтлар шаклининг ҳам совуқдан асрашда ўрни бор. Агар пирамидал шаклда бўлса совуққа чидамли, шарсимон ҳолатдагисига совуқнинг таъсири кучлироқ бўлади.

Шуни эътиборга олиш лозимки, баъзида етилган меваларни дарахтда то қишгача қолдириш ҳам совуққа чидамлилигини пасайтириб юборади. Чунки дарахт танасидаги моддалар мевани сақлашга сарфланади ва пировардида ҳосил камайиб кетишига олиб келади.

Мевали дарахтларнинг танасини оклаш кўп ҳолларда совуқдан ҳимоялаш ва қуёш нурини тўғридан-тўғри тушишини пасайтиришнинг энг яхши усули ҳисобланади. Бу тадбир ҳисобида мевали дарахтнинг уйғониш даври, яъни тиним даври узаяди. Кўп ҳолларда мевани териш даврида йўғон шохлари синади ва то тиним давригача синган шохлар кесиб олинади ва албатта кесилган жойларини, яъни 2 см. дан ошган ҳолларда мойли бўёқ ёки алиф билан суртиб чиқиш совуқдан зарарланишини камайтиради.

Мевали дарахтларни ёшартириш ишларини бирданига эмас, балки 2–3 йилда амалга ошириш зарур. Чунки бирданига ёшартириш дарахтнинг қуришига ёхуд совуққа чидамлилигини пасайтириб юборади.

Агар мевали дарахтлар тана қисми ёки қалин шохларининг танаси шилинса, совуқ таъсирида ёрилиб, захм пайдо бўлса, захланган қисмини тозалаб 5% мис купороси, 5% Бордо суюқлиги билан тозалаб юиб, оҳақли бўтқа суртиш керак. Мевали боғларни вегетация даврида 2–3 маротаба азотли ўғитлар, маҳаллий ўғитни шарбат усулида, фосфорли ва калий ўғитларни 40–50 см чуқурликда дарахтнинг томир қисмига яқин масофада чуқур казиб берилса, куз пайтида фойдали элементлар билан тўйинган ҳолда тиним даврига тез тайёр бўлади.

Шафтоли, олча ва ўрик дарахтлари совуқдан зарарланса, буни қайта тиклаш қийинроқ, олма ва нокка нисбатан совуқдан зарарланган дарахтларни эрта баҳорда кесиб ташламасдан, парвариш қилинса, тирик қолган камбе қаватлари ҳисобида яхши ҳолатга келтириш мумкин.

Субтропик мевали боғлар кўп йиллардан, яъни 2003 йилдан буён ҳаво ҳароратининг $-25-27^{\circ}\text{C}$ га пасайишининг ҳисобида дарахтларнинг устки қисми совуқдан зарар кўрмоқда. Сабаби иқлим ўзгариб, юртимизга совуқ ҳаво оқими кириб келмоқда. Бу совуқ таъсирида асосан анор, анжир, хурмо каби субтропик экинлар нобуд бўлмоқда.

Эрта баҳор совуқларидан ҳимоялашнинг оддий усуллари:

- мевали дарахтлар эртароқ уйғонмаслиги учун тупроқ, оҳақли аралашма, яъни оқ тупроқ қўшилмаси билан бўяш (пуркаш) 1/3;
- кечалари ҳафтасига бир маротаба оддий сув сепиш;
- тутундан фойдаланиш (кечки вақтларда);
- яхоб суви бериш (тиним даврида).

Ушбу усуллар мевали дарахтлар уйғонишининг тиним даврини 5–6 кунга кечиктиради ва эрта баҳордаги, яъни март-апрель ойлардаги совукдан химоялайди.

13.14. Токни хомток қилиш тартиби

Хомток токни парвариш қилиш усулларида бири; кузги ва баҳорги ток кесишнинг давоми. Хомток қилинган ток ҳаво, ёруғлик ва қуёш нуридан тўла фойдаланади, касалликка кам чалинади; новда ва мевалари яхши ривожланади, пишиб етилади, ҳосил қўлаяди.

Ток, асосан, 2 марта хомток қилинади. Биринчи хомток ток шўра чиқариб, ҳосилли ва ҳосилсиз новдалар фарклана бошлагандан гуллагунга қадар («шўра хомтоқ»), иккинчи хомток ток гуллаб, гўралар мошдек бўлганда («гўра хомтоқ») қилинади.

Шўра хомтоқда кундадан ўсиб чиққан бақувват новдалардан 3–4 таси қолдирилиб (улар қариган занглари ёшартиришда фойдаланилади), қолганлари кесиб ташланади, эндигина гулга қираётган ҳосилли новдаларнинг учини чилпиш ҳосилдорликни ва ҳосил сифатини оширади (новдалар вақтинчалик ўсишдан тўхтаб, озиқ моддалар шўра ва гулларнинг ривожланишига сарф бўлади).

«Гўра хомтоқ»да биринчи хомтоқдан қолган ҳосилсиз, ортиқча зич ва ноўрин ўсган, асосий новдалар ва шу йилги новданинг қўлтигидан ўсиб чиққан бачки новдалар олиб ташланади.

Хомтоқни ўтказиш ток нави, агротехника тадбирлари, обҳаво ва ер шароитларига боғлиқ. Кучли ўсувчи ток навлари хомток қилинганда ортиқча новдалар олиниб, сийраклаштирилади. Ток ўртача ўсиб, ҳосил яхши бўлса, новдалари тараб боғлаб қўйилади. Суяқ ўсган токнинг барг ва новдалари оз бўлиб, уларни ортиқча сийраклаштириш ҳосилни офтобдан зарарланишга олиб келиши мумкин. Хомтоқда барглари кўплаб ва палапартиш юлиб ташлаш ярамайди. Чунки, барг сийраклашса, ҳосилли новдаларга озиқ моддаларнинг келиши сусаяди, юлинган барг қўлтигидаги куртак зарарланади. Хомтоқдан кейин қолдирилган новдалар тезда нам чипта билан бағазларга боғланади, акс ҳолда улар салгина шамолда ҳам синиб кетади.

13.15. Жийда – харажатсиз даромад

Жийда қурғоқчиликка чидамли ва тупроқ шўрига бардошли дарахтлардан саналади. Шўрхок, сизот сувлари ер юзасига яқин

ерларда, қурғоқчил шароитларда ҳам бемалол ўсади. Шунингдек, тоғли ҳудудларда ҳам денгиз сатҳидан 1200 метр баландликкача учрайди.

Тупроқ танламас дарахт. Хоразмлик боғбон Жўра Худойбергановнинг айтишича, жийда «ориқ» ерларда ҳам бемалол ўсиб ҳосил беради, чунки унинг илдиз тизимида азотни ўзлаштирувчи туганак бактериялар мавжуд бўлиб, улар тупроқ унумдорлигини оширади. Жийданинг кучли мослашувчанлик хусусиятларининг сири унинг илдиз тизимида тузли эритмаларнинг ўта олмаслигидадир. Шу сабабли жийда таркибида 3,5 фоизгача тузи бўлган шўрхок ерларда ҳам қўкаради.

Жўра ака яратган кенг жийдазорни ораласангиз, адашиб қолишингиз тайин. Унинг жийда дарахтига меҳри бўлакча.

– Жийда тез ўсувчи ва серҳосил дарахтдир, – дейди у. – Унинг мевалари узоқ ўтмишда ҳам муҳим озиқ сифатида қадрланган, мевасида 67 фоизгача қанд моддаси мавжудлигидан у қанд ўрнини босган. Хоразм воҳасида жийдазорлар санитар-гигиеник ҳолатни соғломлаштирувчи ва мусаффо муҳит яратувчанлик вазифасини ҳам бажаради. Ўрмон дарахтлари каби улар ҳам карбонат ангидрид газини ютиб, кислород ишлаб чиқаради. Ўрмон такчил бўлган ушбу ҳудудда жийдазорлар кўп асрлар давомида ўтин манбаи бўлиб ҳам хизмат қилган.

Хирмони жийда қандай бўлади? Хоразм воҳасида жийданинг йирик мевали шакллари аҳоли томонидан мевали дарахт сифатида ҳозиргача оммавий равишда кишлоқларда, ариқлар, каналлар, коллекторлар бўйларида ва томоркаларда кўплаб экилади. Хоразм бозорларида қуритилган жийда мевалари йил бўйи сотилади. Чунки у ҳозирги вақтда ҳам ўз қийматига эга шифобахш мева саналади.

Жўра ака жийда меваларига эринмасдан таъриф беради: Мен ўстирган жийдалар «Хирмони жийда» дейилади. Унинг мевалари узунлиги 2,6 сантиметрдан кам эмас, диаметри бўлса 1,6–1,9 сантиметр атрофида. Оғирлиги 2,5–3,3 граммни ташкил этади. Кичикроқ дарахтлардан 10–15 килограммгача, йирикларидан эса 35 килограммгача ҳосил оламан. Даромади ҳам шунга яраша – яхши.

Жийдани экиб ўстириш кўп меҳнат талаб қилмайди. Ноябрь–декабрь ойларида ёғочлашган новдалардан 30 сантиметр узунликда

қаламчалар тайёрланади. Қиш мавсумида улар вертикал ҳолатда тупроққа кўмилади. Илдиз олган қаламчалар март-апрель ойларида экилади. Жўйда кўп сув ва ўғит талаб қилмайди.

13.16. Паркентлик боғбонларнинг сир

— Ҳар йили ўн гектар майдонда «Тоифи» навли узум етиштирамиз, — дейди Паркент туманидаги «Онусобод» фермер хўжалиги раҳбари Азим Юнусов. — Хўжалигимизда яна олма ҳам етиштирилади. Асосан, ерток симбагазларга кўтарилган ҳолатда парвариш қилинади. Бундай тоққа ишлов бериш қулай. Ток ўн икки ой мобайнида парвариш талаб қилади. Қишда яхоб сув билан суғорилади. Эрта баҳорда эса кўмилган тоқлар очилади. Гуллаш мавсумигача таги юмшатилади. Гули тўкилгач, яъни июль-август ойларида хомток қилинади. Бу ҳосилнинг яхши етилишига хизмат қилади.

Қачон экиш керак? Токни баҳорда ҳам, кузда ҳам экиш мумкин. Кузда экилган тоқнинг кўқариши баҳорда қадалганига қараганда анча мустаҳкам бўлади. Лекин кузда иш кўп бўлгани учун аксарият жойларда баҳорда экилади.

Совуқ урмаслиги учун... Қиш совуғи урмаслиги учун тоқлар кесилганидан кейин қўлноқ қилиниб, усти бирор «тўшак» билан ёпилади ёки ерга кўмилади. Агар эрта баҳорда очиш муддати кечикиб, ерда иссиқлик ҳарорати кўтарилиб кетса, у тупроқ тагидаги куртани куйдириши мумкин.

Узум кам сув ичади. Экинлар одатда ўсиш даврида суғорилади. Биз паркентлик боғбонлар тоқларга кеч кузда сув қуямиз. Бу эса кўпчиликни ажаблантиради. Кеч кузда суғориб, қишда яхоб беришдан мақсад, илдизини музлатиб, эрта баҳорда тез кўқаришининг олдини олишдир. Бизнинг ҳудуд тоғолди бўлганлиги учун ана шундай усулни қўллаймиз. Бу ердаги намни кўпайтиради.

Бу усул ёрдамида ток илдизини кемирувчилардан ҳимоялаш ҳам мумкин. Совуқда суғорилган ерда намлик узоқ сақланиб туради. Кунлар иссиқ пайтда кемирувчилар учун ер юзида ҳам егулик кўп бўлади. Кунлар совиғач, улар ўз ризқини ер остида кидиришади.

Шунда улар ток илдизига ҳам шикаст етказиши мумкин. Лекин нам ерни қовламайди.

13.17. Ток ва анжир ёнма-ён

Ҳовлимизнинг орқа томонидаги боғнинг катта қисми тоқзор. Ўзиям ўттиз тупча узумнинг шиғил ҳосилга кирган пайтини кўрсангиз эди. Мевасиям оғзингизда шакардек эрийди. Отам уларни кузда шох-шабба босиб кўмиш, баҳорда очишни мактабда бирга ишлайдиган Рўзи жўрасидан бошқага ишонмайди. Бир қўлини урушда йўқотган домланинг эринмаслигини айтмайсизми, боғ, тоқзорга кирса, дунёни унутади. Ярадор қўлига белнинг сопини қовуштириб олганидан сўнг чарчаш нималигини билмайди.

— Ошна, — дейди отам Рўзи домла келгач, — тоқларни очиш кечикиб кетмадими?

— Йўқ, айни пайти, ўсимлик хали уйғонмаган, тоқни ҳамалнинг ўн бешинчи кунини очиш керак, шунда пиндиқ урган новдалар тўкилмайди, совуқ ҳам бирмунча чекинади.

Рўзи бобо тоқларнинг устига босилган тупроқни авайлабгина очади.

— Шох-шаббаларини олиб ташлайликми? — сўрайди отам жўрасидан.

— Ҳозирча тура-турсин, ҳамалда ҳам аёзли кунлар кўп. Ҳеч бўлмаганда, иссиққа ўрганган новдаларни тонги изгиринлардан асрайди.

Кун бўйи уларнинг ёнидан жилмайман, айниқса, Рўзи бобонинг қизикарли гурунглари эшитмай қолмаслик учун қулогимни динг этаман.

— Тоқзоринг зўр, лекин орасига беш-олти туп анжир экиш керак.

— Нега анжир?

— Зироатчиларнинг айтишича, ток билан анжирнинг ўртасида муҳаббат бўларкан. Улар ёнма-ён экилса, ҳосилдорлиги ортармиш...

Ўшандан кейин отам тоқзорга анжир кўчатлари эктирди. Рўзи бобонинг айтгани чин экан. Анжирлар мевага қира бошлагач, узумнинг ҳосили янаям мўл бўлди.

13.18. «ХҶҶ-ГАЛА-ГАЛА-ХҶҶ» ва яна учта усул

Узум айни ғарқ пишганда турли қушлару арилар меваларни чўкилаб кетади. Оқибатда, ҳосилнинг чўғи ва сифатига путур етади. Аммо бунга қарши соддагина курашиш усуллари ҳам бор экан.

– Улар билан курашишнинг йўлини топганман, – дейди қўшработлик деҳқон Маъмур Икромов. – Бу унчалик қийин эмас. Узум бошини қушлар чўкиб кетаверса, арилар узиб-узиб олаверса, ҳосил кескин камаяди, даромад олиш ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Ёйган узумингиздан ҳам сифатсиз майиз чиқади. Мисол учун, эски ауднотасмага ҳар хил шакир-шуқур нарсаларни илиб, ҳар замон-ҳар замонда тортиб-тортиб шалдиратиб қўйсангиз ҳам қушлар томоркага қўнмай, узокрок юришади.

Айримлар, қоқ туш пайтида «ХҶҶ-гала-гала-хҶҶ!» деб томоғи йиртилгудек бакириб, ҳосилни қушлардан сақлаб қолишга уринади. Қушлар-ку, қочар, аммо арилар буни умуман тушунмайди. Аммо деҳқоннинг ҳам йилдан-йилга тажрибаси ошиб боравераркан.

Хуллас, арилар узум доналарини сўриб кетавериб, роса безор қилди. Айниқса, узумнинг ғарқ пишганини сезса, сариқ ари, ковоғ-арилар жуда кўпайиб кетаркан. Бир-икки марта ҳайдайман деганимда ўзимниям бошлаб чакди. Бир куни кутилмаганда калламга уларни кузатиш фикри келди. Кечкурун уларнинг маконини билиб олдим. Эски оғилимиз деворидаги коваклардан бирида экан. Тун қоронгисида бир челақ лой тайёрладим-да, ўша жойни тўлдириб, яхшилаб суваб ташладим. Дарвоқе, бу ишни тунда, барча ари инига кирган пайтда бажарган маъкул. Агар кундузи бўлса, кўплашиб талаши аниқ. Шундан сўнг, бошқа ари инларини кидиришга тушдим. Биласизми, уйимиз чордоғида, шиферлар тағида ана шундай ари инидан бир эмас, нақ учта бор экан. Демак, биринчи бўлиб бу зараркунандаларнинг уясини йўқ қилиш керак.

Қолган иккита йўлини эса нуроталик танишим Маҳмуд ўргатган. Демак, иккинчиси, қўлбола тузоқ тайёрлаш. Бу жуда осон. Битта баклажкани баландроқ қисмидан кесасиз. Ичига олдиндан тайёрлаб қўйилган шакарли сувни қуясиз. Ширин сувга хлорофос ҳам қўшиш мумкин. Сўнг баклажка учининг ингичка томонини пастга қилиб, унинг кесилган пастки томонига тикилади. Тузоқ тайёр. Агар арилар

жуда кўп бўлса, ҳар бир токнинг олдига биттадан қўясиз. Кам бўлса, оралатиб-оралатиб қўйиб чиқилади. Аммо қўлбола тузоқни тез-тез тозалаб туриш керак.

Учинчисининг меҳнати кўпу аммо жуда самарали усул. Узум бошларига ҳавони яхши ўтказадиган халтачалар тикиб, кидириб чиқилади. Ўзим асосан, иккинчи усулдан фойдаланаман. Фақат баъзи тоқларнинг мевасигагина халтача кийдирамиз.

Мана, уч йилдирки, бозорга сифатли узум, майиз олиб чиқяпмиз. Даромад ҳам шунга яраша.

13.19. Хонаки инкубаторда жўжа очириш

Инкубаторда жўжа очириш жуда мураккаб юмушдай туюлади. Бунинг учун катта пулга қиммат ускуна сотиб олиш лозим, деб ўйлаймиз. Аслида ундай эмас. Уй шароитида ҳам инкубаторда жўжа очириш мумкин. Бунинг афзалликлари кўп. Йил давомида юқори сифатли кўплаб соғлом жўжалар очириш имкони мавжуд. Инкубатордаги барча шароит – ҳарорат, намлик, ҳавонинг ҳаракати ва таркиби, тухумларни кўзгатиб туриш маҳсус аппарат ёрдамида табиийдек бажарилади.

Инкубациянинг самарадорлиги бир қанча омиллар билан белгиланади. Масалан, инкубация режими, жўжа очириш учун қўйилган тухумларнинг сифати ва биологик жихатдан талабларга жавоб бериши, яъни тухумларнинг уруғланган бўлиши ҳамда тухум таркибида муртакнинг ривожланиши учун озука моддаларнинг етарли миқдорда бўлиши муҳим аҳамиятга эга.

Инкубаторга қўйиладиган тухумларни саралаш зарур. Унутманг, эски, майда, нотекис, ифлос, дарз кетган, ювилган ва сариклиги 2 та бўлган тухумлар жўжа очириш учун ярамайди. Инкубаторга қўйиладиган тухумлар кўпи билан 6 кунлик бўлиши, намлиги 75–80 фоиз ва ҳарорати 8–120 даража иссиқ бўлган жойда сақланиши лозим.

Инкубаторга тухумлар бир текисда, уч қисмининг остига қилиб, вертикал ҳолда жойлаштирилади. Инкубаторга қўйилган тухумлардан имкон қадар кўпроқ ва соғлом жўжа очириш мақсадида биологик назорат олиб борилади. Бунинг учун инкубация жараёнида тухумларнинг баъзилари текшириб кўрилади, электр лампа нури ёрдамида кузатилади ва айримлари олиб текширилади. Муртак-

ларнинг ривожланиш даражаси аниқланади ва керак бўлса, қўшимча шароит яратиб берилади.

Паррандаларни кўпайтириш учун мураккаб ҳамда анча қиммат инкубаторлар сотиб олиш шарт эмас. Уй шароитида оддийроқ шаклдаги инкубаторларни ясаш ҳам мумкин.

Қуйида ана шундай усулда яратилган намуналардан бирини келтирамиз. Мазкур содда инкубаторга хос хусусиятлар — барча тухумларни бир вақтда айлантиришга мослаштирилган тухум қўйиш мосламаси ва қўлбола иссиқлик бошқаруви.

Инкубатор оёқчалар устига ўрнатилади тепа қопқоғида планка остида икки қатор қилиб ораси 30 миллиметр бўлган 25 миллиметр диаметрли бештадан вентиляция тешиги очилади. Худди шундай туйнуклар пастки қисм (пол қисми)да ҳам очилади. Кўриш ойнаси иссиқликни изоляциялаш мақсадида икки қаватли қилиб ишланади. Корпус деворлари икки қаватли қилиб фанерадан ишланади. Фанера қаватлари орасига арра тўпон ёки шу каби иссиқликни изоляция қилувчи восита қўйилади. Мазкур усулда тепа қопқоғи ҳам изоляцияланади. Ички қисмига 4 та патрон ва электр симлари монтаж қилинади. Бунда бир девордаги патронлар оралиғи 250 миллиметр бўлиши керак. Патронлар остига тухум қўйиш мосламаси учун рейка қоқилади. Планкани зарур пайтда очиб-ёпиш ҳамда у ёки бу томонга буриб қўйиш орқали ҳаво оқимини бошқариш мумкин. Намликни таъминлаш учун инкубатор ичига сув тўлдирилган идиш қўйилади.

Тухум қўйиш мосламаси ёғочдан тайёрланиб, остига 2—3 миллиметрли металл тўр тортилади. Қулайлик учун сеткага тухумларни айлантириш мақсадида бошқарув планкаларини ҳам ўрнатиш мумкин. Тухумлар қўлда айлантирилиши ҳам мумкин, аммо уларни бир кунда бир неча маротаба айлантириб туришга тўғри келади.

Қўлбола тухум қўйиш мосламасини тайёрлаш осон. Икки чекка деворларга ёғоч валиклар (диаметри 20—25 миллиметр, штир қисми диаметри 9 миллиметр) ўрнатилади. Валикларга дока кичик михлар билан бириктирилади. Ён деворларига 1 миллиметр диаметрдаги сим ўрнатилиб, унга илгаклар ёрдамида дока маҳкамлаб қўйилади (бу унинг ён чеккаларигача тортилиб туришини таъминлайди). Валикларни у ёки бу томонга айлантириш тухумларни бир вақтда ва бир хил микдорда айлантириш имконини беради.

Жўжалар инкубатордан чиқиб келиши биланоқ озиклантиришни бошлаш керак. Улар биринчи ва иккинчи кун, албатта, сувда пиширилган тухум ва творог билан боқилади. Шунда касалланмайди

ва бақувват бўлиб ўсади. Шу билан бирга макка, сули ва бугдой ёрмалари билан қунига 5—6 маротаба бир хил оралик муддатларда озиклантирилади. Тўртинчи кундан бошлаб майдаланган кўкатлар, пиёз, беда барги, қичитки ўт (крапива) берилади. Агар ёз кунлари ҳаво исиб кетса, жўжаларни уч кунлигидан сўнг ташқарига чиқариш мумкин.

Жўжаларга сув бериш мосламалари. Жўжаларга сув беришда махсус сув ичирадиган мосламалардан фойдаланилади. Уй шароитида кичкина ликопларга сув қуйиб устига пиёлани ёпиб қўйсангиз, агрофида айланиб сувни ичишади. Акс ҳолда жўжалар сувга тушиб, нобуд бўлиши мумкин.

Жўжаларни парваришlashда ҳароратга катта эътибор бериш лозим. Бунда биринчи ҳафтада ҳарорат 30—32 даража, кейинги ўн кунликда 28—26 даража, сўнг 20-кунигача 23—25 даражада бўлиши лозим.

14-БОБ. АҲОЛИ ХОНАДОНЛАРИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИНИ ДАСТЛАБКИ ҚАЙТА ИШЛАШ ВА САҚЛАШГА ДОИР ТАВСИЯЛАР

14.1. Томорқаларда маҳсулот етиштириш ва уни сотишда агрофирмалар хизматидан фойдаланиш тартиблари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 9 январдаги «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 11 январдаги «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислоҳ қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида» қарориди мамлакатимизда мева-сабзавот маҳсулотлари ва узум етиштириш ва уларни комплекс қайта ишлашни ривожлантириш, қайта ишлаш соҳаси самарадорлиги ва маҳсулотлар сифатини ошириш, шунингдек, мева-сабзавот маҳсулотлари зарур экспорт базасини яратиш мақсадида мева-сабзавотчилик ва узумчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари томонидан ихтиёрийлик асосида агрофирмалар ташкил этилиши белгилаб қўйилган.

Агросаноат фирмаларининг ривожланишини рағбатлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 мартда «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги қарори қабул қилинди.

Мазкур Низом агросаноат фирмаларини ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйишда ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилди. Унга кўра мева-сабзавотчилик соҳасидаги агрофирмалар, фермер хўжаликлари ва аҳоли томонидан етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни сотиб олиш, сотиш ва қайта ишлаш асосий фаолияти бўлган юридик шахс ҳисобланади.

Агрофирма қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиришдан уни истеъмолчиға етказиб бергунгача бўлган барча босқичларни ўз ичига олувчи, ёпиқ технологик циклға эга бўлган ягона ташкилий-иқтисодий механизмдан иборат.

Мева-сабзавотчилик соҳасидаги агрофирмалар фаолиятининг мақсади мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш, уларни қайта ишлаш ва сотиш жараёнлари уйғунлигини таъминлаш асосида ўз фаолиятида иштирок этувчилар (биринчи навбатда таъсисчилар) даромадини оширишни таъминлашдан иборат.

Агрофирманинг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади:

- мева-сабзавот, узум ва бошқа турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш ва қадоқлаш;

- мева-сабзавот, узум ва бошқа турдаги маҳсулотларни янги узилган ва қайта ишланган ҳолда ички ва ташқи бозорларда сотиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлаш бўйича замонавий технологияларни, турли инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқаришга жорий этиш;

- қишлоқ хўжалиги соҳасига илм-фан ютуқлари, илғор тажрибаларни жорий этиш натижасида маҳсулот сифати ва миқдорини ошириш;

- ички ва ташқи бозордаги талаб ва таклиф ўзгаришларини чуқур таҳлил қилган ҳолда, мева-сабзавот, узум ва бошқа турдаги маҳсулотларни етиштиришнинг мақбул ҳажмларини белгилаш;

- маҳсулот етиштириш, уни қайта ишлаш, қадоқлаш ва сотиш бўғинларини қамраб олувчи кооперация муносабатларини жорий этиш;

- тармоқнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш, етиштириладиган маҳсулотнинг инсон организми учун хавфсизлигини, ишлаб чиқаришнинг экологик тозаллигини таъмин этиш;

- ҳудудда қўшимча иш ўринлари яратиш орқали чегараланмаган миқдорда даромад олиш ва ижтимоий масалаларни ҳал этишда қатнашиш.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, шахсий томорқа эгалари ўз ҳудудларида жойлашган агрофирмалар билан яқин алоқа қилсалар ўзларига зарур бўлган сабзавот-полиэскинларининг сифатли уруғларини, мева ва узумнинг серхосил кўчатларини топиш ва экиш, экин ва дарахтларни парваришда замонавий технологияларни қўллаш, етиштирилган ҳосилни қайта ишлаш, қадоқлаш, ички ва ташқи бозорларда сотишда ҳеч ҳам қийналмайди.

Томорқа эгалари ўзлари етиштирадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бўйича агрофирма билан олдиндан ҳамкорлик шартномаларини тузиб олсалар турли-туман оворагарчиликларга чек қўйилади – агрофирма ходимлари тайёр маҳсулотларни ўзлари олиб

кетишади, қадоқлашади, сотишади ва сотувдан тушган маблағни томорқа эгаларига етказади.

14.2. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш

Пишиб етилган мева-сабзавот ва полиз маҳсулотларини исроф қилмай, улардан шарбатлар, консервалар ва қоқилар тайёрлаш оила эҳтиёжи ва иқтисоди учун жуда самаралидир. Уларни қиш ва баҳор фаслларида истеъмол қилиш, ортганини сотиш мумкин.

Янги мева (олма, узум, шафтоли, олхўри, ўрик, анор ва бошқалар) ва сабзавотлардан (помидор, сабзи, лавлаги) тайёрланган шарбатларда инсон организми учун фойдали барча озиқ моддалар (қанд, кислоталар, витаминлар, пектин, клетчатка ва хушбуй бирикмалар) мавжуд бўлиб, асл таъми сақланиб қолади.

Сабзи, лавлаги, гулкарам, кўкнўхат, помидор, бодринг, ширинжўхори каби сабзавотларни маринадлаб ёки тузлаб, консерва ҳолида узок вақт сақласа бўлади.

14.2.1. Мева-сабзавот консервалари – мева ва сабзавотларга турли усулларда ишлов бериш йули билан тайёрланган консервалар. Мева консервалари: шакар қўшиб консервланган янги резавор мевалар ёки улардан тайёрланган компотлар, пюре, шарбатлар, мураббо ва бошқалар. Шунингдек, музлатилган мевалар, резавор мевалар ҳам мева консерваларига киради. Сабзавот консервалари: тўграб ёки бутун ҳолида консервланган сабзавотлар (сабзи, лавлаги, гулкарам, кўк нўхат, помидор, бодринг, ширин жўхори ва бошқ.); шарбатлар (сабзи, помидор, лавлаги шарбатлари), қуюқлаштирилган помидор маҳсулотлари – паста, соуслар; ўсимлик мойида қовурилган бақлажон, сабзи, кабачки, пиёздан тайёрланган газаклар; маринадланган, тузланган, сабзавотлар. Кўзикориндан тайёрланган консервалар ҳам сабзавот консерваларига киради.

14.2.2. Компот тайёрлаш. 1) Қоқи ва хўл мевадан қайнатилиб тайёрланган яхна ичимлик. Туршак, тоғолча, олма ва бошқа мевалар қоқисидан компот тайёрлаш учун мева совуқ сувда ювилгач, кострюлкага солиб, сув қуйилади ва қопқоғи ёпиб қайнатилади. 1 кг қоқига 2 л сув кифоя. Янги мевадан компот

тайёрлашда мева пўсти артилиб, паррак-паррак қилиб тўғралади, шакарли сувга солиниб 10–15 дақиқа қайнатилади (1 л сувга 500 г мева, 200 г шакар); 2) мевалардан тайёрланган консервалар. Дастлаб шакардан 30–50 фоизли компот сиропи тайёрланади (30 фоизли қиём учун 300 г шакар ва 700 г сув). Олмани совуқ сувда ювиб, бутунлигича ёки 4–8 бўлакка бўлиниб, човлига солинади ва қайноқ сувда 3 дақиқа пишиб, суви сирқитилади, банкага солиниб, устидан 35 фоизли қайноқ шарбат қуйилади. Сўнгра банка қопқоғи ёпилиб, ёғоч панжара (таглик) ўрнатилган кострюлкада стерилизация қилинади. 5 кг олма учун 1,75 кг шакар, 4,25 л сув керак. Стерилизация муддати: сув қайнаб чиққандан сўнг ҳар 1 л банка ҳажми учун дақиқа минут, сўнг банка қопқоғи қопқоқ ёпадиган машинка билан мустаҳкам ёпилади ва тўнтарилган ҳолда совитилади.

Компотлар деярли ҳамма мева ва резаворлардан алоҳида ёки аралаштирилиб (ассорти) тайёрланади.

Олча банкаларга шундайича солинади. Ўрик бутунлигича ёки иккига ажратилиб олинади. Олма ва нокнинг пўсти ва уруғлари ажратилади. Банкадаги компотни 10–15 кундан кейин истеъмол қилса бўлади. Бу даврда сироп таркибидаги шакар меваларга ўтиб, компотга ўзига хос таъм беради.

14.2.3. Шафтоли компоти тайёрлаш. Стерилланган банкаларга сараланган 3–5 донадан шафтоли ва 1–2 стакандан шакар солинади. Сўнгра устидан чойнакдаги қайноқ сувни қўйиб, кострюлкада 20–25 дақиқа қайнатилади. Қопқоқлар ҳам сувда қайнатиб олинади. Қопқоқ банкага маҳкамлангач, қандай қотирилганлиги текшириб кўрилади. Шундан кейин совутишга қўйилади. 2 л банка учун: 3–5 дона шафтоли; 1–2 стакан шакар.

14.2.4. Мева шарбати тайёрлаш. Асосан, олма, узум, шафтоли, олхўри, ўрик, анор, сабзи ва бошқалардан олинади. Мева шарбатининг 2 хили: тиниқ ва мева эти билан тайёрланган турлари мавжуд. Эти билан тайёрланган мева шарбатига ўрик, шафтоли, олхўри ва бошқа шарбатлар киради. Мева шарбатининг табиий (қанд қўшилмаган) ва 5–15% қанд қўшилган хиллари бор. Мева шарбатида мева ва сабзавотлар таркибидаги барча фойдали озиқ моддалар (қанд, органик моддалар, кислоталар, витаминлар, минерал тузлар, пектин, клетчатка ва хушбўй моддалар) бўлиб, таъми сақланади. Мева шарбати таркибида: 5–15% қанд, 0,3–3% органик кислоталар, турли витаминлар, минерал тузлар ва бошқалар бор. Мева шарбати олиш учун янги узилган, пишган мевалар аввал сув билан тозалаб ювилади. Кейин рўзгордаги сок ажраткичлар ёрдамида

уларнинг шарбати олинади. Олмадан 55–80%, олчадан 60–70%, қизил смородинадан 70–80% шарбат чиқади.

14.2.5. Қовун, тарвуз ва узум шарбатларини тайёрлаш. Қовун шарбати бошқа барча шарбатларга нисбатан кальцийга бой ҳисобланади. Кальций эса суяк, тиш ва тирноқлар учун фойдалидир. Унинг таркибида темир моддаси миқдори ҳам юқори. Бундан ташқари қовун шарбати чанқоқ босди, асаб тизимини тинчлантириб, қувватлантирувчи восита сифатида таъсир кўрсатади.

Янги қовун уруғлари ва пўчоғидан тозаланади. Майда бўлакчаларга кесилиб бир идишга солинади ва устига шакар сепиб, салкин жойда 2–3 соатга қолдирилади, сўнгра сув қуйиб, 5 дақиқа қайнатилади ва совитилади. Шарбат совуқ ҳолида истеъмол қилинади.

1 л банка учун: қовун 600 г; сув 700 г; шакар 200 г.

Тарвуз шарбати юраги ва буйраги бемор кишиларга жуда фойдалидир. Жигар хасталикларида тарвуз шарбати организмдан фақат суюқликни чиқариб қолмай, балки уни енгил ҳазм қилувчи шакар билан ҳам таъминлайди.

Янги тарвуз ювилади ва 4 қисмга бўлиб кесилади. Лаҳими пўчоғидан ажратиб олинади ва майдаланади. Сўнгра лаҳм шарбати тўла ажралиб чиққунча сиқилади ва сиздириб олинади, хоҳишга қараб шакар қўшиш мумкин. 5–10 дақиқа қайнатилади. Тайёр шарбат совуқ ҳолда ичилади. Бир стакан шарбат учун 200 г тарвуз ва 5 г шакар керак.

Узум шарбати қувват ва тетиклик беради. Юрак-қон томир тизими бузилганда айниқса фойдалидир.

Узум меваси шохчаларидан, баргларида тозаланади. қайнаб турган сувга аввал узум солинади, сўнгра шакар солиниб 10 дақиқа қайнатилади. Тайёр шарбат совиганда ичилади.

1 л банка учун: узум 300 г; шакар 100 г; сув 1,5 литр.

14.2.6. Сабзи шарбати тайёрлаш. Сабзи шарбати кўз нурини равшанлаштиради, буйрак, овқат ҳазм қилишни осонлаштиради ва иммунитетни кучайтиради. Бу шарбатни тайёрлаш учун ортиқча куч ва меҳнат талаб қилинмайди. Керакли нарсалар: сабзи, шарбат сиқиб чиқарувчи оддий аппарат.

Тайёрлаш усули: сабзининг заха бўлмаган ширинроқ турини танлаб оласиз. Пўстини арчиб, шарбат сиқиб чиқарувчи аппаратдан ўтказасиз. Бир стакан сабзи шарбатига 1 ош қошиқ лавлаг сувидан қўшиб юборсангиз унинг фойдали хусусияти янада ошади.

14.2.7. Анор шарбати тайёрлаш.

Анор шарбати витаминларга бой маҳсулот ҳисобланади, шу боис уни организмнинг силласи қуриганида, камқонликда, атеросклерозда, нафас олиш йўллари инфекцияларида, бронхиял астмада, ангинада, радиоактив нурланишида ичиш тавсия этилади.

Анорнинг ширин навларидан олинadиган шарбат жарроҳлик операцияларидан кейин, буйрак санчиқлари ва ошқозон-ичак бузилишларида самарали тикловчи восита сифатида яхши фойда беради.

Анорнинг нордон навларидан олинadиган шарбат эса, диабет касаллигида ёрдам беради. Анор меваси пўчоғидан тайёрланган қайнатма ичак ёки ошқозон яллиғланиши ҳолатида ёрдам беради, дизентерия ва геморройга қарши курашда қўшимча самара келтиради. Таркибида С витамини жуда кўп миқдорда бўлган анор суви организмни мустаҳкамлайди ҳамда кўплаб вирусли касалликларнинг олдини олишда цитрусли мевалар шарбатидан қолишмайди. Шунингдек, анор иштахани очади, унинг уруғлари эса юрак мушакларини мустаҳкамлайди. Анорнинг ҳамма қисмлари фойдали: пўчоғи ҳам, доналари ҳам, шарбати ҳам, данаклари ҳам, гуллари ҳам, илдизи ҳам.

14.2.8. Мураббо тайёрлаш – ҳўл мева, резаворлар ҳамда шакардан тайёрланadиган ширинлик. Ишлатилadиган мева турларига қараб беҳи мураббо, анжир мураббо, нок мураббо, олма мураббо,

узум мураббо, олхўри мураббо, олча мураббо, кулупнай мураббо, қовун мураббо, сабзи мураббо ва бошқа турлари бор.

Беҳи мураббо тайёрлаш: беҳи 4 га бўлиниб, уруги олиб ташланади, сўнгра эни 0,5 см келадиган тилимчалар кесилади ва қозонга солиб устидан кўмиб турадиган қилиб сув қуйилади, бир қайнаб чиққач, човли билан сузиб олинади, шарбати сузгичдан ўтказилади. Қозонга шакар солиб устидан беҳи шарбати қуйилади (1,2 кг шакарга 0,5 л шарбат) ва қиём қайнатилади. Қайнаб турган қиёмга сузиб олинган беҳи солинади. Мураббо 5–6 минут қайнагач, олови пасайтирилади ва қиём қизил тусга киргунига қадар пишириш давом эттирилади. 1 кг беҳига 1,2 кг шакар керак.

Олхўри мураббо тайёрлаш: яхши пишган олхўрининг бандларини олиб ташлаб, иссиқ сувга 5–6 минут солиб қўйилади. Сўнгра олхўрининг бир неча ери тешилади (баъзан пичоқ билан ўртасидан тилинади). Қиём алоҳида тайёрланади. Иссиқ қиёмни олхўри устидан қўйиб, 15–20 соат олиб қўйилади. Учинчи марта қиём мева билан бирга қайнатилади. 1 кг олхўрига 1,2 кг шакар, 0,5 л сув, тайёр мураббога қўшиш учун 10–15 томчи олхўри эссенцияси керак. Шиша идишга солинган мураббо қопқоғи зич беркитилиб, 90 °С да 25 минут пастеризацияланади. Агар мураббо чала қайнатилса, бир қанча муддатдан кейин кўпиклашиб қолади. Мураббо батамом пишган бўлса, мева идиш юзасида қалқимасдан қиём ичида бир текис тарқалади, қиём эса тиниқ тусга киради, сифатли қиём томчиси совуқ сувга томизиб қўрилганда дарров эриб кетмайди.

14.2.9. Анжир қайнатмаси тайёрлаш. Анжирнинг сув ёки сутдаги қайнатмасидан шамоллаш, нафас олиш йўлларидаги яллиғланиш жараёнларида фойдаланилади. Ангина ва милклар яллиғланишида оғиз ушбу қайнатма билан чайилади. Анжир мевалари ошқозон, буйрак ҳолатини яхшилайдиган ва сийдик ҳайдовчи восита сифатида хизмат қилади. Юрак, қон-томир тизими касалликларида анжир жуда катта фойда беради, чунки у калий моддасига бой. Калий қон томирларидаги зўриқишни камайтиради, уларни бўшаштиради ва кенгайтиради.

Шунингдек, анжир гипертониянинг олдини олишда муҳим роль ўйнайди. Анжир таркибидаги фитсин ферменти қон қуёлишини камайтиради ҳамда томирдаги тромбларнинг йўқолишига кўмаклашади. Анжир мевалари енгил ичми сурадиган хусусиятга эга. У кучли юрак уришини меъёрга келтиради. Анжирнинг анемия ҳасталигида, қоражигар ва жигар касалликларида фойдаси катта.

Анжирнинг сутли ширасини қабул қилиш буйракдаги қумни юйиб чиқаради. Янги узилган анжир меваси камқонликнинг олдини олади.

14.2.10. Қовоқ қайнатмаси тайёрлаш. Қовоқ бўлак-бўлак қилиб майдаланади, уругидан тозаланади, пўсти тарашланади, шундан сўнг 2–3 см узунликда ва эни 1 см. дан қилиб юпқа тиликлар шаклида қирқилади. Тиликлар оҳакли сувга солиниб, 30 минут тутиб турилади. Сўнгра қайноқ сувда 5–10 дақиқа қайнатилади, кейин совуқ сувда совутилади.

Тайёрланган тиликлар қайнаб турган шакарли эритмага ташланади ва 5–6 соат давомида 3–4 марта қайнатилади. Сўнгги марта қайнатишнинг охирида 1 кг қовоққа 1 чойқошиқда 50 фоизли лимон кислотаси (қиёмлашиш олдини олиш учун) солинади ва тиликлар қорамтир-қаҳрабо тусини олганича қайнатилади. 1 кг қовоққа 1 кг шакар ва 0,5 стакан сув зарур бўлади. Оҳакли сув тайёрлаш учун 0,5 кг сўндирилган оҳакка 5 л совуқ сув қўйилади, аралаштирилади, 3–4 соат тутиб турилади ва қайнатма идишига доқа орқали қуйилади.

14.2.11. Мевалардан шарбат ва мураббо тайёрлашда асқотадиган маслаҳатлар

Ҳар бир хонадон бекаси киш мавсумида ҳам ёз неъматлари шуқуҳини тоттиш мақсадида, албатта, мевалардан шарбат ва мураббо ёпиб, қишнинг ғамини кўради. Бунда бекалар шарбат ва мурабболарни тайёрлаш ҳамда банкаларга ёпиш вақтида амал қилиш керак бўлган қоидаларни ҳам билиб қўйиши зарур.

Меваларни тозалаб ювинг. Мураббо учун доим бутун, эзилмаган ёки тўла етилмаган меваларни танлаш мақсадга мувофиқ. Бу қоидадан мустасно ҳолда фақатгина олхўри ва олча яхши пишган бўлиши шарт. Пишиб кетган, эзилган меваларни шарбат қилишга ишлатган маъқул.

Меваларни қайнатиш вақтида ёрилиб кетмаслиги ва эзилмаслиги учун уларни тезгина қайнаган сувда чайиб олиш ёки буглаб олиш лозим. Махсулотга бундай тарзда ишлов бериш «бланшировка» деб аталади. Олхўрини қайнаб турган сувда «бланшировка» қилиш лозим. Олма, нок, беҳини

«бланшировка» қилган вақтда улар озгина юмшаб қолиши мумкин, аммо ўз рангини сақлаб қолади.

Меваларни банкларга эҳтиётлик билан зич жойлаштиринг. Куч билан жойлаштирманг, чунки мевалар пўсти ёрилиб кетиши мумкин. Агар меваларни жойлаштириш вақтида банкага сув йиғилиб қолса, уни тўкиб, банкага қиём ёки тузлама (сабзавотлар учун) солиш мумкин. Бунда банка охиригача тўлдирилмайди. Сулоқлик ва банка қопқоғи орасида 1,5–2 сантиметр очиқ жой қолдириш зарур.

Мевалар ўзининг табиий кўриниши ва таъмини сақлаб қолиши учун 3–4 соат қиём қўйиб қўйинг. Ана ундан кейин пиширишга қўйишингиз мумкин. Пўстлоғи нисбатан қалинроқ меваларни (масалан, олхўрини) санчки ёрдамида тешиб олсангиз, қайнаш вақтида қиём мевага яхши сингиб кетади. Шафтоли ёки ўрикдан шарбат пидпиришда уларни пўстидан ажратиб олинг. Бунинг учун мевани 3–4 дақиқага қайнаган сувга солиб қўйиб, кейин осонлик билан ажратиб олиш мумкин.

Мураббо ва шарбатларни қуруқ, салқин жойда 10–15 даражада сақлаш лозим. Мураббони совуқда ёки музлаттичда сақлаш ҳам унчалик мақбул эмас, чунки мураббонинг шакари чиқиб кетиб, таъми ўзгариши мумкин.

14.2.12. Дарахтдаги дармондори

ёхуд олма мевасини дастлабки қайта ишлашга доир тавсиялар

Олма – дунёда энг кўп тарқалган мевалардан ҳисобланади. Маълумотларга кўра, Ер юзидаги ҳар иккита мевали дарахтдан бири олма экан. Олмазорларнинг умумий майдони қарийб 5 миллион гектарни ташкил этади.

Олма жуда фойдали мева экани расман тан олинган. XIX асрдаёқ помолог (олмалар бўйича мутахассис)лар ушбу меванинг саломатликни мустаҳкамлаши ва умрни узайтиришини тасдиқлашган. Бугунги кунда ҳам нью-йорклик шифокорлар кўп беморларнинг овқатланиш рецептига олма истеъмол қилишни ҳам қўшиб қўйишмоқда. Уларнинг айтишича, бу мева турли касалликлардан химоя қилади, умрни узайтириб, озишга ёрдам беради. Буни оддийгина қилиб тушунтириб бериш ҳам мумкин.

Таркибидаги дармондорилару микроунсурлар организмга тез ва тўлиқ сингади. Энг фойдалиси эса, албатта, эндигина узилгани. Бироқ узилгандан сўнг ундаги дармондорилар миқдори кун сайин камайиб бораверади.

Фойдали моддалар кўпроқ қолиши учун олмага қандай ишлов бериш керак?

Қурилиши. Бунда олмаларда темир, пектин ва клетчаткалар (С дармондорисидан ташқари) яхши сақланиб қолади. Лекин калорияси жуда юқори бўлади. Қандай тайёрланади? Арчилгач, ўртасидаги ўзаги олиб ташланади ва тилимлаб кесилади. Сўнг тез қорайиб кетмаслиги учун уларни тузланган сувга бир марта ботириб олинади. Кейин тўрга ёйиб ёки ипга тизиб қуруқ ва яхши шамоллатиладиган жойда қуриштилади.

Ивитиши. Антоновка, Анис, Титовка навларини ивитишда уларда С дармондориси миқдори кўпайиб кетади. Қандай тайёрланади? Шиша банка ёки сирланган идишга ялпиз ва олча дарахти барглари солиб олмалар териб чиқилади. Устидан тузли сув қўйилади (10 литр илик сувга 150 грамм туз миқдорида), 250 грамм асал ёки шакар, 100 грамм ундириб янчилган буғдой солинади. Шундан сўнг оғзи зич ёпилади. Бунинг учун қопқоққа бирорта оғирроқ буюмни бостириб қўйиш ҳам мумкин.

Қишқи компот. Бунга олманинг қаттиқ ва қишқи навлари тўғри келади. Юмшоқ навлиси банка ичида титилиб кетади. Бунда дармондорилар ва микроунсурлар яхши сақлаб қолинади. Лекин компотнинг калорияси жуда юқори бўлади. Қандай тайёрланади? Олдиндан стериллаб олинган шиша банка ичининг чорак қисмигача олма терилади. Кейин устида қайноқ сироп (1 литр сувга 200 грамм шакар миқдорида) қўйилади ва банка оғзи ёпилади.

Мураббо. Барча қаттиқ навадаги олмалар тўғри келади ва барча микро ва макроунсурлар сақланиб қолади. Қандай тайёрланади? Арчилиб, бўлакланган олмаларни қайнаётган сироп (миқдори: 1 килограмм тозаланган олмага 1–1,2 килограмм шакар ва 1 стакан сув)га солинади. Кейин қуюлиб тайёр бўлгунга қадар қайнатилади. Тайёр бўлганини билиш учун қошиқда озгина мураббони олиб ликопчага томизасиз, ёйилиб кетмаса, демак, мураббо тайёр.

14.2.13. Жем қиём мураббо қиёмидан қулоқлиги билан ажралиб туради. Жем пишириш учун таркибида кислота ва желесимон кўриниш ҳосил қилиш учун етарли пектини бўлган мевалар (олма, олхўри, беҳи ва бошқалар) ишлатилади. Бошқа мевалардан фойдаланилганда уларга олма, крижовник каби пектин моддасига бой

14.2.17. Бақлажон ва ширин қалампири тузлаш. Бақлажон катта-кичикларга ажратилади, ювилади, тозаланади ва узун бўйича кесилади. Кейин эса 20-30 минут иссиқ сувда юмшаши учун бланширланади, натижада унинг ранги тўқ кулранг тусга ўтади. Бир кун мобайнида сувидан оқизиб қўйилади.

Қалампир ювилади, тозаланади ва 5 минут бланширланиб совигилади.

Сабзи, пиёз, кўкат, саримсоқ пиёз ва ош тузидан қийма тайёрланади. Бунинг учун улар ювилади, тозаланади ва майдаланади, кейин эса ўсимлик ёғида димланади. Саримсоқ пиёз ва кўкат барра ҳолда фойдаланилади. Бақлажон парраклари устига қийма солиб, ип билан боғланади. Уларни идишга териб чиқиб устидан 7 фоизли тузли эритма қўйилади.

Истеъмол қилишдан олдин бир қисм тузли эритма ўсимлик мойи билан алмаштирилади ва умумий сабзавот массасини 3-5 фоизи ташкил этади. Ушбу маҳсулотни 10 кунгача сақлаш мумкин.

14.2.18. Томат суюқлиги тайёрлаш тартиблари

Томат тайёрлаш учун яхши пишиб етилган помидор олинади, у яхшилаб ювилади, бўлак-бўлак қилиб майдаланади ва сирланган идишда териси енгилгина кўча бошлашига қадар қайнатилади. Қайнатма совугач, юза қисмда пайдо бўлган шаффоф суюқлик тўкиб ташланади ва маҳсулот яна уч марта қайнатилади, қолган кўюқ модда эса тешиги 1,5 мм. ли элакдан ўтказилади.

Кейин ҳаммаси аралаштирилади ва 20-25 дақиқа мунтазам аралаштирилган ҳолда қайнатилади. Қайнатиш тугашидан олдин дафна барги, хушбўй ёки аччиқ қалампир, шивит каби кўкатлар, таъбга қараб туз солинади. 2-3 дақиқа қайнатилгач, қайноқлигида банкага қўйилади ва герметик тарзда ёпилади.

14.2.19. Сабзавотларни сиркалаш

Сиркалаш учун бутун ва майдаланган сабзавотлар, ҳар бири алоҳида ёки аралаштирилиб ишлатилади. Сиркаладан олдин улар катта-кичиклиги ва пишиб етилиш даражасига қараб сараланади. Йирик сабзавотлар бўлакланади, помидор ва бодрингдан ташқари бошқа сабзавотлар қайноқ сувга ташлаб олинади.

Бодринг 6-8 соат совуқ сувда ивотилади. Тайёрланган сабзавотлар қаватига зираворлар қўйилиб банкага жойлаштирилади. 3 литрлик банкага 3-4 дона қорағат барги, 2 бош ўртача саримсоқ (уларни тозалаш ва майдалаш зарур), ўсимлик япроғи, шивит солинади. Зиравор кўпайиб кетса, маҳсулот таъми ёмонлашади, уларнинг микдори сабзавотнинг умумий оғирлигининг 5 фоизидан ошмаслиги керак. Айни бир пайтда қайнатма тайёрланади. 1,5 л сувга 2 ошқошиқни тўлдириб туз, бир ошқошиқ шакар, 6-7 дона хушбўй қалампир ва 7-8 дона қалампирмунчоқ солинади. Бу маҳсулотлар солинган сув қайнагач, унга 2 та дафна япроғи солинади ва яна 1-2 дақиқа қайнатилади.

Шундан сўнг у ўтдан олин timer, кичик қошиқда уксус эссенцияси қўйилади. Бу қайнатма уч литрлик банка учун етарлидир. Банка 25 дақиқа, 80-90 °C ҳароратда пастерланади. Кейин банка қопқоқ билан герметик тарзда ёпилади ва тўла совуганича тескари қилиб қўйилади. Бу тарзда тайёрланган сабзавот уй ҳароратида яхши сақланади.

14.2.20. Бақлажон маринади. Бақлажон мевалари сараланади ва тоза қилиб ювилади. Кейин бақлажон 10 минут қайнаб чиққан сувда қайнатилади, бақлажон териси сўлади. Стериллаб олинган банкага чеснок солинади, бақлажон мевалари унга жойлаштирилади, қайноқ сув қўйиб банка қопқоғи ёпилади. Банкалар салқин жойда сақланади.

3 литрлик банка учун: бақлажон – 7-9 дона; чеснок – 6-8 дона; 2 ош қошиқ туз; 2 ош қошиқ шакар; 2 чой қошиқ уксус, керагича сув.

14.2.21. Помидор маринади. Қалампирни уруғларидан тозалаб, узунчоқ қилиб туғраймиз. Помидорларни яхшилаб ювгач, 2 бўлакка, пиёзни пўстини арчиб тўрт бўлакка бўламиз. Стерилланган банкага уларни солामиз. Энг устига укропни бўлакчаб соламиз ва маҳсул тайёрланган маринад сувини қўямиз. 1 суткага музлатгичга қўямиз.

чиройли ва сифатли бўлади. Куёш нурида куйган ва ёрилган меваларни алоҳида тахталарда тахлаб қуритиш мумкин.

Қурук маҳсулотнинг чиқиши навлар бўйича 28–33 фоизни ташкил этади. Тайёр маҳсулот эластик ҳолатда бўлади. Уларни қоғоз халтачаларга жойлаб узоқ вақт сақлаш мумкин. Қуритилган меваси таркибида 75 фоизгача қанд моддаси бор. Анжир мева ва қокиси шифобахшлиги билан ҳам ажралиб туради. Ундан ошқозон, жигар, камқонлик, бронхиал астма касалликларини даволашда фойдаланиш яхши самара беради.

14.3. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш қондалари

Хонадон соҳиблари мева, сабзавот, картошка ва полиз маҳсулотларини сақловга қўйсалар қиш давомида оила дастурхонидан витаминларга бой озиқ-овқатлар аримайди. Бунинг учун оддийгина қондаларга амал қилинса бас.

14.3.1. Олма, беҳи, анор меваларини сақлаш. Хўл мевалар сақлашга қўйишдан олдин чириган, шикастланган ва ёрилганларидан сараланади. Сара меваларни омбор ёки ертўлада тахта ёки фанерадан тайёрланган оддий сўкчаклар устига териб сақлаш мумкин.

Одатда етилган олма ва ноклар бошқаларидан ажралиб туради. Улар бандидан осон узилади ва кучлироқ шамол эсса тўкилиб кетади. Қуйида олма ва нокларни бешикаст териб олиш ва сақлаш борасида бир неча тавсияларни келтирамиз.

Терилган олмаларни қурук ва тоза ертўлада сақлаш тавсия этилади. Агар ертўла ҳаддан ташқари қурук бўлса, унинг ўртасига бир кутида қум қўйилади ва унга вақти-вақти билан сув қуйиб турилади. Борди-ю, ертўлада керагидан ортиқ намлик бўлса, у ҳолда унинг ўртасига бир челақ сўндирилмаган оҳак қўйиш мумкин. У ортиқча намликни ўзига тортиб олади.

Ертўлада ҳароратнинг кескин ўзгаришига йўл қўймаслик керак, олмаларнинг мазаси ўзгариб кетиши мумкин. Сақлаш учун терилган олмаларга ҳеч қандай заха етмаган бўлиши шарт. Йўқса, пўстлогидagi арзимаган тирналган жой ҳам чиришга сабаб бўлади.

Меваларни бир хил катталиқда саралаган маъкул. Кейин олмаларнинг ҳар бири қоғоз билан ўралади ва ёғоч кутиларга икки қават қилиб терилади. Қатлам орасига эса ёғоч қириндиси солинади. Олмалар бир-бирига тегиб турмаслигига алоҳида эътибор беринг.

Олмаларни полиэтилен халталарда ҳам сақлаш мумкин. Аммо бунда мевалар орасига сиркага ботирилган пахта қўйилади. Мевалар «нафас» олганда кислород сарфлайди ва карбонад ангидрид чиқаради. Кислород микроорганизмларнинг ривожланишига ёрдам берса, карбонад ангидрид уларнинг ривожланишини тўхтатади.

Шу сабабдан ҳам бундай халталарда олма узоқроқ муддат сақланади. Уларни ертўлада эмас, балки уйда сақласа ҳам бўлади. Аммо бунинг учун олма пишишидан бир ой олдин дарахтни суғоришни тўхтатиш талаб этилади. Йўқса, мевада намлик ошиқча бўлгани учун яхши сақланмайди.

Олма дарахтига калийли ўғит кўпроқ солинган бўлса, унинг эти каттик бўлади. Гўнг ёки азот кўп солинса, таъми тахирроқ бўлади.

Нокларни ҳам худди олма каби сақлаш мумкин. У жуда нозик мева бўлгани сабабли териш чоғида эҳтиёткорлик талаб этилади. Худди олма каби ҳар бир мева алоҳида-алоҳида қоғозга ўралади. Уни ёғоч кутиларга бир қатор қилиб териш керак. Банди эса кейинги қатордаги мевалар орасига тўғрилаб қўйилади.

14.3.2. Узумни сақлаш. Узум бошларидан чириган мевалар бирма-бир териб ташланади. Бошлар сояга ёйилади, 1–2 кун мобайнида шамоллатиб сўлителиди. Кейин узум бошлари иккитадан қилиб бойланади ва ипга осилади. Сақлаш жойидаги ҳаво ҳарорати 0–5 даража атрофида илиқ, намлик 85–95% атрофида бўлиши лозим. Омборхона ёки ертўла вақти-вақти билан олтингугурт билан дудлаб турилиши керак.

14.3.3. Картошкани сақлаш. Картошка қовлаб олингандан кейин 20–25 кун ўтгач, лат еган ёки димикиш туфайли зарарланганларидан сараланади.

Картошка оддий омборларда яшиқка, тўрхалтага солинган ёки тўкма ҳолда сақланади. Омборда ҳарорат 2–4 даража илиқ, нисбий намлик 80–85 фоиз бўлса, маҳсулот яхши сақланади.

Омбор бўлмаса, картошкани сизот сувлари яқин бўлмаган ерларда қовланган ўраларга кўмиб сақлаш мумкин. Бунда ўранинг эни 60–70 см, чуқурлиги 70–80 см, узунлиги 2–3 м бўлиши мақсадга мувофиқ. Ўрага картошка жойлангач, устига 10–15 см қалинликда похол ёки қамиш ёпилади, сўнгра устидан 30–35 см қалинликда

тупроқ тортилади. Картошка шундай шароитда апрель ойигача яхши сақланади.

Картошкани уй-рўзгор шароитида сақлаш учун ёруғ тушмайдиган жой танланиши керак. Чунки ёруғ тушадиган жойда туганак тез бузилиб, аччиқ бўлиб қолади. Сақланаётган картошкани ҳар ойда саралаб туриш зарур.

14.3.4. Пиёзни сақлаш. Пиёзни сақлашдаги асосий вазифа маҳсулот сифатини пасайтирмасликдир. Сақлаш муддати мумкин қадар узоқроқ бўлиши лозим. Пиёз ертўла ёки омборда тўрхалталарда, яшиқларда сақланади.

Маҳсулот сақланадиган жой қуруқ, ҳавоси алмашиб турадиган бўлиши керак. Хонадаги ҳарорат илик, нисбий намлик 70–75% атрофида бўлгани маъқул. Пиёз музлаб қолгандан сўнг ҳам ўз ҳолига келиши мумкин. Аммо бу ҳол қайта-қайта такрорланса, маҳсулот сифати бузилади.

14.3.5. Сабзини сақлаш. Сабзини қовлашдан 10 кун олдин сугориш яхши самара беради. Сабзи барги сарғайгандан кейин қовланиб, баргидан тозаланади. Сабзи ўрада сақланади. Ўра тупроғи нам бўлиши, унга ўт ёки яшил барглар тушмаслиги талаб этилади.

Ўрага сабзи тўлдириш вақтида эланган қум солиб борилса, сабзи сўлимайди ва узоқ сақланади. Ўра тўлдирилгандан кейин усти похол ёки қамш (5–10 см) билан ёпилади ва 30–35 см тупроқ тортилади.

Сабзини январь–февраль ойларигача салқин ертўлаларда полиэтилен қопларда, яшиқларда (ичига полиэтилен тўшама қилиб) сўлимаслиги учун устини қум ёки нам тупроқ билан ёпиб, кунлик эҳтиёж учун ишлатиб бориш мумкин.

14.3.6. Турпни сақлаш. Турпни узоқ муддат сақлаш учун ҳар бири ўртача 300–500 г келадиганлари танланади. Турп йиғиб олиннишидан олдин баргини пичоқ билан кесиб, суви селгигач, қўлда сугириб олинади. Турп сақланадиган ўрани офтоб тушмайдиган, нам ерлардан қовлаш зарур. Турпни кундалик ишлатиб туриш учун ертўла ва шунга ўхшаш салқин жойларда полиэтилен қопларда сақлаш мумкин. Узоқ муддатда сақланиши учун ўрага қўмилади. Турп сақланадиган ўра эни 70, чуқурлиги 90–100 см бўлиши мақсадга мувофиқ. Ўрага солинаётганда барг, ўт ва бошқа чиқиндилар, кўкатлар тушмаслиги керак. Ўра тўлишига 10 см қолганда устига 30 см қалинликда тупроқ ташланади ва икки томони нишаб қилиб текисланади.

14.3.7. Шолғомни сақлаш. Шолғомни сақлаш турпникига ўхшаш, лекин нисбатан нозикроқ. Шу боис ўранинг эни 60–70, чуқурлиги 80–90 см, бўйи 1,5–2 м қилиб қовланади. Кўкламда ўра

очишиб, шолғом сараланади ва захрок хона ёки ертўлаларда қум остида сақланади. Хўраки лавлаг (қизилча) ҳам худди шолғом сингари сақланади.

14.3.8. Карамни сақлаш. Карамни табиий шароитда чуқур ертўлаларда, биноларнинг соя-салқин томонларида уюм ҳолида, устига баргларини ёпиб қўйиб сақлаш мумкин.

14.3.9. Помидорни сақлаш. Помидорни бошқа сабзавотларга қараганда сақлаш анча мушкул. Шундай бўлсада, уни 2–3 ой сақлаш мумкин. Помидорнинг 40–70 г келадиган мевалари яхши сақланади. Таркибида сув миқдори кўп бўлган навларининг меваси узоқ вақт сақланмайди. Помидор пўстининг қалинлиги, мағзининг каттиклиги ва ёрилишга чидамлилиги унинг сақланувчанлигини белгилайди.

Сақлаш учун тўлиқ шаклланган оч кўк помидор мева банди билан терилади. Улар шикастланмаган, касаллик ва зараркунанда зарарламаган ҳамда унчалик кичик бўлмаслиги лозим.

Помидор турли хил пишиш даражасида – тўлиқ қизариб пишган, чала пишган (пуштиранг ва қизара бошлаган давр) ва оч кўк ҳамда кўк рангларга кирган вақтда териб олинади.

Помидор яшиқларга солиниб сақланади. Қизил ранг помидорларни 30 кунгача, думбулларини 40–50 кун, кўкишларини эса 80 кунгача сақлаш мумкин. Тўла пишган помидор совутгичда сақланади.

14.3.10. Қовунни сақлаш. Қовун пишиб етилганига қадар палаги қуримаган соғлом туплардан 3–4 см банди билан узиб қўйилади ва 5–10 кун сўлитиб, уринтирмасдан сақланадиган жойга олиб келинади.

Об-ҳаво шароитига қараб, сўкчакларга похол тўшаб бир қатор қилиб ёки қовгага бойлаб ёхуд тўр халталарга бандини пастга қилиб жойлаб, салқин шамол ўтиб турадиган хоналарда осиб сақланади. Сақлаш даврида уларнинг пишиб етилиши давом этади. Пишгани уч томонидан юмшаб боради.

14.3.11. Тарвузни сақлаш. Тарвузни сақлаш учун айнан пишганлари олинади. Тарвузда қовун ва қовоққа ўхшаб пишиш жараёни кузатилмайди. Шунинг учун сақлашга олинадиган тарвуз ўртамиёна пишган бўлиши керак. Тарвузнинг Қўзбой, Хаитқора, Гулистон каби кечки навлари сақлаш учун қўйилади.

14.3.12. Қовоқни сақлаш. Қовоқни сақлаш учун Испан–73, Қашқар–1644, Палав Каду–268 навлари тавсия этилади. Мўътадил сақлаш учун ҳавонинг ҳарорати 6–10 °С, нисбий намлиги 70–80% ҳисобланади. Испан қоғоғи 6 ой, қолганлари 3 ойгача сақланади.

Полиз экинлари сақланадиган хоналарни ёғингарчилик ва туман пайтида ёпиб қўйиб, ортикча намгарчиликдан муҳофаза қилиш керак.

ҲУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

1. Томорқа ҳар бир хонадон учун кони барака. Томорқасидан омилкорлик билан фойдаланиб, қишлоқ хўжалик экинларидан йил давомида икки-уч марта ҳосил олаётган, чорва ҳайвонларини меҳр билан парваришлайётган хонадон соҳиблари нафақат ўзларининг сабзавот, полиз, мева ва гўшт-сутга бўлган эhtiёжларини қондирмоқдалар ёки қўшимча даромад олмақдалар, балки мамлакат озиқ-овқат таъминотини яхшилаш ва мустаҳкамлашга ҳам ҳисса қўшмоқдалар.

Плётка остида эртаки сабзавот етиштираётган, оддийгина парник ёки иссиқхона қуриб олиб, унда бодринг, помидор, ширин қалампир, лимон ҳаттоки, кивидан катта ҳосил олаётган миришкор томорқачилар ҳар бир қишлоқда кўплаб топилади. «Олтиарик узумчилари», «Сўх картошқачилари», «Оққўрғон анжирчилари», «Ниёзбошли лимончилар», «Гурланлик шоличилар», «Бухоролик қорақўлчилар», «Нуроталик туячилар», «Қандак ўрик маҳалласи», «Бахмал олмazorлари», «Зомин асали», «Мирзачўл қовунлари» каби атамалар бугун ҳеч кимни ажаблантирмайди. Бундай атамаларнинг янада кўпайиб боришига ҳеч шубҳа йўқ. Чунки фермерлар, томорқа эгаларининг қизиқишлари ҳам, билим ва тажрибалари ҳам йил сайин ортиб бормоқда.

2. Томорқага экилган бошоқли дон ва эртаки сабзавотлар ёз ойларида йиғиштириб олингандан кейин ерни тозалаб, юмшатиб маккажўхори, жўхори, ҳашаки нўхат, тарик, ҳашаки лавлаги, картошка, шолғом, кечки қарам, лиёз, ловия, кунгабоқар, маржумак, мош, соя ва ясмиқ каби тезпишар экинлар уруғини такроран экиш катта аҳамиятга эгадир. Зеро, бу томорқадан бир йилда икки, уч, ҳаттоки, тўрт марта ҳосил олишни таъминлайди.

3. Томорқадан узлуксиз фойдаланишда куз келиши билан бурчок, вика, кўк нўхат, ҳашаки кўк нўхат, рапс, кўноқ, маҳсар, сули, хантал, ясмиқ, ҳашаки лавлаги каби оралик экинларни етиштиришнинг ўрни алоҳидадир. Бу экинларнинг дони ва уруғи оксил, мой, крахмал ва витаминларга бой. Энг муҳими, тупроқда азот тўплаш хусусиятларига эга. Чорва моллари учун яхши озуқабоп экинлар бўлгани учун

уларнинг гўшт ва сут маҳсулдорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

4. Томорқага мевали дарахтларнинг пакана ва ярим пакана (интенсив) навларини эккан маъқул. Чунки бундай дарахтларнинг танаси кичик бўлгани учун остидаги тупроққа ишлов бериш, сугориш, шохларига шакл бериш, дори сепиш ва пишган меваларни териш осонлашади. Маҳсулот сифатли бўлади, ҳосил салмоғи оддий дарахтларга нисбатан 2–3 мартага ошади. Яна муҳим жиҳати, хипча дарахтлар орасидаги тупроққа доимо қуёш нури тушиб туриши ва ҳавонинг яхши юриши ҳисобига қўшимча экинлар экиш имконияти катта бўлади. Масалан, кўп хонадон эгалари мева ҳосилини териб олганларидан кейин баҳор келиши билан дарахтлар орасига ишлов бериб, плётка остига помидор, қарам, булғор қалампир, картошка экадилар. Май охири – июнь ўрталарида эртаки ҳосилни йиғиб олиб, ўрнига кечки картошка ва қизил ловия уруғини қадайдилар. Шу тарзда бир йил давомида томорқадан уч марта ҳосил олишга эришадилар.

5. Хонадонларда етиштирилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини янгилигида истеъмол қилишдан ташқари уларни қайта ишлаб, тайёр озиқ-овқатга айлантириш, қиш давомида сақлаш, оила эhtiёжидан ортган маҳсулотларни ҳудудларда фаолият кўрсатаётган агрофирмалар орқали сотувга чиқариш ҳам долзарб масалалардан биридир.

6. Фаравонлик, қут-барака манбаи томорқани эъзозлаш, унга меҳр бериш, фарзандларимизга томорқачиликнинг сир-асрорларини ўргатиш ҳаммамизнинг олижаноб бурчимиздир.

7. «Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги» журнали, «Қишлоқ ҳаёти» ва «Оила даврасида» газеталари саҳифаларида аҳоли томорқаларида сабзавот, полиз, картошка, дуккакли ва мойли, такрорий ва оралик экинларни, мевали ва манзарали дарахтларни экиш ва парваришлаш, хонадонларда чорва ҳайвонларини сут, гўшт, тухум ва жун йўналишларида боқиш, экинлар ва ҳайвонларни турли касаллик ва зараркунандалардан ҳимоя қилиш бўйича амалий тавсиялар, томорқачилиқда тўпланган илғор тажрибалар ҳақидаги мақолалар доимий равишда чоп этиб борилмоқда. Мазкур нашрларга обуна бўлган ва уларни мунтазам равишда ўқийдиган ҳар бир хонадон, томорқа эгаси ўзининг беминнат, ҳозиржавоб ва доимий маслаҳатчисини топади.

М У Н Д А Р И Ж А

	КИРИШ	3
1-боб.	САБЗАВОТ ЭКИНЛАРИНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ	12
1.1.	Оқбош қарам	12
1.2.	Шолғом	13
1.3.	Турп	15
1.4.	Редиска	16
1.5.	Салат	17
1.6.	Петрушка	18
1.7.	Укроп	19
1.8.	Кашнич	19
1.9.	Сабзи	20
1.10.	Ош лавлаги	22
1.11.	Бодринг	23
1.12.	Помидор	25
1.13.	Ширин қалампир	27
1.14.	Аччиқ қалампир	29
1.15.	Бақлажон	31
1.16.	Пиёз	32
1.17.	Саримсок	34
1.18.	Картошка	35
2-боб.	ПОЛИЗ ЭКИНЛАРИНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ	38
2.1.	Қовун	38
2.2.	Тарвуз	40
2.3.	Қовок	42

3-боб.	ДОН, ДУККАКЛИ ҲАМДА МОЙЛИ ЭКИНЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ	44
3.1.	Кузги буғдой	44
3.2.	Шоли	45
3.3.	Ерёнгоқ	47
3.4.	Кунгабоқар	48
3.5.	Мош	50
3.6.	Нўхат	52
3.7.	Ловия (Хитой ловияси).....	53
3.8.	Кунжут.....	54
4-боб.	ЕМ-ХАШАК ЭКИНЛАРИНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ	56
4.1.	Бедани етиштириш	57
4.2.	Маккажўхорини асосий экин сифатида етиштириш	59
4.3.	Жўхорини асосий экин сифатида етиштириш	61
5-боб.	ТОМОРҚАЛАРГА ТАКРОРИЙ ЭКИНЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ	63
5.1.	Маккажўхорини такрорий экин сифатида етиштириш ..	63
5.2.	Жўхорини такрорий экин сифатида етиштириш	64
5.3.	Озуқабоп экинларни такрорий етиштириш	65
5.4.	Сабзавот такрорий етиштириш	67
5.5.	Сабзавот экинларидан бир мавсумда 3-4 марта ҳосил етиштириш.....	67
5.6.	Вигна (Ловия)ни такрорий экин сифатида етиштириш..	71
5.7.	Кунгабоқарни такрорий экин сифатида етиштириш....	71
5.8.	Ловия (Фасоль)ни такрорий экин сифатида етиш-тириш.....	72
5.9.	Маржумакни такрорий экин сифатида етиштириш.....	73

5.10.	Мошни такрорий экин сифатида етиштириш.....	73
5.11.	Сояни такрорий экин сифатида етиштириш.....	75
5.12.	Тарикни такрорий экин сифатида етиштириш.....	76
5.13.	Ясмиқни такрорий экин сифатида етиштириш.....	77
6-боб	ТОМОРҚАЛАРГА ОРАЛИҚ ЭКИНЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ.....	78
6.1.	Бурчокни оралиқ экин сифатида етиштириш.....	78
6.2.	Викани оралиқ экин сифатида етиштириш.....	79
6.3.	Кўк нўхатни оралиқ экин сифатида етиштириш.....	80
6.4.	Хашаки кўк нўхатни оралиқ экин сифатида етиштириш.....	81
6.5.	Кузги рапсени оралиқ экин сифатида етиштириш.....	82
6.6.	Кўнокни оралиқ экин сифатида етиштириш.....	83
6.7.	Махсарни оралиқ экин сифатида етиштириш.....	84
6.8.	Сулини оралиқ экин сифатида етиштириш.....	85
6.9.	Хантални оралиқ экин сифатида етиштириш.....	86
6.10.	Ясмиқни оралиқ экин сифатида етиштириш.....	87
6.11.	Кузги вика+сулини оралиқ экин сифатида етиштириш.....	87
6.12.	Хашаки лавлагини оралиқ экин сифатида етиштириш.....	88
7-боб	ГУЛЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ	89
7.1.	Атиргул ўстириш	89
7.2.	Чиннигул ўстириш	91
7.3.	Гладиолус ўстириш	92
7.4.	Хризантема ўстириш	94
7.5.	Лола ўстириш.....	95
8-боб	МЕВАЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ.....	97
8.1.	Олма парваришлаш	97

8.2.	Нок парваришлаш	99
8.3.	Беҳи парваришлаш	101
8.4.	Ўрик парваришлаш	103
8.5.	Шафтоли парваришлаш	105
8.6.	Олхўри парваришлаш	107
8.7.	Гилос парваришлаш	108
8.8.	Ток парваришлаш	110
8.9.	Хурмо парваришлаш	113
8.10.	Анор парваришлаш	114
8.11.	Анжир парваришлаш	116
8.12.	Резавор ўсимликларни парваришлаш.....	117
9-боб	ЧОРВА ҲАЙВОНЛАРИНИ ПАРВАРИШЛАШ	122
9.1.	Буқаларни парваришлаш	122
9.2.	Сигирларни парваришлаш	123
9.3.	Отларни парваришлаш	125
9.4.	Туяларни парваришлаш	128
9.5.	Қўйларни парваришлаш	130
9.6.	Эчкиларни парваришлаш	131
9.7.	Қуёнларни парваришлаш	132
9.8.	Уй шароитида асалари оиласини боқиш	135
10-боб	ПАРРАНДАЛАРНИ ПАРВАРИШЛАШ	141
10.1.	Товуқларни парваришлаш	141
10.2.	Куркаларни парваришлаш	142
10.3.	Ғозларни парваришлаш	144
10.4.	Ўрдақларни парваришлаш	145
10.5.	Беданаларни парваришлаш	146

11-боб. АҲОЛИ ХОНАДОНИДА БОҚИЛАЁТГАН ЧОРВА ҲАЙВОНЛАРИНИ КАСАЛЛИКЛАРДАН АСРАШ	149
11.1. Қорамолларни касалликлардан асраш	153
11.2. Хонадонларда қуёнларни қўпайтириш ва касалликлардан ҳимоя қилиш.....	154
11.3. Паррандаларни касалликлардан ҳимоя қилиш	156
12-боб. ТОМОРҚА – КОНИ БАРАКА	156
12.1. Бураматутлик соҳибкорлар	156
12.2. Арча тоғдан пастга тушди ва даромад манбаига айланди	158
12.3. Хонадон иссиқхонасидаги ноёб дориворлар	159
12.4. Томорқада товланаётган тиллолар	160
12.5. Томорқа – тўкилик ва барака манбаи	162
12.6. Томорқа – даромад манбаи	163
12.7. Шовотнинг обод хонадони	165
12.8. Файзободга файз киритган Қодирхон	166
12.9. Баҳор қуёшида товланаётган узум	167
12.10. Аҳиллик, уюшқоклик – бутун ризқ	169
12.11. Туяқушлар Ўзбекистонни ёқтириб қолди	172
12.12. Совуртепалик тадбиркор	173
12.13. Риштоннинг зотдор қўйлари	175
12.14. Киви – мўъжиза мева	176
12.15. Ҳар қарич ер – ҳисобда	178
12.16. Инсон – қўли гул	181
12.17. Бешариқлик Бойбува	182
12.18. Қўчим отанинг асали	184
12.19. Асал – бебаҳо неъмат	185
12.20. «Сахро кемалари» —мўл даромад келтиради.....	188
12.21. Курка боқинг- барака топинг.....	189

13-боб. ТОМОРҚАЧИЛИК СИРЛАРИ.....	192
13.1. Томорқачиликнинг тўққиз қондаси.....	192
13.2. Томорқага кул сепган мўл ҳосил олади.....	194
13.3. Очиқ майдонларда бодринг ва помидор етиштириш....	195
13.4. Танлаш ўзингиздан: «Теплица»ми ё «Парник».....	196
13.5. Иссиқхоналарда бодринг ва помидор етиштириш.....	197
13.6. Лимонзорда помидор етиштириш.....	200
13.7. Эртаки сабзавот қўчатларини тайёрлаш тартиблари	201
13.8. Хонаки лимон парваришлаш.....	202
13.9. Мевали дарахтларни ёшартириш.....	203
13.10. Дарахтларни буташтартиблари	204
13.11. Дарахтларни қаллақлаш тартиблари	205
13.12. Мевали дарахтларга шакл бериш тартиблари.....	205
13.13. Мевали дарахтларни совуқдан ҳимоялаш.....	209
13.14. Токни хомтоқ қилиш тартиби.....	212
13.15. Жийда – харажатсиз даромад.....	212
13.16. Паркентлик боғбонларнинг сир.....	214
13.17. Ток ва анжир ёнма-ён	215
13.18. «Ҳўў-ГАЛА-ГАЛА-Ҳўў» ва яна учта усул.....	216
13.19. Хонаки инкубаторда жўжа очириш	217
14-боб. АҲОЛИ ХОНАДОНЛАРИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИНИ ДАСТЛАБКИ ҚАЙТА ИШЛАШ ВА САҚЛАШГА ДОИР ТАВСИЯЛАР.....	220
14.1. Томорқаларда маҳсулот етиштириш ва уни сотишда агрофирмалар хизматидан фойдаланиш тартиблари....	220
14.2. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш.....	222
14.2.1. Мева-сабзавот консервалари.....	222
14.2.2. Компот тайёрлаш	223
14.2.3. Шафтоли компоти тайёрлаш	223

14.2.4. Мева шарбати тайёрлаш	224
14.2.5. Қовун, тарвуз ва узум шарбатларини тайёрлаш	224
14.2.6. Сабзи шарбати тайёрлаш	224
14.2.7. Анор шарбати тайёрлаш	225
14.2.8. Мураббо тайёрлаш	225
14.2.9. Анжир қайнатмаси тайёрлаш	226
14.2.10. Қовоқ қайнатмаси тайёрлаш	227
14.2.11. Мевалардан шарбат ва мураббо тайёрлашда аскотадиган маслаҳатлар.....	227
14.2.12. Дарахтдаги дармондори ёхуд олма мевасини дастлабки қайта ишлашга доир тавсиялар.....	228
14.2.13. Жем.....	229
14.2.14. Шинни.....	230
14.2.15. Тузлаш.....	230
14.2.16. Помидор тузлаш тартиби.....	231
14.2.17. Бақлажон ва ширин қалампирни тузлаш.....	232
14.2.18. Томат суюқлиги тайёрлаш тартиблари.....	232
14.2.19. Сабзавотларни сиркалаш.....	233
14.2.20. Бақлажон маринади.....	233
14.2.21. Помидор маринади.....	233
14.2.22. Баргак.....	235
14.2.23. Туршак.....	235
14.2.24. Қайса.....	235
14.2.25. Данак шўрак.....	235
14.2.26. Қоқи.....	235
14.2.27. Қовунқоқи тайёрлаш	235
14.2.28. Анжир қоқи тайёрлаш.....	235
14.3. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш қоидалари.....	236
14.3.1. Олма, беҳи, анор меваларини сақлаш.....	236
14.3.2. Узумни сақлаш.....	237

14.3.3. Картошкани сақлаш.....	237
14.3.4. Пиёзни сақлаш.....	238
14.3.5. Сабзини сақлаш.....	238
14.3.6. Турпни сақлаш.....	238
14.3.7. Шолғомни сақлаш.....	238
14.3.8. Карамни сақлаш.....	239
14.3.9. Помидорни сақлаш.....	239
14.3.10. Қовунни сақлаш.....	239
14.3.11. Тарвузни сақлаш.....	239
14.3.12. Қовоқни сақлаш.....	239
ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР	240

**АҲОЛИ ТОМОРҚА ХЎЖАЛИКЛАРИДА
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВА ЧОРВАЧИЛИК
МАҲСУЛОТЛАРИ ЕТИШТИРИШ БЎЙИЧА
ҚЎЛЛАНМА**

Тошкент – «Fan va texnologiya» – 2015

Мухаррир: Ф.Исмоилова
Тех. муҳаррир: М.Холмуҳамедов
Мусаввир: Д.Азизов, З.Сейтимбетова,
Д.Поляков
Мусахҳиҳа: Н.Ҳасанова
Компьютерда
саҳифаловчи: Ш.Мирқосимова

Е-mail: tipografiyasnt@mail.ru Tel: 245-57-63, 245-61-61.
Нашр.лиц. АЛ№149, 14.08.09. Босишга рухсат этилди 10.06.2015.
Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Шартли босма табағи 15,5. Нашр босма табағи 15,75.
Тиражи 500. Буюртма №67.

«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» da chop etildi.
100066, Toshkent shahri, Olmazor kўchasi, 171-uy.